EĞİTİM FAKÜLTESİ DERGİSİ

Sahibi :
Eğitim Fakültesi Adına
Dekan

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Sorumlu Müdür :
Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI

Yazı İşleri Müdürü :
Doç. Dr. Celâl TARAKÇI

Yayın Kurulu :

Prof. Dr. Bayram KODAMAN

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR

Yrd. Doç. Dr. Nedim İPEK

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet AYDIN

ARALIK — 1992
S A M S U N

ESER MATBAASI
☎ 316004 - 326052 - Samsun

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Doç. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Hey'et Vekilecik 1

Seher BALCI
Meslek Liselerinde Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentiler 11

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR
Anlatı Biliminin Temel Terimleri Üzerine 19

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR
Longıng For Death : Goethe's The Sorrows Of Werther And Âkif Pasha's Adem Kasidesi 25

Dr. Rahmi DOĞANAY
Milli Mücadele'de Türk-İngiliz Esir Değişimi 29

Doç. Dr. Kurtman ERSANLI
Toplumun Öğretmenden Beklentileri 41

Yrd. Doç. Dr. K. Mehmet GECE
Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hikayelerinde Kelime Grupları Ve Sözdizimindeki Fonksiyonları 45

Gülten HERGÜNER
Eğitim-Spor İlişkileri 59

Yrd. Doç. Dr. Osman İMAMOĞLU
Spor-Sağlık İlişkisi 63

Yaşar KALAFAT
Anadolu'yu Parçalamaya Yönelik İç Ve Dış Süreli Yayınlar 67

Prof. Dr. Bayram KODAMAN — Yrd. Doç. Dr. Nedim İPEK
Çürüksu Kazası 99

Prof. Dr. Ercüment KURAN
Cumhuriyet Döneminde Samsun'un Ekonomik Sosyal Ve Kültürel Gelişmesi 121

Yrd. Doç. Dr. Atilla KUTLUÖZEN
Jean Gıraduox'un Elektra'sında Clytenestre-Elektra Çekişmesinin Mitolojik Altyapısına Kısa Bir Bakış 127

Sayfa

Y. Doç. Dr. Zeynelâbidin MAKAS
Ermenistan'da Adları Değiştirilen Bazı Türk Yerleşim Yerleri Üzerine 131

Doç. Dr. Yunus MEMMEDLİ
Türk Dillerinde Asemantik Sözler Üzerine 143

Prof. Dr. Ahmet NİŞANCI
Resat Verileri Ve Türkiye'de Görülen İklim Değişmeleri 153

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI
Cahit Külebi'nin Şiirlerinde Kadınlar ve Çocuklar 169

Dr. Abdullah SAYDAM
Tanzimat Devrinde Dobruca'da İskân Faaliyetleri 199

Prof. Dr. Yuri D. SHUİSKY
Environmental And Economic Aspects Of Coastal Studies On The Black Sea 211

Dr. Nuran TAŞLIGİL
Manisa İlinin Nüfus Gelişimi Ve Özellikleri 227

Doç. Dr. Mehmt Ali ÜNAL
XVI. Yüzyılda Palu Hükümeti 241

Yrd. Doç. Dr. Ali UZUN
Kop Dağı Heyelanı 267

Dr. Hamza UZUNEMİNOĞLU
1990 Genel Nüfus Sayımı Ve Samsun İli Nüfusu 279

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ
Batı Avrupa Ülklerinde Çalışan İşçilerimizin Türkiye'deki Hızlı Şehirleşme Hareketine Etkileri 285

Yazan : Rene WELLEK Çeviren : Sıddık YÜKSEL
Edebiyat Nazariyesi, Tenkidi ve Tarihi 311

" HEY'ET- İ VEKİLECİK* "

Doç.Dr. Dursun Ali AKBULUT**

23 Nisan 1920 de "fevkalade yetkiyi haiz meclis"in Ankara'da toplanmasından sonra, bu meclis adına iş görecek bir heyetin oluşturulması kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmış, 2 Mayıs 1920 de 11 vekilden müteşekkil İcra Vekilleri Hey' eti hakkındaki kanun kabul edilmiş ve bir gün sonra 3 Mayıs'ta seçimle iş başına getirilmişti(1).Bu kurul aynı zamanda Hey'et-i Vekile olarak da adlandırılmış ve yasamayla birlikte yürütmeyi de uhdesinde bulunduran TBMM'nin yürütme yetkisini vekâleten kullanmıştır.Hey'et-i Vekile, ya da İcra Vekilleri Hey'eti deyiminin ortaya çıkışı söz konusu kurulun bu özelliğinden kaynaklanmaktaydı.

Mudanya Mütarekesinin imzalanmasından sonra, Hey'et-i Vekilece Trakya'yı tesellüme memur edilen Refet Paşa(2) 19 Ekim 1922 de İstanbul'a geldi ve burada parlak törenlerle karşılandı. Refet Paşa'nın İstanbul'la ilgili resmi bir görevi yoktu.Ona verilen vazife, 14-15 Ekim 1922 tarihinden itibaren yürürlüğü girecek olan Mudanya Mütarekesi gereğince 15 gün içinde Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılacak olan Doğu Trakya'yı TBMM Hükümeti adına teslim almaktı. Şu hale nazaran Refet Paşa, Ekim ayı sonlarında görev alanını kapsayan Doğu Trakya'da bulunmalıydı. Fakat bazı iç ve dış siyasi gelişmeler İstanbul'da bir süre daha kalmasını zorunlu kılmış ve bu süre zarfında onun İstanbul'daki faaliyetleri TBMM'de bir grup tarafından eleştiri konusu haline getirilmiştir. Bu eleştirilerin odak noktası, Refet Paşa'nın kendi başına iş gördüğü, TBMM'nin koyduğu kanunları değiştirmek cüretinde bulunduğu, hepsinden önemlisi İstanbul'da küçük bir hükümet oluşturduğu ve adına da Hey'et-i

---

* 9-11 Eylül 1991 tarihleri arasında Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nce düzenlenen "Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu"nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi .

(1) G. Jaeschke, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, c.I, Ankara 1970, s. 101-102.

(2) Refet Paşa'nın görevlendirilmesi, Hey'et-i Vekile'nin 9 Ekim 1922 tarihli toplantısında karalaştırılmış ve bu karar 11 Ekim'de TBMM'ne sunulmuştur. (TBMM Zabıt Ceridesi, c. 23, Ankara 1960, s.336) Refet Paşa, 16 Ekim 1922 tarihli Hakimiyet-i Milliye'de çıkan mülâkatında, vazifesinin iki kısma ayrılabileceğini,bunlardan birincisinin Yunanlılardan tahliye edilecek Trakya'yı teslim almak, ikincisinin de Trakya'da TBMM Hükümetini tesis etmek olduğunu söylemiştir(Hakimiyet-i Milliye, 16 Teşrinievvel 1338/16 Ekim 1992, Numro: 635). Yine aynı tarihli Vakit gazetesinde, Refet Paşa'nın görevi ve bu görevin özelliği hakkında Hey'et-i Vekile'nin bir tebliği yayınlanmıştır (Vakit, 16 Teşrinievvel 1338/16 Ekim 1922, Numro: 1739). Gerek Refet Paşa'nın konuşmasında ve gerekse Hükümetin tebliğinde bu görevlendirmenin İstanbul'a taallük ettiği yolunda her hangi bir açıklama, hatta buna dair bir ima bulunmamaktadır.

Vekilecik denildiği şeklindeydi.Kısaca Ankara'da bulunan Hey'et-i Vekilenin küçük bir örneğinin İstanbul'da kurulması, ya da Refet Paşa'nın İstanbul'daki örgütünün buna benzetilerek böyle bir isimlendirmeye gidilmiş olması Hükümete muhalif mebusların harekete geçmelerine neden olmuştu.Böylece siyasi literatürümüzde "Hey'et-i Vekilecik" adıyla yeni bir kavram ortaya çıkmıştır.

1 Kasım 1922 de TBMM'nin almış olduğu bir kararla saltanat kaldırıldı. Saltanatın kaldırılması, İstanbul Hükümetinin hukuki varlığını sona erdiriyordu.Bu sebeple,1 Kasım kararından sonra bazı nazırlar hemen istifa etttiler. Sadrazam Tevfik Paşa da daha fazla direnç gösteremeyerek aynı yolu seçti. 4 Kasım'da İstanbul Hükümetinin varlığı şeklen,hukuken ve fiilen son buldu. İstanbul Hükümeti istifa ettiği sırada TBMM 1, 2 ve 3 Kasım günlerinde üst üste yapmış olduğu yoğun toplantılarına 6 Kasım Pazartesi günü toplanmak üzere ara vermişti(3). Tevfik Paşa Hükümetinin istifası, İstanbul'un idaresi meselesini gündeme getirdi. TBMM toplantı halinde bulunmadığı için İstanbul'un idaresiyle ilgili bir kanun ya da kararın tebliği imkânsız görünüyordu. Üstelik bu mesele ivedilik arzetmekte olup, idarenin ele alınmasında gösterilecek bir anlık tereddüdün önemli ve son derecede olumsuz neticeler doğuracağından korkuluyordu. Bundan dolayı Hey'et-i Vekile tarafından derhal Refet Paşa'ya 16 maddelik bir yönerge gönderildi.Esasen Refet Paşa,Tevfik Paşa istifa eder etmez İstanbul'un idaresine el koyduğunu Ankara'ya bildirmiş ve nasıl bir yöntem takip etmesi gerektiği hususunda Hükümetten talimat istemişti. Acele olarak hazırlandığı anlaşılan 16 maddelik yönerge de bunun üzerine kendisine gönderilmiştir.

TBMM 6 Kasım Pazartesi günü toplanınca, arada geçen üç günlük süre zarfında cereyan eden olaylar gündeme getirilmekte gecikilmedi. Amasya mebusu Ömer Lütfi Bey'in "İstanbul'daki Vaziyet" hakkındaki istizah takriri hemen İcra Vekilleri Hey'eti'ne havale edildi(4). Hey'et-i Vekile Reisi Rauf Bey'in gizli celse talebi üzerine(5) ikinci ve üçüncü oturumlar gizli olarak yapıldı.Daha önce 4 Kasım'da Refet Paşa'ya iletilen 16 maddelik yönerge, TBMM'de okundu.Mebuslardan bir kısmı yönergenin çok acele hazırlandığını ve bundan dolayı bazı noksanlıkların bulunduğunu ifade ettiler. Bu noksanlıklardan doğabilecek mahzurları belirttiler. Neticede Hey'et-i

(3) TBMM Zabıt Ceridesi, c. 24, Ankara 1960. s. 376.
(4) TBMM Zabıt Ceridesi c. 24, s. 391.
(5) TBMM Zabıt Ceridesi c. 24, s. 402.

Vekile Reisi Rauf Bey' in verdiği izahat yeterli görülerek, açık celseye geçilmesi kararlaştırıdı(6). Böylece mebuslar, İstanbul'un idaresiyle ilgili ilk resmi bilgileri almış oluyorlardı ki bu da hadisenin üzerinden iki gün geçtikten sonra gerçekleşiyordu. Aynı oturumda mebusların ortak kaygılarından biri de Ankara'dan para alamayacak İstanbul'daki memur ve subayların durumları idi. Bunlar pekâla düşman tarafından Ankara'ya karşı tahrik ve teşvik edilebilirlerdi. Bu durum şimdilik muallakta kalmıştı.

TBMM'nin 11 Kasım günkü birleşiminde Ömer Lütfi Bey bu hususu gündeme getirerek,İstanbul'daki mülki ve askeri memurların hal ve istikballerini Hey'et-i Vekile'den istizah etti(7). Esasen Hey'et-i Vekile, konu ile ilgili olarak üç maddelik bir teklifi meclise getirmiş bulunuyordu. Meselenin ehemmiyetine binaen yine gizli olarak yapılan ikinci oturumda mebuslar kanaatlerini dile getirdiler, teklifin lehinde ve aleyhinde konuşmalar yaptılar(8). Bilahire üçüncü oturum açık olarak yapıldı ve Hükümetin teklifi beyanname şeklinde reye konularak kabul olundu(9). İstanbul'un idaresinin TBMM Hükümeti tarafından devralınması, bir vilayet olarak yönetilmesine karar verilmesi, başka bir deyişle İstanbul üzerinde TBMM ve onun Hükümetinin hükümranlık haklarının ilânı, aynı derecede önemli bir sorumluluğu da beraberinde getirmişti. Şimdi gerek meclisin ve gerekse onun hükümetinin bu sorumluluktan kaçması mümkün değildi. Hükümetin teklifi de böyle bir sorumluluk anlayışının sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Hükümetin evvel emirde yapmak istediği, İstanbul'daki yetim ve emekli maaşlarını ödemeye devam etmek, merkez dairelerinin faaliyetlerine ara vermesi dolayısıyla işsiz kalacak memurların kazanılmış haklarını saklı tutarak bilahire istihdamlarına imkân sağlamak ve söz konusu memurlar izinli sayılarak ona göre maaş ve tahsisatlarını düzenlemekti. Tabii ki bütün bunlar için İstanbul bütçesine tahsisat konulacak ve bu husus TBMM'nin onayına sunulacaktı(10).

Bu mesele henüz tam anlamıyla kapanmamıştı ki Vahideddin'in İngilizlere sığınması ve ülkeyi terketmesi, gözlerin yeniden İstanbul'a çevrilmesine neden oldu. TBMM her ne kadar Vahideddin'in yerine Abdülmecid Efendi'yi halife olarak seçti ise de

(6) TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, Ankara 1985, s. 1009-1019.
(7) TBMM Zabıt Ceridesi, c. 24, s. 455.
(8) TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 1022-1039.
(9) TBMM Zabıt Ceridesi, c. 24, s. 466.
(10) TBMM Zabıt Ceridesi, c. 24, s. 464.

bu işte de Refet Paşa'nın ön planda yer alması bazı mebusları rahatsız etmiş görünmekteydi. Çünkü yeni halifenin Refet Paşa aracılığı ile varılan mutabakat sonucu seçilmiş olması, onun İstanbul'daki "tek adam" lık pozisyonunu daha da kuvvetlendirmişti. Halbuki mebuslar, her şeyin kendi kararlarına bağlı olduğu,bunun kişisel girişimlerle zedelenmemesi gerektiği ve Lozan Konferansına katılacak devletlere böyle bir intibaın verilmemesi inancını taşımakta idiler. Zaten Birinci TBMM'nin hakim karakteri, yetkilerini kullanmakta hassas, hatta bunların bir kişi ya da kurula devrinde son derecede kıskanç davranmış olmasıdır. Bu meclis, kendi yetki alanına giren bir konuda bir kişinin veya kurulun ön planda görünmesine asla tahammül edememiştir. Refet Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerine gösterilen tepkiyi biraz da bu anlayış içerisinde değerlendirmek lazımdır.

Hal böyle olunca, mebusların, Refet Paşa'nın İstanbul'daki davranışlarını müzakere konusu yapmakta gecikmeyecekleri ortadaydı. Nitekim 18 Kasım günkü birleşimin birinci oturumunda Refet Paşa hakkında İcra Vekilleri Hey'eti, Dahiliye, Hariciye ve Maliye Vekâletlerinden istizah takrirleri birbirini takip etti. Genel kurul, istizah takrirlerinin 20 Kasım Pazartesi günü cevaplandırılmasını kabul ederek gündemdeki diğer maddelere geçti(11). 20 Kasım Pazartesi günü yapılan gizli oturumda(12) takrir sahipleri, takrirlerini izah ederlerken Refet Paşa ile ilgili şu hususları dile getirdiler ve Hey'et-i Vekile'den açıklama yapmasını istediler:

1) Refet Paşa gümrük kanununu tadil etmiştir, dolayısıyla meclisin yetkisini aşmak suretiyle suç işlemiştir.

2) İstanbul'da on iki şubeli bir teşkilat yapmış ve adına Hey'et-i Vekilecik demişti.

3) "TBMM Fevkalâde Mümessili", "Başkumandanlık Mümessili", "TBMM ve Başkumandanlık Adına Tesellüme Memur "gibi bir takım unvanlar almıştır. Bu unvanlar ancak meclis kararıyla kendisine verilebileceği halde meclisin böyle bir kararı bulunmamaktadır.

İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Rauf Bey, bütün bu suçlamalara elinde geldiğince karşı koymaya çalıştı ve görüşmeler bu doğrultuda üç gün boyunca sürüp gitti. Bu müzakereler, şimdi yayınlanmış bulunan TBMM gizli celse zabıtlarında mevcuttur. Söz konusu zabıtlardan, mesele üzerinde şeklen durulduğu, hadisenin polemik konusu

(11) TBMM Zabıt Ceridesi, c. 24, s. 551-552.
(12) TBMM Gizli Celse Zabıtları, c. 3, s. 1069-1082.

yapılmak istendiği anlaşılmaktadır. Aynı polemiğin Koçgırı hadiseleri sırasında Nurettin Paşa hakkında yapılmış olması enteresandır. Bunları bir yana bırakarak, Refet Paşa'nın İstanbul'daki asıl konumunu, Ankara ile yapmış olduğu yazışmalardan takip etmeye çalışalım. Bu yazışmalarda dikkatimizi çeken nokta Refet Paşa'nın, İcra Vekilleri Hey'eti Reisi Rauf Bey'le değil, doğrudan doğruya Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile muhabere etmiş olmasıdır. Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa ile daha önce yapmış olduğu görüşmelerde kendisine böyle bir talimat vermiş ve hatta yazılı olmayan bazı yetkilerle onu techiz etmişti (13). Bundan Rauf Bey'in haberdar olduğu muhakkaktı. Bununla beraber Refet Paşa'nın meclis karşısında savunulması işi, sadece Rauf Bey'in omuzlarına yüklenmişti. O, görevini fedakârca yerine getirmiş, İstanbul'un idaresi meselesi Mustafa Kemal Paşa'nın Refet Paşa'ya vermiş olduğu direktifler doğrultusunda halledilebilmiştir.

Refet Paşa'nın resmi görev ve yetkisi olmaksızın, tamamen kişisel girişimlerle idari ve siyasi tasarruflarda bulunduğuna yukarıda işaret edilmişti. Bu meydanda O, 1 Kasım 1992 de "zata mahsustur" kaydıyla Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, İstanbul Hükümetinin Gelibolu'ya mutasarrıf tayini ve Lozan Konferansına delege göndermek istemesinin ardında İngiliz parmağı olduğunu belirttikten sonra, "Tamamen şahsi bir vaziyette olarak Padişahı, Sadrazamı ve Hariciye Nazırını Mutasarrıf tayinine ve konferansa murahhas göndermeye kalkışmaları halinde kendileri için

---

(13) Trakya'yı tesellüm için Refet Paşa'yı, öncelikle Mustafa Kemal Paşa düşünmüş ve bu fikrini 29 Eylül'de İzmir dönüşü Rauf Bey'e açmıştı. Rauf Bey'den olumlu cevap alan Mustafa Kemal Paşa, düşüncesini eyleme dönüştürmeye karar vermişti (Feridun Kandemir, Hatıraları ve Söyleyemedikleri ile Rauf Orbay, İstanbul 1965, s. 85). Nutuk'a göre, bu mesele İzmir'de görüşülmüş ve Refet Paşa, bunun için İzmir'e davet olunmuştu. Refet Paşa İzmir'e doğru yola çıktığı sırada Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya döndüğünden görüşme imkânı olmamış, ancak Bursa seyahati sırasında bir araya gelebilmişlerdi.(Kemal Atatürk, Nutuk, c. II, Ankara 1987, s. 680-681) . Mustafa Kemal Paşa, 16 Ekim'den 19 Ekim'e kadar üç gün boyunca Bursa'da Refet Paşa ile birlikteydi. Ali Fuat Paşa'ya göre, "Refet Paşa, İstanbul'daki vazifesi hakkında Gazi Paşa'dan bazı hususi talimat da almıştı." (Ali Fuat Cebesoy, Siyasi Hatıralar, İstanbul 1957, s. 102). Bu konuda Kâzım Özalp da aynı kanaati taşımaktadır (Kâzım Özalp, Milli Mücadele, C. I, 3. Baskı, Ankara 1988, s. 237). Fakat Lord Kinross bu kanaati paylaşmamakta ve "Gazi, Refet Paşa'ya verdiği talimatı isteyerek kesin tutmamıştı. Kuramsal olarak, yetki alanı yalnızca Doğu Trakya idi. Gidişinden bir akşam önce İstanbul'daki tutumu üzerine daha belirleyici bir direktif almak istedi. Ama, Bursa'da bir kaç gazeteciyle beraber masada oturup konuşan Gazi, onu alıbapça selamlamakla yetindi, üstünkörü vaatte bulundu." demektedir (Lord Kinross, Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu, Türkçesi: Necdet Sander, Sekizinci Baskı, İstanbul 1981, s. 527).

muhakkak bir felâketin pek yakın olduğunu söylemek suretiyle tehdid ettim." (14) demekteydi. Refet Paşa'nın, böyle bir "tehdid" de bulunma cesaret ve yetkisini nereden aldığını söylemeye gerek yoktur. Anlaşılan odur ki bu "tehdid" hedefini bulmuş ve İstanbul Hükümeti mutasarrıf tayinini geri alarak, konferans işi için muhabereye girişmiştir.

Öte yandan, Refet Paşa'nın Padişahla görüştüğü (15) ve onunla sarayda yemek yediği yolundaki haberlerin İstanbul gazeteleri aracılığı ile Ankara'da duyulması üzerine Mustafa Kemal Paşa, 2 Kasım'da Refet Paşa'ya çektiği telgrafta, "Bunu suret-i kat'iyede tekzib buyurmanız muvafık olur. Ben gayr-ı vaki olduğunu söyledim." (16) diyordu. Nitekim İstanbul'dan istihbarat raporlarına dayanılmak suretiyle edinilen bilgilere göre, "Vahideddin'in memalik-i ecnebiyeye firar hazırlıkları içinde olduğu" öğrenilmişti. Mustafa Kemal Paşa, 4 Kasım'da Refet Paşa'ya gönderdiği şifrede, böyle bir girişimin kesinlikle engellenmesi emrini verdi. (17)

İstanbul'da bulunan mülki, adli ve idâri erkân, 4 Kasım Cumartesi günü öğleden önce Refet Paşa'ya müracaatla, TBMM'nin almış olduğu karar gereğince Ankara Hükümetinden başka hükümet tanımadıklarını ve "bugünden itibaren TBMM namına İstanbul vilâyeti ve şehrinin umur-ı idariyesini tayin ve tanzim için" kendisinden talimat istediler. Bunun üzerine Refet Paşa, durumu hükümete arzederek, İstanbul'un idaresine ait gerekli talimatı isteyeceğini, ancak sözkonusu talimat gelinceye kadar vazifelerine devam etmelerini bildirdi. Kendisi de "TBMM'nin bir azası ve TBMM Hükümetinin ve Başkumandanlığının İstanbul'a en yakın mıntıkaya memur fevkalâde mümessili sıfatıyla her türlü mesuliyeti üzerine" alacaktı. Refet Paşa bunları yaparken İstanbul'daki İngiliz askeri temsilciliğinden olumlu intibalar edinmiş ve onların İstanbul'un idaresini Türkiye'nin bir iç meselesi olarak gördükleri yolundaki beyanlarına güvenmişti. Nitekim Refet Paşa, İstanbul erkânıyla yapılan bu görüşmeden sonra, daha önce kararlaştırılmış bulunan generaller toplantısına gitti (18). Generaller toplantısı öğleden sonra saat dörtte başladı. Refet Paşa,

(14) Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), A: IV-17-a D: 68 F:1-2

(15) Bu görüşme 29 Ekim'de gerçekleşmiş ve Refet Paşa, Padişahtan hükümetin istifasını istemiş., Vahideddin'in "bir emrivaki istiyorsunuz" demesi üzerine Refet Paşa, "Ankara'da saltanatın ilgası ile bir halifenin intihabı isteniyor" cevabı vermişti (Jaeschke, Kronoloji, s. 4).

(16) CA, A: IV-17-a D: 68 F:1.

(17) CA, A: IV- 17- a D: 68 F:5-13.

(18) CA, A : IV - 17- a D : 68 F: 3-30.

İstanbul'un idaresiyle ilgili durumu resmen onlara bildirdi. İtilâf generalleri Refet Paşa'nın kararını memnuniyetle karşıladıklarını ifade ettiler. Bütün bu hadiseler aynı gün saat 15.00 ve 18.15 te Refet Paşa tarafından çekilen iki ayrı telgrafla Ankara'ya bildirildi ve talimatın geciktirilmeden aynı gecede yetiştirilmesi istirham edildi(19).

4-5 Kasım gecesi, "İstanbul vilayetinin umur-ı idariyesini tanzim hususunda Hey'et-i Vekile'nin muhtasar talimatnamesi" Refet Paşa'ya gönderildi. Bu talimatnamenin başında, önemli ve ivedilik arzeden konularda münasip tedbirleri alabileceği ona bildirildi(20). Açıkçası Refet Paşa, talimatnamede yer almayan hususlarda serbestçe karar alabilecek ve bunları uygulayabilecekti. Zaten O, 5 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, "bazı hususat hakkında ayrıca maruzatta bulunacağı cihetle bunun neticesine kadar mezkür talimatnamenin umuma neşr ettirilmemesini" istiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafa bir gün sonra verdiği cevapta, talimatın mecliste gizli oturumda müzakere edildiğini, vekâletlere de zata mahsus kaydıyla tebliğ edildiğini bildirdi(21).

Refet Paşa, yine 5 Kasım tarihli diğer bir telgrafında, kendisine talimat gönderilmesini, kişisel olarak başladığı vazifeye devamının arzu edildiği şeklinde değerlendirmekte, fakat itilaf devletleri mümessilleri ile generallerine karşı herhangi yanlış bir vaziyette kalmamak için TBMM Hükümeti adına İstanbul'da taşıyacağı resmi sıfatın tasrih buyurulmasını yazıyordu(22). Mustafa Kemal Paşa'nın, itilâf devletleri mümessil ve generallerine karşı TBMM Hükümeti ve ordusunu temsil etmekte olduğu bilindiğine göre ayrıca ne gibi sıfat ve selahiyetlere lüzum görüldüğünü(23) sorması üzerine Refet Paşa şu karşılığı vermiştir: "Şimdiye kadar düvel-i müttefika ceneralleri ve mümessillerine karşı TBMM Hükümeti ve Başkumandanlığın Trakya'yı tesellüme memur bir ordu kumandanı vaziyetini muhafaza ederek İstanbul hakkındaki mesaimi şahsi mahiyette gösteriyordum. Vaziyet-i ahire dolayısıyla bu sıfat ve selahiyetimin resmen İstanbul'a da teşmiline lüzum hasıl olduğundan bu babdaki irade-i devletlerini telakkiye lüzum hissetmiştim. Maamafih bu emr-i cevabileri üzerine ba'dema TBMM Hükümeti ve Başkumandanlık mümessili sıfatıyle ifa-yı vazifeye devam edeceğimi arzeylerim."(24)

---

(19) CA, A: IV- 17 - a D: 68 F: 3- 27 , 3- 28 , 3,29 .
(20) CA, A: IV- 17 - a D: 68 F: 3- 33 , 3- 31.
(21) CA, A: IV- 17 - a D: 68 F: 3-8
(22) CA, A: IV- 17 - a D: 68 F: 3- 5.
(23) CA , A: IV- 17 - a D: 68 F: 3- 6.
(24) CA , A: IV- 17 - a D: 68 F: 3-4 .

Bu yazışmalardan anlaşılacağı gibi Mustafa Kemal Paşa, Refet Paşa'ya İstanbul'un idaresiyle ilgili her hangi bir resmi sıfat yermiş değildir. Refet Paşa bunu kendiliğinden, Trakya'yı tesellüme memur olduğu yetki ve sıfatlarla özdeşleştirmiştir. Dolayısıyla, istizah takriri veren mebusların, aradaki bu farkı bilemeleri ve bundan Hükümeti sorumlu tutmaları gayet doğaldı.

Netice itibariyle denilebilir ki Refet Paşa'nın asli görevi, Doğu Trakya'yı TBMM Hükümeti adına tesellümden ibaretti.Bu da ancak itilaf generalleriyle yapılacak görüşmeler sonunda mümkün olabilecekti. Refet Paşa onun için İstanbul'a gitmişti. Ancak bu arada saltanatın kaldırılması ve ardından Tevfik Paşa Hükümetinin istifası üzerine ortaya çıkan yeni durumdan kendini yetkili ve sorumlu hissetti. Bu hissiyatının Ankara Hükümetince desteklenmesi, ona İstanbul'un idaresini üstlenmesi cesaretini verdi. Böylece o, asli görevinin yanında ikinci bir görev ve sorumluluk daha aldı. Fakat bu ikinci görev, meclisin iradesi dışında gerçekleşmiş olduğundan yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız hadiseler cereyan etti. Onu Hey'et-i Vekilecik kurmakla suçlandıranlar, hiç şüpesiz TBMM'nin İstanbul'un idaresi konusunda ikinci plana düşürülmüş olmasından dolayı böyle bir tavır içerisine girmişlerdir. Yoksa Refet Paşa'nın İstanbul'daki örgütünü on iki şube halinde düzenlenmesi küçük bir hükümet kurmak, ya da o zamanki tabirle Hey'et-i Vekilecik yapmak demek değildir. Aksine İstanbul'un şartlarının ortaya çıkarmış olduğu bir durumdur ve şube sayısının on iki olması da tamamen tesadüften ibarettir.

Askeri zaferi kazanan Türkiyenin önünde yığınla mesele dururken, bazı mebusların böyle bir konuyu hem de iddialı bir şekilde gündeme getirmeleri doğru muydu? İcra Vekilleri Hey'et-i Reisi daha önce meclisi bu konudan haberdar ederek usulen bir karar alınmasını sağlayamaz mıydı? Meclis ile Hükümet arasındaki ihtilafın önüne geçilemez miydi? Benzer soruları çoğaltmak elbette mümkündür. Fakat bunlara cevap aradığımız zaman kimin, hangi duygularla hareket ettiğini tesbit etmekte güçlük çekiyoruz. Evvela Hükümeti bu işten sorumlu tutan mebusların davranışlarına bakıldığı zaman, bunların birlik arzetmediği görülmektedir. Kimi meseleyi sadece bir milli hakimiyet prensibi olarak ele almakta ve hakimiyet-i milliyenin yegane tecelligâhı olan TBMM'nin kararı olmaksızın hiç bir şeyin yapılamıyacağına inanmaktaydı. Bazı mebuslar da bunu siyasi muhaasımlarına ağır bir darbe indirmek için bir fırsat olarak değerlendirmekteydi. Bunlara göre asıl hedef Refet Paşa değil,

Hükümettir ve ondan da öte Mustafa Kemal Paşa'nın şahsıdır. Fakat bu noktada doğrudan Mustafa Kemal Paşa'yı hedef almak imkânını bulamadılar. Her zaman karşılarına İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf Bey çıktı. Rauf Bey, bu milli meselede dava arkadaşı için, daha doğrusu milli davası için kendisini ortaya attı. Tabir uygun düşerse ona siper oldu. Görüşmeler sırasında mecliste bulunan Mustafa Kemal Paşa, hiç bir zaman başkanlık koltuğunda oturmadı. Oturumlar başkanvekilleri tarafından idare edildi. Böylece aleyhinde gelişebilecek cereyana fırsat vermek istemedi. Fakat çok geçmeden Süleyman Necati Bey'le arkadaşlarının İntihab-ı Mebusan Kanununun tadiline dair kanun teklifleri ve şayan-ı müzakere olduğuna dair Layiha Encümeni mazbatası(25) olayın ehemmiyetini göstermeye yetecektir.

Hükükümete gelince, niçin konuyu meclise getirmek gereği duymamıştır ? Evvela İstanbul'un idaresi meselesinde seri kararlar alınması icap ediyordu. Bunu Refet Paşa'nın telgraflarından anlamak mümkündür. İstanbul'a fiilen hakim olan itilaf kuvvetlerinin ne tavır takınacakları bilinmediğinden yapılacak girişimlerin ani ve bir emrivaki şeklinde olmasında fayda mülahaza olunuyordu. İstanbul'daki gayrı müslimlerin, özellikle Rumların taşkınlık yapabilecekleri hesabediliyor ve buna imkân verilmemek isteniyordu. Halbuki meclisin gündeminde önemli ve ivedilik arzeden başka konular vardı. Üstelik bu meclis ağır çalışıyor, en hayati konularda bile bir sürü usul tartışmaları yapılıyordu. Muhtemelen Hükümetin meclise gitmesine bu yön engel olmuştur. Ayrıca ikinci bir neden daha vardı ki asıl önemli nokta burasıydı: Olayların gelişmesinden siyasi çıkar sağlamak, ya da günümüzün deyimiyle iç siyaset hesapları yapmak. Bu son derece tehlikeli, devletin menfaatleriyle bağdaşmayan husus, ne yazıkk ki Birinci TBMM'de görülmüştür. Bunun bir örneği, yukarıda ifade ettiğimiz Koçgırı olayları sırasında yaşanmıştı. Ali Fuat Paşa bu durumu "manasız kıskançlık" olarak değerlendirmekte ve şöyle demektedir: "Refet Paşa'ya İstanbul'da yapılan büyük istikbal merasimi ve paşanın fazla heyecana kapılarak sık sık irat ettiği hitabeler, Ankara'da ve bilhassa Meclis mehafilinde bazı kimselerin lüzumsuz ve aynı zamanda manasız kıskançlığına sebep olmuştu"(26) Refet Paşa'nın bizzat kendi de İstanbul'a vardığı ilk günden itibaren

---

(25) Görüşmeler için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, c. 25, s. 159-164. Tadil teklifine göre, TBMM'ne aza seçilebilmek için Türkiye sınırları içindeki ahaliden olmak veya seçim çevresinde beş yıl mütemekkin bulunmak gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, bu şartlardan hiç birini taşımıyordu.

(26) Cebesoy, Siyasi Hatıralar, c. I, s. 108.

böyle bir kaygı taşımaktaydı. Vahideddin ile yapmış olduğu 29 Ekim günkü mülâkatta, padişahın "yine görüşebilir miyiz?" sualine "Olmaz! Düşmanlarımın tenkidinden korkarım" karşılığını vermişti (27). Refet Paşa'nın buradaki "düşmanlarım" tabiriyle siyasi muhaliflerini kasdettiği açıktır.

Milli Mücadele Tarihimizin önemli konuları arasında yer alan Ankara Hükümeti tarafından İstanbul'un idaresine el konulması hadisesi, TBMM'de "Hey'et-i Vekilecik" tartışmasının yapılmasına neden olmuş ve bu deyim yerinde kullanılmamış olsa da yakın tarihimizin siyasi ve idari bir safhasını ifade etmesi bakımından incelenmeye değer bulunmuştur.

(27) Jaeschke, Kronoloji, c. II, s. 5.

MESLEK LİSELERİNDE PSİKOLOJİK DANIŞMA VE REHBERLİK HİZMETLERİNDEN BEKLENTİLER

Seher BALCI*

Giriş

Toplumlar sürekli olarak hızla gelişmekte ve değişmişmektedir. Eski toplumlarda bireyin neyi yapacağı neyi yapamıyacağı açık bir şekilde belli iken, çağımızda bu şaşırtacak kadar karmaşık bir hale gelmiş, hele erginlik çağı üzüntülerin ve uyumsuzlukların kaynağı olmuştur. Böyle bir sosyal ortadamda bireyin kısa zamanda gerekli uyumları sağlaması ve daha yetirli hale gelebilmesi için yardıma ihtiyaçları olduğu rahatlıkla ifade edilebilir.

Çağımızdaki teknolojik gelişme, endüstrileşme, kentleşme, aile yapısı ve kavramındaki değişmelerin yanında politik ve iş hayatında meydana gelen gelişmelerle birlikte yeni mesleklerin ortaya çıkması... gibi olgular bireylerin etkili ve verimli bir şekilde yaşamasını sağlamada, onlardan yeni bilgi, beceri ve kompleks uyum ustalıkları istemektedir. Birey, kişisel yaşayış ve sosyal ilişkilerde gereken bu ustalıkları ve uyumları süratle geliştirmek ve kullanmak zorundadır.1

Gençleri hayata en iyi şekilde hazırlayabilmek için okullarda rehberlik hizmetlerine yer verilmesi bugün vazgeçilmez bir zorunluluk olarak görülmektedir. Genç kuşağı hayata hazırlamakla görevli olan okullarımızda ötedenberi sürdürülmekte olan öğretim çalışmalarının yalnız başına gençleri etkili ve mutlu kişiler olarak yetiştirmekte artık yetersiz kaldığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bugüne kadar okullarımızda üzerine en çok durulan öğretim olmuştur. Gençlerin duygusal ihtiyaçlarını karşılayacak, sosyal ilişkilerini geliştirecek etkenlere çok az yer verilmiştir.(2)

Eğitimden beklentiler bu kadar geniş alana yayıldığı ve önemli olduğu halde, eğitim uygulamalarında yalnız"öğretimin" tek ve temel etkinlik olduğu kabul edilip, vurgulandığını görmekteyiz. Bireylerin

---

(*) Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Psikolojik Danışma ve Rehberlik Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi.

(1) Hasan Tan. Psikolojik Yardım İlişkileri: Danışma ve Psikoterapi. (İstanbul: M.E. Basımevi, 1986) s.3.

(2) Feriha Baymur. Rehberlik. (Ankara: M.E.B. PAKD. Yayınları, Yayın No:75/2 Sayı:1, 1975). s.1.

tüm yeteneklerini en üst düzeyde geliştirmeyi amaçlayan eğitimin yalnız "öğretim" ile yapabilecekleri veya yapabildikleri sınırlıdır. Eğitimde "öğretimin" yanı sıra diğer bazı etkinliklere de yer verilmesi artık kaçınılmaz bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.(3) İşte bu etkinliklerin başında Kişilik Hizmetlerinin merkezini oluşturan Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetleri yer almaktadır.

"Psikolojik Danışma" hergeçen gün biraz daha önem kazanan hizmetler cümlesindendir. Bilgi patlaması biçiminde ilerleyen bilim ve teknolojiye bağlı olarak gelişip endüstrileştikçe karmaşıklaşan toplumlar aynı zamanda artan problemler yığını olmaktadır.Bu yüzden çağdaş toplumun üyesi olan insanlar "Kendini arayan insanlar" durumuna düşmüşlerdir. "Kendini arayan insanlar" kendisindeki erdem kaynaklarını araştıran ve onları kullanmada ne derece yeterli olduğunu soruşturan bir problem ortamının merkezindedir .(4)

Bireyin kendi hayatını planlaması, önüne çıkan çeşitli yollardan birini seçmesi, kendisi ile ilgili kişisel işlerinde kendi kendini yöneltmesi, kısaca kendini gerçekleştirmesi, demokratik düzenin ve özgürlük içinde yaşamının temelini oluşturduğundan bireye bu imkanların verilmesi gerekmektedir.

Psikolojik danışma ve rehberlik yardımının amacı olan "kendini gerçekleştirme"kavramı son yıllarda rehberlik alanında benimsenmiş kavramlardan biridir. (5)

Ruh sağlığının en önemli ölçütü kişinin kendini gerçekleştirmesidir.(6) Kendini gerçekleştirme, hayat boyunca devam eden bir süreç olduğundan, kendini gerçekleştirme yönünden bireyin belli bir düzeye sahip olabileceği gibi, bireysel farklılıklar da bulunabilir.(7)

Bütün bunlardan hareketle Psikolojik Danışma ve Rehberlik proğramları öğretimin her kademesinde öğrencilerin kişisel ve mesleki tecrübelerinin anlamını kendi kişilikleriyle bütünleştirebilmelerine

---

(3) S. Çetin Özoğlu. "Orta Öğretim Düzeyindeki Okullarımızda Rehberlik Hizmetlerinin Gereksinmelerine İlişkin Görüşler ve Bazı Öneriler".(Ankara: Eğitim ve Bilim Dergisi Cilt 2 Sayı :10, 1977) s.5.

(4) M. Adem Solak. "Psikolojik Danışma Mesleğinin Yasal ve Vektörel Sorunları". (İstanbul: Milli Eğitim Dergisi. Sayı: 21-22, 1974) s.17.

(5) Muharrem Kepçeoğlu. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. (Ankara: Kadıoğlu Matbaası. 1988) s.11.

(6) Yıldız Kuzgun. Mesleki Rehberlik. (Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları, 1982) s.1.

(7) ———— Rehberlik Dersi Notu (Teksir). (Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi, EFAM. 1987) s.122.

ve kararlarının kilit noktalarında onlara yardımcı olacak şekilde düzenlenmelidir.(8) Meslek seçimide bu kararlardan birisidir. Çünkü; meslek insan hayatının üçte birini kapsayan bir etkinliktir. Seçilen bir mesleğin zamanla kişinin karakterini etkilediği bilindiğinden, mesleğin insan hayatındaki önemi vurgulanmaktadır. İnsanın özbenliğine, karakterine uymayan bir mesleğe yönelmesi bireyin tabii gelişimini de olumsuz yönde etkileyeceği aşikardır.

Bunlar Milli Eğitimimizin amaçları arasında yer almakta, öğrencilerin yakından tanınmaları, kişisel, sosyal ve akademik problemlerine nüfus edilmesi ve bu problemleri çözmelerinde kendilerine yardımcı olunması, daha üst öğrenim alanlarını isabetle seçmelerine ve bir mesleğe yönelmelerinde rehberlik edilmesi, okullarımız ve okullarımızda görevli yönetici, öğretmen ve rehber öğretmenlere görev olarak verilmektedir.

Çağdaş ve demokratik tüm eğitim uygulamalarında olduğu gibi, Psikolojik Danışma ve Rehberlik hizmetlerinin Türk Milli Eğitimi içinde ve onun ayrılmaz ve tamamlayıcı bir yanı olarak yerini alması gerekmektedir. Bu açıdan bu hizmetlerden beklentilerin belirlenmesi, konuya açıklık getirmesi bakımından bu araştırma yapılmıştır. Bu araştırmanın sonuçları gelecekte Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentiler konusunda araştırma yapacaklara, uzman, öğretmen ve konuyla ilgili diğer kişilere ışık tutarak katkıda bulunması amaçlanmıştır.

Problem

Bu araştırmada; Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ankara'da rehberlik servisi bulunan Kız Meslek Lisesi ve Endüstri Meslek Liselerinde görev yapan öğretmen, rehber öğretmen, yöneticiler ile öğrenim gören öğrencilerin "Psikolojik Danışman ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentileri (PDRHB)"; cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi, bitirilen okul, asıl branş, meslekteki tecrübe, hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim görüp görmeme gibi değişkenlerin PDRHB etkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

Alt Problemler

Bu araştırmada daha ayrıltılı olarak aşağıdaki sorulara cevaplar aranmıştır:

---

(8) Cevat Alkan. "Bir Gelişim Süreci Olarak Mesleki ve Teknik Eğitim" (Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt 5. 1972.) s.218.

1. Öğrencilerin; PDR Hizmetlerinden beklentilerden yaş, cinsiyet ve sınıf düzeyi arasında manidar farklılık var mıdır ?

2. Öğretmenlerin, rehber öğretmenlerin ve yöneticilerin, PDR Hizmetlerinden Beklentilerinde; cinsiyet, yaş, bitirilen okul, asıl branş, mesleki tecrübe, hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim görüp görmeme yönünden manidar bir farklılık var mıdır?

3. Öğrencilerin,öğretmenlerin, rehber öğretmenlerin ve yöneticilerin; PDR Hizmetlerinden beklentileri arasında manidar bir farklılık var mıdır?

Yöntem

Bu araştırma, genel nitelikleri itibariyle bir alan araştırmasıdır.

Araştırmanın evrenini 1988-1989 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Ankara ilinde rehberlik uygulaması sürdürülen KML ve EML de görevli öğretmen, rehber öğretmen ve yöneticiler ile öğrenim gören öğrencilerdir. Örneklemi ise, bu okullardan basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen 240 öğrenci ile 103 öğretmen, 35 yönetici ve 11 rehber öğretmenden oluşmuştur.

Veri Toplam Araçları

"Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentiler Envanteri (PDRHBE)"(9) 57 maddeden meydana gelmiş olup, beklentileri değerlendirmek için 5'li derecelendirme ölçeği kullanılmıştır.

"Kişisel Bilgi Anketi" ise;öğrencinin yaş, cinsiyet, sınıf düzeyi, öğretmen, rehber öğretmen ve yöneticilerin ise, cinsiyet, yaş, bitirilen okul, asıl branş, mesleki tecrübe, hizmet-öncesi ve hizmet-içi eğitim görüp görmeme gibi bağımsız değişkenlerle ilgili sorulur sorulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde araştırmada elde edilen verilere uygulanan istatiksel analizlerin sonuçlarından elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Elde edilen bulgular alt problemlerde verilen sıra ile sunulmuş olup her alt problem için gerekli sayısal bilgileri X^2 (Chis Quare) Kay Kare testi tekniği kullanılarak test edilmiştir. Tablolar fazla yer kaplıyacağı için sadece bir tanesi verilip diğerlerinin açıklamalı olarak sunulması uygun görülmüştür.

---

(9) İ. Ethem Özdemir. "Bazı Değişkenlerin Liselerdeki Öğrenci, Öğretmen, Danışman ve Yöneticilerin Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentilerine Etkisi" Konulu Doktora Tezi Çalışması. (Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.)

1- Sınıf seviyesi ilerledikçe öğrencilerin gelecek ile ilgili kaygıları artacağından bu hizmetlerden beklentilerin de artması düşüncesiyle yapılan karşılaştırmada; sınıf seviyesi yüksek olan öğrencilerin, sınıf seviyesi düşük olanlardan; yaşı büyük olanların yaşı küçük olanlardan Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden beklentileri farklı olduğu bulunmuştur. Oysa; kız ve erkek öğrencilerin PDR hizmetlerinden beklentileri arasında manidar düzeyde farklılık bulunmamıştır.

Duman (1985)'ın yapmış olduğu araştırma, lise öğrencilerinin farklı sınıflarda danışmanlardan görev beklentileri arasında önemli fark bulunmamıştır.

2- Bayan öğretmenlerin, erkek öğretmenlerden; yaşı büyük olanların yaşı küçük olanlardan; mesleki tecrübesi çok olanların, mesleki tecrübesi az olanlardan; eğitim formasyonu veren okulları bitirenlerin, diğer okul mezunlarından; hizmet öncesi ve hizmetiçi eğitimlerde rehberlik dersi okuyan öğretmenlerin okumayanlardan PDR Hizmetlerinden beklentileri arasında önemli düzeyde farklılık göstermektedir. Kültür dersi öğretmenlerin, meslek dersi öğretmenlerinden PDR Hizmetlerinden beklentileri arasından manidar farklılık bulunmamıştır.

Kepçeoğlu (1975)'un yapmış olduğu araştırmada, rehberlik anlayışı ile cinseyet arasında bayanların lehine farklılık bulunduğu, hizmet artıkça ya da yaş düzeyi arttıkça PDR Hizmetlerinde de anlayışın artabileceği, eğitim formasyonu veren okulu bitiren öğretmenlerin PDR Hizmetlerinden beklentilerin diğer okul mezunu öğretmenlerden farklı olduğu bulunmuştur. Bu da araştırmanın bu hipotezini desteklemektedir.

Ayrıca, Kepçeoğlu (1975)'un araştırmasında, meslek dersi ve felsefe grubu öğretmenlerin beklentilerini diğer okul mezunu öğretmenlerden fazla olduğu bulunmuş iken, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinde rehberlik dersi görüp görmemelerine göre rehberlik anlayışında manidar farklılık bulunmamıştır. Bu sonuç, bu araştırmanın bulgularını desteklememektedir.

3- Bayan rehber öğretmenlerin, erkek rehber öğretmenlerden; meslek tecrübesi çok olanların, az olanlardan; felsefe grubu rehber öğretmenlerin, diğer branşlardaki rehber öğretmenlerden PDR Hizmetlerinden beklentileri arasında manidar düzeyde farlılık bulunmuştur. Oysa; yaşı büyük olanların, yaşı küçük olanlardan; fakülte mezunu rehber öğretmenlerin diğer okulları bitirenlerden, hizmet öncesi ve hizmet içi eğitimlerinde rehberlik dersi alan rehber öğretmenlerin almayanlardan PDR hizmetlerinden beklentilerinde

manidar farklılık bulunmamıştır. Bayan rehber öğretmenlerin beklentilerinin fazla olması, bu öğretmenlerin aynı zamanda bir anne olmaları, gençlerin problemleri ile daha çok ilgilenebilecekleri bu artışın olmasında bir etken olabilir.

Fakat, Kepçeoğlu (1975) 'un araştırmasında rehberlik uzmanlarının anlayışında kadınlar lehine manidar fark bulunmamıştır.

4- Mesleki tecrübesi çok olan yöneticilerin, az olanlardan; branşı meslek dersi olan yöneticilerin, kültür dersi öğretmeni olan yöneticilerden; hizmet öncesi eğitimlerinde rehberlik dersi okuyan yöneticilerin, okumayanlardan PDR Hizmetlerinden beklentileri arasında manidar fark bulunmuştur. Oysa; bayan yöneticilerin erkek yöneticilerden;yaşı büyük olan yöneticilerin, küçük olanlardan, fakülte mezunu yöneticilerin, diğer okul mezunlarından hizmetiçi eğitimlerinde rehberlik dersi alan yöneticilerin almayanlardan PDR Hizmetlerinden beklentilerinden manidar fark bulunmamıştır. Kepçeoğlu'da aynı sonuca ulaşmışken hizmet öncesi eğitimlerinde rehberlik kursuna katılıp katılmamalarına göre, müdürlerin rehberlik anlayışında minadar fark bulunmamıştır. Bu sonuç ise araştırmamızın sonuçlarına ters düşmektedir. Ama, yöneticilerin kurslara katılmaları onların bu konudaki bilgi görüş ve anlayışlarını değiştireceğinden PDR Hizmetlerinden beklentilerinin artmasıda bir etken olabilir.

5- Öğrencilerin, Öğretmenlerin rehber öğretmenlerin ve yöneticilerin PDR Hizmetlerinden beklentileri arasında manidar farklılık olduğu bulunmuştur. Bunu aşağıdaki tabloda daha açık olarak görebiliriz:

ÖRNEKLEME GİREN ÖĞRENCİLERİN, ÖĞRETMENLERİN, REHBER ÖĞRETMENLERİN VE YÖNETİCİLERİN İŞARETLEDİKLERİ BEKLENTİLERİNİN TOPLAM KATILMA DERECELERİ VE YÜZDE ORANLARININ KATILMA DERECELERİNE GÖRE DAĞILIMI

Katılma Derecesi	Katılıyorum		Kararsızım		Katılmıyorum		TOPLAM	
Katılanlar	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Öğrenciler	11079	81	1598	12	1003	7	13680	64
Öğretmenler	4733	92	262	5	135	3	5130	3
Rehber Öğretmenler	594	94	11	2	22	4	627	7
Yöneticiler	1866	94	86	4	43	2	1995	7
TOPLAM	18272	85	1957	9	1203	6	21432	100

N=376 SD=6 X^2=558.62 α = 0.01 P<0.01

"KML VE EML 'de öğrenim gören öğrenciler ile görev yapan öğretmen, rehber öğretmen ve yöneticilerin PDR hizmetlerinden beklentilerin arasında fark vardır "hipotezi 0,01 manidarlık düzeyinde katılma dereceleri ile Envantere katılanlar arasındaki ilişkinin anlamı olduğu görülmektedir.

Amerika'da yapılan çalışmaların büyük bir kısmı okullarda müdür, öğretmen ve uzmanların rehberlikle ilgili görev algı ve beklentileri üzerinde yapılmıştır. Bunlar arasında Hitchcock (1953), Schmit (1962), Sweeney (1966), Hart vePrince (1970), Carmical ve Calvin (1970) ve Maser (1971)'in çalışmaları önemli bir yer tutmaktadır. Okul rehber uzmanların görevleri üzerinde Amerika'da yapılan çalışmalardan çıkan genel sonuçlar okullarda, müdür, öğretmen, uzman, öğrenci ve velilerin rehberlikle ilgili görev algı ve beklentilerinde benzerliklerin bulunduğu; farklılığın daha çok psikolojik danışma dışında kalan görevlerde ve özellikle uzmanların işi sayılması gerekli olan olumsuz görevlerde toplandığını göstermektedir. Öte yandan, görev algı ve beklentilerinde görülen uygunsuzluk ve yetersizliklerin giderilmesinde öncelikle hizmet-öncesi ve hizmet -içi eğitim önlemlerin önerildiği dikkati çekmektedir. (Akt. Kepçeoğlu, 1979).

Sonuç olarak; bu araştırmanın bulgularına göre, PDR uygulaması yapılan KML ve EML'deki öğrenci, öğretmen, rehber öğretmen ve yöneticilerin PDR Hizmetlerinden beklentilerinin farklı olduğu anlaşılmış, buna göre bu okullardaki personelin işbirliği içinde "takım çalışması" yapılamıyacağı ve rehberlik uygulamalarında başarılı olunamıyacaktır. Okullarımızdaki rehberlik uygulamalarının yaygınlaştırılmasının yanında bu hizmetlerin başarısında etkili olabilecek çeşitli etmenler üzerinde ayrıntılı incelemeler yapılmasının zorunlu olduğu sonucuna varılmıştır. Bu amaçla bazı önerilerde bulunulmuştur. Bunlar;

1. Psikolojik danışma ve rehberlik uygulamaları ülke düzeyinde geliştirilmeli, yaygınlaştırılmalı ve gerekli araç-gereç yardımının yapılması amacı ile Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili birimlerin kapsamı genişletilmeli, buna bağlı olarak da il ve okul düzeyindeki örgütlenmeye ağırlık verilmelidir. Bu alanın ülkemizde meslekleşmesi için, milletlerarası düzeyinde mesleki bir örgüt kurulmalı, psikolojik danışma ve rehberlik mesleğinin standartlarını ve ve etik kurallarıda açıkça belirlenmelidir.

2. Eğitim-öğretim kurumlarındaki tüm personelin halen sahip oldukları rehberlik bilgi, beceri ve anlayışın ortak ve yeterli bir düzeye çıkabilmesi için hertürlü yayım çalışmaları yapılmalı, görev

başındaki yönetici, danışman ve öğretmenlerin yeterli bir anlayış kazanmaları ve eğitim eksikliklerinin giderilmesi için hizmet-içi etlkinliklerine daha geniş yer verilmelidir.

3. Ülkemizde okullardaki psikolojik danışma ve rehberlik uygulamaların esasını oluşturacak temel hizmetler, her okul kademesine göre ayrı ayrı belirlenmeli, bu hizmetlerde görev alacak yönetici, danışman ve akademik personelin görev ve sorumlulukları, her türlü özlük hakları, statüleri, meslek içinde gelişme, yükselme şartları ayrıntılı olarak belirlenmelidir.

4. Psikolojik danışma ve rehberlik alanındaki çeşitli uygulamalara bir bütünlük getirmek için, ülkemizin ihtiyaçlarına uygun planlar hazırlanmalı, birbiri ile bağdaşmayan girişim ve uygulamalara engel olunmalıdır.

KAYNAKLAR

Alkan, Cevat., "Bir Gelişim Süreci Olarak Mesleki ve Teknik Eğitim". Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi. Cilt 5, 1972.

Baymur, Feriha. Rehberlik. Ankara: Milli Eğitim Basımevi. PAKD. Yayınları,Yayın No:75/2 Sayı:1 1975.

Duman, Erengül., "Lise Öğrencilerinin Rehberlik Uzmanlarından Görev Beklentilerine Etki Eden Faktörler". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1985.

Kepçeoğlu, Muharrem., "Orta Dereceli Okullarda Rehberlik Anlayışı". Çoğaltılmamış Doktora Tezi. Ankara: H.Ü. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü. 1978.

_____., "Okul Rehberlik Uzmanlarının Görevleri: Algılar ve Beklentiler". Çoğaltılmamış Doçentlik Tezi. Ankara: H.Ü. Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü. 1978.

_____., Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Kadıoğlu Matbaası. 1988.

Kuzgun, Yıldız. Mesleki Rehberlik. Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi Yayınları. 1982.

_____., Rehberlik Dersi Notu. (Teksir) Ankara: A.Ü. Eğitim Fakültesi EFAM. 1987.

Özdemir, İ.Ethem., "Bazı Değişkenlerin Liselerdeki Öğrenci, Öğretmen, Danışman ve Yöneticilerin Psikolojik Danışma ve Rehberlik Hizmetlerinden Beklentilerine Etkisi". Konulu Doktara Tezi Çalışması. Ankara: H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Özoğlu, S. Çetin., "Orta Öğretim Düzeyindeki Okullarımızda Rehberlik Hizmetlerinin Gereksinmelerine İlişkin Görüşler ve Bazı Öneriler". Ankara: Eğitim ve Bilim Dergisi. Cilt 2, Sayı:10 1977.

Solak, Adem., "Psikolojik Danışma Mesleğinin Yasal ve Vektörel Sorunları". İstanbul: Milli Eğitim Dergisi. Sayı: 21-22 1974.

Tan, Hasan., Psikolojik Yardım İlişkileri: Danışma ve Psikoterapi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.1986.

ANLATI BİLİMİNİN TEMEL TERİMLERİ ÜZERİNE

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR*

Bir tür "üst dil"(1) olan bilim dili, en özlü şekliyle, bilimi meydana getiren kaynak ve bilgileri sözlü ve yazılı olarak başkalarına aktarmak amacıyla kullanılan bir dildir.(2)

Türkçenin bilim dili olma yolunda geçirdiği aşamaları ve günümüzdeki fotoğrafını incelediğimizde, terminolojiyi oluşturmada "ikinci sınıf " kaldığını görmekteyiz; bilim diline ait terminolojinin kurulmasında terimler ya kaynak dildeki şekli ile kullanılmakta ya da yaklaşık veya yanlış olarak dilimize kazandırılmaya çalışılmaktadır.

"Anlatı bilimi"nin temel terimleri üzerinde durarak, satır arasında, yukarıdaki söylenilen probleme de bir gönderme yapacağız. Ağırlıklı olarak üzerinde durulacak terimler; kurmaca metin, kurgu metin veya, tahkiyeli metindir.

Anlatı bilimi, son yıllarda Batı'da üzerinde oldukça yoğun bir biçimde durulan çalışma sahasıdır.(3) Özellikle anlatı metinlerinin sistematik incelenmesi ve bunlarla ilgili kavramların yerleştirilmesi amacını güden bu disiplinin, bugün ülkemizde başlıbaşına ayrı bir saha olarak mütalaa edilmemesine rağmen, kurgu (anlatıların) çözümü ile ilgili olarak, klâsik roman -hikâye tahlili düzleminde kalmak şartıyla, bazı temel terimleri etrafında ağırlık kazanan çalışmalar yapılmaktadır. Fakat, diğer Batı kaynaklı çalışmalarda oldugu gibi, karşılaşılan en önemli problem anlatı bilimi ile ilgili terminolojinin kendi dilimizde tam karşılığının bulunmaması, ya da teklif edilenlerin yeterince ifade edebilirlikten uzak olmasıdır.

Gazete haberi, tarih, roman, film, pandomim, dans,dedikodu vb. hayatımızı çevreleyen anlatıların sadece birkaçını oluştururlar. Daha değişik bir ifadeyle söylersek, anlatılar, insanoğlunun ilişkilerine bağlı olarak farklı fonksiyonlarda, sayısız şekilde karşımıza çıkar.(4) Bu kadar geniş bir hacim içerisinde bizi ilgilendiren anlatıları kurmaca anlatılar başlığı altında topluyoruz.

---

* Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğr. Üy.

(1) Aydın Köksal, "Bilim Dili Türkçe ve Yazın Dili Türkçe, Dil Derneği, 1987, Ank. ,1989, s. 42.

(2) Berke Vardar, Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ist. ,1988, s. 79.

(3) Bu terimin ilk kez, yapısalcılığın etkisiyle Fransa'da kullanılmaya başlandığını görüyoruz. Anlatının yapısı, teorik incelemesi ve analizi üzerinde durur. Genel bir tanım olarak, her türlü medya anlatısı ve dil anlatılarını kapsar. (Katie Wales, A Dictionary of Stylistics, London 1990, ss. 315-316)

Oxford ingilizce sözlükte kurmaca anlatı ibaresinin karşılığı, "hayali (kurmaca) bir nesir anlatısı, karakterlerin ve hareketlerin gerçek dünyayı temsil ettiği ve bütün bunların bir entrik içerisinde ve belli bir uzunlukta sunulduğu anlatıdır.(5) şeklinde verilmektedir. Bu tanım içerisinde yer alan birinci kelime grubunun sıfat unsuruna bakalım: Kurmaca; "roman ve hikâye edebiyatı, kurgusal edebiyat, hayal, icat, masal uydurma, hikâye, yalan. (6) Terim olarak da şu açıklamaları buluyoruz: "(Fiction) (kurmaca, hayali) anlatı nesrinden ibaret bir tarz olarak düşünülür. Bunların başlıcaları romanlar,hikayeler; diğer bir ifadeyle "edebiyatın özü".

Burada bütün edebiyatı bir "fiction" olarak ele almadığımız âşikârdır. Yukarıdaki tanım da ancak bu şekilde geçerlidir. Bazı romanlar gerçek olayları ve kişileri anlatırlar. Diğer taraftan baktığımızda da, bütün kurmacaları da edebiyat olarak değerlendiremeyiz. Mesela, hayali söylemler fıkralarda da bulunur: (Karadenizlinin biri....: Bizim Temel ....). Bir matemetik problemi (Üç musluktan akan su bir havuzu dört saatte doldurur....) diye başlayabilir. Kısaca söylemek gerekirse , edebi türlerin çoğu, roman, şiir, drama v.b. bir hayali (imaginative) dünya kurarlar, bununla birlikte, bu tarz eserler konu ve şekil yönünden de realite ile yakın ilişki içerisindedirler. Bu türlü anlatıların temel karakteristiği "kurmacalık"larıdır.(7)

Üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biri de "anlatı"nın ne olduğudur.

(I)

Her subh giderdi mektebe şâd
Mektebde olurdu gamdan âzâd

Meşk-i hat-ı hüsn-i yar ederdi
Def-i gam-ı rüzgar ederdi

Zevk ile tutup tarik-i sabık
Adet üzre subh-ı sâdık

---

(4) Michael J. Toolan, Narrative A Critical Linguistic Introduction, London 1988 , s. VIII. .

(5) Jeremy Hawtorn, Studying The Novel, An Introduction, NewYork, 1989, s. 1 ; Katie Wales, a, g,e.. s.313.

(6) Redhouse, ist..1983, s. 358.

(7) Katie Wales, a,g,,e, ss. 173-174.

Geldi yine mektebe ferah-nak
Ta kim kıla zevk-i vasl-ı idrak

Gördü ki behişte hûr gelmez
Gün çökdi henüz nûr gelmez

Hurşidsiz oldu ruz ta şeb
Oldu başuna karanu mekteb[8]

(II)
Güller kırmızı
Menekşeler mavi
Şeker tatlı
Ve sen de öyle

I. metni anlatı (kurmaca) yapan şey nedir? II. metni I. metinden ayıran şey nedir ? Niçin II. metni bir anlatı olarak kabul etmek mümkün değildir. Bu genel soruya bağlı olarak karşımıza kurmaca anlatı ibaresi çıkar. Onu diğer anlatılardan nasıl ayırdedebiliriz? Mesela bir gazete haberi: "Fransız çiftçiler Türk koyunlarını talan etti."(9) bir anlatı, fakat kurmaca anlatı değildir.

Anlatı terimi için iki unsur geçerlidir: 1. Anlatının bir mesaj olarak göndericiden alıcıya doğru bir iletişim süreci olması; 2. Mesajın taşınması için kullanılan aracın sözel (verbal) yapısı. (10) İşte bu son özelliktir ki, kurmaca anlatıları diğer anlatılardan; film, dans, pandomim vb. ayırır.

Türkçe roman ve hikâye üzerine yapılan çalışmaları gözden geçirdiğimizde, eksik adlandırmanın, kurmaca anlatının esası olan kombinasyon prensiplerinin adlandırılmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Kurmaca anlatı (narrative fiction) teriminin tam karşılığı " tahkiyeli anlatım"* değildir. Anlatı teriminin temel tanımına dönersek;

(8) Fuzuli, Leylâ vü Mecnûn, (Haz.H.Ayan), İst. 1981, ss. 108-109.

(9) Hürriyet, 10 Ekim 1992.

(10) Shlomith Rimmon- Kenan- Narrative Fiction, Contemporary Poetics, London 1983, s. 2.

(*) Bu konuda bir örnek olarak S. Kemal Tural'ın yaptığı adlandırmayı el alabiliriz. Tural'ın "Zamanın Elinden Tutmak " adlı çalışmasında "tahkiye" terimi roman ve hikaye yerine geçmektedir. Oysaki, tahkiye terimi roman ve hikaye formu içerisinde gördüğümüz anlatıların kombinasyonunda sadece birinci basamağı ifade eder. Böyle bir adlandırma gazete haberi ile roman ve hikaye anlatısını birbirinden ayırmamız konusunda güçlüğü sebep olabilir kanaatindeyiz.

olayların mantıkı ve kronolojik bir çerçeve içerisinde dizilmesidir. Yani olaylar, aktörler, zaman ve yer birlikte bir anlatının materyalini oluştururken, bütün bunlar hikaye içerisinde kesin, belli bir yolla organize edilirler. Bunun sonucudur ki, alıcıda istenilen etki uyandırılır. Bir hikaye içerisinde farklı elementleri düzenleme işi çeşitli süreçleri kapsar. Şüphesiz bu süreci yazarın aktivitesi ile karıştırmamak gerekir. Yukarıda sıraladığımız elementlerin düzenlenmesi prensibi değişmeceli bir durumdur :

1. Hikâye olayları kronolojik diziden farklı bir biçimde düzenlenirler.

2. Hikâyenin elementleri arasında zaman miktarı farklı şekilde paylaştırılır.

3. Aktörler farklı özelliklerle karşımıza çıkarılır. Bu bağlamda onlar ferdileştirilerek karakterlere dönüştürülür.

4. Olayların geçtiği mekanlara farklı boyutlar kazandırılabilir.

5. Aktör, yer, zaman, olay arasında sembolik, imalı ilişkiler oluşturulur.

6. Bütün bu elementlerin sunulduğu farklı bakış açıları arasından seçim yapılır.

Yukarıda sıralananlar bir kurmaca anlatının temel katları olarak kabul edilirler. Bütün bunları daha açık bir biçimde ifade edersek; soyuttan somuta doğru devam eden bir gerçekleşme olarak düşünebiliriz.(11)

Görüldüğü gibi karşımıza derin yapıdan yüzey yapıya doğru uzanan bir oluşum çıkmaktadır. Bu ise sadece bir tahkiyeleme işi değildir; anlatılara bu terimin sınırları içerisinde kalarak yaklaşırsak Tarih-i Na'ima'yı da bir kurmaca anlatı olarak kabul etmeliyiz. Oysaki, kurmaca anlatılar birleştirme prensibi gereği iki esas üzerinde yoğunlaştırılan ürünlerdir. (12)

a. Zamana ait dizileme (hikaye)

b. Sebep-sonuç (entrik, olay örgüsü)

Birinci prensip hayatın kendisinde vardır. Yani realitedir. O, tahkiye terimi ile sınırlayacağımız anlatıların hepsinde esas olan unsurdur. Hikâye kurmaca bir anlatı için gereklidir; fakat esas unsur olarak görülmez. Zamana ait dizileme, yani "öyküleme", ve ondan sonra prensibi, genellikle, bundan dolayı, bunun için gibi, sebep-

(11) Michael J. Toolan, a. g. e. s, 47

(12) Shlomith- Rimmon-Kenan, a.g.e. s. 17; Mieke Bal, Narratology Introduction to the Theory of Narrative. Toronto, 1988. s. 7.

sonuç prensibi ile birleştirilir. İlk kez Forster tarafından kullanılan bu iki birleştirme prensibi, iki çeşit anlatıyı birbirinden ayırmak için kullanılır. Forster'in adlandırmasıyla hikâye ve entrik.

"Hikâyeyi zaman dizisi etrafında oluşturulan olaylar dizisi olarak tanımladık. Entrik de aynı şekilde bir olaylar anlatısı olur; fakat burada üzerinde durulacak şey, sebep-sonuçtur. Kral öldü, ve sonra kraliçe öldü." bir hikaye; "Kral öldü ve sonra onun acısına dayanamayan kraliçe de öldü," ise bir entriktir. Zamana ait dizileme burada muhafaza edilirken sebep-sonuç ilişkisi onun üzerini örterek ağırlık kazanır.(13)

Görüldüğü gibi günümüzde başlıbaşına bir disiplin olarak gelişen anlatı bilimi ve onun terminolojisi, bilim dili Türkçe boyutunda gözden geçirilmelidir. Böylece disiplinin ortaya koyduğu sonuçlar Türk anlatılarına daha doğru bir biçimde uygulanacak ve faydalı çalışmalar ortaya çıkacaktır.

(13) E. M . Forster . Aspects of the Novel, Cambridge ,1974 s. 87 .

LONGING FOR DEATH: GOETHE'S THE SORROWS OF WERTHER AND ÂKİF PASHA'S *ADEM KASİDESİ*

Yrd. Doç. Dr. Yavuz DEMİR*

The origins of Ottoman reforms date back to before the Decree of *Gülhane* of 1839. Although European influence began to be felt in the Ottoman Empire in the 18th century, it was largely confined to reforms in the military sphere and to a certain degree, to rococo influences on the visual arts.

From 1839, "Europeanisation" became an official policy in all spheres of life, and European influences became evident in Ottoman literature.(1) Let us portray the view of Turkish literature in the first half of nineteenth century. European influence is not particularly evident in the literature of the first half of the nineteenth century where traditional literary forms and vocabulary are still preserved, nevertheless, the content of poetry at least does show a shift towards personal concerns a reflection perhaps of the contemporary romantic movement in Europe. An example of this type of verse is Âkif Pasha's (1787-1845) *"Adem Kasidesi"*. In form it follows the pattern of the traditional *kaside:* it is long monorhyming poem in *recez* metre. However, it is not a eulogy, and so lacks the traditional divisions of *nesib, girizgah, medhiye, fahriyye, du'a* . In the first couplet of the poem, a longing for death is told; in the second hemistich annihilation becomes the substance of life:

Can verir âdeme endişe-i sahba-yı'adem
Cevher-i can mı aceb cevher-i minâ-yı adem (2)

Furthermore, its theme-a longing for death and annihilation althogh not quite unknown to the tradition of *Divan* poetry, is modern. The *Divan* poets, in the tradition of *tasavvuf*, longed for annihilation in God *(fa'na'fi'llah)*, and in this, Âkif Pasha resembles these other poets in which he uses their vocabulary. The word he uses are all familiar from tradition: *can, endişe, sahba, cevher-i can, cennet* and so on. However, Âkif Pasha's longing for death is not for *fana'fi'llah*: in

---

*- Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. Öğ. Üy.

1- Sir Harry Luke, The Old and The New Turkey, London 1955,p.20; Fuad Köprülü, "Turks" , Encylopeiedia of İslam, A. Ö. Evin, Origin and Development of The Turkish Novel, Minneapolis 1983, p.16.

2 -Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I, p.321.

fact, he specifically rejects this traditional religious view in the lines:

Sahn-ı Cennet görünür âdeme sahra-yı adem
Galat etdim ne reva Cennete teşbih etmek
Başkadır ni'met-i asayiş-ı me'va-yı adem (3)

His longing for death is typical, not of *Divan* tradition, but of contemporary romanticism in Europe. Compare, for example, John Keats "I have been half in love with easeful death" or Goethe's "Die Leiden des Jungen Werthers: (The Sorrows of Werther) *Kaside-i Adem's* crucial point is based on a conflict between annihilation and existence-*'âdem and adem-*. Throughout the long poem, the thought of death accompanies him. It consoles him, because it gives him the sweet illusion of being free to leave the prison of the world at any time. We find same idea in the Werther of Goethe. "To Werther, death means freedom." (4) Here are some examples from Goethe's work;

"Kuruntu! Tanrım! Sen benim gözyaşlarımı görüyorsun! İnsanı bu kadar zavallı yarattığın yetmiyormuş gibi, bir de üstelik onun yanına bu zavallılığını ve hatta sana karşı beslediği şu bir parçacık güveni bile elinden alan kardeşler katmayı gerekli mi buldun, ey sevgisiyle bütün kainatı saran Tanrım! Şifa verici bir kök parçasına veya asma dalının suyuna güvenmek, senin ulu varlığına ve bizim her an muhtaç bulunduğumuz iyileştirme ve acı dindirme kudretini, çevremizde bulunan herşeye vermiş olduğuna, inanmaktan başka nedir ki?"(5)

"Ah, şu bunalan kalbime biraz temiz hava girmesini sağlamak için, belki yüz defa elime bir bıçak aldım. Anlattıklarına göre bir çeşit asil atlar varmış ki, bunlar pek fazla koşturularak son derece kızıştıkları vakit, rahat nefes alabilmek için, kendi içgüdüleriyle, damarlarından birini ısırarak açarlarmış. İşte ben de çoğun böyle oluyorum: Ebedi hürriyete kavuşmak için, damarlarımdan birini açmak istiyorum" (6)

---

3 - Yeni Türk Ed. Antolojisi, V.I, p.121.
4 - Hans Reiss, Goethe's Novels, London 1969, pp. 17-24.
5 - Goethe,Werther,(çev: Recai Bilgin),İst. 1967,p.115.
6 - Ibid, p. 90.

In the poem in question, the poet plays with the double meanings of the word *'adem* and *âdem*:

"Herkese bâr-ı belâ kendisinin varlığıdır
Gam u âlâmdan âzâde berâyâ-yı 'adem
Sarf edip varını 'aklın var ise var yok ol
Rahat istersen eger eyle temenû-yı 'adem (7)

It also confirms an expression of a man's inner life, in other words, a conflict between reality and feelings. "Life has so dealt by this man that the very idea of it in any form is hateful to him." (8) It gives us the first example of scepticism on existence in Turkish literature. This view brought by this little poem anticipated the work of poets, for example Şinâsi in his *Münacaat*:

Vahdet-i zatına'aklımca şehâdet lâzım (9)

This article attemps to examine close relationship between Werther and *kaside*. We belive that, a detailed comparison provides an opportunity to compare quite different ideas which are seen in both. And also, in keeping with this, as M. Kaplan pointed out (10), comparing wiht existentialism and the philosohy of Heideger,Akif Pasha deserves a fresh look.

ÖZET:

Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi Dîvân şiiri geleneğinden ayrı olarak, çağının edebî hareketleri de dikkate alınarak incelenmelidir. Şiir, her ne kadar vokabüler ve şekil açısından eskiye benzese de tema açısından yenidir. Kaside-i Adem'in temel noktası varlık ve yokluk arasındaki çatışmaya dayandırılır. Uzun şiir boyunca ölüm, yokluk düşüncesi şâiri bir cezbe halinde kendine doğru çeker. Aynı görüşü Goethe'nin Werther'inde de görüyoruz. Werther'e göre ölümün anlamı: hürriyetdir, kurtuluştur. Her iki metin üzerinde yapılacak detaylı bir inceleme, iki eserde ortaya çıkan farklı görüşlerin mukayese edilmesi imkânını sağlayacaktır.

7- Yeni Türk Ed. Antolojisi, v.ı, p.322.
8- E. J. Gibb, History of Ottoman Poetry, London 1904, V.LV., p.329.
9- Şinasi, Müntehabat-ı Eş'arım. İst, 1945 p.6.
10 - M. Kaplan, Edebiyatımızın İçinden, ist. 1978, p.53.

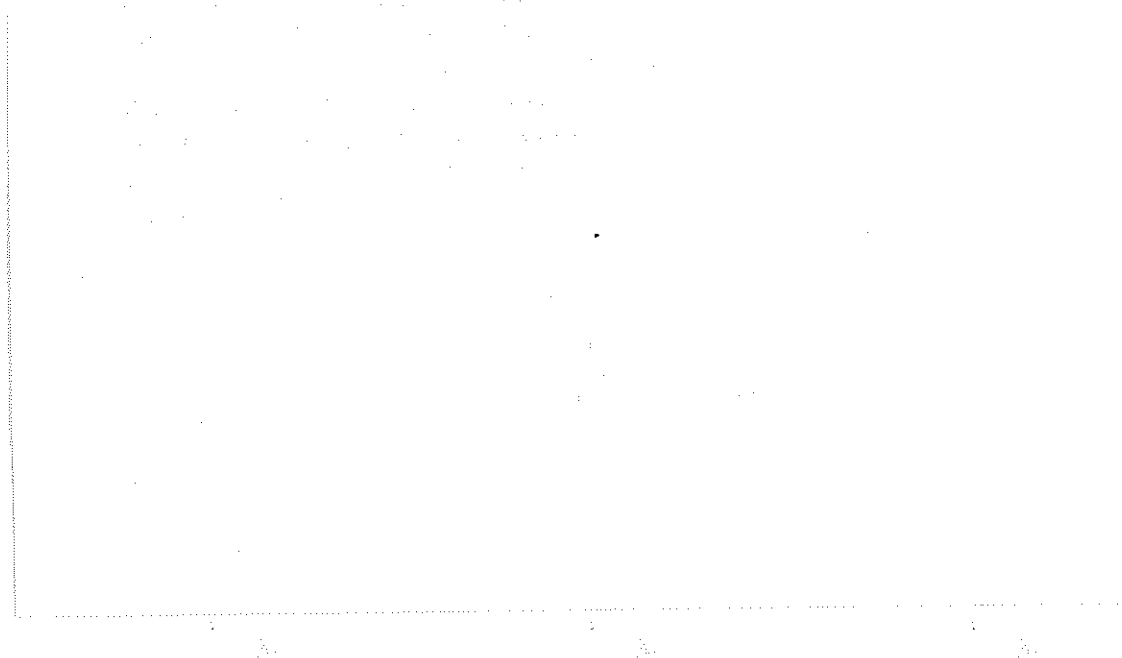

MİLLİ MÜCADELE'DE TÜRK -İNGİLİZ ESİR DEĞİŞİMİ

Dr. Rahmi Doğanay

Milli Müdale'de emperyalistlere karşı cephelerde verilen silahlı mücadele yanında, özellikle ingilizlere karşı diploması alanında da önemli mücadeleler verilmişti. İngilizlerle Ankara'yı karşı karşıya getiren diplomasi savaşlarından birisi de , Malta Sürgünleri ile Anadolu'da gözaltına alınan İngilizlerin değiş-tokuşu meselesinde olmuştu. Başka bir ifadeyle bu mücadele, Ankara'nın Malta sürgünlerini kurtarmak için harcadığı mesainin hikayesiydi.

Mücadele 30 Ekim 1919 'da Osmanlı Devleti İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesinden kısa süre sonra, Osmanlı topraklarının fiilen veya dolaylı olarak işgal edilmeye başlanmasıyla, İngilizlerin hiçbir ayrım göstermeden önde gelen fikir ve siyaset adamları ile askerleri tutuklayıp Malta'ya sürgün etmesiyle başlamıştı. Özellikle de 16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, Meclis basılmış, Anadolu'daki Milli Hareket için önemli bazı şahıslar Rauf Bey de dahil olduğu halde Malta'ya gönderilmişti. Bu gelişmeler üzerine , hatta İstanbul'un resmen işgalinden iki ay kadar önce Mustafa Kemal, Konya'da Onikinci, Sivas'ta Üçüncü ve Erzurum'da Onbeşinci Kolordu kumandanlıklarına telgraflar çekerek (22.1.1920) İngilizlerin saldırıları arttırdıklarını belirtmiş, İngilizlerin nazır veya mebuslardan bazılarının ve özellikle Rauf Bey'in tutuklanması durumunda, bunlara karşılık olmak üzere bölgelerindeki İngiliz subaylarınnın tevkifi için şimdiden gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti. Onbeşinci Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir'i Albay Rawlinson konusunda özellikle uyarıyordu.(1)

Malta Sürgünleri konusu 1919 Ekim ayında yapılan Amasya görüşmelerinde de tarşılmış, imzalanan metne gizli 4. madde eklenmişti. Buna göre; Malta 'ya sürülmüş olan Türkler ilgili Osmanlı mahkemelerinde yargılanmak üzere İstanbul'a getirilmeleri yoluna gidilecekti.(2) Osmanlı vatandaşlarının Osmanlı topraklarında yakalanıp ingiliz mahkemelerinde yargılanmaları devletin egemenliği yönünden sakıncaları görülüyordu. Bir de İngiltere'nin sürgünler için icad ettiği suçlar göz önüne alındığında bunun bir sindirme hareketi olduğu açıkça görülüyordu. İstanbul Hükümeti Amasya görüşmelerinde kararlaştırılan noktada bir gelişme kaydedemedi.

1- Kemal Atatürk, Nutuk, MEB. yayını, İstanbul, 1982, C. III, s. 1194,
2- K. Atatürk, bNutuk, MEB yayını, İstanbul, 1982, C. I, s. 247,

Aksine 1920 yılı başlarında ingilizler tutuklamaları arttırdılar. Meclisi basıp bir kısım mebusları da Malta Sürgünlerine dahil ettiler. İşte biraz önce bahsedilen misilleme olayı da bu günlerde gündeme geldi. 1920 yazında bu uygulama ingilizler üzerinde beklenen tepkiyi ortaya çıkardı. İngltere'de, Anadolu'da tutuklu bulunanların akrabaları tutsakların kurtarılması konusunda hükümete baskı yapmaya başladı. Anadolu'daki İngilizlerin Maltadaki Türklere karşılık olarak tutuldukları anlaşılmıştı.

29 Mayıs 1920'de , İngiltere Savunma Bakanı Winston Churchill Dışişleri Bakanlığına başvurdu. Churchill; "Türklerin eline düşen adamlarımız rehin olarak tutulacaklar ve ancak Malta Sürgünleri serbest bırakılınca kurtarılabileceklerdir" diyordu. Eski İzmir Valisi gibi bazı İngiliz sempatizanlarının bırakılmasını da teklif ediyordu.(3) Ama askerlerin bu düşünceleri diplomatlar tarafından kabul edilmedi. Askerlerin bu işi üstlenmelerinde Anadolu'daki tutsak İngilizlerin genelde asker olmalarının önemli bir payı vardır. Diplomatlar ise bazı Türklerin serbest bırakılmasının İngiltere'ye itibar kaybettireceği düşüncesindeydiler. Dışişleri Malta'daki Türklerin hiçbirinin bırakılamayacağını Churchill'e bildirdi. 17 Haziran'da Churchill yeni bir başvuruda bulundu ve Anadolu'daki İngilizlerin Türklerin elinde bir koz olduğunu vurguladı.(4) Churchill durumu diplomatlardan daha iyi değerlendirmiş ve Malta Sürgünleri konusunda taviz verilmeden Anadoludaki İngilizlerin kurtarılamayacağı konusunda Dışişlerini uyarıyordu. Diplomatlar ise, daha sonra Türk tezini kabul etmek zorunda kalacaklarını hesap edememişler, konuyu sürüncemede bırakmışlardı. O an için Türklere isteklerini bir şekilde kabul ettirebileceklerini düşünüyorlardı. İngilizlerin kurtarılması konusunda Churchill'den başka Erzurum'da grubuyla birlikte tutuklanan Yarbay Rawlinson'un abisi Lord Rawlinson da hükümete müracaatta bulunmuş, sonuç alınamamıştı.

Haziran ayı başlarında İstanbul'daki İngiliz karargâhı Mustafa Kemal'e yazdığı bir mektupla tutsakların durumunu görüşme teklifinde bulundu. Ya Mustafa Kemal İzmir'e, ya da yetkili bir ingiliz subayı Anadolu'ya gelerek konu görüşülebilir deniyordu. Görüşme yerinin tesbitini Mustafa Kemal'e bırakıyorlardı. Mustafa Kemal bu teklifi reddetti. Çünkü bir taraftan ingilizler bu girişim içindeyken diğer taraftan tutuklamalar ve cezalandırmalar İstanbul Hükümeti eliyle de olsa devam ediyordu. Mustafa Kemal bunlara misilleme yapılacağını da vurguladı.

3- Bilal Şimşir, Malta Sürgünleri, Ankara, 1985, s. 327,
4- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 327,

Erzurum'da tutsak bulunan Yarbay Rawlinson'un bir mektupla Kazım Karabekir'e aracılık önerisinde bulunması da sonuç vermemiş, bu girişimler Ankara-Londra diyaloğunu başlatamamıştı. Sevr Andlaşmasının kabülü sağlamak için Malta 'daki Türklerin bir kısmının Anadolu'ya dönmemek kaydıyla serbest bırakılacağı teklifi de, tutsak değişimi konusunda hepe-hepi savunan Ankara'yı kararından caydıramadı.

Bu konuyu sürüncemede bırakan ingiltere, Sevr şartlarının belirlenmesinde sonra bu konuyu Ankara'ya Sevr'i kabul ettirmek için bir pazarlık konusu yapmaya çalışıyordu. 3 Aralık 1920'de bu görevle Ankara'ya İzzet Paşa Heyeti gönderildi. Bu Heyetin görevleri arasında İngiliz tutsakların serbest bıraktırılması da vardı. Bir yandan da Malta'daki Türkleri çeşitli gruplara ayırarak bir kısmını Anadolu'daki İngilizlere karşılık salıvereceklerini açıkladılar.(6) Ancak bunun ön şartı olarak Sevr'in yürürlüğe girmesini istiyorladı. izzet Paşa ve heyeti Ankara'da bu konuyu gündeme bile getiremediler. Konu ancak Londra Konferansı sırasında yüzyüze görüşülebilecekti. İngiltere Hükümeki bu noktaya da kolay gelmemiş, İngiltere Savunma Bakanlığı ve Churchill'in çabaları yaz boyu devam etmişti. İngiltere Hükümeti, Malta Sürgünlerinin İstanbul Hükümetinin isteğiyle olduğunu, salıverilmeleri durumunda İstanbul Hükümetinin prestijinin sarsılacağını ve Sevr'i imzalamayacağını ileri sürüyordu. Daha sonraları ise Anadolu'ya giden Ahmet izzet Paşa'ya İstanbul'daki ingiliz Yüksek Komiser Vekili Rumbold, Ankara'nın esirleri serbest bırakması halinde prestij kazanacağını söylüyordu.

Londra Konferansına giderken İngilizler sürgünlerle tutsakların değişimi konusunda hazırlık yapıyorlardı. 20 kadar sürgünü Anadolu'daki İngilizlere karşılık olarak bırakabileceklerdi. Konferans öncesinde İstanbul Hükümeti de sürgünlerin tam listesini Londra 'dan isteyerek Londra'ya hazırlık yapmıştı. Bu Ankara için alınan bir liste olmalıydı. Çünkü sürgünler işini Ankara üstlenmişti. İngiltere'nin verdiği sürgün listesinde 109 kişi vardı. Ankara'nın elinde de 22 İngiliz tutsak vardı.(7)

17 Şubat 1921'de İngiliz parlomentosunda sürgünler konusu görüşüldü. Bazı üyeler İngiliz sempatizanlarının bile neden hala sürgün durumda olduğunu sordu. Hükümet sözcüsü Harmsworth, bu konunun Türk barış andlaşmasının bir parçası olduğunu söyledi.(8)

5- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 335,
6- B. Şimşir, Malta Sürgünleri, s. 338.
7- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 345 .
7- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 347 .

Demekki İngiltere, sürgünleri istediği şartlarda bir anlaşmayı kabul ettirebilmek için koz olarak kullanıyordu. Bunları tutuklayıp sürgüne gönderirken de bir sindirme hareketi olarak düşünmüştü. Londra'da toplanacak konferansda sürgünlerin durumunun İngilizlerin pazarlık gücünü arttıraracağı düşünülüyordu.

21 Şubat 'ta toplanan konferans sırasında İngiltere elinde bulunan bütün kozlarını oynayaçaktı. Sürgünler konusundan başka, Yunan ordusunun Anadolu'daki durumu da ingiltere'yi yakinen ilgilendiriyordu. Bu arada İngiltere İstanbul ve Anadolu'daki istihbarat elemaları aracılığıyla Türk politikası hakkında bilgiler de ediniyor, Bekir Sami Bey'in isteklerini ve şartlarını bilerek ona göre hazırlık yapıyordu. 2 Mart 1921'de İstanbul'daki İngiliz Genel Karargahından (General Harington) askeri istihbarat başkanlığına gönderilen şifre tel de bu konuda Londra'yı bilgilendiriyordu. Telde; ingiliz casus örgütü BLACK JUMBO'nun ele geçirdiği gizli Türk şifresi hakkında bilgi veriliyor, Mustafa Kemal'in Bekir Sami Bey'e, tutsakların değiş tokuşunun barış andlaşmasının imzalansından sonra yapılacağı konusunda talimat verdiği bildiriliyordu.9

7 Mart 1921 tarihde Malta Sürgünleri konusunda ilk oturum yapılır. Ankara'yı Hariciye Vekili Bekir Sami Bey, İstanbul'u Londra temsilcisi Mustafa Reşit Paşa temsil ediyordu. İngiltere adına Dışişlerinden R.C. Lindsay , D . G . Osborne ve W . S . Edmonds katılmışlardı. İngilizlerin tasarısında Anadolu'da tutsak olan 21 İngilize karşı Malta Sürgünlerinden bazılarının bırakılması öngörülüyordu. Malta Sürgünleri iki kısma ayrılmış , bir bölümü salıverilecekler ve diğer kısım savaş suçlusu sayıldıkları ve yargılamak için ellerinde tutmak istedikleri esirlerden oluşuyordu. Bekir Sami Bey tutsakların tümünün serbest bırakılmasını istedi. Sınıflandırmayı kabul etmedi. Sürgünler içinde suçlular varsa bile bunların da Ankara'ya teslim edilmelerini istedi. İlk görüşme başarız kaldı. İngilizler Bekir Sami Bey'in heyeti içinde kendi şartlarına paralel bir anlaşma taraftarlarının bulunduğunu keşfederek bu konuda ısrarlı davrandı. 11 Mart tarihli oturumda da bunun semeresini gördüler. Bekir Sami Bey bazı sürgünlerin Malta'da kalmasına razı oldu. Ancak bunların sayısını azaltmaya çalıştı. Cemal Paşa , Yakup Şevki Paşa , Cevat Paşa ve Albay Şevket Bey'in de serbest bırakılması , ancak bunların türkiye'ye dönmemeleri şartı kabuledildi.(10) Bunların Anadolu'ya gitmeleri durumunda Milli

---

9- B. Şimşir , İngiliz Belgelerinde Atatürk , Ankara , 1979 , C . III , s . 202 ,
10- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 349- 350 ,

Mücadele'ye katılmaları endişesi yaşanıyor, bu engellenmeye çalışılıyordu .

Bu şartlarda , 16 Mart 1921 günü anlaşma imzalandı . Ankara'nın talimatını aşan bu anlaşmanın şartları şunlardı;

1- Kendi isteklerine aykırı olarak Türkiye'de alıkonulan Britanya savaş tutsaklarıyla öteki Britanya yurttaşları, ya da Britanya kuvvetleri üyeleri hemen salıverilip İstanbul'a gönderileceklerdir. Bunların taşınmaları Türk makamlarınca yapılacak, masrafları karşılanacaktır .

2- Şu sırada Britanya makamlarının elinde bulunan Türk savaş tutsaklarıyla sivil sürgünlerin yurtlarına geri gönderilmesine hemen başlanacak, elden geldiği kadar hızla devam olunacaktır. Bu madde savaş suçlusu sayılanlara uygulanmayacaktır. Britanya Hükümeti barışın kurulmasına kadar gerekli gördüğü bazı sürgünlerin İstanbul'a gelmemesini isteyebilir. buna aykırı davrananları tutuklayıp hapsedebilir

3- Bu anlaşma imzalandığı tarihte yürülüğe girecek, elden geldiği kadar çabuk uygulanacaktır.(11)

Anlaşmaya bu maddelerden başka tutsakların listesi ve durumları ek olarak konulmuştur . Bu anlaşma Ankara'nın talimatı dışında gerçekleşmiş olmakla TBMM tarafından onaylanmamış ve uygulanamamıştır . Ancak ingilizlerin bazı Türkleri serbest bırakması üzerine bazı İngilizler de serbest bırakılmıştır . (12)

Londra'da bu görüşmelerin yapıldığı ve anlaşmanın imzalandığı sıralarda , Erzurum'da tutsak bulunan Rawlinson ve ekibi de Erzurum'dan Trabzon'a yola çıkarılmıştır.(13) Rawlinson Trabzon'a gönderilirken Türk tarafının hala bütün sürgünlerin serbest bırakılacağı beklentisinde olduğu söylenebilir. Ya da Londra'da imzalanan anlaşmanın muhtevası tam öğrenilmeden bu tür hazırlıklara girişilmiş olabilir . Çünkü Ankara'nın mübadele konusundaki görüşü hepe heptir ve elinde bulunan tutsaklardan en önemlisi Rawlinson'dur. En başta Rawlinson'u bırakılması düşünülemezdi. Bu arada General Harington'un da buna yakın bir düşünceyle, 26 Mart 'ta İstanbul'dan İngiltere Harbiye Bakanlığını uyararak bu anlaşmayı Mustafa Kemal 'in uygulamayacağını , ellerini çabuk tutmaları gerektiğini , İngiliz tutsakların bir Karadeniz limanında toplanması gerektiğini bildirir.(14) Buradan

---

11- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 351 ,

12- K . Atatürk , Nutuk , MEB yayını , İstanbul , 1982 , C . II , s. 587
M . Cemil , Lozan , İstanbul , 1933 , s . 418 ,

13- A . Rawlison , Adventures in the Near East , London , 1923 , s . 317 ,

14 - B . Şimşir , İngiliz Belgelerinde Atatürk , C . III , s . 270 ,

anlaşılan , İngilizler kârlı bir anlaşma imzaladıklarının farkındadırlar ve bundan vazgeçilmesi endişesini yaşamaktadırlar. Nitekim 28 Mart'ta Erzurum'dan yola çıkarılan Rawlinson ve ekibi 17 Nisan'a kadar Trabzon'da tutulup tekrar Erzurum'a geri götürülür.(15) Malta'daki alıkonulan Türklere karşılık Rawlinson ve ekibi serbest bırakılmaz. İngilizler açısından olduğu gibi Türk tarafınca da Rawlinson'un önemi bilinmektedir. Rawlinson da hatıratında, Rauf Bey ve benzer Türklerin Malta'da tutulduğu sürece kendilerinin serbest bırakılamayacağını fark ettiğini belirtmektedir .

ingiltere'nin Malta'daki Türkleri bırakma işi de hemen anlaşmadan sonra geçekleşmemiş , ingilizler II . İnönü Zaferine kadar sürecek Yunan saldırısının sonucu beklemişlerdir. II. inönü Zaferinden sonra ise Türk-Yunan savaşında göstermelik bir tarafsızlık ilan eder . Boğazları tarafsız bölge ilan eder. Böylece Türklere bazı ödünler verilmesini benimsediği havasını yayar.(16) Londra'da yapılan anlaşma şartlarını yerine getirme konusunda ayak sürüyen ingilizler , Yunan saldırısı başarısız olunca Ankara ile yakınlaşmaya çalışır . 41 kişi lik bir sürgün grubu Malta'dan 10 Mayıs 1921 günü serbest bırakılır . Bunların dördü daha önce çeşitli yollardan kurtulduğu için bu grupta 37 kişi vardır. Bunlar ingilizlerce ılımlı görülenlerden oluşmuştur .(17)

İlk sürgün kafilesi Malta'dan kurtulduktan sonra Ankara-Londra arasında yeniden bir diploması mücadelesi başladı. inönü savaşlarında Yunan ordusunun iki kez yenilmesiyle ingiltere bu konuda yumuşamaya başlamışken , Sakar'ya kadar sürecek Yunan saldırısının başlaması ile yine olumsuz davranışlara yönelmişti . Bu davranışları kendi şartları içinde değiş tokuşu gerçekleştirmeye yönelikti . Ankara ile irtibatı kesmemiş , konuyu kapatmamıştı . Ancak ingiliz tutsakların hepsinin serbest bırakılmasını isterken, Malta'daki Türklerden kendince uygun gördüğü bazılarını bırakmak taraftarıydı. Ankara bu şartları kabul etmiyor , değiş tokuşun hepe hep olması konusunda ısrar ediyordu . İngiltere 1921 Mayıs ayında Ankara'da ingiliz casusu olarak yakalanan Mustafa Sagir'i bile geri istiyordu . Bu konuda Ankara-Londra diyaloğu yazışmalar ve beyanatlarla Sakarya zaferine kadar devam etmesine rağmen bir sonuç alınamadı . Konu İstanbul'un aracılığı ile dolaylı olarak tartışılıyordu .

15- A . Rawlinson , a . g . e . , s . 328 ,

16- Y . Hikmet Bayur , X. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası üzerindeki Etkilileri , Ankara , 1974 , s . 203 ,

17- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 366 ,

1921 yazında bu çerçevede General Harington'un da bazı çabaları oldu . Harington Mustafa Kemal'le görüşmeye yönelik bazı girişimlerde bulundu. inebolu'da Refet Paşa ile Harington'un gönderdiği temsilcileri arasında görüşmeler yapıldı . Harington bu girişimini hükümetine de bildiriyordu. Fakat bu diplomatların işgüzarlığından görüşme sağlanamıyordu. Harington bu girişiminin tamamen Anadolu'daki ingiliz tutsakların serbest bırakılmasını sağlamaya yönelik olduğunu, bunun değişik yorumlarla mümkün kılınmadığını belirtiyordu. Bu gelişmeyle ilgili konularda da İstanbul'daki Kızılay ikinci Başkanı Hamit Bey Ankara ile ingiltere arasında arabulucu rolünü üstlenmişti. Bu görüşmeler de gayri resmi bir şekilde sürdürülmüştü.(18) Haziran-Temmuz ayları boyunca sürdürülen diplomasiden netice alınamamıştı. Ankara, Malta'daki Türkler bırakıldıkça elindeki ingilizlerden bazılarını serbest bırakacağını bütün Türk tutsaklar bırakılmadıkça İngilizlerin hepsini bırakmayacağını sık sık ve ısrarla vurguluyordu.(19) Bu arada bir kısım Türkler de Malta'dan kaçmayı başarmışlardı .

1921 Ağustos ayında da bir dizi yazışmalar yapılmış konunun halli için uğraşılmıştı. 1 Ağustos'ta Hariciye Nazırı İzzet Paşa da Rumbold'a mübadelede ölçü hepe hep olmalıdır cevabını vermişti.(20)

8 Ağustos 'ta ise ingilizler Mustafa Kemal 'in ne istediği konusunda Anadolu'da tutuklu kalıp salıverilen Teğmen Bowring'in ağzından şu bilgileri aktarmışlardı: Mustafa Kemal Paşa Malta'da sürgün bulunan Ali İhsan Paşa'nın ve birkaç sürgünün daha kurtarılmasına özellikle önem veriyordu. Bunlar bırakılmıyorsa kemalistler elindeki ingiliz tutsaklarını kurtarmak için tehdit kullanılmalı, Mustafa Kemal'e özel olarak yaklaşılmalı, tutsakları gizli ajanlarla kaçırmak gerektiği şeklinde kanaatler de belirtiliyordu.(21) Aynı dönemlerde Rawlinson da Trabzon'dan Erzurum'a dönerken İstanbul'a yazdığı mektupta Kıyıya gönderilecek ingiliz gemilerince kaçırılmalarını öneriyordu.

Sakarya'da Türk ordusunun kazandığı zafer o zamana kadar Ankara'ya tepeden bakan Londra 'yı biraz yumuşamaya zorlamıştı. Ama hala Ankara Hükümeti ile doğrudan ilişkiye girmiyorlar, İstanbul Hükümetini araya sokmak istiyorlardı . O sıralarda Ankara-

---

18- A . Rawlinson , a . g . e . , s . 247 , ayrıca Y . H . Baymur , Türkiye Devletinin Dış Siyasası , Ankara , 1973 , s . 96 , TBMM gizli Zabıtları , C . II , s .242 ,

19 - B . Şimşir , ingiliz gizli Belgelerinde Atatürk , C . II , s . 373 -374 ,

20- Gothard Jaescke , Kurtuluş Savaşı ile ilgili ingiliz Belgeleri , Ankara , 1986 , s. 193 ,21- B . Şimşir , ingiliz Belgelerinde Atatürk , C . III , s . 586 ,

Londra arasında yarı resmi bir ilişki bile yoktu .22 İngiltere Ankara'yı tanıdığı imajı verecek hareketlerden kaçarken hala bu tür davranışlarla bir şeyler elde etmek düşüncesindeydi . Ankara'ya göre kendi politikasına çok daha yakın gördüğü İstanbul'u devre dışı bırakarak küstürmek istemiyordu . Ankara'yı muhatap kabul etmesinin kendisine itibar kaybettirmesi ve ingiltere'nin yenilgisi şeklinde yorumlanmasından korkuyordu . Bu nedenle notalarını İstanbul Hükümeti Hariciye Nazırı İzzet Paşa aracılığı ile Ankara'ya ulaştırıyordu. 23-24 Eylül günleri ingiliz Yüksek Komiserliği ve Başkomutanlığı İzzet Paşa'ya birer nota verdiler. Başkomutanlık Malta Sürgünlerini Türkiye'ye getirmek için gemi arandığını, ingilizler için ne yapıldığını soruyordu. Rumbold ise ingiliz tutsaklara Söke'de bulunan üç kişinin de elkenmesini istiyordu. İzzet Paşa bu notaları Hamit Bey'e iletti . Ankara Hükümeti İstanbul Hükümetinin aracılığını kabul etmedi . İngilizlerin Ankara'nın temsilcisi Hamit Bey'le görüşmesini istedi ve Hamit Bey'i mübadele konusunda yetkili kıldı. 29 Eylül 'de Rumbold ile Hamit Bey görüşmeleri başlattı. Bu oturumda Malta'daki Türklerin tamamının salıverilmesi ve görüşmelerin resmi temsilcilerle yapılması kararlaştırıldı. 1 Ekim 1921 günü yapılan toplantıda Rumbold bütün sürgünlerin geri verileceğini açıkladı. 5 Ekim'de Times gazetesi, Britanya Hükümetinin Malta'da tutulan 51 Türk'ün Anadolu'da tutsak bulunan 17 ingiliz vatandaşıyla değiştirilmesine karar verdiği haberini yayınlamıştı. 23 İngilizler bütün Türk sürgünlerini İnebolu'ya getirmeyede razı oldular. Hamid Bey bütün İngiliz tutsakların İneboluya getirilmesinin zaman alacağını, Söke'de bulunan üç ingilizin İzmir'e ya da Antalya'ya yollanmasını, Erzurum'da bulunan Rawlinson ve arkadaşlarının da Trabzon limanında teslim edilmesini önerdi. Ankara, ingiliz listelerinde adı bulunmayan ingiliz tutsakları bulunursa onları da teslim etmeye razıydı. Bu konudaki protokol 23 Ekim 1921'de imzalandı. 24 Ancak bu uygulama İnebolu'da tutsakların değiştirileceği sırada bazı problemler çıkaracaktı .

Anadolu'daki ingiliz tutsakları en yakın limanlara yollanmaya başlanmış , Yüzbaşı Chambell Kayseri'den İnebol'ya , Rawlinson ve ekibi Erzurum'dan Trabzon'a yola çıkarılmıştı . Diyarbakır'daki birkaç Hintli mülteci sayılmış , Türkiye'ye sığınmışlardı.(25) Prokolün imza-

22 - B .Şimşir , Malta Sürgünleri , s . 391 ,

23- G . Jaeschke , a . g . e . , s. 193

24- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 391 , ayrıca Sabahattin Selek , Anadolu İhtilali , İstanbul , 1981 , C . II , s. 658 , ve M . Cemil , Lozan , s. 419 ,

25, B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 394 ,

ladığı toplantıda tartışılan ingiliz sömürge vatandaşlarının durumu da böylece çözümlenmişti . Rawlinson ve grubu Trabzon'da ingilizlere teslim edilicekti. 5 Ekim'de Erzurum 'dan yola çıkarılan Rawlison grubu 14 ekim'de Trabzon'a ulaşmıştı . Mübadele tarihi olarak belirlenen 30 Ekim tarihine kadar burada kaldılar . İstanbul'daki ingiliz Ataşemiliteri albay Bird kumandasındaki Somme zırhlısı ile Trabzon'dan alındılar .26 Malta'da sürgünde bulunan Türkler de 25 Ekim 1921 günü bir gemiyle Malta'dan yola çıkarıldılar . Bunların sayısı 59'du . 29 Ekim günüydü Centaur adlı savaş gemisi ingiliz mübadele heyetini alarak İstanbul'dan ayrılmıştı. zonguldak'taki tutsakları da bu gemi İnebolu'ya götürecekti .(27)

Bir taraftan tutsakları kıyıya götüren Ankara Hükümeti diğer taraftan mübadele için seçilen İnebolu'daki yetkililerle irtibata geçmiş, yetkilileri uyarmıştı. Müdafai Milliye Vekaleti İnebolu İrtibat Zabittliğine çektiği 26 Ekim 1921 tarihli telle, ingilizlerin mübadele heyetinin Hazal Frenk, Yüzbaşı Amstrong'dan oluşacağını öğrendiklerini, İnebolu'daki Fırka Kumandanı Hüsnü Paşa ile görüşülüp mübadele heyetini toplaması isteniyordu.(28) Ayrı gün konu ile ilgili olarak İnebolu İrtibat Zabitliği Müdafai Milliye Vekaletine çektiği konu ile ilgili telde , gelen ingiliz heyetinin karaya çıkmak istemeleri durumunda ne yapılacağı , bunların ikametinin ve ağırlanmasının hangi kaynaktan sağlanacağı , İnebolu'nun açık liman olduğu , hava şartlarının bozukluğu nedeniyle mübadele heyeti limanda uzun süre kalırsa İstanbul'dan gelecek askeri malzemenin bunların gözü önünde indirilmeyeceği , mübadelenin hangi şartlarda yapılacağı konularında bilgi istiyordu.(29) Daha sonra İnebolu'ya gönderilen mübadeleye tabi şahıslar listesi de şöyle belirlenmişti . Bunlar Türk tarafının listeleriydi ve ingilizlere teslim edilecek ingiliz tutsakları ; Trabzon'daki Yarbay Rawlinson ve üç arkadaşı ile Zonguldak'taki 17 aileden başka , İnebolu'daki Yüzbaşı Chambell olmak üzere 24 kişi , ingilizlerden teslim alınaçak Türkler ise tahminen 13 mebus , 12 mülki memur , 25 asker olmak üzere toplam 59 kişiydi.(30) Bu belgede bahsedilen Zonguldak'taki 17 aile ne daha öncesi görüşmelerde , ne de mübadele sırasında söz konusu edilmiyordu. İngilizlerin Anadolu'da tutsak olarak tesbit ettikleri isim listelerinde ve sayı bakımından da bunların

---

26- A . Rawlinson , a . g . e . , s. 347-348 ,
27- B. Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 395 ,402,
28- ATASE Arşivi, Kls. 1389 , D. 4 „ F. 13/7
29- ATASE Arşivi , Kls. 1389 , D. 4 , F. 13/16
30- ATASE Arşivi , Kls .1389 , D . 4, F . 13/33

hesabında yanlışlık olduğu görülür .Bu durumda bunların ingiliz sömürge vatandaşları ve sıradan siviller olması ihtimali yüksek görülüyor ve listelere de bu yüzden girmemiş olmalıydılar .

Değiş tokuş için 30 Ekim günü kararlaştırılmış olmasına rağmen Malta'dan Türkleri getiren Montenol ve Chrysanthemum gemileri , Trabzon'dan Rawlison ve arkadaşlarını alan Somme ve İstanbul'dan ingiliz heyetini getiren Centaur 31 Ekim'de İnebolu'da buluştular . Ancak havanın bozukluğu yüzünden 30 saat kadar işlem yapılamadı . Bu arada ingilizler listeye Türkiye'de bulunmayan 6 Hintli , 6 ingiliz ve iki tercümanın adlarını da eklemişlerdi . Bir ara bu yüzden değiş tokuş tehlikeye girer gibi olmuştu . Dışişleri Bakanı Bekir Sami Bey anılan kimselerin ortaya çıkması durumunda daha sonra iade edileceğini Ankara'dan telledi . İngiliz Heyeti de durumu İstanbul'a Yüksek Komisere bildirmişti . Rumbold da teslim edilen tutsakların alınıp , bütün Türklerin serbest bırakılmasını bildirdi . 1 Kasım 'da değiştirme işi gerçekleşti . Onbir Türk ingiliz gemileri ile İstanbul'a döndü.(31) İnebolu İrtibat Zabiti de aynı gün Ankara'ya Milli Müdafaa Vekaletine olayı şöylece telledi; " Havanın muhalefetine rağmen gemilere gidilerek ilişki kuruldu . Belirtilen şahıslar teslim edildi. Onbir Türk İstanbul'a dönmek istedikleri için İnebolu 'ya çıkmadılar. Diğerleri salimen İstanbul'a çıkarak ihtiyaçları ve istirahatleri temin edildi."(32)

Tutsakların değiştirilmesi tarihi bir yandan hava muhalefeti diğer yandan ingilizlerin Türkler elindeki bazı ingilizleri bırakmadıkları iddiası yüzünden gecikmişti. Bu pürüz Bekir Sami Bey 'in bahsedilen telgrafı ile çözümlendi . Ancak tutsaklar İnebolu limanında gemilerde endişeli bir 30 saat geçirdiler. İngilizlere teslim edilen tutsaklar içinde en önemli addedilen Rawlinson da hatıratında tutsak değişimi konusunda şunları anlatıyor: "İnebolu'ya varır varmaz Centaur kruvazörü ile işaretle muhabere ettik. Beird de raporunu vermek üzere kruvazöre gitti... Yüksek Komiser Sir Horace Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını fakat buna karşılık Türklerin elinde sağ kalan bütün Britanya tebalarının muhakkak alınmasını bildiriyordu. Türklerin elinde 140 kadar Britanyalı ve Hintli esir olduğunu doğrulamış ve makamlara adamların bir listesi verilmiş, bu listeye gözatınca çoğunun enaz bir yıl önce ölmüş olduğunu hatırladım,

... Türkler değişim için ancak dört esir verebiliyorlar, başka esir

---

31- B . Şimşir , Malta Sürgünleri , s. 402-403 ,
32- ATASEArşivi , Kls . 1389 , D. 4 , F . 13/40,

bulunduğundan katiyen haberleri olmadığını söylüyorlardı... General sözünü yerine getirmek için benim yerime kendisi Türklere teslim olmağı ve bütün kafilenin Türk esirleriyle birlikte İskanbul'a hareket etmesini teklif etti.... kabul etmedi....Durumu Yüksek Komisere (İstanbul'da) bildirdi . Rumbold bütün Türklerin serbest bırakılmasını, sağ olan bütün ingilizlerin alınmasını bildirdi . Bu talimat derhal yerine getirildi. Bütün Türk esirlerinin yerli kayıklara bindiğini nefretle gördük. Bunlara karşılık biz, benim kafilemden başka Yüzbaşı Chambell ve Britanya vatandaşı olduklarını idda eden fakat başka milliyetten olduklar açık iki sivil almıştı."(33)

Rawlison ingiliz resmi makamlarının listetesindeki sayıyı çok aşan bir rakamdan bahsediyor ve teslim edilen iki sivili de gözardı ederek 4 kişi teslim aldıklarını belirtiyor. Türklerin serbest bırakılışına duyduğu nefreti de saklamıyor . Rawlinson herhalde Orta ve Yakın Doğuda kayıp bütün ingilizlerin durumundan Ankara'yı sorumlu tutuyor olmalıydı. Bu rakam dayanıksız ve ifade duygusaldı . Daha 1921 Haziran ayında Mustafa Kemal'le görüşmeye çalıştıkları sırada, ingiliz resmi kaynaklarının tesbitlerine göre Ankara'nın elinde 29 kişi tutsak bulunuyordu ve 1 Temmuz 'da 9 kişi serbest bırakılmıştı .(34)

İngilizler çok direndikleri halde Ankara'nın çizgisine gelmişler, isteklerine boyun eğmek zorunda kalmışlardı . Asıl hazımsızlıkları ve bu tür mazeretler uydurmaları bu sebeplerden olmalıydı . Ayrıca Rawlison Zonguldak'tan alınan ingiliz vatandaşlarından ve İnebolu'ya uzak bölgelerde bulunan en kıyılarda teslim edilen İngilizlerden habersiz olmalıydı .

Malta Sürgünleri ile Anadolu'daki , yani Ankara Hükümeti elindeki esirleri ingiliz esirlerin değiştirilmesi , bazı insanların hürriyetine kavuşmasından çok daha geniş çaplı ve o derece önemli bir gelişmeydi. İçerde İstanbul-Ankara rekabetinde Ankara bu başarısıyla çok önemli derecede itibar kazandı . Ayrıca Milli Mücadele için her türlü insana acil ihtiyaç duyulduğu sıralarda asker ve sivil birçok eleman kazanıldı. Ankara , milleti temsil etme konusunda birtakım tereddütleri de ortadan kaldırdı. Dışarıda ise, Ankara'yı muhatap almaya yanaşmayan ve diğer devletleri de bu yolda etkilemeye çalışan ingiltere bütün direnişine rağmen Ankara'yı tanıma görüntüsü verecek bu davranışıyla Ankara'nın uluslararası itibarını da arttırıyordu. Ankara Türk Hükümeti sıfatını ve yetkisini üzerine almayı başarmıştı

33- A. Rawlinson, a.g.e., s.355-357.
34 - B. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, İstanbul, 1989, s. 85.

BİBLİYOGRAFYA

ATASE ARŞİVİ (Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Arşivi)
ATATÜRK, Kemal, Nutuk, MEB Yayını, İstanbul 1982.
BAYUR, Y. Hikmet, Türkiye Devletinin Dış Siyasası, Ankara, 1973.
_____, XX. Yüzyılda Türklüğün Tarih ve Acun Siyasası Üzerindeki Etkileri, Ankara, 1974.
CEMİL, M. Lozan, İstanbul, 1933.
JAESCKE, Gotthard, Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, İstanbul, 1986, Çev. Cemal Köprülü.
RAWLİNSON, A., Adventures in the Near East, London, 1923.
ŞİMŞİR, Bilal, İngiliz Belgelerinde Atatürk, Ankara, 1979, C.III.
_____, İngiliz Belgeleri ile Sakarya'dan İzmir'e, İstanbul, 1989.
_____, Malta Sürgünleri, Ankara, 1985. T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları.

TOPLUMUN ÖĞRETMENDEN BEKLENTİLERİ

Doç . Dr . Kurtman ERSANLI*

İnsan ilişkilerinin oldukça yoğunlaştığı ve karmaşıklaştığı, değer yargılarının sarsıntı geçirdiği , her türlü değişmenin süratle yaşandığı çağımızda ; dünyamız küçülmeye , ülke içindeki yarış giderek dünya ile yarışa dönüşmektedir . Bu yarışın temel ögesi insandır . İnsanın bu yarıştan galip çıkabilmesi iyi eğitilmesine bağlıdır . Aksi halde istesek de istemesek de devam eden bu yarış insanı , kendinden uzaklaştırıp köleleştirebilir. İnsanın kendine yabancılaşmadan varlığını sürdürmesi ve gelişmesi ona yapılacak yatırımlara bağlıdır. İnsana yapılan en önemli ve zorunlu olan, ama ürününü güç ve geç veren yatırım eğitimdir. Toplumların sağlıklı ve kuvvetli olarak ayakta durabilmeleri, çağın şartlarına uygun bir şekilde hayatlarını sürdürebilmeleri yetişmiş insan gücüne bağlıdır . Bir ülkenin geleceğiyle ilgili yatırımların en verimlisi , insan yetiştirmek için yapılan yatırımlardır . Hem bireyler, hem de toplumlar mutluluğa eğitime verilen önem ölçüsünde kavuşabilirler. Çağdaş ve demokratik bir toplum, iyi eğitim görmüş insanlardan oluşur . Kant , "İnsan , ancak eğitim sayesinde insan olur"(1) derken; O, insanın biyopsişik yapısında saklı olan varlığının ortaya çıkmasında eğitimin rolünü ifade etmek istemiştir .

Eğitim sistemiyle bu sistemin içinde yer aldığı toplum ve kültür arasında organik bir bağ, sıkı bir ilişki vardır. Bu ilişki ve bağ öylesine fazladır ki sonuçta eğitime millilik kazandırmaktadır.(2)

Milli eğitimin amacı toplumun ihtiyaç ve ideallerine göre insan yetiştirmektir . İnsan yetiştirme iki yönlü bir hadisedir .

1- Toplumların inaçlarından, örflerinden, hedeflerinden , değerlerinden, birikmiş bilgilerinden meydana gelen kültürünü geliştererek yeni nesillere aktarmak ,

2- Öğrencilerin kişiliklerini dengeli bir şekilde geliştirmektir .

İnsan yetiştirmenin bu iki yönünden birincisi toplumun sürekliliğini , ikincisi ise toplumun değişen şartlara uyum sağlamasını temin edecek olan yaratıcıları yetiştirmek için gereklidir .(3) O halde millet olarak milli eğitimden ;

1- Milli kültürü geliştirmesini ,

2- Sosyal hayatın problemlerini çözmeye yardım etmesini ,

3- Milli devlet polikasına destek olmasını ,

---

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi , Eğitim Fakültesi , Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi

4- Ekonomiye ve kalkınmaya yardım etmesini bekliyoruz.

Yani , eğitim sistemimiz ; milli bir kişilik ve karaktere , hür ve bilimsel düşünce gücünü ve geniş bir dünya görüşüne sahip, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmanın sorumluluğu ile onur ve gururunu taşıyan aydın, lâik demokrasi ilkelerine bağlı, insan haklarına saygılı, kişisel mutluluğu yanında toplumun ve insanlığın mutluluğundan da sorumlu olduğuna inanan, sağlıklı, disiplinli, çalışkan, kendine güvenen, üretken, yaratıcı, milli dayanışma ve uzlaşma içinde yaşayan nesiller yetiştirme amacındadır.(4) Eğitimin bu amaca ulaşması; araştırıcı ve yaratıcı beyin gücünü yetiştirmesine bağlıdır. Bu, yaşanılan çağın bilgileri belli bir sıra ve sisteme göre insanlara kazandırılarak sağlanabilir . Ancak, eğitim salt bilgi yükleme işi değil, o aynı zamanda bilgi edinmeye olan istekliliği de artıran bir etkinlik olmalıdır .

Toplumun varlığını ahenkli olarak sürdürebilmesi için gerekli olan bu temel yatırım en önemli unsuru öğretmendir. Hayatının hiç bir anında daima aynı kalmak istemeyen insan, sürekli olarak değişmek , yenileşmek her an daha gelişmiş bir başka kendisi haline gelmek arzusunu duyar. Durmadan birbiriyle yarıştırdığı gerçek benliği ile ideal benliği arasındaki mesafeyi kapatmaya uğraşır. Bütün çabalar kendini yakalamaya, kendini aşmaya yöneliktir, kısacası kendini gerçekleştirmek içindir. İnsanın her an kendisini yeni baştan yaratma girişimlerinde öğretmene oldukça önemli görevler düşmektedir. Öğretmen, öğrenmeyi sağlayan ve örnek olan demektir O, bildiğini öğrencilerine aktarmasının yanında tutum ve davranışlarıyla da onları etkileyen seçkin bir modeldir. Öğretmenin iyi bir model olabilmesi; Johnson'un işaret ettiği gibi "hem teknik hem de sosyal yeterliğe sahip olmasını gerekir."(5)

Öğretmeni var eden öğrencilerdir . Öğrencinin olmadığı yerde öğretmenin varlığı düşünülemez. O halde öğrencilerinin gelişmelerini, kendilerine yeterli hale gelmelerini, bilinçli birer üretici ve tüketici olup; milletini, milletler ailesinin seçkin bir üyesi yapabilecek kuvvet ve kudrette yetişmelerini sağlamak öğretmenin başta gelen görevidir. Öğretmenin bu görevini yerine getirebilmesi için okulda demokratik bir ortam yaratması ve öğrencilerini şartsız olarak anlayış ve kabule hazır olması gerekir .

Aslında insanı anlamak eğitimin temel felsefesi olmalıdır . Duygularıyla ve düşünceleriyle , yeterli ve yetersiz yönleriyle , bilgi ve becerileriyle ayrı bir dünya olan öğrencileri anlamanın tek yolu ; onların dünyalarında yine onların adımlarıyla dolaşabilmektir . Bu; yetenek , sabır , olgunluk ve engin bir insan sevgisi ister .

Sevmek, sevilmek ve güvenmek insan ruhunun muhtaç olduğu önemli bir gıdadır. Sevgi aynı zamanda değerli bir eğitim aracıdır . Öğretmen gücünü bilgisinden ve sahip olduğu insan sevgisinden almalıdır.(6) O halde eğitimde hareketin yönü yanlış ve yasaklardan değil, iyi ve güzel olana doğru olmalıdır. Doğruların farkına varılması sağlandığı sürece yanlışlar kendiliğinden ortadan kalkar . Öğretmen öğrencileriyle olan etkileşimlerinde şiddet yerine sevgiyi araç olarak seçmelidir. "yalan söyleyenin canına okurum" yerine "doğru söyleyeni severim" ifadesi daha yerinde olur ve yanlış davranışlar zihinlere yerleşme imkanı bulamazlar. Ayrıca, böyle bir yaklaşım öğrenciyi öğrenmeye motive eden olumlu bir pekiştireç görevini de yerine getirir. Hedeflenen davranışlar korkuyla değil benimsenerek kazanılır ve kalıcı olurlar. Öğretmen , aynı zamanda açık ,samimi yani saydam olmalıdır . Böyle bir öğretmenin öğrencileri üzerinde etkisi daha da artacak aynı zamanda da verimli olacaktır .

Son yıllarda sosyal psikoloji alanında yapılan çalışmalar , insan ilişkileri geliştirmeye yönelik girişimlere ışık tutucu bir bilgi birikimi sağlamıştır. Bu gelişim, büyük ölçüde insan ilişkilerine dayalı olan eğitim bilimi açısından da önem taşımaktadır. Eğitimin insanlar aracılığı ile ve insanlarla etkileşim yolu ile sürdürüldüğü dikkate alındığında, insan ilişkilerinin eğitim sürecindeki yeri daha iyi anlaşılmaktadır. Bu durum, eğitim sürecinde rol oynayanların yalnızca teknik bilgi ve becerilerde değil , aynı zamanda insan ilişkileri konusunda da yeterli bilgiye sahip olmalarını zorunlu kılmaktadır.(7)

Öğretmenin öğrencilerinin fizyolojik , psikolojik ve sosyal yönden gelişmelerini kolaylaştırıcı olabilmesi için ; mesleği ile ilgili bilgi ve beceri kazanmanın yanında onun bir insan olarak gelişip olgunlaşması ve insanın ilişkilerinde daha duyarlı bir kişiliğe sahip olması gerekir .(8)

Demokratik bir ortam içinde yetişen insan , kendi varlığının farkına varabilir. İnsanın gelişmesi, sorumluluklarının bilincine varması, kendini gerçekleştirmesi ancak demokratik bir iletişim ve etkileşimin hakim olduğu bir atmosferde mümkün olur . Okulda böyle bir ortama sağlayabilmesi için öğretmenin entellektüel bilgi ve becerilerinin yanında engin bir kültüre sahip olmalı ve mesleğini de sevmelidir .

Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi millet olarak öğretmenden ;

1- Çocuklarımıza ana dilimiz olan güzel Türkçemizi mükemmel bir şekilde öğretmelerini ,

2- Taklitçiliğe sapmamaları, aşağılık duygularına kapılmamaları için çocuklarımızın milli şuur ve gururlarını geliştirmelerini ,

3- Çocuklarımızın tüm yeti ve yeteneklerinin keşfedilip geliştirilmesini, onların serbestçe düşünebilen bilimsel ahlak ve yeterliliğe sahip yapıcı ve yaratıcı bilinçli üretici ve bilinçli tüketici olarak yetiştirilmelerini ,

4- Atatürk'ün "Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır" ifadesini temel alarak abide şahsiyetlerimizi çocuklarımıza tanıtmalarını istiyoruz .

Büyük önderin ifadesiyle "aydın sınıfın halka telkin edeceği ülküler, halkın ruh ve vicdanından alınmış olmalıdır." Bu nedenle kollektif ruhumuzun eseri benliğimizin harcı olan kültürümüzü geliştirmek ve yaşatmak eğitimin vazgeçilmez hedeflerinden biridir.

Anlaşılıyor ki , geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızı çağın sorunlarının üstesinden gelebilecek, milletlerarası yarışta ülkemizin arzu edilen yeri almasını sağlamak kuvvet ve kudrette yetişmelerini kısaca, vicdanı hür, irfanı hür nesiller yetiştirerek geleceğin mutlu ve müreffeh Türkiyesini yaratma görevi öğretmenlere düşmektedir .

Öğretmenler bu kutsal görevi ifa ederken ilhamını millet sevgisinden, gücünü hizmet aşkı ve bilgisinden aldığı sürece önüne çıkan engelleri kolaylıkla aşabilecektir .

KAYNAKLAR

1. Kale, N., "Türkiye'deki Gençlik Sorunları "Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi
2. Duman, T. , "Öğretmen Yetiştirenin Sosyal ve Kültürel Temelleri." Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü Bugünü-Geleceği Sempozyumu Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları, 1987 , s. 18.
3. Özakpınar, Y., "Milli Eğitim Gayesi ve Öğretmenlik Şahsiyeti." Öğretmen Yetiştiren Yüksek Öğretim Kurumlarının Dünü-Bugünü-Geleceği Sempozyumu Ankara : Gazi Üniversitesi Yayınları , 1987 s .9.
4. Akyol, A., "Yöneticilere. Öğretmenlere, Öğretim Elemanlarına, Anne Babalara ve Vatandaşlara" Göreve Başlama Mesajı, Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1989, s . 2.
5. Selçuk, Z. , Eğitim Psikolojisi . Ankara : Feryal Matbaacılık 1991, s. 13
6. Ersanlı, K., "Ortaöğretimde Öğretmen-Öğrenci İlişkilerinin Dayandığı Temeller . "Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , Samsun: Eğitim Fakültesi Yayınları , 4 Aralık 1989 , s . 40.
7. Aydın, M., Çağdaş Eğitim Denetimi 2 . Baskı, Ankara : İM. Eğitim Araştırma Yayın Danışmanlık A . Ş . 1986 , s. 67.
8. Kılıç, Y., Okulda Ruh Sağlığı . Ankara : Şafak Ofset -Tipo Matbaacılık, 1989, s . 137.
9. Ergün, M., Atatürk Devri Türk Eğitimi "Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan" Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları No.325 . 1982 , s . 155.

AHMET HİKMET MÜFTÜOĞLU'NUN HİKAYELERİNDE KELİME GRUPLARI VE SÖZDİZİMİNDEKİ FONKSİYONLARI

Y . Doç. Dr. K. Mehmet GECE*

Dil , her şeyden önce kelimelerle kurulan bir sistemdir ve bu sistem kendisini en gelişmiş bir şekilde , dilin sözdiziminde gösterir . Buna rağmen ne Türkiye Türkçesinin bütün detaylarına inen ilmî bir sözdizimi, ne de umûmi Türkçenin şiveler arası mukayeselere dayanan bir genel sözdizimi şimdiye kadar yapılmamıştır. Bu konu , dilciliğimiz karşısında duran çok önemli ve ihmale gelmez bir meseledir. Gerçi Türkiye Türkçesinin grameriyle ilgili eserlerde sözdizimi bahsine de ayrılmış bölümler vardır. Fakat bunlarda sözdiziminin birçok meselelerinden bahsolunmamış, bir kısım hususlar ise yanlış değerlendirilmiştir. Meselâ sözdiziminin iki temel konusu olan kelime grupları ve cümle hususunda, çoğu zaman farklı veya yanlış değerlendirmeler yapılmıştır. Bu farklı veya yanlış değerlendirmeler, özellikle kelime gruplarının yapıları ve çeşitleri ile basit cümle, birleşik cümle ayrımında görülmektedir. Bir dilcinin basit cümle olarak değerlendirdiği, içinde sıfat-fiil veya zarf- fiil grubu geçen bir cümleyi bir başka dilci, birleşik cümle olarak ele almaktadır. Dolayısıyla bu şekilde düşünen dilcilerin kelime grubu anlayışlarında da bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Zira birisi sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarını bir "kelime grubu" olarak ele alırken, diğeri "yan cümle" şeklinde değerlendirmektedir. Kelime grupları konusunda da farklı görüşler çoktur. Sözgelimi bir dilcinin sıfat tamlaması dediği "altın bilezik", "tahta kapı" gibi yapılara bir başka dilci "takısız ad tamlaması" diyebilmektedir. Sadece kelime gruplarının isimlendirilişi, çeşitleri ve miktarı hakkındaki şu değişik anlayışlar bile bu konuda bir fikir verecektir :

Mesela Muharrem Ergin "Türk Dil Bilgisi"nde(1) konuyu "kelime grupları" adı altında ele alıp, birbirinden farklı yirmi grup gösteriyor ve bunları Tekrarlar, Bağlama grubu, Sıfat tamlaması, İyelik grubu ve isim tamlaması, Aitlik grubu , Birleşik isim, Ünvan grubu, Ünlem grubu, Sayı grubu, Edat grubu , İsnat grubu, Genitif grubu, Datif grubu, Lokatif grubu, Ablatif grubu, Fiil grubu, Partisip grubu, Gerundium grubu , Kısaltma grupları şeklinde isimlendiriyor.

Tahsin Banguoğlu, "Türkçenin Grameri"nde (2) "belirtme

* O.M.Ü. Eğitim Fak. Öğretim Üyesi.

1- Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, İst. 1962. s.353.

2- Tahsin Banguoğlu, Türkçenin Grameri, Ank. 1990, s. 496.

öbekleri" terimiyle karşıladığı kelime gruplarını "ad tamamları , Sıfat takımları, zarf öbekleri , takı öbekleri , çekim öbekleri , yanaşma takımları , katma öbekler" adları altında sekiz çeşit olarak gösteriyor .

Vecihe Hatipoğlu , "Türkçenin Sözdizimi"nde (3) "yargısız anlatımlar" dediği kelime gruplarını "tamlamalar , birleşik sözcükler , deyimler ve ikilemeler " şeklinde önce dört ana bölüme ayırıyor . Sonra da bunlardan tamlamaları "ad tamlaması , adıl tamlaması , ikilemeli tamlama , iyelikli tamlama , çıkmalı tamlama , sıfat tamlaması , kalmalı tamlama , yönelmeli tamlama , bağlaçlı tamlama" dediği on başlık altında inceliyor .

Haydar Ediskun , "Yeni Türk Dilbilgisi"nde (4) sadece "isim takımları" ve "sıfat takımları" diye iki kelime grubundan söz ediyor . Bunlar gibi daha bir çok farklı bakış açıları , Türkçenin sözdiziminin herkesin kabul etmek mecburiyetinde kalacağı değişmez ilmi esaslara göre derinlemesine incelenmemesinden kaynaklanmaktadır .

Bugüne kadar Türkçenin incelenmesine yönelmiş çalışmalar , genel olarak fonoloji ve morfoloji seviyesinde kalmıştır . Mamafih dilcilikte bu konular da önemli ve lüzumludur. Ancak fonoloji ve morfolojiyi de ihtiva ettiği için, sözdizimi dil incelemesinin en yüksek merhalesini teşkil eder. Günümüz dilciliğinde , dilin fonolojik ve morfolojik yapısı da bağlı oldukları dizimsel bütün içinde ele alınıp incelenmektedir . Bu bakımdan önce , dilin sözdizimi , ilmi bir şekilde değerlendirilmelidir . Bu hususu Türkçe açısından düşünürsek , sadece Türkiye Türkçesinin değil , umumi Türkçenin dizim esaslarının da, ilmi metodlarla ve mukayeseli olarak işlenmesi zarureti ortaya çıkar.

Tabii olarak bu yönde yapılacak çalışmalar için , sanat değeri yüksek eserlerin esas alınması şarttır . Çünkü dil , bütün incelikleriyle sanatkarın elinde tezahür eder . Hatta sanatçı dilin gizli imkanlarını ortaya çıkararak ona yeni kullanım ufuklarının yollarını açar . Dolayısıyla dili bütün zenginlikleri ve imkanlarıyla edebi eserlerde buluruz . Bu bakımdan bilhassa cümlesi sağlam ve zengin yazarların eserlerinin incelenip , Türkçenin sözdizimi ile ilgili ne gibi imkanlara sahip olduğu , bütün detaylarıyla ortaya konulmalıdır . Neticede bu türden çalışmalar yeter seviyeye ulaştığında , bunların sonuçlarının birleştirilmesiyle , dilin ne gibi dizimsel yapılara sahip olduğu ortaya çıkacaktır .

Bu düşüncelerden hareketle , Türk hikayeciliğine Türkçeyi kullanma bakımından fevkalede başarılı ve zevkli eserler kazandırmış

3- Vecihe Hatipoğlu, Türkçenin Sözdizimi, Ank. 1972, s. 5-95
4- Haydar Ediskun, Yeni Türk Dilbilgisi, İst. 1963, s.117.

olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun "Haristan ve Gülistan " ile"Çağlayanlar" adlarındaki kitaplarında toplanmış hikayelerini sözdizimi yönüyle inceledik . Doktora tezi (5) olarak yaptığımız bu çalışmanın sadece kelime gruplarına münhasır olan neticesini bir makale hacmi içinde aşağıda vermeye çalışacağız . Yazarın bilhassa kaç çeşit kelime grubu kurduğunu ve bunları hangi fonksiyonlarda kullandığını ortaya kayacağız . Bunun için önce kullandığı kelime gruplarını , Muharrem Ergin'in sıralamasıyla ele alacağız , sonra her grubun diğer kelime grupları içinde ve cümlede hangi görevlerle yer aldığını göstereceğiz .

KELİME GRUPLARI VE FONKSİYONLARI

1- TEKRARLAR VE ÇEŞİTLERİ

a- Aynen tekrarlar : yanık yanık (Alparslan Masalı) (6)
acılı acılı (Alparslan Masalı)
ezile ezile (Altınordu)

b- Eş manalı tekrarlar : gönlü gözü (Yakarış)
öpe okşaya(Saçlar)
taşına toprağına (Üzümcü)

c- Zıt manalı tekrarlar : ötesinde berisinde (Nakiye Halı)
batan çıkan (Bahar)

d- İlaveli tekrarlar : dimdik (İnci)

A- Tekrar Grubunun Diğer Kelime Grupları İçindeki yeri :

a- Sıfat tamlasında sıfat olarak kullanılması :
Nefha nefha serinlik (Yeşil Yuva)
nağme nağme bir yaş (Yarayı Kanatan)

b- isim tamlamasında tamlayan veya tamlanan olarak kullanılması :
ana baba şefkati (Alparslan Masalı)

donuk mai asumanın ötesinde berisinde (Maviş)

c- Birleşik fiillerde isim unsuru olarak kullanılması:
alt üst et- (Yatağan)

5- K. Mehmet Gece, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun Hikayelerinde Sentaktik Yapı (Basılmamış doktora tezi) Samsun 1991.

6- Parantez içindeki isim, O örneğin içinde geçtiği hikayenin adıdır.

B- Tekrar Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Yüklem olarak kullanılması :

Gök pek açık saçık idi (Bahar)

b- Özne olarak kullanılması :

Giden gelen gayr-ı muntazır bir hadiseye maruz olmuş gibi irkiliyordu . (Rahat Döşeği)

c- Zarf olarak kullanılması :

Damla damla ağladı . (Sümbül Kokusu)

d- Nesne olarak kullanılması :

Dünyadan elini eteğini çekmiş . (Nakiye Hala)

2- BAĞLAMA GRUBU VE ÇEŞİTLERİ

a- "ve" edatı ile : aktan açık gümuşiye ve koyu kurşuniye (Mâviş)

b-"ile" edatı ile : fasih ile Beliğ (Gözyaşı Çeşmesi)

c-"bir de" edatı ile : Kendisinin , kocasının bir de evladının (Lâne-i Münkesir)

d- "değil " edatı ile : aklına geleni değil ağzına geleni (Yeşil Yuva)

e-" bir taraftan....diğer taraftan (cihetten) edatı ile : Bir taraftan baba eksikliği , diğer cihetten nişanlısının ayrılığı . (Padişahın Alınız Menekşeleri.)

f-"gâh...gâh..."edatı ile: gâh ceride ve gâh eline geçen romanlar (Padişahım Alınız Menekşeleri.)

g-"hem...hem..."edatı ile: hem geçmişten hem gelecekten (Alparslan Masalı)

h-"hatta"edatı ile : Herkesin muhabbetini , hatta onlara hakim olan flemenk hükümetinin bile hürmetini(Rahat Döşeği)

ı- "ister...ister..." edatı ile : ister gülün ister ağlayın (İlk Görücü)

i- "ne...ne.."edatı ile : Ya akılsız ya imansız veya vatansız (Turhan Nasıl Çıldırdı)

j-"ya...ya..."edatı ile : Ne vatan muhabbeti , ne din gayreti , ne askerlik şerefi (Rahat Döşeği)

A - Bağlama Grubunun Diğer Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamasında sıfat olarak kullanılması :

Korkunç ve mukaddes iki kelime (Altınordu)

b- İsim tamlamalarında tamlayan veya tamlanan olarak kullanılması :

Kendisinin , kocasının , bir de evladının harabı (Lâne-i Münkesir)

c- Edat gruplarında isim unsuru olarak kullanılması :
aktan açık gümüşiye ve koyu kurşuniye kadar (Mâviş)

B- Bağlama Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a-özne olarak kullanılması : Bazan , mütecessis bir ana veya derbeder bir keçi çobanı , bunların hafâhâne-i aşkını keşfederdi .(Yeşil Yuva)

b- Yüklem olarak kullanılması : Artık ben söyleyim de siz ister gülün ister ağlayın . (lk Görücü)

c- Nesne olarak kullanılması : Lakin aklına geleni değil ağzına geleni söylüyordu . (Yeşil Yuva)

d-Yer tamlayıcısı olarak kullanılması : Bazan bizi ya intihara veya cinayete sevkeder . (Yarayı Kanatan)

e- Zarf olarak kullanılması :... gülefşân ve kâkülfeşân uçuyorduk . (Saçlar)

3-SIFAT TAMLAMASI VE ÇEŞİTLERİ

a- Sıfat unsuru niteleme sıfatı olan tamlamalar : berrak bir karanlık (Mâviş)

bulutlu düşünceler (Sümbül Kokusu)

b- Sıfat unsuru belirtme sıfatı olanlar : elli sene (Lâne-i Münkesir)

bir şeyler (Rahat Döşeği)

A- Sıfat Tamlamalarının Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamalarında sıfat unsuru olmaları :

donuk gümüş sigara kutusu (Yeşel Yuva)

Hafif uçuk çiller (Saçlar)

b-Sıfat tamlamalarında sıfat unsuru olmaları :

budalalığa yaklaşan bir sâfiyet (Hüsn ü Aşk)

muntazam siyah bıyıklar (Yeşil Yuva)

c-İsim tamlamalarında tamlayan veya tamlanan isim olmaları :

bu dik , kalın , büyük sesin azameti (Üzümcü)

kadının argın , uçuk benzi(Alparslan Masalı)

d- Edatı grubunda isim unsuru olmaları :

Gelin olmak isteyen çapkın kızlar gibi (Mâviş)

e- Aitlik grubunda isim unsuru olmaları :

Şimâli ve cenâbî kıtalardaki (Altınordu)

f- Bağlama grubunda isim unsuru olmaları :

Saf bir inkıyad ve dinî bir teslimiyet

(Padişahım Alınız Menekşeleri....)

g-Ünlem grubunda isim unsuru olmaları :
Ey tatlı kokulu kır menekşesi (Ayşe Kızla Vato)

B-Sıfat Tamlamalarının Cümledeki Vazifeleri :
a- Yüklem olarak kullanılması : Bir bahar sabahı idi (Altınordu)
b-Özne olarak kullanılması : Duvar kıyılarına birer kırık eşya tevazusuyla sinen hastalar , ıslanıyorlardı .(Rahat Döşeği)
c-Nesne olarak kullanılması : Boğuk bir gürültü işitti. (Alparslan Masalı)
d- Yer tamlayıcısı olarak kullanılması : Çelimsiz kadınlardan gürbüz çocuklar peyda edecek idi .(Altınordu)
e-Zarf olarak kullanılması : Mücadele bir kaç saniye sürdü . (Rahat Döşeği)
Siyah çar , siyah peçe altındaki kadınları , tamamıyle bulutlara sarınmış bir zühre ,zannederim . (Hüsn ü Aşk)

4- İSİM TAMLAMALARI VE ÇEŞİTLERİ

a- Belirli isim tamlaması : binanın pencereleri (Rahat Döşeği)
b- Belirsiz isim tamlaması : göç tufanı(Altınordu)
c- Tamlayanı zamir olan isim tamlaması (İyelik grubu) :
benim kalbim(Yatağan)
bizim silah ve cephane tezgâhlarımız (Sümbül Kokusu)

A- İsim Tamlamalarının Kelime Grupları İçindeki Yeri :
a- İsim tamlamalarında tamlayan isim olması :
Pederinin süt ninesinin büyük kızı (Nakiye Hala)
b- İsim tamlamalarında tamlanan isim olması :
bizim silah ve cephane tezgahlarımız (Sümbül Kokusu)
Hala'nın namaz bezi (Nakiye Hala)
c- Aitlik grubunda isim unsuru olması :
elektrik fenerinin altındaki (Turhan Nasıl Çıldırdı)
d- Edat grubunda isim unsuru olması:
dedemin mümâneatına rağmen (Saçlar)

B, İsim Tamlamalarının Cümledeki Vazifeleri :
a- Yüklem olarak kullanılması :
Makbere , ezeliyet ile ebediyetin , fena ile bekanın bir mahfel-i telâki-i nihânîsidir .(Muamma-yı Dil)
b- özne olarak kullanılan :

Gözlerde me'yus bir sükutun bütün esrarı ağlıyordu . (Rahat Döşeği)

c- Nesne olarak kullanılması :

Ninesinin , ablasının , sevdiklerinin hayallerini gözleriyle öptü . (Sümbül Kokusu)

d- Yer tamlayıcısı olarak kullanılması :

Sanki bu dik , kalın , büyük sesin azametinden mevcudat , bir saniye için , ürkmüş , titremişti .(Üzüm)

e- Zarf olarak kullanılması: Bozkırlar , senenin sekiz ayı , karlar , buzlar altında kalmıyor mu ? (Altınordu)

5- AİTLİK GRUBU

A- Aitlik Grubunun Çeşitleri :

a- Herhangi bir kelime grubunun yalın hali ile -ki ekinin birleşmesiyle meydana gelen aitlik grubu .

Otuz kırk sene evvelki (Rahat Oöşeği)

b- Herhangi bir kelime grubunun bulunma hali ile -ki ekinin birleşmesiyle meydana gelen aitlik grubu .

elektrik fenerinin altındaki (Turhan Nasıl Çıldırdı)

c- Herhangi bir kelime grubunun ilgi hali ile -ki ekinin birleşmesiyle meydana gelen aitlik grubu . (İncelenen metinlerde bu gruba rastlanmamıştır)

B - Aitlik Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat Tamlamalarında sıfat olarak kullanılması :

camın altındaki siyah mermer koltuk (İnci)

bir akikin içindeki lekeler (Mâviş)

6- BİRLEŞİK İSİM

A- Birleşik İsimlerin Kelime Grupları İçindekiYeri :

a- Ünvan grubunda isim unsuru olması :

Kara Memişoğlu Selim Ağa (Turhan Nasıl Çıldırdı)

b- Bağlama grubunda bağlanan isim olması :

Bedreddin Simavi ve Şeytan Kulu (Yarayı Kanatan)

B- Birleşik İsimlerin Cümledeki Vazifeleri :

a- Özne olması : Mehmet Siyavuş , arkadaşının perişanlığından , heyecanından ürkmüştü . (Sümbül Kokusu)

b- Nesne olması :Karşısında Mehmet Siyavuş'u buldu . (Sümbül Kokusu)

c- Yer tamlayıcısı olarak kullanılması :

Fatih Sultan Mehmet'e bir mektup göndererek... (Yatağın)

7- BİRLEŞİK FİİL VE ÇEŞİTLERİ

a- İsimle yapılan birleşik fiiller telkin et-(Bahar)
merhamet eyle-(Bayram)
kaybol-(Gülistan)
karar kıl - (Lâne -i Münkesir)
vuku bul -(Lâne-i Münkesir)
taş kesil - (Haristan)
Nasihat ver -(Turhan Nasıl Çıldırdı)
b- Fiille yapılan birleşik fiiller : kalkabil -(Tevcîh-i Vecih)
duyama-(Türkeli Zeybeklerine)
doğuver- (Şirâze)
yaşayıp dur- (Lâne-i Münkesir)
apışıp kal- (Yeğenim)
alıkoy- (Mâtemin Kuvveti)
c- Manaca kaynaşarak deyimleşen birleşik fiiller :
hakim vaziyeti al- (Yarayı Kanatan)
kan ağla -(Turhan Nasıl Çıldırdı)
umut besle- (Yakarış)
boyun eğ-(Yakarış)
gönül ver- (Yakarış)

8- ÜNVAN GRUBU

A, Ünvan Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :
a- İsim tamlamalarında tamlayan olması :
Hamra Hanım'ın yürüyüşü (Lâne-i Münkesir)
b- Edat grubunda isim unsuru olması :
Mihriban , Kerim Efendi ile rû-be-rû gelince.... (Lâne-i Münkesir)
c- Bağlama grubunda bağlanan unsur olması :
Bunları , Aydınlı Yavuz Bey'le Sirozlu Gülistan giyeceklerdi . (Yarayı Kanatan)
d, Ünlem grubunda isim unsuru olması :
Ey Ayşe Kız ! (ayşe Kızla Vato)

B- Ünvan Grubunun Cümledeki Vazifesi :
a- yüklem olarak kullanılması :
Adı Türkan Hatun idi . (Alparslan Masalı)
b- Özne olarak kullanılması :

Yıldız Hanım , bu gece siyah tüllerine büründü . (İnci)
c- Nesne olarak kullanılması :
Vesim bey'i yanına çağırdı . (Yeşil Yuva)
d- Yer tamlayıcısı olarak kullanılması :
Böyle şeyleri tülbentçi Muhyiddin Efendi'den almak...(Turhan Nasıl Çıldırdı)

9- ÜNLEM GRUBU
Ey güneş , ey dünyanın ruhu ! (Alparslan Masalı)
Hey Küçük Asya ! (Padişahım Alınız Menekşeleri...)

10. SAYI GRUBU
On iki sene (lLâne-i Münkesir)
Sekiz yüz sene (Turhan Nasıl Çıldırdı...)
dört yüz milyon İslâm (Turhan Nasıl Çıldırdı...)

11. EDAT GRUBU
A- Edat Grubunun Kelime Gruplarındaki Yeri :
a- Sıfat tamlamalarında sıfat olarak kullanılması :
Çanakkale'ye dair Dersâdet'ten , Berlin'den , Londra'dan gelen telgraflar . (Sümbül Kokusu)
şahsınıza ait bir kusur (Hüsn ü Aşk)

B- Edat Grubunun Cümledeki Vazifeleri :
a- Yüklem olarak kullanılması :
Pembe , tazeliğinde de güzel değildi . (Yarayı Kanatan)
Tanrının bu emri belki onları kurtarmak içindi . (Altınordu)
b, Zarf olarak kullanılması :
Nakiye Hala , bir haftadan beri ağırca hasta idi . (Nakiye Hala)
Beni yatak odasına doğru sürükledi . (Yatağan)

12- İSNAT GRUBU
A- İsnat Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :
arkası katmerli ve kabarık libaslar (Ayşe Kızla Vato)
uçları kınadan kırmızı saçlar (Nakiye Hala)

B- İsnat Grubunun Cümledeki Vazifesi :
a- Zarf olarak kullanılması :
Elleri arkasında mütefekkirane yürümeğe başladı. (Yeşil Yuva)
Dakikalarca boyuna bir şey takdis ederim . (Çiçekler)

13- YAPMA GRUBU

A- Yapma Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamasında sıfat olması :

Belgrad muhasarasını musavver levhalar ('Turhan Nasıl Çıldırdı)

sekiz asrı mütecaviz bir zaman (Yatağan)

b- İsim tamlamasında tamlayan olması :

Fırarınıza sebep olmak gibi bir ayıbı irtikâb iftirası (Hüsn ü Aşk)

Serâir-i kalbini dekâyıkıyla ifşa cürm-i bî-günahı (Çiçekler)

c- Edat Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Yüklem olması :

Yegane eğlencem burayı ziyaret idi . (Muammayı Dil)

b- Yer tamlayıcısı olması :

Genci , bu daveti kabule teşvik etti . (Yeşil Yuva)

c- Zarf olması :

Va'dinizi burada tekrar takibe geldim . (Saçlar)

14- YÖNELME GRUBU

A- Yönelme Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamasında sıfat olması :

Hissiyatına tabi bir genç (Tevcîh-i Vecih)

Siyaha mâil gözler (Hüsn ü Aşk)

b- edat grubunda isim unsuru olması :

ağır bir rüzgara inkiyad ile (Saçlar)

Yemeğe davet için (Saçlar)

B- Yönelme Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Özne olması :Halife-i İslama hürmet bu mudur ? (Turhan Nasıl Çıldırdı)

b- Yüklem olması : bizde gökgöz fitneliğe , kem nazara alâmet . . (Yeğenim)

c- Nesne olması : Kadınlar ki , dünyada bütün malik oldukları şeylere tecavüzü , güzelliklerine taarruza tercih ederler . (Saçlar)

15- BULUNMA GRUBU

A- Bulunma Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a-Edat grubunda isim unsuru olması:

adanın etrafında şikar için (Şiraze)

kucağında bir çirkin yavru ile (Hüsn ü Aşk)

kafeste aslanlar gibi (Turhan Nasıl Çıldırdı)

B- Bulunma Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Yüklem olması : Sen zalim heybetinde bir mazlumsun . (Üzümcü)

b- Nesne olması : Bildiği dillerde eski ve yeni kitapları okumuştu . (Turhan Nasıl Çıldırdı)

c- Zarf olması : Gündüzleri , elinde kitap , harita saatlerce çalışırdı . (Turhan Nasıl Çıldırdı)

16 ÇIKMA GRUBU

A- Çıkma Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamasında sıfat olması : ağuldan uzak bir kavak ağacı (Alparslan Masalı)

b- İsim tamlamalarında tamlayan olması :

Altın dağlar silsilesinden ulu Karadağ'ın çorak yamaçları . (Alparslan Masalları)

ehibbadan birinin mahdumu (Lâne-i Münkesir)

c- Edat gruplarında isim unsuru olması :

Soğuk alacaklarından bahis ile (Yeşil Yuva)

d- Yapma grubunda akkuzatifli isim unsuru olması :

... dini ve millî terbiyeye itina edilmemesinden şikayeti muhtevi (Turhan Nasıl Çıldırdı)

B- Çıkma Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Yüklem olması : Tea'nın kendisini sevdiğinden emin idi . (Yeşil Yuva)

b- Özne olması : Enişteden firar manasız olmaz mı ? (Lâne-i Münkesir)

c- Yer tamlayıcısı :

Ey güneş!... Mavi bulutlardan tüllerine bürün! (Alparslan Masallı)

Çömelenlerden birine hiddetle ve şiddetle bir tokat indirdi . (Rahat Döşeği)

d- Nesne olması : Ey güneş ! Rüzgardan kanatlarını ger !

Işıklardan saçlarını dök ! (Alparslan Masalı)

17 VASITA GRUBU

A- Vasıta Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlamasında sıfat olması :

...siyah beyaz renklerde yosunlardan lekelerle mestur çökmüş lahidler (Muammâ-yı Dil)

b- İsim tamlamasında tamlayan olması :

iki sene büyük küçük beş devletle harp neticesinde (Yatağan)

c- Edat grubunda isim unsuru olması :

...matluba muvafık olduğu rivayet edilen bir kızla izdivaç için . (Tevcîh-i Vecih)

18 . FİİL GRUBU

A - Fiil Grubunun Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- İsim tamlamalarında tamlayan olması :

Pek güzel bir kadına gece gündüz hemdem olmak emeli (Hüsn ü Aşk)

b- İsim tamlaması veya iyelik Grubunda tamlanan olması :

Muti olman , muta ' olmak itemendendir . (Üzümcü)

Mehtabın uryan vücuduna sarılması (Gülistan)

c- Edat grubunda isim unsuru olması :

Yeşil çam dallarının perişan ettiği saçlarını düzeltmek için . (Yeşil Yuva)

B- Fiil Gruplarının Cümledeki Vazifesi :

a- Yüklem olması :

Bir güzel zevceye malik olmak , dünyanın hazinelerine sahip olmaktır . (Hüsn ü Aşk)

b- Özne olması : topraklara renk , vücutlara can veren büyük mabud güneşin izini gütmek , onun arkasından gitmek , tabii bir ihtiyaç değil miydi ? (Altınordu)

c- Nesne olması : Ona kendi elimle bakmayı manevi bir ihtiyaç , bir ibadet farz ederim . (Mâtemin Kuvveti)

d- Yer tamlayıcısı olması : ince işlere alışmaya vaktin olmasa (Üzümcü)

19- SIFAT- FİİL GRUBU

A- Sıfat- Fiil Gruplarının Kelime Grupları İçindeki Yeri :

a- Sıfat tamlasında sıfat olması :

Kan dalgalarında boğulan gözbebekleri (İnci)

elle tutulabilir bir işlem (üzümcü)

b- Edat gruplarında isim unsuru olması:

bir şeye karar vermiş gibi (Yeşil Yuva)

iki refik veda eyledikleri sırada (Yeşil Yuva)

B- Sıfat -Fiil Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Özne olması: Beyaz dişli köpüklerin mâi dudaklarıyla leb-i

deryanın usulca öpüştükleri duyuluyordu. (Renkler)

b- Nesne olması : Dört gün evvel refikasını gördüğünü ağlayarak söyledi. (Mâtemin Kuvveti)

c- Yer tamlayıcısı olması :

Terbiyenin zekaya gelebe edeceğine ihtimal veremedim. (Turhan Nasıl Çıldırdı)

d- Zarf olması: Saatlerce, hareketsiz, gözleri ufuklara dikilmiş kaldı. (Alparslan Masalı)

20- ZARF- FİİL GRUBU

A- Zarf -Fiil Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Zarf olması : Bu kelime grubu zarf- fiilin manasına göre cümlede, hal ve zaman zarfı fonksiyonunda kullanılır.

b- Zarf- fiil grubuna örnekler : Sarhoş gibi sendeleyerek (Rahat Döşeği)

Gök kubbesi yaratılalı (Altınordu)

Şarka doğru giderken (Altınordu)

dalgaları taşlara çarparak sinelerini yırttıkça (Bahar)

21- KISALTMA GRUBU

A- Kısaltma Grubunun Cümledeki Vazifesi :

a- Zarf olarak kullanılması : Diz dize, baş başa, kalb kalbe kalmıştık. (Renkler)

... mantosu yukarıdan aşağı, kat kat kıvrıklar içinde idi. (Lâne-i Münkesir)

Yukarıda özet olarak verdiğimiz incelemenin sonucundan da anlaşılacağı gibi, Türkçede grup halinde dil birliklerinin sayısı yirmiden fazladır. Üstelik bu birliklerden herbirinin diğer kelime gruplarının yapısında ve cümle teşkilinde fevkalade renkli kullanışlara sahip oldukları görülmektedir. Üstelik bunların bir de yapılış tarzları ve ifade yönleri vardır. Bu hususların da incelenmesi gereklidir. Kelime gruplarını, bilhassa ifade imkanları bakımından, bol örneklerle değerlendirmek ve bu yönlerini açık bir şekilde ortaya çıkarmak şarttır. O zaman hem Türkçe gramer kitaplarında değişik görüşler olmayacak, hem de Türkçe öğretimi kuru bir şekilcilikten çıkacak; Türkçe eğitimi görenler, dilin zengin kavramlar dünyasında daha çekici şeyler bulacaklar ve dile ilgileri artacaktır.

EĞİTİM - SPOR İLİŞKİSİ

Gülten HERGÜNER*

Türk Milli Eğitiminde, şimdiye kadar yapmış olduğumuz, tesbitlerimiz göstermiştir ki, gerek ilköğretim ve orta öğretim, gerekse üniversite öğretiminde Beden Eğitimi ve Spor dersleri uygulaması adeta olsa da olur, olmasa da şeklinde düşünülen bir ders olmaktan öteye geçememiştir.

Tarihsel süreç içinde Eğitim ve buna bağlı olarak Beden eğitiminin bir eğitim konusu olarak ele alınmasında 18. ve 19. yy' larda yaşayan Phlantrop'lar (insan dostu olanlar) önemli rol oynamışlardır. Daha sonra j.j. Rousseau, Pestalazzi ve Fröbel gibi eğitimciler de, oyun ve doğal hareketlerin çocuk eğitimindeki değeri üzerinde önemle dururlar. (Baltacıoğlu, 1964, s61-69) Günümüzde, eğitimciler, politikacılar, ekonomistler, iş ve bilim adamları, insan kaynağının bir milletin en büyük serveti olduğu görüşünde birleşmektedirler.

Gelecekte, eğitim sistemi içinde henhangi bir ferdin bütün potansiyelinin geliştirilmesindeki başarısızlık, millet hatta insanlık için bir kayıptır. (Bilge, 1989, s. 21) Toplumların en kıymetli kaynakları insan olduğuna göre onları iyi şekilde eğitmek, yeteneklerini geliştirmek, her açıdan yararlı özelliklerle yoğurmak da toplumların zorunlu ve önemli görevlerinden olmalıdır. İyi bir eğitimle fert kendisi, ailesi ve milleti için değerli bir kaynak durumuna gelebilir. Yanlış eğitim sonucunda ise, kaybedilmiş bir değer, yitirilmiş bir hayat olur. Burada eğitimin önem ve amacını değişik bir kaç görüş ile destekleyerek konuya ışık tutmak mümkündür.

Eğitim; kişinin yaşadığı toplum içinde değerli olan yetenek, tutum ve diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçlerin tümüdür. (Bilge, 1989. s.1)

Eğitim; bulunduğu toplumun siyasal, sosoyal, ekonomik ve kültürel faktörlerinden etkilenerek biçim alır. (Oğuzkan, 1976, s.11)

Rousseu 'ya göre eğitim; " Yabanisi üzerine vurulan ehil bir aşıdır."

Fröbel' e göre; çocuk en büyük üretkenliğini oyunda gösterir. Çocuğu fidana, eğiticiyi bahçıvana, okulu da bahçey benzeden Fröbel oyunu çocuk eğitiminin yöntemi olarak kabul eder. (Baltacıoğlu, 1964, s. 61- 69)

* O.M.Ü. Eğitim Fak. Beden Eğt. ve Spor Böl. Öğretim Görevlisi.

Diğer taraftan önce " Eğiticilerin eğitilmesi gerekliği" görüşünü savunnanlar da konuya ayrı bir boyut getirmişlerdir. (Güzel, 1990, s.400)

Eğitici olan anne, baba, öğretmen ve insan eğtiminde rol alan herkesin eğitiminden gerekli payı ve birikimi almış olması çok önemlidir.

Durkheim 'in " Moral Education" adlı çalışmasına göre eğitimin sağlandığı üç önemli sosyal fayda vardır. Bunlar; sosyaleşmeyi sağlayarak fertte disiplin ruhunu işlemek ve hareketlerinin sınırlarını belirtmek, ikincisi, bir gruba dahil olmak, bağlanmayı gerektirmek ve son olarak da kontrollu, şuurlu bir otonom tavırla kendi geleceğini tayin edici özellikleri geliştirmek.(Erkal, 1987, s.96)

Eğitimin en iyi şekliyle yapılabilmesi amacıyla, bütün ülkeler değişen modern hayat tarzının, gelişme ve değişmelere cevap verecek şekilde eğitim ve öğretim sistemlerini yenilmek, gerekli düzeltmeleri yapmak durumundadır. Böylelikle toplumlar, arzuladıkları hedeflere ulaşabilirler. Eğitimin, en gelişmiş şekliyle, eksikleri giderilmiş olarak ferdin ve toplumun gayesine ulaşmasında etkili yol olabilir.

Ülkemizde de topum yapısını değiştiren, rahat ve iyi yaşama seviyesi sağlayan, dinamik bir sosyal kuvvet olarak kabul edilmiştir. Özellikle Cunhuriyit döneminde sosyal, kültürel ve ekomik hayat geliştikçe, toplumumuzun eğitiminden beklentileri de artmıştır. Bu nedenle eğitim sistemimizde zaman zaman yeni düzeltmelere gidilmiştir.

Bir eğitim aracı olan beden eğitimi ve spor, ferdi yönden insan sağlığı, karakter gelişimi, moral ve verimliliği, milli yönden; sağlam, güçlü, ortak duygu ve davranışları yüksek bir insan gücü potansiyeli ile doğrudan iligili, etkili bir eğitim faaliyetidir. Bu bakımdan zihni ve fikri gelişimin ancak bedeni gelişmeyle uyumlu ve dengili olması halinde insanın ve toplumun daha sağlıklı, dengeli, mutlu, uzun ömürlü başarılı ve verimli olabileceğinde tam bir görüş birliği vardır. (D. P. T. ,1985, s. 53)

Bütün bunlar göstermektedir ki eğitim ile beden eğitimi ve sporun fert ve toplum için hedefleri ve amaçları birçok noktalarda birleşmektedir. Ferdin akıl, beden ve ruh sağlığının yerinde olması yalnızca kendileri ve aileleri yönünden değil, millet bütünlüğü açısından da son derece önemlidir. İnsan yetiştirmenin öncelikli amacı: demokratik bir eğitim ortamında, bireyin yaş, cinsiyeti, dil ve din ayrımı gözetilmeden yeteneklerinin olabildiği ölçüde geliştirilmesidir. Günümüzde toplumlar sağlıklı kuşaklar yetiştirmek

için sporu genel eğitimin ayrılmaz bir parçası ve tamamlayıcısı olarak görmektedirler. Onun için de olayı bir devlet politikası olarak benimseyip, insan hayatının her devresini kapsayarak biçimde yürütürler.

Sporun fizyolojik ve psiko-sosyal yönlerden ferdin uyumlu ve dengeli gelişiminde büyük katkısı olduğu bilinmektedir. Spor eğitimi, çocuğun uyumlu bir fert olmasında da rol oynar. Nitekim, bu konuda bir örnek vermek gerekirse; beden eğitimi faaliyetlerine çok az yer veren Fransa' daki alışıla gelmiş okul devresini bitiren çocuklara oranla, sabahtan genel kültüre, öğleden sonra spor ve el işleri faaliyetlerine ayıran okul devresinden geçenlerde çok önemli farklılıklar gözlenmiştir. İkinci tür eğitim uygulamasında çocukların daha hızlı büyüdükleri, nabızlarının daha ağır attığı, beceri koordinasyon ve motorsal gelişimlerinin daha iyi olduğu ve bu çocukların ortak hayat kurallarına uymaya daha çok eğilim gösterdikleri, hareketli dengeli ve açık olmakla birlikte aile ve eğitim çevresiyle çok daha iyi kaymaşabildikleri gözlenmiştir. (Serarslan, 1978, Sosyoloji ders Notu)

Bu örnekten de anlaşılmaktadır ki, özellikle bir eğitim yuvası olan okullarımıza, beden eğitimi ve sporun yaygınlaştırılması, sevdirilmesi ve teşviki ile ilgili önemli görevler düşmektedir. Spor sevgisi, temel eğitim gibi ailede başlatılıp okulda da desteklenerek, pekiştirildiği takdirde, Fert, okul ve kitle sporunda geniş bir taban oluşturulabilir.

Eğitimcilerin, özellikle öğretmenler, anne ve babalar spor konusunda kendilerini yetiştirmeleri, sporun faydalına inanmaları, spor konusunda bilgili, bilinçli ve kültürlü olmaları ile çocuklarına ve öğrencilerine daha hoşgörülü ve sıcak yaklaşlaları mümkün olabilir. Onların bilinçlendirilmesi, suretiyle, eğitilmek istenen kitle daha kolay ve çabuk eğitilir.Bu konuda, eğitim aracı olarak kitle iletişim araçlarından faydalanmak gerekebilir. Radyo ve televizyon proğramlarının eğitim ilke ve bütünlüğüne uygunluğu sağlanarak toplumdaki ahlak anlayışı ve değerlerini zayıflatan, geleneklerimize, inançlarımıza ters düşen yayınlardan ve toplum sağlığını tehtit eden sigara ve alkole özendirici yayınlardan kaçınılması, bunlara karşılık, eğitici sosyalleştirici, güzel sanatlara, bilime ve spora yönelendirci, bu konularda aydınlatıcı, bilgi ve becrileri arttırıcı yayınlar yapılması fert ve toplum açısından daha faydalı olabilir. Çocuklar ve gençler, hem spor hem de diğer konularda bilgilendirilir ve teşvik edilmiş olurlar, yetişkinler de ilgilendikleri konularda bilgilerini yenileyerek, daha faydalı duruma gelebilirler.

Bilinçli bir eğitimcinin spor yapan, yapmak isteyen öğrenci ve

çocuklarıyla ilişkisinde kopukluluklar en aza inecektir. Şöyleki; " Spor yapacağına oturup dersine çalışsan, top peşinde koşacağına derslerinle ilgilinsen, ele avuca sığmayışın hep şu spor yüzünden, koşup terleyeceğine uslu, ağır çocuk olsan," gibi irdeleyici, dersle sporu birbirine rakip gösterici, spordan soğutucu sözlerden kaçınarak; aksine spor yoluyla, sağlıklı, dinamik, dengeli, uyumlu, hareketli bir fiziğe, sosyal bir kişiliğe sahip olmalarının mümkün olabileceğine ikna etme suretiyle, spor yanında derslere de daha sıcak bakmaları sağlanabilecektir.

Anne- baba ve öğretmenlerin üzerinde durmaları gereken diğer bir konu da gençlere, günlük hayatlarının iyi organize etmeyi, zamanlarını israf etmeden faydalı işlerde kullanmayı öğretmeleridir. Dolayısıyla, derslerine, spora, dinlenmeye ve benzer faaliyetlere yeterince zaman ayıran gençler hem derslerinde hemde spor hayatlarında başarılı olarak, ailenen ve öğretmenlerin olumlu yaklaşımlarını da kazanmış olurlar. (Hergüner, 1991, s.89) Sonuçta kendileriyle ve çevreleriyle barışık olmanın huzurunu yaşarlar.

Eğitimin ve sporun ortak yanlarının,sporun faydalarının, dolayısıyla da yaygınlaştırılmasının bu konuda aile ve okullara düşen yükümlülüklerin önemi üzerinde durulmalıdır. İlkokul, orta dereceli okul ve hatta üniversitelerde Beden Eğitimi Dersi' nin önemi oldukça açıktır. Bu sebeple zorunlu bir ders olarak yer almasında büyük faydalar vardır.

Spor sayesinde, hem orta öğretim hem de üniversite gençliğinin, kahvehane, kumarhane, sigara ve içki gibi alışkanlıklar yanında, anaşik olaylardan da uzak kalmaları sağlanmış olacaktır.

KAYNAKLAR

BALTACIOĞLU, İ. H. . Pedegojik İhtilal, Anadolu Matbaası, İstanbul, 1964.

BİLGE, N. Türkiye' de Beden Eğitimi Öğretmeninin Yetiştirilmesi. Kültür Bakanlığı Yayın No: 1095, Ankara, 1989.

D. P. T. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Spor Özel İhtisas Komisyon Raporu, DPT. Yayını, Ankara, 1985.

ERKAL, M. E. Sosyoloji (Toplumbilimi) ilaveli 3. Baskı, Filiz Kitapevi, İstanbul 1987.

HERGÜNER, G. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi " Çocugun Spora Yönderilmesinde Ailenin Rolü ve Önemi" , Samsun, 1991.

OĞUZKAN, F. Öğretmenliğin Üç Yönü, Tekışık Matbaası, Ankara, 1976.

SERARSLAN, M. Z. Spor Sosyolojisi Ders Notu, 1987.

SPOR - SAĞLIK İLİŞKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Osman İmamoğlu*

Tarih boyunca belirli kurallar altında araçlı veya araçsız, ferdi veya toplu olarak; önceleri boş zaman faaliyeti çerçevesinde, şu anda bazılarınca meslek haline getirilen spor; sosyal, ekonomik, politik ve hukuki kurallara göre değişik gayeler için kullanılmaktadır. Spor "toplumla bütünleştirici, ruh ve fiziği geliştiren, rekabetçi, dayanışmacı, kültürel bir olgu" (1) olarak tanımlanabilir.

Sporun bilimsel manada yapıldığı sürece insanların organik gelişimi, kas- sinir gelişimi, zihinsel gelişim, sosyal ve ruhsal gelişimi üzerinde olumlu katkıları herkesçe bilinmektedir.

Sağlık, Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 'nün tanımına göre; sadece vücutta hastalık hali olmayışı değil, fiziksel ve sosyal açıdan insanın kendisini iyi hissetmesidir(2).

Spor Sağlığı

Sporcunun aday olarak tabii yapısını, spor dalına uygunluğunu araştıran, sportif eğitimi süresince antremanlara uygun sağlık proğramlarını öneren ve spor sakatlıklarını tedavi ederek sporcuya eski gücü ile spor yapabilme imkanlarını sağlayan disiplindir (3)

Bugün bütün dünyada yapılan mukayeseli araştırmalar göstermiştir ki, spor ve egzersiz hem hastalıkları önlemede hem de hastalıkların iyileşmesinde tedavi edici bir rol oynamaktadır.

Sağlık açısından yapılan bir araştırmada spor- sağlık ilişkikisi üzerine şu sonuçlar elde edilmiştir:

a- Sporun sağlık üzerine etkileri

*Spor yapanlar, yapmayanlara oranla kendilerini daha iyi hissetmektedirler. (spor yapanların % 90'ı sağlık durumlarını iyi ve çok olarak tanımlarken, spor yapmayanların % 70'i sağlık durumları konusunda olumsuz konuşmuştur.)

* Yaşlılar arasında (35 yaş üzeri) spor yapanlar yapmayanlara oranla daha az sağlık problemleriyle karşılaşmaktadırlar.

* Tüm yaş kategorilerinde spor yapanlar spor yapmayanlara göre daha az günlük şikayette bulunmaktadır.

b- Sağlık merkezlerine başvuru

---

* O.M.Ü. Eğitim Fak. Beden Eğt. ve Spor Bölüm Bşk.

1- Mustafa Erkal, Sosyolojik Açıdan Spor, İst. 1982, s. 119.

2- Mustafa Keten, Türkiye'de Spor, Ankara 1974, s. 10.

3- Erich Bayer, Wörterbuch der Sportwissenschaft, Schondorf, Hoffman, 1987, s. 248.

* Psiko- terapi ve diş bakımı gibi konuların göz önüne alınmadığı incelemedi, 34 yaş üzeri kategoride, spor yapanlar yapmayanlara oranla sağlık kurumlarına daha az başvuruda bulunmaktadırlar.

* Spor yapanlardan daha ileri yaştakiler, spor yapan gençlere oranla uzman doktorlara daha az başvuruda bulunmaktadır.

* Araştırma boyunca bir yıl spor yapanların hastaneye daha az gittikleri tesbit edilmiştir (4).

Bir başka araştırmada da bedensel faaliyetlere katılmanın yararları sayısal olarak şöyle ifade edilmiştir:

a- Ruhi yönden düzelmeler: Dinlenme ve kendine güven artışı % 62' den % 84' e

b- Bedeni yönden iyileşmeler: Tansiyonda % 32, Göğüs kafesindeki ağrıların azalmasında % 54, kalp atışında düzelme % 50, soluk tıkanmalarındaki azalmalar % 56, ilaç tükentimindeki gerileme % 46;

c- Tehlike risklerindeki azalmalar : Sigara ve tütün kullanma % 22, fazla kilolar % 30 oranlarında azalmaktadır (5).

Spor sayesinde sağlık açısından şu sonuçlar elde edilebilir.

Ornagik gelişim: Spor sayesinde insanın organik sisteminin değişen şartlara kolay adapte olması ve görevini yerine getirmesini sağlar. Kassal çalışmalara uyum gösterme ve dayanıklılığın artması iç organlara ait kasların kuvvetlenerek onların fonksiyonlarını geliştirir. Düzenli yapılan spor sayesinde kas ve eklem esnekliğinin artması ayrıca insan sağlığını tehdit eden yağ dokularının azalmasını mümkün kılar. Bu gelişim, çocukluk ve gençlikte artış gösterirken, bilhassa 35 yaşından itibaren düzenli spor yapanlarda yaşlılığa bağlı gerileme daha yavaş seyreder. Hareketsiz kalan ve düzensiz yaşantısı olan kişilerde organik gerileme çok daha hızlı olur.

Kas- sinir gelişimi: Sportif faaliyetler sayesinde yetenekler geliştirilerek bunların olumlu kullanılışı sağlanır. Bu da kişilerde belli bir iş yapmanın zevkini taddırırken; koşma, asılma, sıçrama, tekme atma, fırlatma gibi hareketlerin uyuma bağlı olarak yorgunluğa karşı koyarak sinir-kas uyumunun gelişimini sağlar.

Zihinsel gelişim: Hareket ile ilgili zaman-mekan gibi etkenleri ilgilendiren bilimsel ögeler esas alınır. Bu konu sportif faaliyetlere katılan her bireyin eğitiminin bir parçası olmalıdır. Fiziksel aktivitelerin kazanılmasında bunu sağlayacak algılama, düşünme, mantık yürütme gibi zihinsel çalışmalara ihtiyaç vardır.

4- Sport en Gezondheit, üniversiteit Amsterdam, Eylül 1989, s. 241, s. 69.
5- Can Şipal, Özürlülerde Spor, Avrupa Konseyi Yayınları, 1985, s. 4.

Sosyal gelişim: Oyunun kurallarında demokrasiyi uygulamalı olarak görür. Böylece sporcu sporun sosyal amaçlarını kavrar ve benimser. Bireyin kendini tanıması, ne olmak istediği, seviyesini ve çevresini nasıl algıladığı konularında bilinçlenir. Kişi toplumdaki yerini tanır, kapasitesini farkeder. Her bireyin toplumda ihtiyaç duyduğu değerler vardır. Bunlar ait olma, tanınma, sevilme, kabul edilme diye sıralanabilir. Bu ihtiyaçlar sağlandığında topluma uyum daha sağlıklı olur.

Ruhsal gelişim: Sportif faaliyetler kişilerin ruhsal yönden dengeli ve uyumlu gelişmelerini sağlar. Spor sayesinde birey duygularını ifade etme fırtası bulur; saldırganlık, öfke, utangaçlık, kıskançlık vs. duygulara karşı boşalım sağlar ve kontrolü öğrenir(6).

Sağlık bir bütün olarak fiziki, ruhi ve sosyal açılardan iyi olma halidir (7). O halde yukarıda saydığımız gelişim maddelerinden birinin eksik veya yetersiz oluşu halinde kişilerin sağlıklı olmadığı ortaya çıkar. Zira ufak- tefek hareketlerden sistemli spora kadar yapılan bütün egzersizlerden maksat sağlıklı olmak düşüncesi ve sağlığın bozulmasını önlemektir.

Sağlık, üzerine sosyal kalkınmanın inşa edildiği granit bir temeldir. Sağlıklı ve zinde insanların oluşturdukları topluluklar insan hayatına anlam kazandıran mücadeleleri yapabilirler ve ülkenin sağlık stardardı yükseldikçe mutlu bir toplum olma şanslarını da artırabilirler.

Bunun için de her yaşta ve herkese uygun elverişli bir spor; çalışmayı, barışı sevmenin ve yüksek bir bir iradenin anahtarı olarak algınlanmalıdır. Unutmayalım ki bir insanı sağlıklı olarak topluma kazandırabilirsek onun topluma vereceği, toplumdan alacağından faza olacaktır. Aynı zamanda yine hastalıklardan korunmak, hastalık meydana geldikten sonra tedavi etmeye çalışmaktan daha ucuz ve kolaydır. Bugün A. B. D' de en etkili sağlık sigortasının spor yapmak olduğu vurgulanmaktadır(8).

Spor sağlık için yapıldığı sürece insanların sağlığına katkıda bulunacak, diğer amaçlar için yapıldığında bazı sağlık problemlerini de beraberinde getirecektir. Örneğin rekor kırmak isteyen bir sporcu-

---

6- E. Zorba- G. Doğu- A. A. Doğan, " Endüstride verimlilik Açısından Spor Tesislerinin Planması", Amatör Spor Der. 1990, s. 34.

7- Osman İnanoğlu. Türkiye'de Sporcu ve Seyirci Sağlığı, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1991, s. 10.

8- R. G. Lugar, " The Most Effective Health Insurance", The Journal of the Indiana State Medical Association, Jun. 1980, s. 344.

nun doping yapması birtakım sağlık problemleriyle karşılaşmasına sebep olabilecektir.

Bilimsel ve amacına uygun bir sporun genel olarak şu faydaları görülür:

1- İnsanların bedenen ve ruhen güzelleştirir.

2- Sağlıklı ve sağlam nesiller yetişmesine zemin hazırlar.

3- Şahsiyet ve karakterin gelişimine katkıda bulunur.

4- Bazı sakatlıkları tedavi eder veya vücut bozukluklarını önler ya da kısmen giderir.

5- Hastalıklara karşı direnci artırır. Vücut için koruyucu hekim görevini yapar, tabii bir ilaçtır.

6- Yaşlanmayı yavaşlatır.

7- Yapıldığı maksada göre fazla kiloları giderir veya kilo aldırır. Vücut mukavemetini artırır.

8- Boy büyütücü özelliği vardır. İnsan yediği yemekten daha fazla lezzet almaya başlar.

9- Sinir sisteminin koordinasyonunu sağlar.

10- Beslenme durumunu iyileştirir.

11- Sigara ve diğer zararlı alışkanlıkları terk etmek ya da azaltmak için yardımcı bir ortam hazırlar.

12- Vucüt ve kafa yorgunluğunu giderir. İnsanları canlı, zinde ve bedensel olarak güçlü kılar.

13- Spor yapanların gün boyu enerjileri, neşeleri yerindedir. Güleryüzlü olurlar.

14- Yeni yeni dostluklar kurulmasını sağlar, kazanılmış dostlukları güçlendirir.

15- Üzüntü ve sıkıntıları hafifletir ya da unutturur.

16- Vital kapasiteyi artırır.

17- Aşırı yemek yediren ruhsal bunalımları ortadan kaldırdığı için özellikle hanımlarda fiziki görünümü güzelleştirir.

18- Takım ruhunu güçlendirir ve mücadeleci bir yapı kazanılmasını sağlar.

Sonuçta sporun insan sağlığına direkt veya dolaylı yollardan bir çok olumlu etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Sağlıklı insan ve güçlü bir toplum arzuluyorsak spordan yeterince faydalanmalıyız.

ANADOLU'YU PARÇALAMAYA YÖNELİK İÇ VE DIŞ SÜRELİ YAYINLAR(x)

Yaşar KALAFAT

I. GİRİŞ :
1. Konunun Seçiliş Sebebi
2. İzlenilen Metot
3. Konuya Dair Genel Bilgiler

II. METİN :
1. Dönemler
a) Birinci Dönem
(1890- 1915 Dönemi)

b) İkinci Dönem
(1915- 1940 Dönemi)

c) Üçüncü Dönem
(1940- 1965 Dönemi)

d) Dördüncü Dönem
(1965- 1980 Dönem)

e) Beşinci Dönem
(1980- Dönemi)

2. Türkiye Cumhuriyeti'nin Duyarlığı

III. SONUÇ :

1. Siyasal Sonuçlar
2. İdeolojik Sonuçlar
3. Kültürel Sonuçlar

---

* Bu inceleme Nisan 1990'da yapılmıştır.

GİRİŞ

1. Konunun Seçiliş Sebebi

"Şark Meselesi" zincirinin asli halkalarından birisinin de Doğu Anadolu'daki hassasiyet olduğu bilinen bir hususturl 100 yılı aşan ve günümüzde de önemini muhafaza eden siyasi tarihimizin bu meselesine dair çalışmalara ışık tutabilecek kaynakların arasında siyasi faaliyeti yürütenlerin neşriyatları da doğal olarak yer almaktaydı. Bunları süreli ve süresiz olarak tasnif edip süreli olan yayınları tanıtmak, onlara dair bilgi vermek kaynak tesbiti çalışmaları itibariyle önem arz ediyordu. Ancak bu tür yayınlar çok kere düzen arzeden bir yayın hayatı sürdürmemişler ve çok kere de illegal yollarla yayınlandıkları için, kolleksiyonları araştırıcının eline ulaşabilecek tarzda arşivlenmemiştir. Teminleri ve tamamlanmaları giderek zorlaşan ve Cumhuriyet tarihimizin birçok olayına ışık tutabilecek bu yayınların incelenmeye alınması gerekiyordu. Bu durum "Anadolu'yu Parçalamaya Yönelik Süreli İç ve Dış Yayınlar" konusunu inceleme konusu olarak olarak seçmemize sebep teşkil etmiştir.

2. İzlenen Metot

Konunun seçiliş nedeni ve konuya dair genel açıklamalar yapıldıktan sonra 100 yıllık zaman diliminde konu ele alınmış ve 25 yıllık peryotlar halinde incelenmiştir. Bu dönemlerin sonunda Türkiye Cumhuriyet'nin gelişmeler karşısındaki genel tavrına dair açıklamalar yapılmıştır. Dönemlerin izahında da dönem içi kronolojiye dikkat edilmeye çalışılmıştır. Ancak kolleksiyonların tamamına ulaşılamadığı ve yayınlar vaad ettikleri peryodlara riayet etmedikleri̇nden bu pek mümkün olamamıştır. Süreli yayınlar bazan aynı isimle hem gazete ve hem de dergi olarak çıkabilmişlerdir. Çok kere bir isim farklı dönemlerde değişik örgütlerin yayın organlarına ad olabilmiştir. İmkan nisbetinde bu tür ayrılık arzeden yayınların muhteva ve sair ayrılıklarını anlatan açıklamalar yapılmaya çalışılmıştır. Yayınların tanıtılmasında; isimleri, hangi örgüte ait olduğu, hangi tarihlerde ve nerede yayınlandığı, günlük, haftalık veya aylık mı olduklarına dair bilgi verilmiş, peryotları, siyasi ve kültürel karakterleri, gazete, dergi veya bülten oluşları, imkan nisbetinde boyutları, takribi hacimleri, hangi dil veya dillerle yayınlandığı ve hangi alfabe ile yayına girdikleri gibi hususlarda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Yayınları ve yayınlaşanların hakkında başkaca geniş bilgi veril-

mesi cihetine gidilmesi konunun kapsamını genişletmek anlamına geleceğinden bu cihete fazla yönenilmemiştir. Bu konuda yapılmış bir denemeye dair bilgi verilmiştir. (1) Bununla beraber özellikle üzerinden yarım asırdan fazla geçmiş bir kısım yayınlarla ilgili olarak konumuzu çok yakından ilgilendiren bazı bilgilere rastlanılmıştır ki, bunlara yer verilmeye çalışılmıştır. Bunların arasında; Ermenilerin yurt dışına çıkmaya mecbur olmalarından sonra kürtçü hareketin yayın hayatını nasıl desteklediklerini ile Türk Ocakları' nın ilk kuruluş döneminde siyasi kürtçü kadroları kucaklama girişimleri, siyasi kürtçülüğe itilen gençlerin doğulu ebeveynleri tarafından Türkçü hareketin edildiğine dair bilgileri, Doğulu olmalarına [illegible] sayabiliriz.

Mahiyetleri ayrıntılı [illegible] incelenmemiş olmakla beraber büyük bir kısmını bir açıklama yapan yayınlardan tanıyabildiğimiz bölümünü de doldiren süreli yayınlar siyasi, ideolojik ve kültürel konu kapsamı takım rotalar çiziyorlardı. Bu itibarla süreli yayınlar mahiyet' suretiyle gelinebilen noktalar birtakım sonuçlar halinde çıkarılmıştır.

3. Konuya Dair Genel Bilgi

Bu alana giren ilk süreli yayınlar Osmanlı İmparatorluğu bünyesine giren ilk milliyetçi hareketlerle başlamıştır. Türkiye Cumhuriyet'nin milli politikasını yönlendirenler, bu cumhuriyetin bir imparatorluğun varisi oldukları gerçeğini unuttukları nisbette ve dönemlerde hızlanmıştır. Yayın faaliyeti en aktif dönemini ideolojik kürtcülükle marksizmin birleştiği ve insiyatifin marksistlerin eline geçtiği dönemde yaşamıştır. Bu dönem 1960' lardan başlayarak 1980' lere doğru uzamıştır. 1980' lerden sonra Türkiye'deki yayın hayatı, başlangıçtan beri kuvvetli bir şekilde yürütülen yurt dışındaki yayın faaliyeti ile birleşmiştir.

Türk Ocakları' nın Hevi' nin faaliyetine ne tür bir ilgi duyduğunu sağlıklı bir biçimde tanımlayamıyoruz. Yakından inceleme fırsatını bulabildiğimiz son dönem için denilebilir ki, Türk aydını bu yayınları ciddi samimi ve yapıcı bir şekilde ele alamamıştır. Kalıcı, akılcı ve realist sonuçlar çıkaramamıştır. Bu acı gerçek hala

---

(1) SEFEROĞLU, Ş. Kaya., " Milli Bütünlüğümüzü Parçalama Gayretleri III" Türk Kültürü Dergisi Sayı 231, Temmuz 1982

yaşanmakta ve Türkiye fikir hayatındaki bölünme; enerji, fikir ve kültür kaybı pahasına devam etmektedir.

Siyasi, ideoloji ve kültürel kürtçülük yapan yayınlar 100 yıllık dönem zarfında yabancılar tarafından hayret edilecek derecede destek görmüşlerdir ve görmektedirler. Bu destek süreli yayınların sahneye çıkması ve yaşamasında, çeşitli alanlarda olmuştur, halen de devam etmektedir.

Bu tür süreli yayınlar o derece geniş bir alana yayılmışlardır ki, Avrupa' da bu tür bir yayına zemin teşkil ederek tanışmayan ülke yok gibidir. Yayın yerlerine bakıldığı zaman bu tür yayınların tanıştığı şu kültür merkezl[illegible] görüyoruz; İstanbul, Erzurum, Diyarbakır, Ağrı, Londra, Berlin, Kahire, Paris, Şam, Bağdat, Tahran, Ankara, Amsterdam, Lübnan, Washington, Stockholm, Erivan, Bakü, Cenevre, Folkstan.... Keza bu yayınlar çok kere yayınlandıkları ülkenin dillerine; Fransızca, Almanca, İngilizce, Rumca, Arapça'yı kullanmaktadırlar. Avrupa bu tür yayınlarla yaklaşık yüzyıl evvel tanışmıştır.

Türkiye' de bu kapsama giren yayınların maalesef bibliyografik tesbitleri dahi yapılmamıştır. Bizim görebildiğimiz birisi SSCB'da diğeri Japonya' da(3) ki konuya dair iki bibliyograf bizzat süreli yayınlarla ilgili olmamakla beraber süreli yayınları da içermektedir. Bu konuya yer veren yayınları tanıtan bir makale(4) daha sonra kitap halinde de yayınlanmıştır (5). Aynı yazar süreli yayınları da incelemiştir (6). Tarih ve Toplum Dergisi (7) ise konuya ışık tutabilecek iki bölümden oluşan bir makale yayınlamıştır.

II. METİN

1. Konusunun " Şark Meselesi" nin bu bölümünden alan süreli yayınlar için 100 yıllık bir zaman dilimi ele alınıp 1890 tarihinden başlatılan bu süre 25 yıllık beş müteakip dönemde incelenmiştir.

---

(2) Kürtlerle ilgili Bibliyografya Moskova 1968

(3) SILVIA VO ROOY KEES TAMBOER, " Isk' s Kurdish Bibliography, No : 1-2 Amsterdam 1968

(4) SEFEROĞLU, a. g. e.

(5) SEFEROĞLU, Ş. K. Bibliyografya (Deneme) Ankara 1984

(6) SEFEROĞLU, Ş. K. " Süreli Yayınlar ve Milli Birlik" Türkiyem S. 7,1989

(7) M. Malmisanlı " Osmanlı Döneminde Yazılan Kürtçe Eserler Üzerine", Tarih ve Toplum, Sayı 54, 1988 ve Sayı 55, 1988

a) BİRİNCİ DÖNEM (1890- 1915 Dönemi)

KÜRDİSTAN :

1898 tarihinde Kahire' de Türkçe ve Kürtçe olarak yayına başlamıştır. İlk 6 sayısının redaktörlüğünü Mikdat Mithat Bedirhan yapmıştır. Daha sonraki sayılarına Abdurrahman Bedirhan redaktörlük yapmıştır. Küçük ebatlı 4 sahifelik bir gazete olan bu yayın ayda iki defa ve 2. 000 trajlı olarak çıkmıştır. 6. sayısından sonra yayın merkezi Cenevre, Londra, Folkstan tekrar Cenevre ve Kahire olarak değişmiştir. Avrupa'daki Sultana muhalif grupların tesislerinde ve desteğinde basılıyordu. İlk sayısı Fransızca bir ek yayınlamıştır. (8)

V.B. Nikitin' in ifadesine göre Kürdistan gazetesi Jön Türkler zamanında İstanbul' da yayınlanıyordu. Redaktörlüğünü Süreyya Bedirhan yapıyordu. 1909' da yasaklandı. Bunun üzerine Kahire' de yayına başladı (9) .

1899 yılında 21. sayısını çıkaran Kürdistan Gazetesi, 13. sayısından sonra halka açıkça Sultan' a karşı mücadele mesajları veriyordu. (10)

Kürdistan Jön Türk ve Ermenilerinde yararlandığı illegal nakil kanallarından Türkiye' ye girişte çok yararlandı. Kürdistan' ın redaktörü Abdurrahman Bedirhan aynı zamanda Jön Türklerin Cenevre Grubu' nun yayın organı olan " Osmanlı Gazetesi" nin de aktif bir üyesiydi. Bu arada jön Türk liderlerinden ve İttihat ve Terakki Partisi'nin kurucularından Ishak Sukuti ile Abdullah Cevdet' de Osman Gazetesi' nin Kürt kesimindendiler. (11)

Dr. M. Ş. Hanioğlu Abdullah Cevdet ve dönemini anlatırken 282 esere dair bilgi vermekte ve bu arada 1919 ' da İstanbul ' da yayınlanan " Kürdistan" ı da zikretmektedir. (12)

Bruinessen 1908' lerin Kürt Terakki ve Teavün Cemiyeti (Kürt Gelişme ve Yardımlaşma Derneği) nin veya Kürdistan Teali ve Terakki Cemiyeti (Kürtleri Kalkındırma ve Geliştirme Derneği) nin

---

(8) CELİL, Celile., " Kürt Politik Neşriyatının Ortaya Çıkış Tarinden" (Tarih konulmamış ve orijinali Rusca olan makalenin daktilo nüshası, Sh. 5-6

(9) NİKİTİN, B. V., Kürtler İstanbul 1978 sh. 240

(10) CELİLE, Celil., a. g. m. sh. 10

(11) CELİLE, Celil., a. g. m. sh. 13

(12) HANİOĞLU, Ş. M., Bir Sosyal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi İstanbul 1986 sh. 430

İstanbul safahatından bahsederken örgütün 1908 ' lerdeki yayın organı olarak " Kürdistan" dan söz etmektedir. (13)

ROJ-U KURT (Gün ve Kürt) :

Silopi bu dergi için açıklama yaparken, " Heyi Kürt milletinden milli duyguları, Kürt mefküresini uyandırmak ve Kürt kültürüne çalışmak gayesini gütmekte idi. İlk evvela Süleymaniyeli Abdulkerim Bey' i mesul müdürlüğü altında 1913 senesinde Roji Kurt adı ile Kürt lisaniyle yazılmağa çalışılan haftalık bir mecmua çıkardı ve mecmuanın Türkçe kısmı da vardır. Türkçe kısmında yazı yazanlar arasında Darulfunün Hukuki esası profesörü Babanzade İsmail Hakkı Bey ve İctiad Mecmuası sahibi Doktor Abdullah Cevdet Bey, Van' lı Memduh Salih Bey, Bitlis mebusu Yusuf Ziya Bey, M. Kemal Fevzi Bey,.. Kürtçe kısmında Kerkük'lü Necmettin Hüseyin Bey, Mikisli Hamza Bey..... vardır.(14)

Abdullah Cevdet' in " Roji Kurt- Roj- u Kürt " ile 1913' lerdeki ilişkisine dair Ş. Hanioğlu' da bilgi vermektedir.(15)

Dr. Abdullah Cevdet Roji Kurt ile ilgili bilgi verilirken; " Büyük alim Doktor abdullah Cevdet Beyin Roji Kurt Mecellesi' nin 9 Temmuz 1913 tarihli nüshasında yazdığı (ittihat Yolu) başlıklı makelesindeki nasihatlardan öğüt olarak kürt milli haklarını itiraf etmek suretiyle bu iki milletin birbiriyle anlaşarak müşterek bir idare dahilinde kardeşçe yaşamasının mültezisini düşünmek zamanı çoktan gelmiş değilmidir?" (16) demektedir.

Diğer taraftan bu yayın bazı kaynaklarda Roja Kürt Kürt günü olarak geçmekte Hivi " Ümit" adlı derginin 1911- 1913 yılları arasında İstanbul' daki yayın organı olduğu belirtilmektedir.

HETA VE KURT / Netav- i Kurt= Kürt Güneşi

Bu yayın organı için Roju Kürt Mecmuası hükümet tarafından tatil edildikten sonra Mikisli Hamza Beyin Hete ve Kurt Mecmuası çıkmaya başlamıştır. Bu yayın organı Hevi Cemiyeti' nin faaliyette bulunduğu 1914 Seferberlik İlanına kadar devam etti (16) demektedir. Abdullah Cevdet'i anlatırken Ş. Hanioğlu 1913- 1914' lerde

---

(13) BRUINESSEN, M. M. Van, Agha, Shaikh And State, On The Socialand Political Organization of Kurdistan, 6 Ekim 1978 sh. 353

(14) SİLOPİ, Zunnor., Doza Kürdistan Beyrut, 1969 Sh. 137

(15) SEFEROĞLU, Ş. K. " Yayınlanmamış literatür notları"

(16) SİLOPİ, a. g. e. Sh. 35- 36

İstanbul' da yayınlanan Hetav- ı Kürt isimli yayın organından sözetmektedir. (17) Her iki organ aynı olabilir. Bu yayın organı için Seferoğlu ise Hetav-ı Kürt " Kürt Güneşi" 1908' lerde Seyit Abdulkadir grubunun İstanbul' da çıkardığı bir gazete idi(18) demektedir.

JİN / Hayat :

Bu yayınla ilgili açıklamasında Z. Silopi, yeniden faaliyete geçen " Hevi", Jin ismiyle neşrettiği mecmua ile Kürt milli davasını müdafaa ediyordu. Merhum meslup Kemal Fevzi, Memduh Salim vesair gençler mantıkı yazılar ile dünya efkarını kürdün meşru ve haklı davasından haberdar etmeğe çalışıyorlardı. (19) Jin, Hevi Cemiyeti' nin yayın organı olduktan sonra Teşkilat- ı ictimaiye Cemiyeti' nin neşir organı olarak günlük gazete şeklinde çıkmağa başlamıştır. (20) Bazı araştırmacılara göre Hevi (Umut) Kürt öğrenci Derneği' nin 1912' de yayına başlayıp 1914' de yayınına son veren bir organıdır.(21)

O dönemin siyasi cereyanlarına dair verilen bilgilerde, "..... aslen Kürt olan Süleyman Nazif, Meşhur maruf Osmanlı Ediplerindendir. Turancılığa karşı Osmanlı mefküresini müdafaa edenlerdendir. Bu devrin edipleri ve bundan evvelkiler başta Namık Kemal olmak üzere hep Osmanlılığın müdafii idiler. Süleyman Nazif de Hilafet ve Osmanlılık camiası içinde binbir türlü zulüm ve haksızlığa uğrayan milletini hatıra getirmeği düşünmemişti. Kendisi aslen Siverek' in Bucak Nahiyesinin Bahçe Köyündendir. Diyarbakır' da sakin Miratiliber Tarihi müellifi merhum Sait Paşa'nın oğludur. Her ne kadar Osmanlı camiası içinde milliyet cereyanlarına mualif idi ise de Jin Gazetesi'nin 20 Teşrinevvel tarihli 28 numaralı nüshasında naklen neşredilen makalesi ile İzmir Milletvekili Sait Bey' in Millet Meclisi' nde söylediği İzmir Kürdistan değildir sözüne karşılık, " İzmir kürdistan değilse ya kürdistan neresidir" (22) diye bir yazı yazmıştır.

Jin' in İstanbul' da yayınlandığını, dergi karakteri arzettiğini de biliyoruz. (23) Bu yayın 1918- 1922' lere kadar devam etmektedir. Jin

---

(17) HANİOĞLU, a. g. e. Sh. 10
(18) SEFEROĞLU, a. g. y.
(19) SİLOPİ, Sh. 59
(20) SİLOPİ, Sh. 60
(21) BRUİNNESSEN, Sh. 371
(22) SİLOPİ, Sh. 184- 185

" Hayat" konusunda bir başka kayıt da ilk sayısının 7 Kasım 1918 ' de İstanbul' da çıktığı dergi karakterli olduğu Türkçe ve Kürtçe hazırlandığı Arap harfleriyle yayınlandığı şeklindedir. (24)

Hevi' nin Türk siyasi düşünce tarihindeki yerini incelemek isteyenlerin Jin kolleksiyonlarında bir hayli bilgi bulabileceklerini ummaktayız. Özellikle dönemin Kürtçü ve Türkçü kadrolarının arasındaki ilişki ile Kürtçü gelişmeye muhalif olan doğulu aydınların tutumlarına dair açıklamalar bulabileceklerdir. Nitekim Silopi; "Mahallinin darlığı sebebiyle Hevi Cemiyet Merkezi, Meseret Oteli karşısında icar edilen bir mahalle nakledilmişti. O tarihlerde Türk Ocağı Reisi bulunan Hamdullah Suphi Bey Hevi'nin Türk Ocağına iltihak etmesini teklif ve Türk Ocağı binasında Hevi' ye mahsus bir oda tahsis edebileceklerini söyledi. Türklerin maksadı bu suretle Hevi' nin Kürtcülük çalışmalarını söndürmekti. Hamdullah Suphi Bey' in bu teklifi bittabi reddedildi... Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey gençlerin siyasi işlerle uğraşmamalarını isteyip kongrede karşı görüşler getirdi..." (25)

MEŞRUTİYET GAZETESİ :

Silopi' den aldığımız bir bilgiye göre,"...

Şerif Paşa, Sultan Hamit devrinde Berlin ve Stokholm Sefaretlerinde bulunmuş Meşrutiyetten sonra İttihatıcılar aleyhine Paris' de Meşrutiyet namıyle bir gazete neşreden zattır...." (26)

AĞRI GAZETESİ :

İhsan Nuri' nin Ağrı' da bulunduğu ve Heski Paşa'nın (Hosso Bro Telli) yönetiminde hizmet görürken siyasi faaliyetler de sürdürüp Ağrı Gazetesini çıkardığını görmekteyiz.(27)

DOCUMENT PROGRE GAZETESİ :

" 1914 Harbinin ilanından sonra Paris' de İngiliz, Fransız, Alman lisanlarında çıkardığı Fransızca Document Progre Gazetesi ile sosyalislik amacını propaganda eden meşhur alimlerden Müsyö Büroda' yı düşman tabasıdır, diye Fransa' dan çıkarmıştır....." (28) tarzındaki tesbitten kürt konusuna da ilgi duyan bu organın dili, yayın yeri, ideoloji sahibi ve yayın yılını öğrenebiliyoruz.

(23) HANİOĞLU. Sh: 47
(24) SEFEROĞLU, a. g. y.
(25) SİLOPİ, a. g. e. Sh. 36- 37
(27) SİLOPİ, a. g. e. Sh. 116
(28) SİLOPİ, a. g. e. Sh. 112

RİYA TEZE GAZETESİ (YENİ YOL) :

25 Mart 1970 tarihinde Sovyetler Birliği Ermenistanında kürtçe yayınlanmak olan Ria Taze " Yeni Yol" Gazetesinin 40. yıl jübilesi yapılmıştır.(29)

Silopi' nin hatıratına göre; gazetenin mes' ul müdürü kürt rical- i siyasetinden Miraye Esed, Ermeni Meclisi Sovyet Azasındandır.(30)

LA JARA GAZETESİ :

Bu yayın organı Jön Türklerin 1902 ' de Paris' de yapılan ilk kongresinde görülmektedir. Bu toplantıya Abdurrahman Bedirhan da katılmıştır. Kürtçülerin 1907' de Paris' de yapılan ikinci Jön Türk Kongresine katıldığı da bilinmektedir. Kongreye ayrıca ABD' ye göç eden Kürt Ermeni ve Türkçülerin yayın organı olarak bilinen La Jara Gazetesi' nin delegeleri de katılmıştır.(31)

DROŞAK

Bu yayın organı da Ermenilere ait iken kürtcülere kucak açmıştır. Gazete Ermeni Burjivazi radikal kanadı Daşnaksut' un yayın organlarındadır. Abdurrahman Bedirhan' ın Ermeni kuruluşları ile olan dayanışmasına geniş yer vermiştir. abdurrahman Bedirhan bu organın 1900' lerde yayınlanan 1 numara ve 5. sayısında bir beyanname yayınlamıştır. (32) 6. sayısının 1898'de yayınlamış oluşu ve 50 sahifeden kalın oluşunu dipnotlarından öğrenmekteyiz.

NOR DAR (YENİ ASIR)

1900 'LERDE yananlanan dergi karakterli bir Ermeni yayın organıdır. Zaman zaman sütunlarını kürtcülere açmıştır. 226. sayısında bu konuda bir makaleye yer verdiğini görmekteyiz.(33)

PRO ARMENİA

1900' lü yılların kürtcülere de yer ayırabilen Ermeni yayın organlarından biridir. Dipnotlarından 4 den fazla sayısının çıktığı ve 30 sahifeden daha kalın olduğunu görmekteyiz.(34)

---

(29) SERÎROĞLU, a. g. e.
(30) SİLOPİ, a. g. e. sh: 18
(31) CELİLE, a. g. m. sh: 17
(32) CELİLE, a. m. sh: 17
(33) CELİLE, a. g. m. sh: 17
(34) CELİLE, a. g. m. sh: 21

GINÇAK (HINCAK)

Muhtemelen Hıncak olabilecek olan bu yayın 1903' lerde Kahire' de yayınlanmıştır. 7. ve 8. sayılarında Hamidiye Alayları ve Aşiret mekteplerine dair bilgi verilmektedir.(35)

KÜRT TEAVÜN VE TERAKKİ GAZETESİ :

İstanbul' da 1908' de yayınlanmıştır. (36)

YENİ ŞARK :

1910' larda İstanbul' da yayınlanmıştır.(37)

YEKBUN (BİRLİK) :

30 Eylül 1913 tarihinde İstanbul' da çıkmaya başlamıştır. Türkçe ve Kürtçe Arap harfleriyle haftada iki defa çıkarılan bir gazete idi.(38)

B) İKİNCİ DÖNEM (1915- 1940 Dönemi)

ŞARK VE KÜRDİSTAN :

1920' lerde İstanbul' da yayınlanmıştır.(39)

HOYBUN :

1927' lerde Suriye ' de yayınlanmıştır.(40)

AZADİ (ÖZGÜRLÜK) :

1923' lerde Erzurum' da yayınlanmıştır.(41)

HAWAR " KOVARA KURDİ- REVUE KURDE" :

2. sayısı 1 Nisan 1945' te yayınlanmıştır. Edebi kültürel ve siyasi bir organdır. 16 sahifelik bu organın boyutları, 17x 24 cm. ve dili Fransızca. Kurmanç aşiret ağzı ile olup Latin harflidir.

(35) CELİLE, a. g. m. sh: 4
(36) HANİOĞLU, a. g. e. sh: 315- 319
(37) HANİOĞLU, a. g. e. sh : 433
(38) SEFEROĞLU, a. g. y.
(39) HANİOĞLU, a. g. e. sh: 432
(40) BRUİNESSEN, a. g. e. Sh: 376
(41) BRUİNESSEN, a. g. e. sh : 376

C) ÜÇÜNCÜ DÖNEM (1940 - 1965 Dönemi)

DİCLE KAYNAĞI GAZETESİ :

1948' de İstanbul' da Musa Ater tarafından haftalık bir yayın organı olarak çıkarılmıştır. Trajı 2.000 civarında idi.

BULLETİN MENSUEL DU CENTRE D' ETUDES KURDES

1948 yılında dergi karakteri ile çıkmış bir yayın organıdır. Kamuran Ali Bedirhan' ın yönetimindeki Kürt Etütler Merkezi' nin yayın organıdır.

BARIŞ DÜNYASI :

1943 yılında A. Hamdi Başar tarafından çıkarılmaya başlanmış, 1962' de tekrar çıkarılmış ve 1971' de kapanmıştır.

ŞARK :

31 Ocak 1950 tarihinde gazete karakteri ile Dicle kaynağının bir uzantısı olarak çıkmıştır.

DEMOKRAT DOĞU :

7 Nisan 1950' de haftalık gazete olarak çıkmaya başlamıştır.

ŞARKIN SESİ :

18 Mayıs 1950 Samet Avşar tarafından gazete olarak çıkarılmıştır.

KÜRDİSTAN SESİ :

1950'lerde Fransa' da Fransızca olarak çıkmıştır.

İLERİ YURT :

25 Ekim 1954' de Diyarbakır' da yayınlanmaya başlamıştır. 5 günde bir çıkarılan iki sahifelik bir gazete iken 1959' da kapanmıştır.

KÜRDİSTAN :

1956 yılında dergi olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Avrupa Kürt Talebe Cemiyeti (AKTC) nin yayın organıdır.

XWENDEKARE " KÜRT TALEBESİ" :

Avrupa Kürt Talebe Birliği (National) Union Der Kurdischen

Studenten In Europa NUKSE) nin yayın organıdır. 1956 yılında nasyonal kürtçülerin kurdukları sağcı bir yayın organıdır.

İLERİ YURT :
1959 yılında Diyarbakır' da yayına başlamıştır.

DİCLE - FIRAT :
1 Ekim 1962' de Aylık Fikir Gazetesi karakteri ile çıkmıştır.

ROJE NEVE " YENİ GÜN"
İlk sayısı 15 Mayıs 1963 günü Türkçe- Kürtçe olarak aylık gazete karakteri ile çıkmıştır.

DENG " SES" :
15 NİSAN 1963' de aylık siyasi, sosyal ve kültürel dergi olarak neşre başlamıştır.

KOERDİSTAN INFORMATİE :
Amsterdam' da 1960 yılında yayınna başlamıştır.

d) DÖRDÜNCÜ DÖNEM (1965- 1980 Dönemi)
ANT :
Tip' nin yayın organı olan bu dergi uzun süre kadrosunda kürtçülere ve kürtçülük konularına yer vermiştir.

HEBAT (ÇALIŞMA) :
Irak 'ta bir dönem çıkmıştır.

ÇİYA (DAĞ) :
Federal ve Fransa' da yayınlanmıştır.

DENGOBASİ VE KURDİSTAN "KÜRDİSTAN HABERLERİ "
Avrupa Kürt Talebi Birliği' nin yayın organıdır.

YENİ AKIŞ :
1 Ağustos 1966 tarihinde aylık fikir dergisi olarak Türkçe çıkmakla beraber içerisinde Kürtçe parçalara da yer vermiştir. 3 Ekim 1966 tarihinde 3. sayısından sonra kapanmıştır. 20 x 26 cm. boyutlarında ve 20 sahife olan bir yayın organıdır.

SURİYE' DEKİ KÜRT PROBLEMİ VE BİR MİLLİ AZINLIGIN KATLEDİLMESİ İLE İLGİLİ PLANLAR BÜLTENİ

İsviçre' deki Kürt mülteci komitesinin yayın organıdır.

POGROM :

Leben Und Zukunf Bedrochter Volker " Hayat ve İstikballeri Tehdit Altındaki Memleketleri Koruma Dereği' nin yayın organıdır. Kürtcü yazılara 1970' den, itibaren yer vermektedir. Fedarel Almanya' da Almanca olarak çıkmaktadır. 21 x 30 cm. boyutlarında 70 sahifelik bir organdır. 129. sayısı Kasım 1985' de yayınlanmıştır.

KURDİSTAN İNFO :

Komites Der Solidarital Mit Der Kurdischen Revolition " Kürt İhtilali Dayanışma Komitesi' nin yayın organıdır. 1969 yılında faaliyete geçmiş bir dergidir. Batı Berlin' de yayınlanmıştır. Almanca olarak yayınlanan dergi 125 sahife ve 25 x 30 cm. boyutlarındadır. 4. sayısı Haziran 1986 tarihinde çıkmıştır. Farklı tarihlerde farklı ebatlarda yayınlanan Kurdistan Info' larda vardır. (42)

DOĞU :

1 Aralık 1969' da İstanbul 'da aylık bilimsel dergi karakteri ile çıkmıştır. Türkçe olan dergide Kürtçe şiirler de yayınlanmıştır.

BAHOZ " KASIRGA" :

Kürdistan Mücadele Cemiyeti 'nin yayın organıdır. 1969- 1970 yıllarında faaliyete başlamıştır. Gazete karakterli olan bu yayın organı bazan bir arada ve bazan da ayrı ayrı Kürtçe, Almanca, İngilzice olarak İsveç' te çıkmıştır.

DENGE KURT " KÜRTLERİN SESİ " :

Lübnan Demokratik Kürdistan Partisi (LKDP) 'nin 1970' lerde Beyrut' da faaliyet gösteren bir yayın organdır.

KURDISCH - FACTS MECMUASI :

Beynelminel Kürt Cemiyeti' nin yayın organıdır. " International

(42) SEFEROĞLU, Ş. K. "Süreli Yayınlar ve Milli Birlik" Türkiyem Dergisi, Sayı 7 Ocak 1989

Society Kurdistan- ISK" başlangıçta İngilizce aylık olarak çıkarken, 1971- 1972' den sonra yayınlanamamıştır. İlk faaliyeti 1960 yılında Hollanda' da başlamıştır.

AZADİ BO KURDİSTAN (KÜRDİSTAN İLİNE ÖZGÜRLÜK)

Kurdistan Alman Dostları Cemiyeti (Verbond Deutscher Freunde Kurdistan) ın Ocak 1970' de yayına başlayan neşir organıdır.

ŞERE SİYAR " ASLAN SÜVARİ" :

Aralık 1969 tarihinde aylık olarak iki sahife olarak çıkmaya başlamış, 1970 de 6. sayısından sonra kapanmıştır.

KURDİSTAN JOURNAL :

Kurdish Student Organization In The USA " Amerikadaki Kürt Öğrencileri Teşkilatı' nın 1971 Şefik Kazzaz'ın organizesinde Amerika ve Almanya' da yayınlanan dergisidir.

RONAHİ " AYDINLIK" :

Avrupa Devrimci Türkiye Kürtleri Örgütü HEVRA' nın yayın organıdır. Temmuz 1971' de İsviçre'de yayın hayatına başlamıştır. Daha evvel de muhtelif zamanlarda fasılalarla çıkmıştır. Dergi karakterlidir. 8 sahife, boyutları 27 x 34 cm. ve ayrıca 32 x 44 cm. dir. Latın harfleriyle Almanya' da yayınlanmıştır.

KURDİSTAN :

" Annual Journal of The Kurdish Sociatyın Europe", Avrupa Kürdistan Talebeleri Cemiyeti' nin yayın organıdır. 17. sayısı 1974 tarihinde çıkmıştır. Londra' da ingilizce olarak çıkan bu organ 22x 30 cm. ebatlarında 64 sahifedir.(43)

AZADİ " KOVARA MARKASİSTA KURDİ" MARKESİST KÜRT DERGİSİ :

1979 yılında 22 x 30 cm. ebatlarında 32 sahifelik bir yayın organıdır. Kurmanç aşiret ağzı ile Paris' de yayınlanmıştır.

RIZGARİYA KURDİSTAN (KÜRDİSTAN' IN BAĞIMSIZLIĞI) :

" Rizgari- Demokrasi- Sosyalizm " 1979 yılında 30 x 42 cm.

(43) SEFEROĞLU

boyutlarında Stockholm' da yayınlanmıştır. Ala Rizgari Grubunun yayın organıdır. (44)

ALA RİZGARİ (BAGIMSIZLIK BAYRAĞI) :

1979- 1983 yılları arasında yayınlanmıştır. Ala Rizgari Grubunun yayın organıdır.

YEKİTİ " BİRLİK" :

1980'li yıllarda çıkmıştır. Kürdistan Komünist Partisi (KKP)' nin yayın organıdır. (45)

DENGE KOMAL (DERNEĞİN SESİ) :

1974- 1980 yıllarında yayınlanmıştır. Rizgari Grubunun yayın organıdır. (46)

NEVROZ (YENİ GÜN) :

1976- 1980 yıllarında çıkmıştır. KAVA' nın yayın organıdır. (47)

ROJA KURDİSTAN " KÜRDİSTAN GÜNEŞİ" :

"Kowara Komela Xwendekaren Kurdistan Li Dervayi Welat" 2. sayısı Ağustos 1980' de çıkmış, Marksist aktualite organıdır. 20 x 30 cm. boyutlarında, Latin harfleriyle ve Kurmanç aşiret ağzı ile hazırlanmış, 12 sahifelik bir yayın organıdır.

RIYA ŞOREŞ " DEVRİM YOLU" :

Devrim Yolu- KUKSE Grubunun yayın organıdır. 1978- 1980 yılları arasında çıkmıştır. Yayın hayatında istikrar yoktur. (48)

MÜCADELE :

1978- 1980 yılları arasında çıkmıştır. Kürdistan ulusal Kurtuluşcularının yayın organıdır.

DENGE KOMKAR " KONKAR' IN SESİ" :

" Kovara Federasyona Komelen Karkeren Kurdistan Lı

(44) SEFEROĞLU, a. g. m.
(45) SEFEROĞLU, a. g. m.
(46) SEFEROĞLU, a. g. m.
(47) SEFEROĞLU, a. g. m.
(48) SEFEROĞLU, a. g. m.

Elmanya Federal" 22 x 28 cm. boyutlarında, 14 sahifelik Türkçe ve Zazaca olarak hazırlanmıştır. Farklı tarihlerde farklı hacim ve boyutlarda yayınlanmıştır. Türkiye Sosyalist Kürdistan Partisi' nin yayın organı olan bu yayın 1981 yılında 36 sahife olarak çıkmıştır. (49)

DENGE KURDİSTAN "KURDİSTAN' IN SESİ" :

" Biji Kurdistan' a Azad ü Demokratik" 1. sayısı 20. 9. 1981 tarihinde yayınlanmış Marksist Siyasi aktualite organıdır. Boyutları; 15x21 ve 21x 30 cm. dir. 1. sayısı Türkçe, 2. sayısı Kurmanç aşiret ağzı ile hazırlanıp Latin harfleriyle basılmıştır. 24 sahifelik bir yayın organıdır.

SERXWEBUN " BAĞIMSIZLIK " :

" Ji Serxwebun U Alediye Bı Rumet' tır Tıştek Nime" 1982 yılında 25x40 cm. boyutlarında Türkçe ve Latin harfleri ile berlin' de 20 sahifelik bir yayın organı olarak yayınına başlamıştır.(50) Halen 20 sahife ve gazete boyutlarına yayınını sürdürmektedir.

KÜRDİSTAN REPORT :

Atina' da Grek harfleri ile yayınlanan bu derginin görebildiğimiz 26. sayısı 28 sahife ve 20x 28 cm boyutlarında idi.

RİYA AZADİ "ÖZGÜRLÜK YOLU"

1975- 1980 yılları arasında yayınlanmıştır. Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi (TKSP) nin yayın organıdır.(51)

ROJA WELAT "VATAN GÜNEŞİ" :

"Karkeren Hemü Welatan Ügelen Bindest Yekbin" ilk sayısı 15 Eylül 1977' de 15 günlük siyasi gazete sıfatı ile İstanbul' da çıkmıştır. Boyutları 29x40 cm dir. Dili Latince ve Türkçedir. 10. sayıdan sonra boyutları 21x30 cm. olmuştur. 15 sahifelik olan yayının küçük boyutlu olanları aynı isimle F. Almanya'da basılmıştır.

Ayrıca ROJA WELAT, " Aksa Vereinigung der Studenten Kurdistansim Ausland und Kurdisches Kultur Komitee" 22x30 cm. boyutlarında 40 sahife olarak Berlin' de 1979 yılında basılmıştır. (52)

---

(49) SEFEROĞLU, a. g. m.
(50) SEFEROĞLU, a. g. m.
(51) SEFEROĞLU. a. g. m.
(52) SEFEROĞLU, a. g. m.

KOMKAR İNFÖ :

Federal Almanya' da Türkçe ve Almanca olarak yayınlanmıştır. 22x30 cm. boyutlarında 12 sahifelik bir organdır. 23. sayısı Ocak 1983 tarihinde yayınlanmıştır. Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisinin yayın organıdır.

SOSYALİST :

Suriye Kürt Sosyalist Partisi'nin yayın organıdır. Arapça çıkmaktadır. Tarafımızdan Kanun evvel 1985' de Suriye' de basılmış olan 41. sayısı görülmüştür. 21x13 cm. boyutlarında 6 sahifelik sirküler karakterli bir yayındır.

KÜRDİSTAN- I SURH :

İran Halk Fedaileri Gerilla örgütü Reşet Keşizade grubunun yayın organıdır. İran' da Farsca olarak yayınlanmıştır.

PİŞEVA :

İran Kürdistan Demokratik Partisi Mahabat Teşkilatının yayın organıdır. İran' da Farsca olarak yayınlanmıştır.

TARIK- ÜL HİDAYYE

IrakKürdistan Sosyalist Partisi' nin yayın organıdır. Arapça çıkmaktadır.

AKSA- İNFO :

F. Almanya'da Almanca olarak yayınlanan bir organdır.

ROJA- WELAT " VATAN GÜNEŞİ" :

" Karkeran Hemu Welatan u Gelen Bindest Yekbin" " 15 günlük politik ve kültürel gazete" gazete sıfatıyla çıkmaktadır. 25x40 cm. boyutlarındadır. 1977 yılında 1. sayısı Kurmançca ve Türkçe olarak İstanbul 'da basılmıştır.

RIZGARİ " BAĞIMSIZLIK " :

1976- 1978 yıllarında İstanbul' da yayın hayatına başlamıştır. 15 sayı kadar çıkabilen bu yayın Marksist teorik kültürel muhtevalı bir yayındır. Yayın dili Türkçe olmakla beraber içerisinde Kurmanç ve Zazaça metinler de vardır. Boyutları 15x 24 cm. olup, 130 sahife kadardır. '53)

(53) SEFEROĞLU, a. g. m.

KAVA" KOWA" :

" Kerkeran Hemu Walatan ü Gelen Bindest Yekbin" 2. sayısı Ocak 1979' da İstanbul' da yayınlanmıştır. 15x20 cm. ve 16x24 cm. boyutlarında hazırlanmıştır. 150 sahifedir. İdeolojik Marksist siyasi bir organdır. Ayda bir Türkçe olarak çıkar. (54)

GAZİYA WELAT " VATANIN SESİ "

" Ji Bo Şere Azadi Ü Wekheviye" 1980' de yayına başlayan bu organ 30x40 cm. ebatlarında Türkçe ve Kurmanç aşiret ağzı ile hazırlanmış, marksist, siyasi, aktualite 8 sahifelik aylık bir yayın organıdır. (55)

SOLİDARİTE KURDİSTAN :

Kürt- Fransız Derneği'nin yayın organıdır. Fransa'da Fransızca olarak yayınlanmıştır.

GEHL EL ŞAAB :

Kürdistan Demokratik Halk Partisi' nin yayın organıdır. Yayın dili Arapçadır.

KÜRDİSTAN INFORMATION " Kürdistan Haberleri " :

Avrupa Kürt Talebe Milli Birliği' nin yayın organıdır. Münih' de çıkmaktadır.

JİNA NU (Yeni Yaşam) :

1979 yılında Türkiye' de Latin harfleri ile Türkçe basılmış aylık siyasi bir dergidir. 12 x 20 cm. boyutlarında ve 96 sahifedir.

ÖZGÜRLÜK YOLU :

Aylık siyasi bir dergidir. 1975' de İstanbul da Latin harfleri ile yayına başlayıp yayın hayatına 2 yıl devam etmiştir. Boyutları 15- 22 cm. dir. Yayın dili Türkçe olup 95 sahife idi.

e) BEŞİNCİ DÖNEM (1980, Dönemi)

VEBAT " Uğraş" :

1981- 1985 yılları arasında yayınlanmıştır. Türkiye Kürdistan Demokratik Partisi (TKDP) ' NİN yayın organıdır.

---

(54) SEFEROĞLU, a. g. m.
(55) SEFEROĞLU, a. g. m.

QERİN " HAYKIRIŞ" :

1987- 1988 yıllarında çıkmıştır. Kürdistan Ulusal Kurtuluşcuları (KUK7 'un yayın organıdır. Yayın hayatı düzensizdir.

Çİ BİKİN " Ne Yapalım" :

" Bu Yekitiya Kurdistaneki Sosyalist Kovara Marksiste Şareşgeri Kurdistan" 2. sayısı Ağustos 1981' de yayınlanmış Marksist, politik, teorik, 38 sahifelik bu organın boyutları 21 x 31 cm. ve yazı dili Türkçe ve Latin harflidir. (56)

KURDİSTAN :

Denge Yekita Xwedekor U Lavanen Kurdistan Lı Europa" 3. sayısı 1984' de yayınlanmış 20 x 29 cm. boyutlarında 48 sahife, Kurmanç aşiret ağzı ile hazırlanmış kültürel ağırlıklı bir yayındır. Derginin yarısı Latin harfleriyle diğer yarısı Arap harfleriyle hazırlanmış ve Berlin' de basılmıştır. (57)

PESH MERGE (Asker) :

" News From Kurdistan- Iraq" Bu organın 18. sayısı Mart 1984' de olduğu gibi News Pesh Merga olarak yayınlandığı olmuştur. Görebildiğimiz nüshalarından 1. sayısı 1974 ' de 6- 7. sayıların Ekim 1976' 8/9. sayıların Ekim 1977' de 16/17. sayıları ise Ocak 1983' de çıkmıştır. Finlandiya da ingilizce olarak basılan yayının boyutları 21x 29 cm. olup, aktüalite ve siyaset ağırlık Marksist bir organdır. (58)

RASTIYA KURDISTAN " Kürdistan Gerçeği" :

" Organe Seksiyona Kurdistane a Partiye Komünist a Türkiye (Yekiti) " . (59) İlk sayısı 1983' de 2. sayısı 1985' de yayınlanmıştır. 22x 30 cm. boyutlarında Latin harfleriyle Türkçe hazırlanmış Marksist haber yorum organıdır. 12 sahife olup, F. Almanya' da basılmaktadır.

KURDISTAN :

Bu dergi Yunanistan' da Grek harfleri ile çıkmaktadır. KSSE" Avrupa' daki Kürt Yüksek Öğrenimi öğrencileri Derneği' nin

---

(56) SEFEROĞLU., a. g. m.
(57) SEFEROĞLU.,a. g. m.
(58) SEFEROĞLU., a. g. m.

Yunanistan Şubesi tarafından 1986 yılından itibaren çıkarılmıştır. 20x 16 cm. boyutlarında 16 sahifelik bir yayın organıdır.

BERXWEDAN " Direnme" :

Türkçe- Kürtçe çıkmaktadır. 1986, 1987, 1988 yıllarında çıkmıştır. Kürdistan işçi Partisi (Partiya Karkeran Kürdistan- PKK) çıkarmaktadır.

Gazete karakterli olanı Türkçe çıkmaktadır. Çıkış yeri Bonn' dur. 43x 38 cm. boyutlarında, 24 sahifelik bir yayın organıdır. 58. sayısı 15 Temmuz 1988 tarihini taşıyordu. (60)

ŞOREŞ A KURDISTAN " Kerdistan Devrimi" :

Türkçe çıkmaktadır. 1986- 1988 yılları arasında çıkmıştır. Kürdistan İşçi Partisi' nin yayınlarındandır. (61)

ŞOREŞA KURDISTAN :

" Be Teoriye Şoreşger Pratike Şoreşger Nabe" 1983 yılında yayınlanmıştır. 148 sahife 15x 20 cm. boyutlarında Türkçe bir yayındır.

RE " Yol " :

Türkçe- Kürtçe yayınlanmaktadır. Eylül- Ekim 1988' de 1. sayısı yayınlanmıştır. Aylık bir organ olup, B. Almanya' da çıkmaktadır.

SOLİDARİTAT KOMİTEE BULLETİN " Dayanışma" :

F. Almanya' da Almanca olarak çıkmaktadır. 21x 30 cm. boyutlarında ve 16 sahifedir. 1 numaralı olanı 1984' de çıkmıştır. Yılda bir defa çıkarılmaktadır.

TEKOŞİN " Mücadele" :

" Organa Komite Merkezi Ya Tevgera Tekoşin" 1978' de tek sayı olarak yayınlanmıştır. Tekoşin Grubunun yayın organıdır. Daha sonra 1984' de 6. sayıya kadar çıkabilmiştir. Boyutları 15x 20 cm. olup, Latin harfleriyle Türkçe hazırlanmıştır. İsveç' te 48 sahife olarak basılmıştır. (62)

---

(59) SEFEROĞLU., a. g. m.
(60) SEFEROĞLU., a. g. m.
(61) SEFEROĞLU., a. g. m.
(62) SEFEROĞLU., a. g. m.

PEŞENG BO ŞOREŞ " Devrim için Öncü" :

1973- 1983 yılları arasında çıkmıştır. Kürdistan Öncü İşci Partisi (KÖİP)' nin yayın organıdır. (63)

DİCLE :

1983 yılında birkaç sayı çıkarabilen bu organ Ala Rızgari grubunun yayın organıdır.

ARMANÇ " Amaç" :

Kürdistan Öncü İşçi Partisi' nin yayın organıdır. 43. sayısı 1983' de çıkmıştır. Boyutları 21x 29 cm olup, 24 sahifedir. Yazı dili Türkçedir. İsveç' te basılmakta olup, aktualite, siyaset ve kültür ağırklı Marksist bir yayın organıdır. (64)

BERBANGE KÜRDİSTAN " Kürdistan Ufku" :

1979- 1983 yılları arasında yayınlanmıştır. Ala Rızgari grubunun yayın organıdır.

DENGE KAWA " Kava' nın Sesi" :

" Lı Hember Herdu Süper Devletan Mejaketan ü Çahşan Netewayi" özel sayısı 26 Aralık 1978' de yayınlanmıştır. 15günlük siyasi ve kültürel dergidir.

29x42 cm. boyutlarında Latin harfleriyle Türkçe olarak 8 sahife üzerinden hazırlanmış ve Diyarbakır' da basılmıştır. (65)

ARMANÇ " AMAÇ" :

" Serxwebun Azadi Demokrasi" Bu yayın 20x30 cm. boyutlarında olup, 1979- 1980 yılları arasında çıkmıştır. 12 sahifelik olan bu organın dili Türkçe baskı yeri İsveç' dir(66)

RIZGARİYA KÜRDİSTAN " Kürdistan Bağımsızlığı"

" Rizgari, Demokrasi, Sosyalizm" Bu organ 20x 28 cm. boyutlarında olup, 1980 yılında Türkçe ve aylık bir yayın olarak çıkmıştır. 35 sahife olup baskı yeri İsveç' dir.

---

(63) SEFEROĞLU., a. g. m.
(64) SEFEROĞLU., a. g. m.
(65) SEFEROĞLU., a. g. m.
(66) SEFEROĞLU ., a. g. m.

DEVRİMCİ DEMOKRATİK GENÇLİK :

1979 yılında yayınlanmış aylık 40x25 cm. boyutlarında gazete karakterli bir yayındır. Yayın dili Türkçe'dir. Aylık olarak yayınlanmış ve İstanbul' da çıkmıştır.

RONAHİ :

" Komela Şoresvaen Kurden Tirkiye" Devrimci Türkiye Kürtleri Örgütü' nün yayın organıdır. Organ 84 sahife olup, 24. sayısı Mayıs 1978 tarihinde çıkmıştır. Yayın dili Türkçe' dir. F. Almanya' da aylık olarak yayınlanmıştır.

HEVİ " UMUT" :

"Kovera Çondiya Gişti " 2. sayısı Şubat 1984' de yayınlanan edebi ve kültürel içerikli, 124 sahifesi Latin harfli Kurmanç aşiret ağzı ile ve 124 sahifesi de Arap harfleriyle hazırlanmıştır. Kürt Enstitüsü' nün yayın organıdır. Boyutları 17x 24 cm.' dir. (67)

INSTİTUT KURDE DE PARİS :

1984 tarihinden itibaren Paris' de ayda bir defa çıkan-irtibat ve haber bülteni- 70-80 sahife civarındadır. (68)

EİNJANRIGER WINDERSTAND IN KURDISTAN :

" Herausgegeben Von Kurdistan Komitee" 2. sayısı 15 Ağustos 1985' de çıkmıştır. Yıllık olarak yayın yapan bu organ Latin harfleriyle Almanca hasırlanmış olup, 28 sahifedir.(69)

RİYA KARKER " İşçi Yolu" :

12. sayısı Ekim 1985' de çıkmıştır. Marksist siyasi haber organıdır. 24 sahife olan bu organın boyutları 12x 29 cm, dili Kurmanç aşiret ağzı ve Arap harflidir. PKK' nın yayın organıdır. (70)

HELİN " Yuva" :

"Kovara Kurdiye Zarokan" 10. sayısı 1983 yılında çıkmıştır. Kurmanç aşiret ağzı ile yazılmış olan bu çoçuk dergisi, İsveç' de basılmıştır. 15 sahife olup Latin Harfleri ile hazırlanmıştır. Boyutları 15x 20 cm. dir.(71)

---

(67) SEFEROĞLU., a. g. m.
(68) SEFEROĞLU., a. g. m.
(69) SEFEROĞLU., a. g. m.
(70) SEFEROĞLU., a. g. m.
(71) SEFEROĞLU., a. g. m.

TEKOŞER " Devrimci" :

17.- 18. sayıları Mart- Nisan- Mayıs- Haziran 1982 nüshası olarak çıkmıştır. 24. sayısı 1984' de ve 26. sayısı da Mart 1985' de çıkmıştır. Boyutları 19x27 cm olup, 24 sahifelik Kurmanç aşiret ağzı ile hazırlanmıştır. Kültür edebiyat ağırlıklı bu Marksist organ Belçika da basılmaktadır. (72)

ROJA NU " Yeni Gün" :

" Kovara Hunermendi Çendi Ü Edebi" 1. sayısı 1983 yılında çıkmış iken 10. sayısı 1985' lerde çıkabilmiştir. 15x 24 cm. boyutlarında 35 sahifelik bu yayın organı isveç' de Latin harfleriyle Kurmanç ağzı ile basılmıştır. Edebi, Kültür ağırlıklı Marksist bir organdır.(73)

ROJA NU " Yeni Gün" :

"Organa Komela Karkeran Kürdista Lı Swed" 1980' li yıllarda 20x28 cm. boyutlarında 8 sahife olarak Türkçe Kurmanç aşiret ğazı ile yayınlanmıştır.

Aynı isimle aynı ülkede 1978' li yıllarda 29x 45 cm. boyutlarında gazete karakterli Latin harfli Türkçe bir yayın organı daha yayınlanmıştır.

SERXWEBUN " Bağımsızlık " :

"Jı Serxwebun u Azadiya B. Rumettir Tıştek Nine" 7. özel sayı olarak 1985 yılında çıkmıştır. Aylık olan bu organ Latin harfleriyle Türkçe olarak yayınlanmıştır. 30x 40 cm. ebatlarında olup, PKK ' nın yayın organıdır.(74)

PEŞMERGE " Asker" :

" Goverega Ramyari U Çondeyi Rogeyadina Noviniya Parti Di Makroti Geli Kürdistan Derdekit" Türkçe Kürtçe olarak çıkmaktadır. PKK' nın yayın organıdır. 1. sayısı 1977' de çıkmıştır. 3. sayısı Aralık 1983 'de yayınlanmıştır. Bu sayı Türkçe 20x 29 cm. boyutlarındadır. 5. sayısı Latin ve Arap harfleriyle Kurmanç aşiret ağzı ve Arapça olarak yayınlanmıştır. Farklı dönemlerde boyutları değişmiştir. (75)

---

(72) SEFEROĞLU., a. g. m.
(73) SEFEROĞLU., a. g. m.
(74) SEFEROĞLU., a. g. m.
(75) SEFEROĞLU., a. g. m.

KÜRDİSTAN REPORT "Kürdistan Raporu" :

" Organ Der Europe Vertretung Der Nationalen Refreinngsfront Kurdistans " Berlin' de 1982 yılından itibaren çıkmıştır. PKK 'nın yayın organıdır. 30 sahife olup, 21x29 cm. boyutlarında olup, Almanca yayınlanmaktadır. Sık sık yayın boyutlarını değiştirir, halen Köln' de gazete karakteri ile yayınlanmaktadır.(76)

HEVİYA GEL "Halkın Umudu" :

" Karkeran Hemu Welatan u Gelen Bındest Yekbin" 1977 yılında İsveç' de Türkçe ve Kurmanç aşiret ağzı ile 16 sahife üzerinden 20x 23 cm. boyutlarında çıkmıştır.

EL CİHAT "Mücedele" :

İran' da Farca olarak yayınlanmıştır. 5 Teşrin ül sani 1984 tarihli Tahran baskısı olan nüshası gazete karakterli 30x 43 cm. boyutlarında 16 sahifelik bir yayındı.

DOSSİER DU KURDİSTAN "Kürdistan Dosyası" :

" Renn Est Plus Cher Ovee L' ındependance Et Laliberte" Fransızca olarak Paris' de çıkmaktadır. 20x30 cm. boyutlarında 32 sahifelik PKK 'nın yayın organıdır. 19. sayısı Haziran 1988 yılında çıkmıştır.(77)

BULLETİN C. E. D. R. İ. :

21. sayısı Kasım 1977' de çıkmıştır. 21x 30 cm. boyutlarında 24 sahifelik Almanca hazırlanmış bir organdır.

YEKİTİYA SOSYALİST :

Atina'da yayınlanmaktadır. Peryodik değildir.

KÜRDİSTAN PRESS :

15 günde bir çıkan bu yayın organı 1988 tarihinden itibaren İsveç' de çıkmaktadır. Türkçe ve Kürtçe hazırlanmaktadır.

HEWAR " Feryat " :

" Jı Bo Serxwenbun u Azadiya Kürdistan- Kürdistan' ın özgürlüğü ve Bagımsızlığı için" 1. sayısı 19. 8. 1980' de

---

(76) SEFEROĞLU.,a. g. m.
(77) SEFEROĞLU.,a. g. m.

yayınlanmıştır. Marksist siyasi bir yayın organıdır. 8 sahifelik olan bu yayın organının boyutları 30x 42 cm. ve yazı dili Latin harfli Türkçedir.(78)

MİZGİN " MÜJDE" :

" Kovara Agahdari u Peywendiye Jı Bo Kurden Almanya Federal" ın yayın organıdır. 1986 yılında Bonn' da Almanca olarak yayına başlamıştır.

KIZIL YOL :

1984 yılında Bobigny- Fronce de Türkçe olarak yayınlanmıştır. 56 sahife olup boyutları 20x14 cm. dir.

MEDYA GÜNEŞİ :

Aylık haber ve inceleme yorum dergisi olarak çıkmıştır. Dergi karakterli olen bu yayın 1988 yılında istanbul' da basılmıştır. Ebatları 20x 26 cm. olup, 48 sahife ve Türkçe' dir.

PİYA " Birlik" :

"Pesereroke Zivan u Kulture Dımili- Dımıli Dili ve Kültürü Dergisi" 1988 yılında Zazaca ve Türkçe olarak Shorholmen' de yayınlanmıştır. Boyutları 14x 20 cm. ve 48 sahifedir.

AYRE "Değirmen" :

" Peseroke Zıwani 1987 yılında Shorholmen' de basılmıştır. Zazaca ve Türkçe olup, 32 sahife ve 14x 20 cm. boyutlarındadır.

BINGEH " Temel" :

" Kovara Siyasi" 1988 yılında yayınlanmıştır. Ala Rızgari Grubunun yayın organlarındandır. 64 sahife olup 14x 20 cm. ebatlarındadır.

RASTİYA KURDİSTAN " Kürdistan Gerçeği" :

" Organa Merkezi ya Yekitiya Komünistan Kurdistan" 1987 yılında F. Almanya' da Türkçe olarak yayına başlamıştır. Boyutları 18x 28 cm. 37 sahifedir.

---

(78) SEFEROĞLU., a. g. m.

RASTİYA KURDİSTAN :

Organa Seksiyona Kurdistane A Partiya Komünist A Turkey (Yekiti) 1986 yılında 8 sahife olarak Türkçe yayınlanmıştır. Boyutları 16x 23 cm. 'dir.

2. Türkiye Cumhuriyeti' nin Duyarlığı

Türkiye Cumhuriyeti Atatürkçü görüş olarak bilinen devlet politikasında, her türlü ırkçılığa karşı çıkmış devletin Türk ırkçılığı üzerine inşa edilmesine, devlete rağmen Türk ırkçılığı ve devlete karşı herhangi tür ırkçılığa imkan vermemiş veya vermemeğe çalışmıştır. Kürtçülüğe karşı iken, fikir tahlil ve yorum getirmekten ziyade, kürtçü fikri gelişmeler gözardı edilerek bir Türk kültür çizgisi izlenilmiştir. Bu hal kürt kültürü zihniyetinin gerçek olduğu zannını uyandırmıştır. Bu gelişmeye bilhassa Avrupa' da karşı görüş olarak etkinlikler gösterilememiştir. Kürt kültürüne karşı politik hasımlığı olan çevreler fırsatı değerlendirip bu sözde kültüre destek oldular ve olmaktadırlar.

Bazı yayınlar farklı sayılarında değişik isimler kullanılmış olmakla beraber, incelememizde 122 civarında yayına dair bilgi verilmiştir. Bunlar; Armanç, Azadi, " Kovara Marksista Kurdi", Azadi " Bo Kurdistan", Ala Rızgari, Ayre, Aksa- İnfo, Ağrı Gazetesi, Ant, Azadi, Bingen Bulletin, Berxwedan, Berbange, Kürdistan, Bahoz, Barış Dünyası, Bulletin Mensuel Du Centre D' Etudes Kurdes, Çi Bikın, Çıya, Ducumant Progre Gazetesi, Dengobasi Kurdistan, Deng, Denge, Kurdistan, Denge Komal, Denge Komkar,Devrimci Demokratik Gençlik, Dicle, Dossier Du Kurdistan Denge Kurd, Demokratik Doğu, Dicle Fırat, Doğu, Draşak, Dicle Kaynağı, Denge Kowa, El Cıhad, Einjoriger Widerstand In Kurdistan, Gncak, Gaziya Welat, Gehl El Saab, Havar, Hevi, Helin, Heta ve Kurt, Hoybun, Heviya Gel, Hebat, İlari Yurt, Instutut Kurde De Paris, Kürdistan Sesi, Kürdistan İnfo, Kurdisch- Facts, Kurdish Jurnal, Kürdistan " Annual Journal of The Kurdissh Studend Sociotyın Europe" , Komkar- İnfo, Kürdistan Report, Kava, Kurdistan-ı Surh, Kurdistan Information, Kurdistan " Denge Yekitiya", " Xwenderkor U Lawaen" , Kurdistan Lı Europa, Kurdistan, Kürt Teavün ve Terakki, Kürdistan Press, Kızıl Yol, Koerdistan, La Jara Gazetesi, Mücadele, Mizgin, Medya Güneşi, Meşrutiyet Gazetesi, Nevroz, Miştimen, Nor Dir, Jin, Xandkari Kurd, Qerin, Peşeng, Bo Şoreş, Piya, Pro Armenia, Pişeva, Peşmerge, Pogram, Rızgari, Roja Welat, Riya Kurt, Re Reya Taze, Roja Nu, Rızgariye Kurdistan, Roje Kurdistan, Riya Şoreş' i Riya Azadi, Roje Newe, Riya Karker, Rastiya Kurdistan, Ronahi, Sosyalist, Şoreş A

Kurdistan, Soli Doritat Kurdistan, Özgürlük Yolu Şere Siyar, SKPEMAK Bülteni, Şark, Şarkın Sesi, Tarık-Ül Hidayye, Tekoşer, Tekoşin, Yekitiya, Sosyalist, Yeni Şark, Yeni Akış Dergisi, Yekiti, Yekbun, Vebat, Kürdistan, " KSST Yunanistan" , Jina Nu' dur,

Net olarak aksettirmek mümkün olmamakla beraber, bu yayınlardan; 14 adedi birinci döneme, 4 adedi ikinci döneme, 36 adedi üçüncü döneme, 22 adedi dördüncü döneme ve 46 adedi beşinci döneme aittir.

İncelememizin sonuç bölümünü üç alt başlık altında ele alacağız.

1. Siyasi Sonuçlar :

100 yıllık zaman zarfını bulan bu tür yayınlar günümüzde iç ve son dönemde de dış siyasetimizde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmıştır.

2. İdeolojik Sonuçlar :

Tanımı yapılan 122 adet yayının tamamı ideolojik muhtevalıdır. 1960' lı yıllara kadar Marksizmin fazla etkisi görülmemekle beraber, giderek Marksist görüşlerle kürtçü görüşler büyük ölçüde bütünleşmiştir.

3. Kültürel Sonuçlar :

Kürtçü neşriyatın yeterince etkin olamadığı ve henüz ihtiyaç duyduğu noktaya gelemediği nokta, kültürel farklılığın sağlanılması ile ilgili sonuçlardır. Bununla beraber tanıtılan yayınların kültür farklılığına ayırdıkları yer düşünülür ise, siyasi ve ideolojik alanda yaratılmak istenilen zihniyet farklılığının bu alanda da sağlanacağı kanaatini doğurmaktadır.

NOT

Bu inceleme metni bittikten sonra, konu ile iligili bir takım tesbitler daha yapabilme imkanını buldum. Metini tekrar elden geçirme fırsatı bulamayınca yeni tesbitlerimi not olarak ilave etmekte yarar gördüm. Tesbitlerimin bin kısmı Doktora tezim olan" Şeyh Sait" in " Basın" bölümüne aldım. Böylece, bu konuda yeni araştırma yapacaklara yararlı olabileceğini düşündüm.

1. Kürt "Türk" konusunda süreli yayınları inceleyen kimseler Kürt- Ermeni ilişkileri itibariyle ortak süreli yayınların tesbiti için Prof. Dr. Türkkaya ATAÖV 'ün " Ermeni Soru; Bibliyoğrafya. Ankara 1981" isimli kitabına ve Kazım Orhan Şaban, " Kim Kimdir- Ermeni Meselesi, Ankara 1982" isimli esere bakabilir.

2. Bazı çevrelere göre hatalı olarak Kürt kabul edilen Zaza' larla ilgili

yayınlar konusunda ise (SEFEROĞLU Ş. K. " Zaza' lara Dair" Erciyes S. 146 Şubat 1990. Sh. 8- 9) künyeli kaynağa bakabilirler.

3. Yayın hayatını sürdürmeleri itibariyle ve bir fikir vermesi bakımından önem arzeden tesbit edebildiğim son döneme ait yayınlar ise şunlardır.

Armanç. (Amaç). Kürt Demokratik işçiler Birliği'nin dergisi (P. O. BOX 240 1275024 Upsala. İSVEÇ) 12 sahifelik yayın olarak çıkmaktadır. (Institut Kurde De Paris Ekim- Kasım- Aralık 1987)

Berbong (Şafak) isveç Kürt Dernekleri Federasyonu' nun organı. (Box 45 204. 104 30 Stocholm) 15 Aralık tarihli 7/87 (46) sayasıdır. (Institut Kurde De Paris. Ekim- Kasım- Aralık 1987)

Bulletin. Mensuel Du Centre D' Etudes Kurdes. 16 sahife. Fransızca. 14x 22 cm. ebatlarında. Paris 1950.

Brüksel Kürt Enstitüsü :
Üç aylık Informasyon Bülteni. No: 1 Aralık 1989
21x 30 cm. . 30 sahife
Türkçe- Yabancı dergiden fotokopisi.

Cudi :
Kurdistan İslam Partisi'nin yayın organı. 1. sayısı Ocak 1990' da çıktı.

Demokrat :
Aylık olarak Türkçe Kürtçe olarak çıkmaktadır.
1989 yılında bir sayısı görülebilmiştir. 23 sahifedir.
21x 28 cm. ebatlarındadır. C/ O Eiak, Nybykroken : 19, 163. 70 Spanga/ Stockholm, SWEDEN adresinde çıkmaktadır.

Denge Komkar, Federal Almanya' daki Kürt işçi Dernekleri Federasyonu' nun yayın organıdır. Ekim 1987 tarihli 16 sayfalık 101. sayısıdır. (Institut Kurde De Paris, Ekim- Kasım- Aralık 1987)

Denge Kürt; Arapça, 12 sahife. boyutları ise 20x 35 cm. ' dir. Şam 1990.

Dossier Du Kurdistan :

(Kürdistan Dosyası) Kurdistan Komitesi tarafından Fransızca olarak yayınlanan dergi. (BP 445. 75527 Paris Cedex 11) Kasım -Aralık tarihli. 36 sayfalık 17. sayısı. (Institut Kurde De Paris. Ekim- Kasım- Aralık 1987)

Halapja :

Arapça- Kürtçe olarak çıkmaktadır. İslami karakterli bir dergidir. 1989 yılında 1. . 2. , 3. sayıları çıkmıştır. Ebatları 16x 23 cm. 'dir. 30 sahife olup. isveç' de çıkmaktadır.

Haykırış :
Ekim- Kasım 1989. Sayı 6.

"Türkiye ve Türkiye Kurdistan' ında Siyasi Tutuklu ve Aileleriyle Dayanışma Birliği Yayın Organı" Türkçe12 sahife. 20x 30 cm. ebatlarında. Batı Almanya.

Kurdisches Informations Blatt :

(Linke Wienzeile 78. 1060 Wien Avusturya) Almanca yayınlanan bülten. Ekim 87 tarihli 11. sayısı. (Institut Kurde Re Paris. Ekim- Kasım- Aralık 1987)

Judi :

Partiya Islamiya Kürdıstani- PIK- : Kürdistan İslam Partisi. Şubat 1989' da yayın hayatına başlamıştır. 21x 30 cm.. 30 sahifedir. USA' da ingilizce. Arap ve Latin harfleri ile çıkarılmaktadır.

XEBAT (Karaşi' de yayınlanan. Asya' da Kürt öğrenciler Derneği' nin organı. Eylül 1987 (Institut Kurde De Paris. Ekim- Kasım- Aralık 1987)

RİYA AZADİ (ÖRGÜRLÜK YOLU)

Türkiye Kurdistan Sosyalist Partisi merkez komitesinin Türkçe yayın organı. (Institut Kurde De Paris. Ekim- Kasım- Aralık 1987)

SİRWE (İran Kurdistan' ında Urumiye' de Arap harfleri ile basılan Kürt Dergisi. Aralık 1987 tarihli 14. sayısı (Institut Kurde De Paris, Ekim- Kasım- Aralık 1987)

TEVGER :

Tevgera Rızgarıya Kurdistan= Kürdistan Kurtuluş Hareketi.

1. sayısı Ocak 1989 Stockholm- İsveç . Türkçe- Kürtçe.

" Türkiye ve Türkiye Kurdistanı"

" Önemli Haberler" Bülteni. " Gruppe Archiv" çıkarıyordu. Aralık 1988.

Yeni Akış :

Aylık Fikir Dergisi, 18 sahife, 20x 28 cm. ebatlarındadır. Türkçe Latin harfli. Sayı: 2. Ankara Eylül 1966.

4. Tesbitimi yaptığım süreli yayınların Kürtçe olan isimlerinin tashihi ve bu isimlerin Türkçe karşılıkları için Sayın M. T? ' den yardım alma imkanı buldum. Buna Göre düzenlenmiş liste şöyledir.

TEVQERA RIZQARİYA KÜRDİSTAN= KURDİSTAN KURTULUŞ HAREKETİ

ARMANÇ = AMAÇ
BERBANG = ŞAFAK
DENGE KOMKAR = KOMKAR' IN SESİ
DOSSIER DU KURDİSTAN = KÜRDİSTAN DOSYASI
RİYA AZADİ = ÖZGÜRLÜK YOLU

JUDİ: PARTİYA İSLAMIYA KÜRDİSTANI = KÜRDİSTAN İSLAM PARTİSİ
ROJA KURT = KÜRT GÜNÜ
HETA VE KURT = HETAV- I KURT = KÜRT GÜNEŞİ
JİN = HAYAT
RIYA TEZE = YENİ YOL
YEKBUN = BİRLİK
AZADİ = ÖZGÜRLÜK
HAWAR = KOVARA KURDİ = KÜRT DERGİSİ
XWENDEKARE KURD = KÜRT TALEBESİ
ROJA NEWE = YENİ GÜN
XEBAT = ALIŞMA
ÇİYA = DAĞ
DENGU BENSE KURDİSTAN = KÜRDİSTAN HABERLERİ
BAHOZ = KASIRGA
DENGE KURT = KÜRTLERİN SESİ
AZADİ BO KURDİSTAN=KURDİSTAN İÇİN ÖZGÜRLÜK
ŞERE SİYAR = ASLAN SÜVARİ
RONAHİ = AYDINLIK
ROJA WELAT = VATAN GÜNEŞİ
RIZGARİ = BAĞIMSIZLIK
GAZİYA WELAT = VATANIN SESİ
SERXWEBUN = BAĞIMSIZLIK
PEŞMERGE = ASKER
HEVİYA GEL = HALKIN UMUDU
EL CİHAT = MÜCADELE
RASTİYA KURDİSTAN = KÜRDİSTAN GERÇEĞİ
BERXWEDAN = DİRENME
ŞOREŞ A KURDISTAN = KÜRDİSTAN DEVRİMİ
RE = YOL
SOLIDARİTAT KOMİTEE BULLETİN = DAYANIŞMA.....
TEKOŞİN = MÜCADELE
PEŞENG BO ŞOREŞ = DEVRİM İÇİN ÖNCÜ
HEWAR = FERYAT
MIZGİN = MÜJDE
PİYA = BİRLİK
AYRE = DEĞİRMEN
ROJA NU = YENİ GÜN
BERBANGE KÜRDİSTAN = KÜRDİSTAN UFKU
RIZGARİYE KURDİSTAN = KURDİSTAN'IN KURTULUŞU
HEVİ = UMUT
HELİN = YUVA
TEKOŞER = DEVRİMCİ
BİNGEH = TEWEL

5. Yaptığım çalışmanın bir benzerini de " ALA YEKİTİ" yapıp. "Türkiye' de Kürdoloji Çalışmaları Üzerine" başlıklı bir yazı ile Kasım 1988' de 5. sayısında Sh. 4-5 ' de yayınlandı. Bu dergiden çıkarılan notlar ise :

" Kawa örgütünün Düşünceleri" doğrultusunda yayınlanan Nevroz ve Kowa ile PKK' nın görüşlerini yansıtan Sexwebun, Berxwadan ayrıca özgürlük Yolu' nun Riya Azadi, Komkar, Wesanxana Roja t..... yayınlanmıştır.

İsveçre' de yayınlanan Kürdistan Press önce onbeş günde bir yayınlanıyordu. Şimdi ise haftalık çıkmaktadır. 1980- 1988

" Kurdistan Teavül ve Terraki Gazetesi, Roji Kurd, Şark ve Kürdistan, Hetawi Kürt, Jin Yekbun, Kürdistan önemli sayılan dergi ve gazetelerdir." 1900' lerde.

" 27 Mayıs Darbesi Gerçekleştikten Sonra Kısmi özgürlük" ortamında bazı gazete, dergi ve makaleler (Ezop diliyle) yayınlanmaya başlamıştır. Yeni Akış, Dicle- Fırat, Çira, Deng, Roja Newe bunlardan başlıcalarıdır.

" Ayrıca Doğu Devrim Kültür Ocakları (DAKO) bir bülten çıkarmıştır.
" Yön Dergisi' nde bir çok makaleler yayınlanmıştır."

6. Musa Anter' in çıkardığı dergiler arasında; Dicle Kaynağı,
Şark Mecmuası,
İleri Yurt,
Doğu Dergisi,
Musa Anter, Beşikçi' ye Yoldaş, Güneş Nisan 1990.

ÇÜRÜKSU KAZASI

Prof. Dr. Bayram KODAMAN*- Yrd. Doç.Dr. Nedim İPEK**

GİRİŞ

Kafkasya, batıda Karadeniz sahillerinden doğuda Hazar Denizi' ne, kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaştığı noktadan güneyde Çoruh, Arpaçay ve Aras nehirlerine kadar uzanan geniş bir bölgenin adıdır. Bölgeye adını veren Kafkas Dağları, Karadeniz'in kuzey-doğusundaki Taman Yarımadası'ndan Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar kuzey- güney istikametinde uzanır. Bu dağ silsilesinin kuzeyine Kafkasönü güneyine *Transkafkasya* (Kafkas-ötesi) adı verilir. Bu iki bölgeyi *Derbend, Daryal, Mamison* ve *Avar* geçitleri birbirine bağlamaktadır.

Kafkasya, başta Terek, Kuban, Kuma, Riyon ve Kür nehirleri olmak üzere bol su kaynaklarına sahiptir. Kafkasönü, büyük bir kısmında tahıl ekimi yapılan geniş düzlüklerden oluşmuştur. Güney Kafkasya ise petrol, demir ve bakır gibi zengin yeraltı kaynaklarına sahiptir. Öte yandan Kafkasya, Avrupa- Asya transit ticaret yollarının kesiştiği bir bölgedir. Kafkasya bu özellikleri ile milletlerarası pek çok rekabete ve anlaşmazlığa vesile olmuştur.

Bölgede, bir kaç yüz kişiden oluşan dil topluluklarından, sayıları milyonları bulan millî topluluklara kadar 50'nin üzerinde halk yaşamaktadır. Bununla birlikte, bölgede yaşayan insan topluluklarını etnik yapı ve dil grupları itibariyle 3 ana grupta toplayabiliriz.(1)

1- Kafkas Kavimleri: Çerkesler, Abhazlar, Çeçen- İnguşlar, Dağıstanlılar (Avarlar, Lezgiler, Laklar ve Darginler) ve Gürcüler.

2- Türk Kavimleri : Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Karapapaklar, Kundurlar, Kalmuklar, Azeriler ve Türkmenler.

3- Hint-Avrupa Kavimleri : Ossetler, Ermeniler, Svanlar, Farslar, Alanlar ve Ruslar.

Kafkas memleketlerinden birisi, *Gürcistan*'dır. Eski ismi *Karthli* veya *Karthveli* olan *Georgia*' ya Yunanlılar ve Romalılar *İberya* ve Türklerle İranlılar da *Gürcistan* derler. Gürcistan kuzeyde Osetya ve Dağıstan, güneyde Revan, batıda Gorya (Guriya- Guri) ve İmeretiya

---

* - Ondokuzmayıs Ünv. Eğitim Fakültesi Dekanı.
** - Ondokuzmayıs Ünv. Eğitim Fakültesi - Öğretim Üyesi.

1- Geniş bilgi için bkz. İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul 1958, s. 132 vd.; Cemal Gökçe *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 6-9

(İmereti) ile sınırlanmıştır. Fakat bu sınır muhtelif tarihlerde genişleyerek Gorya, Mingreliya, Abhazya, İmeretiya ve hatta Dağıstan' ı da içine almış ve güneyde Aras Nehri'ne kadar inmiştir.(2)

Gürcistan' ın nüfusu, Gürcü- Osset- Svan ve Ermeni taifesinden müteşekkildir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Gürcistan' ın nüfusu tahminen 100.000 hanedir. Bunun 86.000 hanesi Hristiyan, 6.000 hanesi Müslüman ve 8.000 hanesi putperest Osset ve Svan taifesidir.(3) Rus istatistiklerine nazaran ise XIX. yüzyılın ilk yarısında Gürcistan' da 380.000, İmeretiya' da 100.000, Güril' de 36.700, Mingreliya' da 68.600 ve Svanet' de 30.000 kişi yaşıyordu.(4)

Gürcü krallığı, kraliçe Tamara zamanında (1184- 1212) gücünün doruğuna erişmiştir. Gürcistan XII. ve XV. yüzyıllarda Moğol ve Tatar akınlarına maruz kaldı. Bunun üzerine Tamara' nın ülkesi *Gürcistan, İmertiya, Mingreliya* ve *Gorya* prensliklerine ayrıldı.(5)

İmertiya Prensliği (Açıkbaş) merkezi Ahiska olan Çıldır Eyaleti'nin kuzeyinde ve Gürcistan Prensliği' nin kuzey batısındadır. Mingrelia (Dadyan) Prensliği kısmen Karadeniz'e de kıyısı olup kuzeyinde Abaza bölgesi vardır. Güril Prensliği ise Mingrelia' nın güneyinde Riyon nehrinden Çoluk nehirine kadar Doğu Karadeniz sahili boyunca uzanan bölgedir. Faş (Poti) buranın iskelesidir. Çoluk nehrinin güneyi ise Kobuleti toprağıdır.(6) Söz konusu bölgede Cengiz ve Timur hakimiyeti sonrası Osmanlı Devleti ve İran birer güç olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim iki devlet arasında imza edilen Amasya Andlaşması(1555) ile İmertia, Mingrelia ve Güril Osmanlılara, Gürcistan'ın sair bölgeleri İranlılara bağlanmıştır. Osmanlı Devleti 1578 seferi ve ileriki yıllardaki faaliyetleri sonucu Gürcistan'ı hakimiyeti altına almıştır. Bu arada Kazan (1552) ve Astragan'ı (1556) zabt eden Ruslar, Kuzey- Kafkasya' ya Nüfuz etmeye başlamışlardır. Ruslar, 1774 *Küçük Kaynarca Andlaşması*' yla Osmanlı Devleti' nin Gürcistan ve İmertiya' daki hakimiyetine son verdiler. Rusya, ileriki yıllarda Osmanlı ve İran' ın yanlış politikalarından ve Gürcülerin Hristiyan olmasından istifade ederek Gürcistan'ı işgal etmeyi plânladı.

---

(2) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1982, III, s.104-105

(3) Cevdet Paşa, *Tezakir*, 1-12, Yayınlayan Cavid Baysun, Ankara 1986, S. 94- 96; M. Klaproth' a göre ise Gürcülerin nüfusu 125. 000 hanedir. James Stanislas Bell, *Journal d'une Residence en Circassie pendant les annees* 1837 - 1838 et 1839, 1841, II. 355-358

(4) James Stanislas Bell, *Aynı eser*, II, 358- 359

(5) John F. Baddeley, *Rusların Kafkasya' yı istilası ve Şeh Şamil*, çev. Sedat Özden, s. 82

(6) İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *aynı eser*, III, 106; Sergeri Enisyon, *Kafkas Klavuzu*, 1926, s. 254)

Rus Çarı I. Paul, Aralık 1800, tarihli fermanı ile Gürcistan'ı ilhak ettiğini ilân etti.1804' te ise İmertie ve Gorya ilhak edildi.Müteakip yıllarda diğer Gürcü Prensliklerini fesh ve ilhak etti. 1810 yılında Gürcistan topraklarının büyük bir kısmı Rus hakimiyetine girdi.(7) Gürcistan' ın ilhak ve işgali sonucu Rus sınırları Türk ve İran sınırlarına dayanmıştır. Böylece Dağıstan ve Çerkesistan arkadan kuşatılırken İran ve Osmanlı Devleti' ne karşı da kuvvetli bir harekât üssü temin edilmiş oluyordu.

Gürcistan'ın Rus hakimiyetine girmesi sonucu Çoluk Nehri Osmanlı-Rus sınırını teşkil etmiştir. Dolayısıyla nehrin güneyinde serhad kaza mahiyeti kazanan Çürüksu'yun Osmanlı Devleti açısından önemi artmıştır. Bu çalışmada arşiv vesikalarına istinaden Çürüksu kazasının jeopolitik konumu ve sosyo- ekonomik durumu incelenmektedir.

I- ÇÜRÜKSU KAZASI

A- Coğrafi Mevki

Çürüksu, Karadeniz'in doğusunda Faş (Poti) ile Batum arasında bir bölgedir. Gorya' dan Çoluk Nehri ile ayrılır. Talha dağından doğan nehir Çürüksu-Gorya sınırını çizdikten sonra Şekvetil mevkiinden Karadeniz' e dökülür. Kıranka dağından doğan Kintriş suyu Açkiva ve Kanişa suları ile birleştikten sonra " Nefs-i Çürüksu"dan (Kobuleti) denize dökülür.(8)

Çürüksu' da üç orman bölgesi vardır. Bu ormanlarda kestane, pelit, ardıç, gürgen, kızılağaç, karaağaç ve ıhlamur ağaçları mevcuttur. Bu ormanların bölge halkına ve Türk ekonomisine herhangi bir katkıları yoktur. Zira, Osmanlı- Rus sınırında olmasından dolayı ağaç kesimi yasaklanmıştır.(9)

B- İdari Yapı

Gürcistan'ın XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyeti altına girdiğini yukarıda izah etmiştik. Bu prensliklerden birisi olan Gorya, XVI. yüzyılda yapılmış olan Osmanlı tahririnde 30.000 hane olarak gösterilmişti. Gorya Beyleri vefat edince yerine kim seçilirse onun beyliği Osmanlı Devleti tarafından tasdik olunurdu. Gorya beyleri diğer beyler gibi her yıl müretteb vergilerini Osmanlı Devletine ödüyorlardı ve Çıldır Eyaleti' ne (Ahıska) bağlıydılar.

(7) Mirza Bala," Gürcistan" İA, s. 843; John F. Baddeley, *aynı eser*, s. 99
(8) *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1287, s. 159
(9) *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1287, s. 143)

Kobulet kazası (Çürüksu) Gorya Eyaleti dahilindeydi. Bu bölgenin ahalisi takriben 1650'lerde müslümanlığı benimsemişti. Tavadları Rüstem Mehmed ise 1718- 1719 tarihinde müslümanlığı kabul etmişti. Ahısha valisinin bu durumu İstanbul'a bildirmesi üzerine *Kobulet* ve *Hino* nahiyelerinden müteşekkil Çürüksu kazası, Gorya eyaletinden ayrılarak *Yurdluk* ve *Ocaklık* olarak Rüstem Mehmed' e verildi. Bu husus Defterhane-i Amire' ye kaydedildi.(10)

Rüstem Mehmed ölünce yerine, Hıristiyan olan bir kişi bey olmuştu. Bu nedenle Müslüman ahalinin bir kısmı civar kazalara göç etmişti. Çürüksu' da kalan ahalinin çoğu da Hıristiyanlığa dönmüştür. Bunun üzerine Çürüksu beyi tekrar Güril Han'a tebaiyyet edecektir. İleriki yıllarda Çürüksu Beyliği' ne Mamuka Tavadgiritze geçecektir. Mamuka, beyliği devrinde ahaliye baskıda bulunmuştur. Çürüksu ahalisinin bu durumdan şikayetçi olması üzerine, Ahısha valisi Süleyman Paşa, Mamuka Han'ı huzuruna davet etti. Mamuka Han, ahaliye baskı yapmayacağına, Osmanlı Devleti'ne itaat edeceğine dair teminat verince görevine iade edildi. Ancak, Mamuka Han' ın oğlu Süleyman rehin olarak Ahısha 'da alıkonuldu.

Bu hadiseden bir müddet sonra Mamuka, ahaliye karşı tekrar zorba hareketlerde bulunacaktır. Bu hareketlerinden dolayı kendisinden nefret eden halkın ekserisi Müslümanlığı benimsemiştir. Öte yandan, vali Süleyman Paşa' ya müracaat eden ahali Ahısha' da bulunan Mamuka' nın oğlu Süleyman' ın kendilerine bey nasb edilmesini talep etti.(11) Süleyman Paşa, kaide olduğu üzere ahalinin talebini İstanbul'a arz etti. Valinin arzı üzerine Çürüksu kazası, Yurdluk ve Ocaklık vechile padişah beratıyla Mamuka' nın oğlu Süleyman Bey'e tevcih olundu. Böylece Çürüksu kazası Süleyman Bey ve evlatlarına intikal etmiştir.(12)

Osmanlı Devleti, kendisine sadakat gösteren ve hizmet eden bir kısım mahallî beylere eski ülkelerini belirli şartlarda Yurdluk ve Ocaklık olarak bağışlıyordu. Dolayısıyla Çürüksu da Yurdluk ve Ocaklık sistemiyle yönetilen yerlerden birisidir. Şüphesiz devlet kadı tayin etmek, vakıflara nezaret etmek gibi usullerle, tıpkı tımar arazisindeki gibi, burada da kendi kontrolünü sağlamıştır.(13) Bu uygulama sonucu Çürüksu kazası Güril Han tabiyetinden ayrılarak doğrudan Osmanlı ülkesine dahil olmuştur.

---

(10) *Çürüksu Vak'ası*, s. 63 (istanbul Arkeoloji Müzesi Kütb. TY. Nr. 380, Y. 1/6.)

(11) *Çürüksu Vak'ası*, s. 64

(12) *Çürüksu Vak' ası*, s. 64

(13) Yurdluk ve Ocaklık deyimleri hakkında bkz. Nejat Göyünç, " Yurdluk- Ocaklık Deyimleri Hakkında" *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 268- 277.

Çürüksu kazası XVIII. yüzyılda Kobulet ve Hino isimli iki nahiye ve onbeş köyden müteşekkil olup Çıldır(Ahısha) eyaleti, Ahısha Sancağına bağlıdır.(14) 1870' de ise onyedi köyü vardır. 1828-1829 Osmanlı- Rus Savaşı'nda Ahısha'nın Ruslar tarafından işgal edilmesini müteakip Tanzimat döneminde Çürüksu ve çevresindeki bazı mahaller Trabzon Eyaleti Batum Sancağı'na ilhak edilmiş ve *"Lazistan Sancağı"* ünvanıyla müceddeden bir mutasarrıflık teşkil edilmiştir. " Sabık Kıbrıs Mutasarrıfı Latif Efendi ise Mutasarrıf tayin olunmuştur.(15)

Çürüksu Kazası müdürlük sıfatıyla idare edilmekteydi.(16) Bununla birlikte sınıra yakınlığı sebebiyle " Kaymakamlığa" şayan nazik bir bölge olması ve civarında bulunan Rus memurlarının "ashab-ı rütbe" den olması sebebiyle Çürüksu'ya *"Istabl-ı Amire"* payeli birinin 2.000 kuruş maaşla müdür tayin edilmesi hususu Batum Mutassarrıflığınca sadarete arz olundu.(17)

1870'li yıllarda kazada, müdürün yanı sıra bürokrat olarak Istabl-ı Amire Kâtibi" ve Karantina Memuru bulunmaktadır.(18) Öte yandan, Çürüksu' da bir Rus konsolos vekili bulunmaktadır.(19)

C- Çürüksu Sınırı Mes'elesi

Gorya Hanı Mamia, 1813' de Rus himayesine girecektir. Bununla birlikte 1826 yılında Mamia' nın ölümüne kadar Gorya, Güril Han ve varislerine bağlı kalmıştır.(20) Mamia'nın ölümüne müteakip Gürcüler zaman zaman Ruslara isyan etmişlerdir. Bu durumdan yararlanmak isteyen Osmanlı Devleti, David Han'ın annesi Sofya'ya *"Gürillik"* fermanı vermiştir. Hatta Gorya hanedanına mensup bazı

---

(14) 1814 tarihli bir arşiv kaydına nazaran Çürüksu, Çıldır Eyaleti Hino Sancağına bağlı nahiye olarak gösterilmiştir. Bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA), Hatt- ı Hümayun (HH)* Nr. 46092' /D: Seyit Süleyman Mühürlü 11 Nisan 1814 tarihli takriri; *Trabzon Vilayet Salnamesi*, 1287 s. 90- 91

(15) Ahmed Lütfi Efendi, *Vak'ani-vüs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yay. Haz. Münir Aktepe, İstanbul 1984, IX, 52 Gönye Sancağı'nın adı hiç bir gerekçe gösterilmeksizin ve herhangi isnat noktası olmaksızın 1267 *Devlet Salnamesi*' nde Lazistan olarak zikr edilmiştir. Böylece hiç gereği yok iken olumsuz yönü kullanılabilecek bir terim Osmanlıliteratürüne girmiş oluyordu. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarih-i Coğrafyasına Giriş I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s. 126.

(16) Ekim 1853' de Çürüksu Kazası müdürlüğüne Kapucubaşı Hasan Bey'in asaleten tayini hususu Batum Mutasarrıflığına işar olundu. Bkz. *BA, Meclis-i Vâlâ (MV)* Nr. 11433: 26 Ekim 1853 tarihli Arz Tezkiresi

(17) *BA, MV*, Nr. 23635, Lef. 3: 12 Aralık 1864 tarihli Batum Mutasarrıflığı Tezkiresi

(18) *Trabzon Vilayet Salnamesi* 1287, s. 42

(19) *BA, İrade Hariciye (İH)* Nr. 3417: Arz Tezkiresi 7 Kasım 1850.

(20) *Çürüksu Vak'ası*, s. 66

beyler, Ruslara karşı çarpışmak amacıyla Osmanlı'dan mühimmât ve cephane talep etmişlerdir. Bu durumdan faydalanmak isteyen Osmanlı Devleti bir taraftan Gorya tarafına nüfuz etmeye çalışırken diğer taraftan doğu sınırlarını tahkim etmekteydi.(21) 1828 - 1829 Osmanlı- Rus savaşı sonrası imza edilen Edirne Andlaşması' nın (14 Eylül 1829) IV. maddesi ile Anadolu semtinde Rusya ile Osmanlı sınırı, Gorya ülkesinin Karadeniz' deki sınırı Şekvetil (Saint- Nikola) limanı olacaktı.(22) Böylece Gürcistan, Imereti, Mekri ve Güril Rusya'ya bırakılıyordu. Bu maddeye göre, Gorya ile Çürüksu arasındaki sınır doğudan Hino Dağı, Akize Sırtı, Nibade Dağı ve Çoluk Nehri üzerinden Şekvetil Boğazı'na uzanıyordu. Rusya, andlaşmayı müteakip Çürüksu' yu tahliye ederek Çoluk Nehri' nin kuzeyine çekildi. Burada Rus sınır karakolları inşa edildi.(23)

Edirne Andlaşması'ndan sonra Ruslardan cesaret alan Goryalılar, Çürüksu topraklarını yağma ve tahrip ekmekteydiler. Hatta, Güril ahalisi, Çoluk ve bu nehrin güneyinde bulunan Sahrapona Suyu arasında kalan üçgen şeklindeki arazinin Gorya' ya ait olduğunu iddia etmeye başladı. Güril ahalisine göre, söz konusu bölge Lihaver, Nasahvatavi, Kakuti ve Çihadine köyleri halkının emlâki olup, 1835 yılında Çürüksu'lular tarafından zapt ve gasp edilmişti. (24) Rus makamları da bu hususta Goryalıları desteklemişlerdir. Ruslara göre, Acara Dağı'nın eteklerinde kurulu Kakuti köyünü, Çoluk Nehri ikiye ayırıyordu. Kakuti, Lihaver ve Nasahvatavi köyü halkı Rus defterine kayd olunmuştu. Cihadine köyünden 40 hane Sipahi ve reaya zümresi 1820' de Goryanata köyüne gitmiş ve 1835 tarihine kadar Sahrapona cihetindeki araziyi münakaşasız kullanıyorlardı.(25)

Oysa, Kakuti, Nasahvatavi, ve Cihadine köyleri" *Ceride-i Devlet-i Aliyye*' ye tahrir olunmuştu. Cihadine Köyü tamamen Müslüman olup önceki tarihlerde 7-8 hane halkı " terk-i din" ile Gorya tarafına geçmiş ve bazıları da köylerini terk ederek Çürüksu'yun sair köylerine göç etmişlerdi. 1846 tarihi itibariyle bu köy 15 Müslüman hanesinden müteşekkildir. (26) Aslında Çürüksu'yun doğrudan Türk topraklarına dahil edilmesini müteakip Müslümanlığı kabul etmeyenler Gorya topraklarına, Gorya ahalisinden Müslümanlığı benimseyen-

(21) Cemal Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul 1979, s. 222- 224

(22) Cemal Gökçe, *aynı eser*, s. 245

(23) *Çürüksu Vak' ası*, s. 66

(24) *Çürüksu Vak'ası*, s. 19- 20

(25) *Çürüksu Vak'ası*, s. 45- 47

(26) *Çürüksu Vak'ası*, s. 47

ler ise Çürüksu' ya göç etmişlerdir. Göç edenlerin gayr-i menkulleri sahipleri tarafıdan terk edildiğinden mahlul (boş) hükmünde kaldı. Gorya'daki mahlul araziler mevcut kanunlara göre bir başkasına verildi. Aynı şekilde, Çürüksu' daki mahlul arazi ise Süleyman Bey tarafından Osmanlı kanunlarına uygun olarak taliplerine verilmiştir.(27)

Bu hudud münazaası meselesi *"devlet hukuku"* ve *"tebaa hukuku"* nu ihtiva ediyordu. Devletlerarası hukuk iki devlet arasındaki sınır meselesi olup Gorya- Çürüksu sınırı yukarıda izah ettiğimiz üzere *Edirne Andlaşması*'nın IV. ve *Petersburg Andlaşması*' nın I. maddelerinde tartışma götürmeyecek bir şekilde belirtilmiştir. Buna rağmen Goryalılar, Çürüksu Ayanlığı' nın Gorya' dan ayrıldığı vakit tartışmalı arazinin tamamı Lihaver ve Goryanata Ayanlığı' na tabi Cihadine, Kakuti ve Nasahvatavi sakinlerinin emlâkı olarak Güril Han'a haraç verdiklerini, bir kaç hanenin Kudüs' e vakf edildiğini, Gorya karakollarının Çoluk ve Sahrapona arasında bulunduğunu, Çürüksu sınırının Sahrapona'dan geçtiğini, dolayısıyla Çürüksu'luların Lihaver ve Gorya ya ait araziyi Edirne Andlaşması'na mugayir olarak gasp ettikleri iddiasını ileri sürmüşlerdir. Oysa, söz konusu arazi Çürüksu'lular tarafından gasp edilmemiştir. Zira bu arazi eskiden beri Çürüksu ayanlığına dahil olup, Çürüksu' lular tarafından ekilip biçilmekteydi. Netice itibariyle sınır tecavüzü söz konusu değildir.

Bu sınır mes'elesi Rusya ve Osmanlı Devleti arasında uzun yıllar sürecek olan müzakerelere konu olmuştur. Tespit ettiğimiz ilk müzakere 27 Mayıs 1840' da cereyan etmiştir. Sınır tespiti ile görevlendirilen Mühendishane-i Hümayun II. Halifesi Mehmed Sadık görev mahalli Çürüksu' ya gider. Burada Rus memurları ile mülâkatta bulunur. İki tarafın ihtiyarlarına kadim sınırın neresi olduğu sorulur. Çürüksu' lular, Rus karakollarının nehrin kenarında olduğuna da işaret ederek sınırın Çoluk Nehri olduğunu belirtirler. Gorya ahalisi ise sınırın Sahrapona'dan geçtiği hususunda ısrarlıdır. Aslında bu konu sınır meselesi olmayıp Rus memurları "galiplik" edasıyla sınırın Sahrapona suyundan geçtiğine ve dolayısıyla Çoluk ve Sahrapona arasındaki arazinin kendilerine bırakılmasını zorla kabul ettirmek istemişlerdir. Bu durum karşısında Mehmed Sadık bir karara varamaz ve durumu Erzurum valisi Hafız Paşa' ya bildirir.(28) Hafız Paşa, Tiflis hükümdarına gönderdiği tahrirde meselenin iki tarafa zarar vermeyecek bir şekilde çözümlenmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Mühendis

(27) *Çürüksu Vak'ası*, s. 7, 48, 55

(28) *BA, Cevdet Hariciye (CH)* Nr. 4728: Mehmed Sadık'ın 22 Haziran ve 10 Ağustos 1840 tarihli takrirleri)

Mehmed Efendi, Hamdi Efendi ve Kamil Bey' den müteşekkil Osmanlı Heyeti ile Kapudan Nemiroviç riyasetindeki Rus heyeti arasında konu müzakere edildi. Ancak müsbet bir sonuç alınamadı. 1842 senesinde Miralay Osman Bey ile Danize(?) Bey arasında konu müzakare edilmişse de taraflar eski iddialarında ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine hernangi bir sonuca varamayan taraflar geri döneceklerdir. (29) Konu 1843 yılında taraflarca müzakere edildiyse de öncekiler gibi neticesiz kalmıştır.(30)

Bu meselenin kesin olarak çözüme kavuşturulması için Türk ve Rus heyetlerinin yanı sıra Gorya ve Çürüksu ahalisinin temsilcileri arasında Trabzon'da müzakereler cereyan edecektir. 3 Ağustos, 2 Eylül ve 16 Eylül 1841 tarihli toplantılarda, Gorya ve Çürüksu temsilcilerinin ifadeleri alınacaktır. 19 Eylül 1846 tarihli toplantıda ise Murahhas heyetleri arasında konu müzakere edilecektir. Rus memurları bu hususdaki fikir ve mütalaalarını kaleme alarak" muhakeme" tarzında bir risale hazırlayıp Goryalı' ların ibraz eyledikleri evrakları Türk murahhas heyetine takdim etmişlerdir. 7 Kasım 1846 tarihli toplantıda, Osmanlı murahhas heyettir. Kendilerine verilen risale ve evrakların birlikte müzakere ve mütalaa edilmesini talep etmiştir. Ancak Rus üyeler Türk tarafının cevablarını yazılı olarak vermesini, uygun görülürse tasdik edeceklerini, aksi halde çözümün Sadaret ve İstanbul Rus elçiliğine bırakılmasını talep etmişlerdir.(31)

D- Çürüksu Kalesi

Kafkas Dağları, Kuzey-Güney istikametinde Avar, Daryal ve Derbend geçitleri vasıtasıyla ulaşıma imkan tanımaktadır. Kafkasların güneyine nüfûz etmek isteyen Rusya, bu geçitlerden faydalanmaya çalışacaktır. Ancak, bölgede Rus hakimiyetini benimsemeyen Müslümanlar, Rus askeri kuvvetleri için tehlike arz ediyorlardı. Bu durum, Ruslar açısından Karadeniz'in doğu sahillerinde bulunan Kafkas limanlarının önemini artırmıştır. Rusya bu limanlar vasıtasıyla doğrudan Hristiyan Gürcülerle münasebet kurabilecek ve Güney Kafkaslardaki Rus askeri birliklerini, Karadeniz- Kafkas limanları ve Karadeniz' den Gürcistan içlerine kadar uzanan nehirlerden müteşekkil yollar vasıtasıyla mühimmat açısından destekleyebilecektir. Bu nedenle Ruslar, Kafkas limanlarını ele geçirmeye çalışacaklardır.

---

(29) *Çürüksu Vak'ası*, s. 67

(30) *Çürüksu Vak'ası*, s. 17

(31) İstanbul Arkeloji kütüphanesindeki *Çürüksu Vak'ası* adlı yazma, Türk murahhas heyetinin yaptığı tahkikatın neticelerini ihtiva etmektedir.

Rusların bu politikasını fark eden Osmanlı devleti özellikle Gürcülerin Rus himayesine girmesine (1783) müteakip Kafkas sınırlarına daha fazla ehemmiyet verecektir. 1806-1812 savaşları esnasında Faş kalesinin Rus tazyiklerine dayanamaması üzerine Osmanlı Devleti yeni tedbirler almak durumunda kalacaktır. Bu tedbirlerin birisi Rusların daha önce kale inşa etmek istediği Çoluk Nehri' nin denize döküldüğü Şekvetil boğazına ilk etapta bir adet ahşap palanka inşa etmek olacaktır.(32)

Faş limanının yanı sıra, Batum ile Faş (poti) arasında Çakoy, Suhterir, Çürüksu, Şekvetil Kürkevlet, Acısu Boğazları da önemli mevkilerdi. Bu nedenle Çürüksu' nun yanısıra söz konusu mevkilere de Osmanlı Devleti kale ve palankalar inşa edecektir. Türklerin Çürüksu' da inşa ettikleri palanka, Şekvetil Boğazı'ndan denize dökülen Çoluk Nehri'nin güney kısmındadır. Bu nehrin kuzeyinde yani Güril yakasında ise Ruslar bir Palanka inşa etmişlerdir.(33)

Ruslar, mevcut anlaşmalara aykırı olarak Şekvetil Boğazı'na inşa ettikleri palankaya asker yerleştirmişlerdir. Bu askerlerin iaşesi için Kemhal iskelesinden sandal ve kayıklarla zahire sevk ediliyordu. Türk tarafı, mevcut ahidname şartlarına istinaden Rusların bu faaliyetlerini durdurdu. Bunun üzerine Tiflis' de bulunan Rus Başkumandanı bu tarzdaki müdahalelerin tekerrür etmemesini istedi. Öte yandan, Rus başkumandanı, Güril'de bulunan polkonik vasıtasıyla Süleyman Paşa ya gönderdiği notada, "iki devlet arasında imza edilen anlaşmalara aykırı olarak Şekvetil' de inşa edilen Türk palankasının yıkılarak içindeki Türk askerlerinin geri çekilmesini" talep ediyordu. Aynı nota ile bu isteklerin yerine getirilmemesi durumunda kuvvete başvurulacağı tehdidi savuruluyordu.(34) Bir başka yazıda ise Müslümanların Güril topraklarına yaptıkları tacavüzlerin önlenmesi(35) ve Rus sınırları içinde bulunan Güril, Gürcistan ve Abhaz topraklarındaki halkın Rusya'ya karşı isyan ettirilme faaliyetlerine son verilmesi isteniyordu. Süleyman Paşa, Rusya' ya verdiği cevabî notada kale yıkımı isteğini reddetti.(36)

(32) Mahir Aydın, " Faş Kalesi" *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul 1986, Palanka= Kaleden küçük müstahkem mevki. Ekseriya arkası toprak dolma ahşap şarampollarla muhafaza edilirdi.

(33) *BA, HH*. Nr. 46092/ L: Karadeniz Sahilindeki Boğazları gösteren kroki; 46092/ K: Güril' de bulunan Polkonik'in yazısına cevabî nota.

(34) *BA, HH*, Nr. 46092/ Ş: Güril' de bulunan Rus Polkonik'in notasının tercümesi; 46092/ S: Şekvetil'de inşa edilen kalenin yıkılmasına dair Güril'de bulunan Rus Polkonik'in tahriratının tercümesi

(35) *BA, HH*, Nr. 46092/ R: Esseyid Süleyman Paşa'ya gönderilen Gürcüce tahrir tercümesi; *HH*. 46092/ D: 11 Nisan 1814 tarihli Esseyid Süleyman Paşa'nın tahriri.

(36) *BA. HH*. Nr. 46092/ F: 29 Mayıs 1814 tarihli tahrir.

Osmanlı Devleti, 1819'da Rusların muhtemel bir tecavüzüne karşı ön tedbir olarak Trabzon ile Faş arasında sahilde mevcut bulunan kale tabyaların onarılması faaliyetlerine teşebbüs etti. Nitekim, Faş kalesi civarında yedi toplu, Batum limanı burnunda sekiz toplu, Trabzon üçüncüoğlu mevkiinde onbeş toplu, polathane limanında on toplu ve Sargana Burnu'nda on toplu birer tabya ve Çürüksu' da onsekiz toplu kale tarzında bir tabya yapılması plânlandı. Bunlardan Çürüksu kalesinin inşa keşif bedeli ise toplam 657.752,5 kuruştur. Arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre, Çürüksu kalesinin inşaasına 1819 yılında başlanmıştır.(37)

Öyle anlaşılıyor ki devlet, Çürüksu'da kale inşa etme işine diğerlerine nazaran daha fazla ehemmiyet vermiştir. Zira, Çürüksu ile Faş arasında Hristiyan Gürcü kabilesi bulunuyordu. Bu durum, bir Osmanlı-Rus savaşı esnasında karadan Faş'a yardım etmeyi zorlaştırmaktaydı. Öte yandan kuvvetli Rus donanmasını yararak denizden de Faş'a yardım edilemeyeceği daha önceki savaşlarda tecrübe edilmişti. Yardım edilmediği takdirde de Faş'ın Rusların eline geçmesi tehlikesi ortaya çıkıyordu. Mesela 1809'da yardım edilemediği için Faş Rusların eline geçmiş ve anlaşma yoluyla Türklere iade edilmişti. Eğer Çürüksu'ya bir kale inşa edilecek olursa Faş' a yardım kolaylaşacaktı(38).

Çürüksu kalesinin bina emanetine Maçka voyvodalarından Ömer ve Osman ağalar memur edilmişlerdir. Ancak, bu kişilerin kale inşasını başaramayacakları anlaşılınca bu göreve Mayıs 1828 tarihinde Trabzon valisi Hasan Paşa getirildi. Hatta kendisine 100. 000 kuruş tahsis olundu.Bu esnada 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşı çıktığından Hasan Paşa Çürüksu kalesinin inşasına teşebbüs edemedi.(39) Bununla birlikte Hasan Paşa Çürüksu' da bir Palanga inşa ettirmiştir.

Bu arada Hasan Paşa'nın yerine Trabzon valiliğine Osman Paşa getirilmiştir. Bu sefer Çürüksu Kalesinin inşa görevi Osman Paşa' ya verilmiştir.(40)

Edirne Andlaşması'yla (14 Eylül 1829) Faş kalesinin yanı sıra Şekvetil limanına kadar tüm Karadeniz sahili Ruslara terk olunuyordu. Bu durum, Çürüksu mevkiinin askerî ehemmiyetini artırmıştır.

1850 yılnda Çürüksu sınırında cereyan eden adlî bir vakıa bölgenin önemini göstermesi bakımından ilginçtir. 1850 yılında

(37) *BA., Cevdet Askeri (CA)*, NR. 60: Trabzon Valisi tarafından gönderilen tahriratın hülasası 23 N 1234

(38) *BA, CA*, Nr, 60: Trabzon valisi Hüsrev Paşa tarafından gönderilen tahriratın hülasası, 23 N 1234

(39) *BA, CA*, Nr.29218: Trabzon valisi Hasan Paşa'nın kaimesidir.

(40) *BA, CH*, Nr. 6343: Trabzon sabık valisi Hasan Paşa'nın takriri, 26 Kasım 1828 tarihli Tahrirat-ı Seniyye kaydı, 11 Mart 1829 tarihli Trabzon valisi Osman Paşa'nın tahriratı.

Çürüksu' da mukim Rus konsolos vekili, Rusya' dan görev mahalli Çürüksu'ya gelir iken henüz Türk topraklarına dahil olmadan önce öldürülmüştür. Rusya'nın İstanbul Elçisi Bâb-ı Âlî' ye müracaat ile her ne kadar hadise Rus topraklarında cereyan etti ise de faillerin Çürüksu ve Batum'da bulunduğunu beyan ile hadisenin aydınlatılmasını talep ediyordu. *Meclis-i Mahsus* hadisenin Rus sınırları dahilinde cereyan etmesine rağmen Rusya'nın bu olayı bahane ederek, Çürüksu'ya askerî kuvvet göndermesinden endişelidir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesini önlemek amacıyla Batum'da bulunan askerî taburun Çürüksu'ya kaydırılması kararlaştırılır. Öte yandan, muteberan-ı ahalinin Güril tarafına ilticalarına yol açmayacak şekilde hadisenin tahkik edilmesi görevi Trabzon valisine havale olunur.(41)

İleriki yıllarda Batum'daki "*Ordu-yu Hümayun*"un karargahının Çürüksu'ya kaydırıldığı anlaşılmaktadır. Çürüksu ahalisi, ellerindeki konak, hane, dükkan, tarla ve bahçe gibi taşınmaz mallarını orduya hibe etmiştir. Bu nedenle ikamet edecek yeri kalmayan bazı haneler civar köylere göç etmişlerdir.(42)

Kırım Savaşı ilân edildikten sonra, Şekvetil Boğazı'ndaki Rus kalesi muhasara edilerek top ve mühimmatıyla zabt edilmiştir.(43)

Bu arada, Çürüksu ile daha iyi irtibat kurabilmek ve sınır boylarında cereyan eden hadiselerden anında haberdar olabilmek amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden birisi Trabzon- Batum-Çürüksu arasındaki irtibatı sağlamak, Çürüksu' daki birliklere, askerî malzeme ve mühimmat sevkedebilmek amacıyla bir vapur tahsis edilmesi düşünülmüştür. Nitekim, bu işte kullanılmak üzere *Tersane-i Amire* vapurlarından *Eser-i Hayr*'ın gerekli bakımının yapılarak Trabzon'a sevk edilmesi hususunda 6 Ağustos 1853 tarihinde irade sadır olmuştur.(44) Öte yandan Çürüksu ile Batum, Trabzon ve Erzurum arasındaki muhabereyi kolaylaştırmak amacıyla birbirine dörder saat uzaklıkda geçici olarak on üç adet *Menzilhane* açılması kararlaştırıldı. Bu karara göre her menzilhaneye altı beygir ve altı nefer sürücü, Batum Postahanesine ise, merkez olması cihetiyle on sekiz beygir ve altı sürücü konulacaktı. Bu Menzilhanelerin aylık 18.000 kuruşluk masrafı Batum Sancağı Mal Sandığından karşılanacaktı.(45)

(41) *BA, İH.* Nr. 3717: 7 Kasım 1850 tarihli Arz Tezkiresi ve İrade).

(42) *BA, İrade- Dahiliye (İD)*, Nr. 23834: Layiha)

(43) Ahmet Lütfi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, Yay. Münir Aktepe, İstanbul 1984, IX, 87

(44) *BA, İD*, Nr. 17718, Lef: 1: 2 Ağustos 1853 tarihli Arz Tezkiresi ve 6 Ağustos 1853 tarihli irade.

(45) *BA, MV.* Nr. 15084: 20 Ocak 1856 tarihli Meclis-i Vâlâ Mazbatası ve 16 Şubat 1856 tarihli İrade

E- NÜFUS

Çürüksu XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 80-100 hanelik ufak bir kazadır. Bölge iskâna elverişli bir yer değildir. Zira, taşlık, ormanlık ve dağlık bir bölgedir. Dolayısıyla gelir kaynağı yok gibidir. Ticaret gelişmemiştir. Halk daha ziyade *"Lazut"* adı verilen mısır ziraati yapmaktadır.

Çürüksu Rus sınırında bulunması itibariyle jeostratejik bir ehemmiyeti haizdir. Nitekim, 1828-1829 Osmanlı Rus ve Kırım savaşlarının ilk muharebeleri bu toprak üzerinde cereyan edecektir. Bâb-ı Âlî'nin söz konusu savaşlardan önce Çürüksu bölgesinin müdafaasını kuvvetlendirmek için aldığı askerî tedbirleri yukarıdaki bölümde izah etmiştik. Öyle anlaşılıyor ki, Bâb-ı Âlî bölgenin nüfusunu da artırıcı bazı tedbirler almıştır.

Tarih boyunca devletlerin sınır boylarına özel statülü topluluklar yerleştirmek suretiyle komşu devletlere karşı tampon bölgeler oluşturdukları bilinmektedir. Bâb-ı Âlî de Müslüman nüfus yerleştirmek suretiyle Çürüksu' da Ruslara karşı bir sed oluşturmaya çalışmıştır. Bu meyanda Çürüksu'ya Müslüman göçünü teşvik edici bazı tedbirler alınmıştır. Çürüksu' ya gelen göçmenlere şer'i ve örfî vergi muafiyeti tanınmış ve bölgede *kur'a-yı şer'iyye* tatbik edilmemiştir.

1750-1800 yılları arasında Müslümanlığı benimseyen Gürcüler Çürüksu'ya göç etmişlerdir. Bu göçler sonucu kazanın nüfusu 1828-1829 savaşı öncesi 12.000' e çıkmıştır.(46) Böylece bölge nüfus açısından şenlenmiş ve bayındır bir hale gelmiştir. Ancak, 1828-1829 savaşlarında bölge savaş alanıdır. Bu savaşın doğu cephesindeki ilk muharebesi Şekvetil'deki Türk müfrezesine Hristiyan Gürcü ve Rus askerlerinin saldırılarıyla başlar. ilk çarpışmalarda Türk tarafı başarılı olmuştur. (47) Ancak ileriki tarihlerde Ruslar, Çürüksu'yu işgal etmişlerdir. Çürüksu ahalisi ise Suhterir kalesine çekilmek zorunda kalmıştır. Edirne Andlaşması ile Ruslar Çürüksu'yu tahliye ederek Çoluk Nehri'nin kuzeyine çekileceklerdir. Bu savaşlar esnasında ahalinin başka diyarlara göç etmesi veya çarpışmalarda şehid olması sonucu bölgenin nüfusunda kayda değer azalma olduğu anlaşılmaktadır.

Bu nüfus kaybının kapatılması gerekiyordu. Yani, Çürüksu' daki nüfusun en azından savaş öncesi miktarına ulaştırılması gerekmekteydi. Bunun için de bir kaynağa ihtiyaç vardı. Bu kaynağı savaş öncesi

---

(46) *BA, CA*, Nr. 6343
(47) Cemal Gökçe, *aynı eser*. s. 230

Gorya'da Müslümanlığı benimseyen nüfus teşkil etmiştir. Ancak 1830' lardan sonra Çürüksu'ya yönelik göç yok denecek kadar azdır. Zira, 1829 Edirne Andlaşması'yla Gorya 'yı ilhak eden Rusya, ilk etapta bölge ahalisinin Türk topraklarına göç etmesini cebren durdurmuştur.

Gorya, Çürüksu sınırında bulunan bir bölgedir. Rusya, burada bir tampon bölge oluşturmaya çalışmıştır. Özellikle 1835'ten sonra bölgenin Hristiyan nüfusunu artırmak için çeşitli tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Rusya, Gürcistan'ın sair bölgelerinde izledikleri baskı politikasının tersine Gorya ahalisinin sempatisini kazanmaya çalışmıştır. Bu meyanda, hususi memurlar vasıtasıyla Gürcü beylerine maaş bağlanmış, çeşitli hediyeler ve nişanlar verilmiştir. Böylece feodal bir yapıya sahip olan bölge ahalisi beyleri vasıtasıyla elde edilmeye çalışılacaktır. (Hatta eşi, savaşta ölen dul kadınlara maaş bağlanmıştır.) İkinci aşama olarak Gürcistan'da büyük bir Rus mektebi açılmıştır. Burada Rusya'dan gönderilen keşişler ve müslüman hocalar görev yapmaktaydılar. Bu okullardan mezun olan gençler ise kendi rızalarıyla Rus ordusuna iştirak ediyorlardı. Böylece Rusya, ordusuna yeni bir kaynak yaratırken Goryalı gençleri de Ruslaştırmaktaydı.

Rus himayesindeki Gürcüler Çürüksu'ya saldırarak bölgenin asayişini bozmaya ve huzurunu kaçırmaya başlarlar. Çürüksu'da can ve mal emniyetinin temin edilmemesi durumunda Müslüman Gürcülerin *"vatan-ı asli"*si olan Gürcistan'a ricat etmeleri ihtimal dahilindeydi. Hatta, taltifat gibi özendirici tedbirler alınmadığı takdirde Gürcü göçmenlerin yanı sıra, yerli ahaliden kendini bilmez, din ve devletini fark etmez ve işsizlerin *"karşu yaka rahattır"* diyerek göç etmek isteyebilecekleri belirtilmektedir.

Osmanlı Devletü, muhtemel bir göç hadisesini önlemek amacıyla bazı özendirici tedbirler alacağı yerde, 1848'den itibaren vergi ve kur'a muafiyetini kaldırmıştır. Bu uygulama üzerine henüz Çürüksu' da bulunan halkın bir kısmı civar kazalara göç edecektir.

Netice itibariyle, ahalinin ekserisi hangi tarafı rahat bulursa o tarafa meyl ve rağbet ettiği anlaşılmaktadır. Çoğu zaman bölge halkı hudut olması münasebetiyle Gorya veyahut Çürüksu tarafına göç edip yerleşmekteydi. İşte bu gerçeği fark eden Rusya Gorya'ya nüfus çekebilmek için Çürüksu ahalisini göçe teşvik edici tedbirler almıştır.

Çürüksu'lu muvazzaf askerler tarafından kaleme alınan ve Bâb-ı Âlî'ye takdim edilen layihada Çürüksu' daki nüfusu artırmak için şu tekliflerde bulunuluyordu: (48)

(48) *BA-ID*, Nr. 23834: Layiha

1- Çürüksu' da çok sayıda çocuk vardır ve cahildir. Bölgede bir okul açılarak bunlar eğitilmelidir.

2- Hudut başlarında nüfusun kalabalık olması kaidedendir. Aksi takdirde sınırları muhafaza için büyük askerî birliklere ihtiyaç vardır. Kırım Savaşı'nda kaza ahalisi pek çok şehit vermiştir. Bu nedenle aileler, oğullarını askere göndermeye istekli olmayacaklardır. Hudut başlarında meskûn ahali kur'adan birkaç yıl muaf tutulmalıdır.

3- Rusya sınır boyunda eşit aralıklarla on tane sınır karakolu inşa etmiştir. Bu karakollarda görev yapan asker maaşlı başı bozuk Gürcülerdir. Başlarında Rus zabitleri vardır. Bunlar sınırda daima devriye gezmektedir. Böylece Gorya ahalisi Ruslar tarafından himaye edilmektedir.

Türk sınır karakolları olmadığından Çürüksu ahalisine mahsus at ve sığır gibi Rus tarafına geçen hayvanlar Ruslar tarafından gasb edilmektedir. Bu durum önlenemediği takdirde Çürüksu ahalisi ekonomik olarak perişan olacaktır.

Çürüksu'dan veyahut sair yerlerden tespit edilecek askerler ve hudut boylarına inşa edilecek karakollar vasıtasıyla sınır güvenliği temin edilmelidir.

4- Osmanlı- Rus Savaşı'nda Çürüksu kazasından 150 nefer ve zabit şehit olmuştur. Bunların çocukları ve aileleri yardıma muhtaçtır. Bunlar için İstanbul' dan gönderilen yardım Batum'da bekletilmektedir. Söz konusu yardım bir an önce yerine ulaştırılmalı ve bu kişilere geçici olarak maaş bağlanmalıdır.

5- Muharebelerde yaralananların çoğu tekaüt olmuştur. Henüz tekaüt olmayanlara da emsali misillü yardım edilmelidir. Öte yandan, Batum ordusu maiyetinde zabit ve nefer 1.695 kişi vardır. Bunlardan binbaşı rütbesinde olanlara V. rütbeden *Mecidiye* nişanı ihsan buyurulmuştur. Diğerlerine de emsali misilli nişan verilmelidir.

6- Rusya, hizmetinde bulunan Gürcülere çeşitli imtiyazlar ve nişanlar vermiştir. Söz konusu Gürcülerden bazısı Çürüksu ahalisini göç etmeye teşvik etmektedir. Bu tevşik faaliyetlerini neticesiz bırakmak için Çürüksu ahalisine de *iftihar* nişanı verilmelidir.

Layiha Şura-yı Devletin 13 Kasım 1856 tarihli toplantısında müzakere edilmiştir.(49).

Şura- yı Devlet askerlik muafiyetlerinin muhasaradan ziyadesiyle zedelenen Kars ve Silistre ahalisine münhasır olduğundan, Çürüksu ahalisinin kur'adan muaf tutulması isteğini reddetmiştir. Zira sıklaşan savaşlara asker olarak yalnız Müslüman erkek nüfus gidiyordu.

(49) *BA, ID*. Nr. 23834, Lef. 1: Şura- yı Devlet Mazbatası 13 Kasım 1856

Askere gitme sebebiyle nüfus kaybı sadece Çürüksu için değil, aynı zamanda Anadolu'nun kırsal nüfusu için de geçerliydi.

Mecidiye nişanı kumandanların talepleri üzerine, orduda fevkalede secaat gösterenlere veriliyordu. Bu hususta tanzim edilen deftere göre, 1.605 nefere birer iftihar nişanı verilmesi uygun bulunmuştur. Hatta, Şekvetil muharebelerinde *"gayyurane"* çalışanlara çeşitli rütbeler tevcih olunmuştur. Mesela, *Dergâh- ı Âlî* kapucubaşılarından Çürüksu kazası Asakir-i Muvazzafa binbaşısı Hasan Bey' e *Istabl- ı Amire Müdürlüğü,* kardeşlerine Kapucubaşuluk rütbeleri tevcih olunmuştur.(50)

Muharabede yaralanıp malûl durumda olanlara maaş tahsil edilebilmesi için doktor kontrolünden geçilerek bir liste tanzim edilmesi ve muharebede şehit olanların bakmakla mükellef olduğu kişilerin tespit edilip listenin tanzim edilmesi hususunun Çürüksu Kaymakamlığı' na bildirilmesi kararlaştırıldı.

Meclis- i Vükela da söz konusu layihayı müzakere etmiştir. Yukarıdaki kararlara ilaveten *Meclis-i Vükela*, Batum mutasarrıflığına gerekli noktalara karakol yaptırma yetkisi vermiştir. (51)

Bu kararların ne derecede tatbik edildiğini şimdilik bilemiyoruz. Ancak 1856 tarihli bir arşiv kaydına nazaran Çürüksu kazasının nüfusu 1.000 haneyi aşıyordu. Kırım Savaşı sonrası Rusya Kafkasya'yı ele geçirme faaliyetlerine hız verecek ve 1860'lı yıllarda Kafkasya' yı sınırlarına dahil edecektir. Rusya, Kafkasya'ya ebediyen hakim olabilmek için Kafkas topluluklarını Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmaya çalışacaktır. Buna karşı çıkanlar katliâm ve sürgün yoluyla sindirilecektir. Rusların bu faaliyetlerine katlanamayanlar Türk topraklarına göç edeceklerdir. Karayolu ile gelen göçmenlerin ilk uğrak noktası Çürüksu bölgesidir.

Bu yolla Çürüksu'ya ne kadar göçmen geldiğine dair elmizde herhangi bir vesika bulunmamaktadır. Ancak, Batum ve cevresine göçmen yerleştirildiğini biliyoruz. (52) 1872 tarihli bir arşiv kaydına nazaran Dağıstan' dan Batum' a 140.000 göçmen geleceği söz konusu olmuştur.(53) Bu mikdar göçmenin gelip gelmediğine dair elimizde herhangi bir kayıt yoktur. Ancak 1869 yılına ait nüfus istatistikleri mevcuddur. 1869 ' da 17 köyden müteşekkil olan Çürüksu kazasının

---

(50) *BA. ID*, Nr. 18090: 24 Ocak 1854 tarihli Arz Tezkiresi

(51) *BA, MV*, Nr. 16482, Lef. 1: Meclis-i Vükela Mazbatası 3 CA 1273

(52) Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)* Samsun 1992, Basılmamış Doktora Tezi.

(53) *BA. AD*. Nr. 11366 263-1 : Muhacirin İdaresine 4 Eylül 1872 tarihli tezkire

nüfusu 1455 hanede 7. 372 kişidir. Bu nüfusun tamamı Müslümandır. Buna göre, Bâb-ı Âlî, Kafkasya' dan gelen göçmenleri yoğun bir şekilde yerleştirerek bölgenin nüfusunu artırma yoluna gidememiştir. Zira, Rusya Kafkas göçmenlerinin Rus sınırına yakın bölgelere yerleştirilmesine şiddetle muhalifti.

Dışarıdan göçmen nüfus ile beslenemeyen Çürüksu bölgesinin nüfusu 1874 yılına kadar sabit kaldığı anlaşılmaktadır. Zira 1292 tarihli *Trabzon Vilayet Salnamesi*' ne göre de bölgenin nüfusu tamamı Müslüman olmak üzere 7.372' dir.

93 Savaşı yıllarında da, Kafkasların iç noktalarından gelen göçmenler, Çürüksu bölgesine yığılmışlardır. Göçler sonucu 1878 yılının ilk günlerinde bölgenin nüfusu 10.000' i aşmıştır. Öte yandan, savaş sebebiyle Çürüksu ahalisi de yardıma muhtaçtır. Nitekim, muharebe sebebiyle yerini yurdunu terk eden ahaliye *"Mesarif-i Fevkalade- i Harbiyye"* terbtibinden karşılanmak üzere 300' er dirhem ekmek tevzi olunmuştur. (54)

II. ÇÜRÜKSU'DAN ANADOLU'YA GÖÇ

93 Harbi'ni müteakip Osmanlı Devleti ile Rusya arasında Ayastefanos ön barış Anlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın 19. maddesine ile Ardahan, Kars, Batum ve Beyazıt Ruslara bırakılıyordu. (55) Batum'un Ruslara terk edilmesi halinde bölge ahalisi, ya Rus hakimiyetini kabul edecek veya Anadolu' ya göç edecekti. Batum ahalisi Ruslara karşı silahlı mücadele vermeye karar verdi.(56) Batum ve çevresi halkının tepkilerine rağmen, Berlin Andlaşması ile de Batum Ruslara bırakılıyordu.(57) Yukarıda da açıkladığımız üzere Batum, Livana ve Çürüksu ahalisi Rus işgaline karşı direnmekte kararlı görünüyorlardı. Bu kadar emekten sonra Rus hakimiyetini kabul etmektense son ferde kadar çarpışmak fikrindeydiler. (58) Bununla birlikte, Osmanlı Ordusu Batum Sancağını boşaltma hazırlıklarına başlayınca yöre halkı da göç etmeye karar verdi.(59)

---

53 a- *Trabzon Vilayet Salnâmesi* 1287, s. 90-91.

(54) *BA, Şura-yı Devlet (ŞD.)*, Nr. 1895, Lef. 1: 29 Ocak 1878 tarihli Şura-yı Devlet Mazbatası.

(55) Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metin-leri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)* Ankara 1953, I, 396

(56) Nedim İpek, " Kafkaslardan Anadoluya Göçler, (1877- 1900) " *Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 1991, s. 6, s. 104

(57) Nihat Erim, *aynı eser*, s. 422

(58) *Vakit* 14 Mayıs 1294, 931, Nr. 24 Mayıs 1294 Nr. 941, 21 Mayıs 1294, Nr. 938

(59) N. İpek, *aynı makale*, s. 105

Rusların Batum'a göçmesi üzerine (7 Eylül 1878) Batum ve çevresindeki ahali, deniz yoluyla Trabzon'a göç etmeye başladı. Göç hareketinin düzenli olmasını temin için Batum ve Trabzon'a hususi memurlar gönderildi. 1 Mayıs 1879 yılında 700 hane Çürüksu muhaciri Trabzon Vilayeti dahiline yerleştirilmeye başlandı. Öte yandan, Trabzon ve Canik taraflarına 20.000 Acara ve Livana göçmeni gönderildi. Ayrıca Acara, Mahaççil, Livane, Gönye, Çürüksu ve Batum kazaları ahalisinden takriben 70.000 kişi göç etmek için Bâb-ı Âlî'ye müracaat etmiştir.(60)

Çürüksu göçmenleri, başta Trabzon - Sinop arasında sahil şeridi olmak üzere Şile, İzmit, Bandırma, Amasya, Biga, Sivas, Karamürsel ve Ergani gibi Anadolu'nun ceşitli iskân birimlerine dağılmışlardır.

Yerleşim bölgesinde göçmenlerin yiyecek ve iskân masrafları yerli ahali tarafından karşılanmıştır. Halkın yardım elini uzatamadığı fakir göçmenlere ise, ilk hasadı elde edinceye kadar bir buçuk nihayet iki yıl süreyle mîrîden tayinat verilmiştir. Göçmenlerin kısa sürede üretici haline gelebilmeleri için ziraî araç- gereç ve ziraî kredi temin edilmesine çalışılmıştır. Öte yandan göçmenlere maddi açıdan kuvvet kazanıncaya kadar vergi ve kur' a muafiyeti tanınmıştır.(61)

Dr. Mehmet Arif' in tespitlerine göre "..... *Gürcüler, göç ettikten sonra beş altı yıl her türlü vergiden, askerlikten muaf tutulmuşlardır. Bu bakımdan hem zenginleşmişler hem de çoğalmışlardır. Padişaha duacıdırlar. Otuz kuruşla gelen beş on kişilik bir aile bugün tarlaya, çifte, hayvana sahiptir. Yerli Türk ahali daha fakirdir.*"

Mevcud kasaba ve köylere yerleşenler büyüklü, küçüklü mahalleler teşkil ederken, boş sahalarda yerleşenler yeni köyler meydana getirmişlerdir. İşte bu köylerden birisi içlerinde Çürüksuluların da bulunduğu 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşından sonra Türkiye'ye göçen bir Gürcü göçmen kafilesinin yerleştiği Samsun'un Çarşamba kazasının *Muslubey* köyüdür.

---

(60) N. İpek, *Aynı makale*, s. 111- 112

(61) Fazla bilgi için Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, İstanbul 1991, Doktora tezi, TTK. tarafından basılmaktadır, s. 304-324

III- MUSLUBEY KÖYÜ'NDEKİ GÜRCÜ GÖÇMENLERİN HAYAT TARZLARI (62)

Köye girişinde silah atılarak karşılanan Dr. Mehmed Arif, köy ve köylüler hakkında şu bilgileri veriyordu.

A- Köyün ve Evlerin Durumu: *" Gürcü evleri, Türk ve Çerkes evlerinden daha muntazamdı. Evlerini kestane ağacından yapmaya meraklıdırlar. Kiremit yerine kestane ağacı kullanmalarının sebebi kiremitlerin şiddetli rüzgardan kırılmasıdır. Dolayısıyla, tekrar kiremit satınalmaktan kurtuluyorlar. Bunun için kestaneden yapılan evler makbuldur....."*

" Gürcü köylerinde evler birbirinden ayrıdır. Her evin kendi ihtiyacına mahsus bir avlusu, bir de bahçesi vardır. Bahçelerinde hıyar, fasulye, pancar, lahana ekerler. Avlularında ise mutlaka dut, elma, armut, incir ve erik gibi meyva ağaçları bulunur. Gürcüler meyvaya meraklı oldukları için evlerinde her mevsim meyva ve yemiş bulunur. Meyva ağacı olan evler rağbettedir."

B- Ziraat ve Hayvancılık: Gürcüler Muslubey arazisine yerleştiklerinde burası ormanlık ve dağlık bir yerdi. Araziyi işleyerek mamûr hale getirmişlerdir. Evlerin ve tarlalarının etrafını " piranti" denilen çitlerle çeviriyorlar. Tarım aletlerini, anbarlarını, serenlerini, iplerini, elbiselerini kendileri yapıp imal ediyorlar.

Tarlalarında daha çok mısır ekerler. Mısır arasına ise kabak ve fasulye ekiliyor. Bölgede üzüm yetişmiyor.

Tarlalardaki bitkileri korumak için *Sayvan* dedikleri kule yapıyorlar. Köpekleriyle birlikte sabaha kadar silahlı vaziyette Sayvanda nöbet tutarlar. Gece vakti bağırırlar, teneke çalarlar, silah atarlar. Tarlalarda şaklak denilen bir alet vardır. Bu alet akan suyun içine konuluyor, su aktıkça çok gürültülü sesler çıkartıyor. Bunu duyan domuz gibi zararlı hayvanlar tarlaya giremiyor. Tarlalardaki diğer bir alet ise *Tabanca Kapanı*dır. Bu alet, karşıdan gelen hayvanı tam alnından vurup öldürüyor. Bekçiden daha iyi iş görüyor.

Köyün yegane gelir kaynağı olan mısır hassattan sonra *Seren* denilen yerde muhafaza ediliyor. Seren dört direk üzerine yapılıyor. Buraya farenin çıkması mümkün değildir. Zira direklerin başına tekerlek şeklinde geniş bir taş veya tahta konuyor. Seren saz veyahut mısır sapından yapılıyor. Seren hava aldığı için mısır çabuk kuruyor ve çürümüyor. Anbarlarda ise, erzak ve giyeceklerini saklıyorlar.

---

(62) Bu bölüm İsmetzade Doktor Mehmed Arif'in hatıralarına istinaden kaleme alınmıştır. Bkz. İsmetzade Doktor Mehmed Arif, *Gürcü Köyleri*, İstanbul 1311

Gürcüler hayvancılığı seviyorlar. Fakat hayvanları başı boş kırlara bırakıyorlar ve akşama gelmelerini bekliyorlar. Bu arada pek çok hayvan kayıp ve telef oluyor. İpek böcekçiliği de yapıyorlar. İpekten kumaş dokumasını biliyorlar.

Kısaca, Gürcüler çarşıya, pazara muhtaç olmuyorlar. Sadece şeker, gazyağı, pirinç ve basma gibi şeyleri pazardan alıyorlar. Bunları almak için de mısır satarlar. Aldıkları şeyleri koymak için fındık dalından mükemmel ve muntazam sepet yaparlar.

C- Mutfak Aletleri : Gürcüler genellikle mısır ekmeği yiyorlar. Mısır hamurunu bileki taşında pişiriyorlar. Hamur, *bileki* taşının içine konuyor, üstü taflan yaprağıyla kapatılıyor ve saçla kapatıldıktan sonra üstüne ateş yakılıyor. Bir iki saat içinde ekmek pişiyor. " Mısır ekmeği basura iyi geliyormuş. Hiç kimsenin basuru yokmuş. Basuru olan buraya gelirse iyi oluyormuş." Mısır çorbası ile pancar yemeği baş yemekleridir. Karagöz adlı fasulyeyi de biberle pişirip yiyorlar.

D- Dinî Hayat: Gürcüler son derece dindardırlar. Köylerinde mükemmel camiileri, muntazam mektepleri vardır. Kız ve erkek çocukları genellikle dinî bilgiye sahiptir. Namaz kılmayandan nefret ederler. Cuma günleri namazdan sonra köy işleri konuşulur. Konuşurken çok gürültü yaparlar. Yabancı birisi onları kavga yapar zannedebilir. İmamları pek severler.Her türlü yazıyı hocaya yazdırırlar , tütün içen imamı köye sokmazlar. İmamın işlerini imece usuluyle köylü yapıyor. İmece usulu köyde yaygındır. İçki ve tütün kullanmazlar. Bayramlarda her gelene mutlaka yemek çıkarırlar. Misafire çok hürmet ederler. Misafirle sohbet ederler. Hep maziden söz açarlar.

E- Kadın ve Erkek Giyimleri : Kadınlar *fistan* dedikleri uzun etekli entarileriyle kısa ve korse gibi dar yelek giyerler. Kadınlar bir yere gideceği zaman, beline kadar basmadan veya ipekten burgu kullanır.Gürcü kadınları işgüzar (çalışkan) değildir. Ancak evin işini yapacak kadar çalışırlar. Yemek pişirmekle uğraşırlar. Namus ve iffetlerine çok dikkat ederler. Çocuklarını gelişigüzel yetiştirirler. Erkek çocuk doğduğunda silah atarlar.

Erkekler başlarına *başlık* sararlar. *Zikva* dedikleri dar bir şalvar giyerler. Elbiseleri genellikle Aba'dır. Nadiren *Çuha* giyerler. Elbiselerini kendileri dikerler.

Erkekler silahşör ve mahir atıcıdırlar. Silah ve tüfeğe merakları çok fazladır. Ayrıca Girebi denen baltayı taşırlar.

F- Düğün Adetleri : Gürcüler, çocuklarını pek genç evlendirmezler, 20-25 yaşına kadar bekar tutarlar. Düğünleri tahammül edile-

meyecek kadar çok masraflıdır. Düğün sahibi ekonomik olarak yıkıma uğruyor. Nikah en az 1.000, en çok 15-20 bin kuruşa mal oluyor. Her gürcü kendi "familya" sından biriyle evlenir. Buna çok dikkat ederler. Aileler birbirine girmiş vaziyettedir. Düğünde davetiye için mum yollanır. Düğünlerde horon raks ederler. Bu raks üç kişiyle oynanır. Alafrangaya çok benziyor. Çok hızlı oynanır. Gelin evden çıkarken gelinin erkek kardeşi kapıda durup düğün sahibinden para ister. Parayı almadan kapıyı açmaz. Gelin haneden çıkınca ata bindirilir. Atın sağında, solunda, önünde ve arkasında pek çok kişi yürür. Gelinin başı *"acayip"* şekilde örtülür. Gelini kalabalık bir kadın grubu karşılar. Damat, gelinin yüzündeki örtüyü kalabalık bir grupla kadınların içinde kama ile açar ve örtüyü orada bulunan bir kıza atar.

Oyunlar oynayıp, silahlar atıldıktan sonra onar kişilik gruplar halinde sofralara oturulur. 10-15 türlü yemek yenir. Sıra pilava geldiğinde herkes el sürmeden geri çekilir. Bir kişi sofrayı tutar ve düğün sahibinden koyun, tavuk ve saire gibi meze ister. O gelince yemek tamamlanır ve sofradan kalkılır.

SONUÇ

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın Kafkaslara inmesi ve oralara kesin olarak yerleşmesi üzerine özellikle Edirne Andlaşmasını müteakip Batum ile Faş arasında Şekvetil boğazından Karadeniz'e dökülen Çoluk nehri Türk- Rus sınırını teşkil edecektir. Çoluk nehrinin güney ve batı kısımları Batum Sancağı'na bağlı Çürüksu kazası topraklarıdır. Osmanlı Devleti, sınırların emniyetini sağlamak için Çürüksu' daki askeri kuvvetleri artırırken, nüfusu da çoğaltıcı bir politika izlemiştir. Ancak, Tanzimat döneminde bu politikanın takip edilmemesi, uzun süren savaşlar sonucu bölgenin nüfusunda kayda değer azalma olacaktır. Berlin Andlaşması ile Çürüksu ve havalisi Rusya' ya bırakılınca bölge halkı Osmanlı hakimiyetindeki topraklara göç etmek kararı alacaktır.

O halde göç ne demektir? Bilindiği üzere tarih, dünyada pek çok ve çeşitli göçlerin olduğuna şahittir. Ancak biz burada göç derken bir ülkeden diğer ülkeye, bir devletten diğer devlete yapılan göçlerden bahsetmek istiyoruz. Bu tür göçler iki yönlü olmaktadır. Birincisi bir ülkeyi veya öz vatanı terk etmektir ki, *"Emigration", giden göç, dışa göç* denilmektedir. İkincisi ise başka bir ülkeye varma, yerleşmedir ki, buna da *"İmmigration, gelen göç, dıştan içe göç* denilmektedir. Öte yandan, göçleri şekillerine ve sebeplerine göre de çeşitli tasniflere tabi

tutmak mümkündür. Münferid (ferdi) göçler, kitlesel göçler, geçici göçler, serbest göçler, mecburi göçler ve daimi göçler gibi.

1877 yılına kadar, Çürüksu ve Gorya ahalisinin Çoluk nehrini aşarak yaptıkları göçler, münferid, geçici, serbest göçtür. 93 Harbi sonrası Gürcülerin göçü ise siyasî ve dinî sebeplere dayanan mecburî, kitlesel, daimî göçtür. Kısacası Gürcüler üç boyutlu bir göç olayı yaşamışlardır.

Gürcüleri kendi ülkelerini terke zorlayan yani ülkelerindeki *itici sebepler* ile Türkiye' deki *çekici sebepler*, çok iyi tahlil edilmelidir. Bu takdirde Türk-Gürcü dostluğunun sağlam tarihî temellere sahip olduğu ve bundan sonraki münasebetlerin de bu zemin üzerine inşa edilmesinin zarureti anlaşılmış olur. Zira göç etmeye zorlanan ve göçe karar veren bir millet mutlaka kendine yakın, kendine benzeyen toplumun ülkesine ve hüsn-ü kabul göreceği bir devletin topraklarına göç eder. İşte Gürcüler, Çarlık Rusyası tarafından göç etmeye zorlanınca gelenek- görenek, hayat tarzı bakımından kendilerine yakın hissettikleri Türklerin yanına ve himayesinden emin oldukları Osmanlı Devleti'nin topraklarına göç etmeyi ve yerleşmeyi uygun bulmuşlardır. Bu göçler, Türk-Gürcü dostluğuna yol açacak birleştirici bir unsur olduğu halde, hissî , tarihî, beşerî zemin henüz hazırlanmamıştır.

Gürcü müellif Kartveli bu hususu şu şekilde dile getiriyor: *" Biz Gürcüler ve Türkler asırlardır komşuluğumuza rağmen birbirimizi henüz layıkıyla tanıyamamış ve anlayamamışızdır. Milletlerimiz arasında asırlardan beri süregelen tarihî iyi münasebetlere rağmen birbirimizle yakından görüşüp anlaşmak fırsatı bulamamış ve takip ettiğimiz millî hedeflerimizi öğretmek ve bilmek yolunu tutamamışızdır. Bizi birbirimize yaklaştıran ve bize müşterek bir hatt-ı hareket takibini zarurî kılan menfaat birliğimiz karşısında bilmemiz, öğrenmemiz icab eden pek çok husus vardır.(...) Bununla beraber biz Gürcülerle Türklerin birbirinden uzaklaşmış olması ve şimdiye kadar anlaşamamış bulunması cidden şayan-ı teessüftür."*

Türk- Gürcü dosluğunu temin eden zeminin hazırlanamamasının iki önemli sebebi vardır. Birincisi, Gürcistan XVIII. yüzyılda Çarlık Rusyası'nın hakimiyetini kabul etmiş ve XIX. yüzyılının başında da Rusya Gürcistan' ı ilhak etmiştir. İlk önemli ayrı düşme sebebi budur. İkinci sebep, Ermenilerin tutum ve davranışlarıdır. Bilindiği gibi Ermeni burjuvajisi Gürcistan sosyal ve devlet hayatında önemli roller oynamıştır. XIX. yüzyılda Ermeniler önce ekonomik hayata, sonra da siyasî hayata hakim olmuşlardır. Bu güçlerinden istifade ederek daima

Türk-Gürcü ilişkilerinin dostane olmasını engellemişlerdir. Zira Gürcü aristokrasisi ile Ermeni burjuvazisi arasında sıkı bir dayanışma ve münasebet söz konusuydu. Doğu Anadolu' yu ve Gürcistan'ın bir kısmını ve hatta Tiflis'i içine alan Büyük Ermenistan Devleti için Türk- Gürcü dostluğu Ermenilerce engel telakki ediliyordu. Rusya'nın ve İngiltere' nin Kafkasya içlerine müdahalesi Ermenilerin sürekli davetleri üzerine olduğu da bilinen bir husustur. Bu yüzden, bugün dahi Kafkasya'da huzurun, güvenliğin ve işbirliğin sağlanabilmesi için Ermenilerin komşularından toprak taleplerinden vazgeçmeleri şarttır. Aksi takdirde Kafkas halkları zarar görecektir.

Gürcülerle Türkleri birleştiren hususlara gelince: Tarih, coğrafya, kültür, göçler ve menfaat birliği bu iki milleti birbiriyle dost yaşamaya mahkum etmiştir. Biz burada göçlerin Türkiye ile Gürcistan'ı birbirine yaklaştıran önemli bir dostluk köprüsü olduğunu belirtmek istiyoruz. Anadolu'ya yerleşen göçmenler hüsnü kabul görmüşlerdir. Türkiye' ye gelen göçmenlerden mülkî, askerî ve siyasî alanda pek çok memur ve âmir yetişmiştir. Bunlar Türkiye' ye ve Türk devletine verdikleri hizmetlerle, sadakatlarıyla, çalışkanlıklarıyla yüksek mevki ve makamlara tayin olunmuşlardır.

Sonuç olarak Muslubey köyünde ikamet eden Müslüman Gürcüler gibi, Anadolu'nun değişik yörelerinde Gürcü köyleri mevcuttur. Bu insanlar bugün Türk vatandaşıdırlar. Bunların Gürcistan ile hissî ve tarihî bağları vardır. Bunun yanısıra coğrafî ve tarihî komşuluk ve menfaat birliği iki toplumu işbirliğine davet etmektedir. Eğer tarihten ibret almanın faydasına inanılıyorsa ve bu idrak edilebiliyorsa dostane münasebetler için her türlü imkân ve şart hazırdır. Şimdiye kadar dost olamamanın, uzak durmanın Türkiye ve Gürcistan için neye mal olduğu tarihî tecrübe ile gayet iyi anlaşılmalıdır. Bu takdirde istikbale güvenle bakılabilir ve Kafkasya'da barış ve huzur temin edilebilir.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SAMSUN'UN EKONOMİK, SOSYAL VE KÜLTÜREL GELİŞMESİ

Prof. Dr. Ercümend Kuran

Samsun yöresi Anadolu yarımadasının Karadeniz kıyısında kabaca batıda Kızılırmak ve doğuda Yeşilırmak vadileriyle sınırlanan alanı kaplar. Kıyı şeridinin hemen ardından 2.000 metreye kadar yükselen sarp dağlar Samsun çevresinde alçalır ve bu yörede içeriye doğru geçit veren bir coğrafi yapı kazanır.

Samsun şehri batıda Kalyon, doğuda Derbent burunları arasında genişçe bir koydadır. Burası M. Ö. 3. 000 yıllarından beri iskân olunmuştur. Nitekim bugünkü Samsun'un 3 km. güneydoğusunda Dündartepe'de kalkolitik çağ eserlerine raslanmıştır. M. Ö. VII. yüzyılda Batı Anadolu'dan gelen iyonyalılar şimdiki Samsun'un batısında Amisos şehrini kurmuşlardır. Bölgede Pers, Pontus veya Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuk ve Osmanlı hakimiyetleri yaşamıştır. 1086' da Danişmedli Türkler Samsun yöresini ele geçirdilerse de " Kara Samsun" adını verdikleri Amisos' u fethedememediler ve bu şehrin doğusunda kıyıda " Müslüman Samsun" u kurdular. Osmanlı Türkleri 1419' da " Kara Samsun" u Cenevizlilerden zaptettiler; 1427' de de " Müslüman Samsun" u Çandaroğullarından teslim aldılar. Bölge Osmanlı döneminde Canik adıyla tanındı. 19 Mayıs 1919' da Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun' da karaya çıkmasıyla da Türk Milli Mücadelesi başladı. 1923 Ekiminde Türkiye Cumhuriyeti kuruldu; ertesi yıl " Samsun Müstakil Sancağı" vilayet oldu.(1)

XIX. yüzyıl ortalarına kadar Samsun küçük bir liman şehriydi. İngiliz seyyah Kinneir' e göre, 1813- 1814' de nüfusu 2. 000 kadardı (2). O yıllarda Karadeniz bölgesinin merkezi İran transit yolunun başlangıcında bulunan Trabzon' du. 1850' ye doğru Samsun gelişmeye başladı.

Bunun sebebi Bafra yöresinde yüksek vasıflı tütün yetiştirilmesidir. Üretilen tütün Samsun limanından Avrapa' ya buharlı gemilerle taşınıyordu. Şehir 1869' da bir yangın fekâketine uğramışsa da kısa sürede yeniden inşa olunmuştur. XIX. yüzyıl sonunda Samsun' a Rumlar yerleşti ve ticaret gelişti. Avrupalı tüccarların sayısı da arttı. Daha 1887' de şehirde Fransızlar bir sigara fabrikası kurmuşlardı.

(1) Besim Darkot, " Samsun", İslâm Ansiklopedisi, c. X (1967), s. 172- 176; " Samsun", Yurt Ansiklopedisi, c. IX (1982- 1983), s. 6554- 6575.

(2) Ali Tanoğlu, " Samsun şehri", Dördüncü Samsun Üniversite haftası, İstanbul, 1944, s. 63.

1890' da Samsun' da, çoğunluğu Hıristiyan olmak üzere, 16.000 kişi yaşamaktaydı(3).

Milli Mücadele başarıyla sona erdikten sonra, bütün memlekette olduğu gibi, Samsun yöresindeki Rumlarla Yunanistan Türkleri karşılıklı yer değiştirdi. Böylece, 1923' den 1927' ye kadar 22.579 Türk Samsun vilayettine göçetti. Gelenlerin büyük bölümü Selanik ve Kavala bölgesinden olup tütün ziraatıyla uğraşıyodu. 1927 nüfus sayımında şehirde 30.000 kadar insan yaşadığı belirlendi. Ancak Samsun doğumlular bu nüfusun % 5' ini teşkil ediyordu. Zaten, Rumeli göçmenlerinden önce, 1863- 1864 yıllarında, Kafkasya'dan Çerkesler gelmiş ve bir bölümü merkeze çoğu da içerideki köylere yerleşmişlerdi. Onları 1878'de Varnadan Çerkes ve Tatar göçmenler takip etmişti(4).

Bilindiği gibi, ekonomik kalkınmayla nüfus arasında korelasyon vardır. Aynı şekilde ekonomik kalkınma sosyal ve kültürel gelişmeyle bağlantılıdır. Bu incelemede Samsun'un Cumhuriyet döneminde ekonomik büyümesi ele alınacak, daha sonra şehrin sosyal ve kültürel durumu değerlendirilecektir.

1923' den 1950' ye kadar Samsun şehrinin altyapısı kurulmuştur. Milli Mücadele kumandanlarından Kâzım (İnanç) Paşa' nın 1926 ile 1930 yılları arasındaki valiliği zamanında yapılan işler hususiyle kayda değer. Cumhuriyet Parkı' nın düzenlenmesi, elektrik ve su şebekelerinin kurulması, yolların tamiri bu zamanda gerçekleştirilmiştir(5). Avusturyalı heykeltraş Krippel' e yaptırılan Atatürk heykeli 1932' de Cumhuriyet Parkı' na dikilmiştir. Aynı yıl Samsun- Sivas demiryolu hattı hizmete girmiştir ki, bu sayede iç bölge zirai ürünlerinin Samsun'a taşınması ve denizyoluyla gelen malların Anadolu'ya nakli kolaylaşmıştır(6). Fransız rejisinin işlettiği Tütün fabrikası 1926' da satın alınarak Tekel idaresine verilmiştir.

1923 Şubatında İzmir' de toplanan İktisat Kongresi kararı gereğince Hükümet milli kalkınmayı liberal ekonomiyle sağlanmaya girişmişti. Sermaye sahiplerinin yatırımlarını desteklemek maksadıyla da 1927 Mayısında " Teşvik-i Sanayi Kanunu" çıkartılmıştı. Ne var ki, 1929' da Amerika' da patlak veren ekonomik bunalım Avrupa' ya yayılmış ve Türkiye' yi etkilemiştir. Serbest teşebbüsün yetersizliği

(3) Vital Cuinet, La Turquie d' Asie, Paris, 1892, c. I, s. 104.

(4) R. Vadala, Samsoun, Paris, 1934, s. 24, 42; Samsun ve Samsun belediyesi, Ankara, 1987, s. 12.

(5) 1967 Samsun İl yıllığı, Ankara, 1968, s. 270-271.

(6) Ali Tanoğlu, " Samsun limanı ve hinterlandı", Dördüncü Samsun Üniversite haftası, İstanbul, 1944, s. 285.

karşısında memleketimizde, 1933' den itibaren devletçilik uygulandı. Bu yıllarda Samsun' da özel kişilere ait küçük sanayi tesisleri mevcuttu. Ticaret hayatında da Osmanlı döneminden kalan Nemlizadeler ve Kefelizadeler gibi birkaç tüccar ile Sadıkzadeler ve Alemdarzadeler gibi armatörler faaliyetlerini sürdürdüler.

Samsun'da II. Dünya Savaşı boyunca ekonomik durgunluk yaşandı. Buna rağmen, Ziraat ve Hayvancılık alanlarında bazı atılımlar gerçekleştirildi. Nitekim, 1944' de Samsun- Trabzon karayolu üzerinde şehre 16 km. uzaklıkta Gelemen Devlet Üretme Çiftliğinde bağ-bahçe kültürleri, tarla ziraati ve hayvancılık geliştirildi.(7)

1950 yılında Türkiye'de çok partili demokratik rejim uygulamaya konduktan sonra, devletçiliğin yerine giderek liberal ekonomi geçmiş ve sanayileşme ülke çapında hız kazanmıştır. Kalkınma hamlesinden Samsun da payını almıştır. Bu yıllarda Ankara- Samsun, Samsun-Rize, Samsun- Sinop karayolları yapılmış, 1954' de inşasına başlanan Samsun limanı 1960 ' da tamamlanmıştır. Büyük ve orta büyüklükte beş gemi limanın 770 metre uzunluğundaki rıhtımına aynı anda yanaşabilmekteydi. Deniz doldurularak elde edilen alanda kurulan depoların kapasitesi 35. 000 tondu. Samsun 1957' de hava meydanına da kavuşmuştur. Şehir ve yöresi 1969' da Milli Elektrik sisteminin Kuzey Anadolu bölümüne bağlanmış, böylece sanayinin ihtiyaç duyduğu enerji sağlanmıştır(8).

1970' den itibaren Samsun' da büyük ölçüde sanayileşme başladı. O yıl Samsun- Trabzon karayolu üzerinde, şehre 14 km. uzaklıkta, Yem ve gübre fabrikaları kuruldu. Üç yıl sonra, civardaki Tekke köyünde Karadeniz Bakır işletmesi Anonim Şirketi' nin izabe tesisleri açıldı. Bu tesisler zamanla genişletildi. Samsun' da Adeka ilaç Sanayii Limited Şirketi 1959' dan beri üretimde bulunmaktadır(9).

Sanayileşme Samsun' da ticaret hayatını canlandırmıştır. Bunun sonucu olarak şehirdeki banka şubesi 1970' de 22 iken 1980' de 42' ye yükselmiştir.(10) Ticaret ve Sanayi Odası' na kayıtlı üye sayısı da 1970' de 2. 123, 1983' de ise 4.127 olmuştur(11).

---

(7) 1967 İl yıl., s. 228- 229
(8) Yurt Ans., IX, s. 6602, 6611.
(9) Cumhuriyetin 50. yılında Samsun, 1973 il yıllığı, Ankara, 1974,s. 233- 236.
(10) Yurt Ans., c. IX, s. 6608.
(11) Yurt Ans., c. IX, s. 6629.

Sanayileşmenin sosyal etkileri kısa sürede görülmüştür. Ziraatin makineleşmesiyle kırlık alanda işsiz kalan köylüler şehre yığılmıştır. Bu yüzden, Samsun' un nüfusu 1950 ' de 44. 000 iken 1960' da katlanarak 87. 000' i aşmıştır. 1960' lı yıllarda yurt dışına işçi göçü vukubulmuş, bu sebeple Samsun' un nüfus artışı önce azalmışsa da, 1965' den itibaren yeniden yükselişe geçmiş ve 1970' de 134. 000' e ulaşmıştır(12).

1960' da Samsun İmar Plânı hazırlanarak uygulamaya konmuştur. Fakat şehrin olağanüstü büyümesi yeni bir plânı gerekli kıldığından 1980' de 1/5.000 ölçekli Nazım Plân yapılmıştır(13) Bu yıllarda sanayi tesisleri Samsun' da doğu yönünde yayılmış, iskân alanı da batı yönünde genişlemiştir. 1980 'de 200.000'e yaklaşan şehir nüfusu 1990' da 300. 000'i aşmıştır.

Son yıllarda Samsun metropol niteliği kazanmıştır. Gerçekten Samsun Karadeniz bölgesinin en kalabalık ve gelişmiş şehridir. 1963' den beri her yıl Temmuzda bir ay süreyle açılan Fuar'ı, bulvarları, çarşıları, iş hanları, eğlence yerleri, otelleri, sağlık ve eğitim kurumları, düzenli belediyesiyle gittikçe büyükmektedir. 1979' da şehirlerarası otomatik telefon ağına bağlanan Samsun'un haberleşme sistemi yeterlidir. Kara ve deniz yoluyla yurtiçi ve yurtdışı ulaşım kolaylıkla sağlanabilmektedir. Ancak mevcut hava meydenının büyük uçakların inişine elverişsizliği sebebiyle yeni bir hava limanı inşası gerekmektedir. 1970' lerde inşasına girişilen Yeşilırmak üzerindeki Hasan Uğurlu ve Suat Uğurlu hidroelektrik santrallarıyla 1980' de başlanan Kızılırmak üzerindeki Altınkaya hidroelektrik santrali 1980' li yıllarda tamamlanmıştır. 500 megavatlık Hasan Uğurlu, aslında sulama barajı olan 46 megavatlık Suat Uğurlu ve 700 megavatlık Altınkaya santralları Samsun yöresinin artan enerji ihtiyacını karşılamaktadır(14).

1975 'de Samsun'da kurulan Ondokuz Mayıs Üniversitesi altı fakülte ve beş meslek yüksek okuluyla çağdaş bir bilim kurumu olarak bölgeye hizmet vermektedir. Üniversitenin Atakum ve Kurupelit kampüslerinde öğretim üyeleri ve öğrencilere her türlü eğitim, araştırma ve dinlenme imkânı sağlanmıştır(15).

Sovyetler Birliği' nin parçalanmasından sonra Karadeniz

---

(12) Yurt Ans., c. IX, s. 6613.
(13) Yurt Ans., c. IX, s. 6622.
(14) Türkiyedeki barajlar ve hidroelektrik santrallar, Ankara, 1991, no. 71, 75, 118.
(15) Ondokuz Mayıs University, Samsun, 1989, s. 4.

ülkelerinin aralarında Ekonomik işbirliğinde bulunmaları tasarlanmış ve gerçekleşmesi için anlaşmalar imzalanmıştır. Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi' nin merkezi Samsun olabilir. Bu itibarla Ondokuz Mayıs Üniversitesi' nde Rektörlüğe veya Fen- Edebiyat Fakümtesi' ne bağlı " Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü" kurulmalıdır. Enstitünün çalışmaları ekonomi ağırlıklı olmakla birlikte siyasi, sosyal ve kültürel alanları da kaplamalıdır. Bu husuta İtalya' nın Sardinya adasındaki " Istituto di Stidu e Programi per il Mediterraneo" (ISPROM) örnek olarak gösterilebilir. Merkezi Sassari şehrinde bulunan enstitü Akdeniz' i bütünüyle ele almakta ve Akdeniz ülkelerinin tarihi, hukukî, sosyo-ekonomik, stratejik konularını incelemekte, çevre sorunları üzerinde durmaktadır. Enstitü Sardinya Özerk Yönetimi' nde malî destek görmekte, Akdeniz ile ilgilenen bilim kurumlarıyla akademik nitelikli kişilerden üyelik aidatı almaktadır. 1979' dan beri her yıl Aralık ayında seminer düzenlemekte, Quaderni Mediterranei dergisini Fransızca va İtalyanca olarak yayınlamaktadır.

JEAN GIRADUDOUX'UN ELEKTRA'SINDA CLYTEMNESTRE-ELEKTRA ÇEKİŞMESİNİN MİTOLOJİK ALTYAPISINA KISA BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. Atilla KUTLUÖZEN (1)

Yunan tragedyacılarından günümüze kadar birçok yazar Elektra'yı konunun ve kahramanların bazı özelliklerini aynen alarak, bazılarını ise kısmen değiştirerek kullanmışlardır. Özellikle 1860'lı yıllarda M.Ö. 400'lü yıllara ait bu mitolojik tragedyalar Fransa, Almanya, İngiltere'de başarılı bir şekilde tercüme edilmişlerdir. Böylelikle bunlar Avrupa edebiyatlarının ortak edebi mirasının bir bölümünü oluşturmuştur. (2)

Tanınmış yazarlardan çoğu bu çevirilerden faydalanmışlardır. Yapılan metin araştırmalarında bu eserlerin temel özelliklerine sadık kalarak kendi kültür ve zamanlarının bazı özelliklerini katan bu yazarların yeni ilginç yorumlar getirdikleri görülmüştür. Jean Giraudoux'un Elektra'sı bunlardan birisidir. Bu mitolojik konu kısaca şöyledir. Agamemnon savaş dönüşünde karısı Clytemnestre ve aşığı Egisthe tarafından öldürülmüştür. Kızı Elektra bunu kabullenememektedir ve intikam peşindedir. Aslında Elektra adaletin tecelli etmesini beklemektedir. Oğlan kardeşi Oreste Elektra adına intikam alacaktır.

Bu durumda Jean Giraudoux'un Elektra'sını farklı kılan özellikler nelerdir? Bunları tek tek sayıp dökmek oldukça vakit alacağından bizce ilginç olan anne kız çekişmesine değinmek istiyoruz. "Çocuklarının nazarında tam bir anne olmayan(3) Clytemnestre oyundaki kişiliğiyle aksine munis bir anne görünümündedir. Sevilmeyi beklemiştir, fakat sorunlarla başlayan bir evlilikte umduğu mutluluğu bulamamıştır ve bu yüzden dışarıya yönelmiştir. Euripide'nin eserinde Clytemnestre'nin bu bahtsızlığı açık bir biçimde vurgulanmıştır.(4) Aynı unsur Giraudoux'un eserinde de mevcuttur. Fakat psikolojik bir yaklaşımla sunulmuştur. Kocası Agamemnon uzun süren bir savaşa çıkmıştır, beraberinde adak olarak sunmak için kızı Iphigenie'yi götürmüştür ve bütün bunların üzerine esir olarak saraya Cassandre'yı getirmiştir. Hiç şüphesiz bu davranışlar Clytemnestre'nin kocası Agamemnon'a duyduğu sevgiyi yoketmiştir. İşte böyle bir nefretle yaşayan genç annenin karşısında babasını aşırı derecede

(1) O.M.Ü. Eğitim Fak.ilitesi Öğr. Üyesi
(2) Bkz. Marie Delcourt-Curvers, **Euripide.** Gallimard Yayınları, Belçika 1982.
(3) Alain DUEAU, Cahiers Jean Giraudoux, No 7, 1978.
(4) Op. Cit. s. 908.

seven kendisini adaletin temsilcisi gibi gören bir genç kızın çıkarılması piyesin ana temalarından birini oluşturmuştur. Lise Gauvin'in dediği gibi Giraudoux efsanesinin temel ögelerini alıp ilginç bir yaklaşımla yorumlamıştır (1). Bir başka deyişle efsanenin kalıpları günümüzün konularıyla desteklenmiştir.

Giraudoux'nun Elektra' sına kısaca bir göz atacak olursak bunu biraz daha anlayabiliriz. Piyesin başında Eschyle'nin tragedyalarında ayrı bir oyun olarak sunulan "Les Eumenides" Giraudoux'nun piyesinde koro görevini üstlenmiştir.(2) Oyunun başında bize kısaca Elektra ve Clytemnestra hakkında bilgi vermektedir.(3) Clytemnestra suçluluk duygusuyle tedirgindir ve herşeyden korkmaktadır:

"Üçüncü küçük kız:İyi uyuyamıyor çünki korkuyor.
Birinci küçük kız: Kraliçe Clytemnestre neden korkuyor.
İkinci küçük kız: Herşeyden.
Birinci küçük kız: Herşey nedir?
İkinci küçük kız: Sessizlik. Sessizlikler.
Üçüncü küçük kız: Gürültü, gürültüler."(4) Bu nedenlerden evlendirilerek saraydan uzaklaştırılması gerekmektedir. Oyun bu unsurla Euripide'nin tragedyasının baş tarafını çağrıştırmaktadır.(5) Giraudoux bu noktada devreye girerek Elektra'yı ailede oldukça yetkili bir konuma getirmiştir. Anne Clytemnestre aşığı Egisthe'le evlenebilmek için kızının onayını almak zorundadır.

Olayların akışı içinde iki kadının karşılaşması ancak dördüncü sahnede olmaktadır. İlk karşılaştıkları andan itibaren aralarındaki gerginliğin boyutlarını kullandıklarını sözlerden anlamaktayız.

Tiyatro yazarının karşılaştığı zorluklardan biride romancı gibi uzun yorumlar yapma imkanının olmamasıdır. Zamanı sınırlıdır bu yüzdende kahramanların sözcükleri arasına yoğunlaştırılmış yorumlar katmak zorundadır. Seyirci bunlar sayesinde kahramanlar hakkında bir görüş sahibi olur. Elektra'nın annesine tahammülü yoktur. Fakat anne diye hitabetmektedir. Elektra'nın psikolojik yapısını tamamlayan sözlerden biride "Babamın duluyum" (6) demesidir. Baba sevgisinin aşırı şekilde ifade edilmesi genç kızın davranışlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bu aşamadan sonra annesine karşı takınacağı tavrı kestir-

---

(1) Lise Gauvin, Electre de Giraudoux, Archives, No. 108.
(2) Bkz. **Les Tragiques Grecs, Eschyle, Sophocle,** traduction par Jean Grosjean, Gallimard Yayınları, 1982, Tours.
(3) Jean Giraudoux, **Electre, Théâtre Complet, Ii, s.598, s.599.**
(4) İbid., Ii, s.601
(5) Les Tragiques Grecs, Electre, s.858, Gallimard Yayınları, 1984, Bruges.
(6) **Op.Cit.,** Iiv, s. 619.

mek zor olmayacaktır. Giraudoux'nun Elektra'sı bu özellikleriyle antik dönemdeki benzerlerinden farklıdır. Clytemnestre ve Elektra arasındaki uçurum piyesi sonuna kadar sürükleyen ana temalardan birini oluşturmaktadır. Elektra dul olmaktan sözederken Annesi Clytemnestre için "yirmibir yaşında evlenmek" (1) yadırganacak bir davranış değildir.:

Elektra : Evet, sizin komplonuzu biliyorum.

Clytemnestre : Ne komplosu! Yirmibir yaşında bir kızı evlendirmek komlo mudur? Senin yaşında kucağımda Oreste ve seni taşıyordum."(2)

Clytemnestre o yaşta evlidir ve kucağında iki çocuk taşımaktadır. Kızının anlaşılmaz tavrını kınamaktadır. Eğer bu yönüyle fransız aile yapısından bir kesit vermektedir. Klasik tragedya kalıplarının dışına çıkılmış ve herhangi bir konuyu tartışan anne ve kız sahnesi sergilenmiştir. Giraudoux'nun diğer eserlerinde rastladığımız bir ilişki düzeninden sözetmek yerinde olacaktır. Bu piyestede şemanın biraz gelişmişini görebiliriz. Konu iki kadın arasına bir erkeğin devreye girmesiyle gelişen olayların bir üçgen içinde sergilenmesi biçimindedir. Yalnız bu oyunda biraz fark vardır. O da Clytemnestre-Agamemnon Elektra arasına Oreste'in girmesi ile iki kadın arasındaki düello daha geniş bir zaman dilimine taşınmıştır.

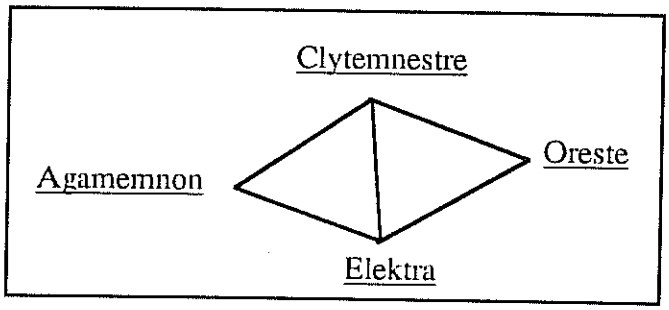

Sanıyoruz ki bu 5 inci sahnede Oreste'in devreye girmesiyle sağlanmıştır. Nevar ki Oreste aynı nefreti duymamaktadır.

"Oreste: Annemizden neden bu kadar nefret ediyorsun Elektra?

Elektra Ondan bahsetme, özellikle ondan. Mutluluğumuz için bir dakika bile olsa Dünyaya annesiz geldiğimizi düşünelim..." (3)

---

(1) **Electre**, Iiv, s. 619
(2) **İbid.**, Iiv, s.619
(3) **İbid.**, Iviii, s.629.

Bir an Oreste'in annesini işlemiş olduğu suça rağmen affedebileceğini düşünebiliriz. Oyun başından sonuna kadar tırma gösteren bir söz düellosu şeklinde devam etmiştir. Sonunda Elektra istediğini elde etmiştir. Oreste efsanedeki gibi annesi Clytemnestre'yi öldürerek adaleti tecelli ettirmiştir, fakat işgal edilen Argos şehri çıkan ayaklanmayla yerle bir edilmiştir. (1) Şehirdeki suçsuz insanlarda kral ailesinin başına gelen bu felaketten payını almışlardır.

Jean Giraudoux'nun Elektrası kısaca değindiğimiz bu özellikleriyle gençkız ve kadın arasındaki çekişmeyi ilginç bir biçimde sergilenmiştir. Piyes aslına uygun olarak bitmiştir. O halde farklı olan nedir? Oyunu Giraudoux'nun yazmış olması mı onu farklı kılmaktadır? Yoksa yapılan yenilikler mi? Bu konuda birçok uzman önemli çalışmalar yapmışlardır. Bizce farklı noktaların amacı Anne kız çekişmesini kullanarak asıl olan Elektra'nın kompleksli psikolojisini vurgulayabilmekti. Eumenidlerin, Bahçıvanın, Agathe'nın, dilencinin oyuna alınması yazara geniş bir alanda hareket etmesini sağlamıştır. Eski yunan tragedyacılarının eserlerinden hareketle saymış olduğumuz bu unsurlar uyumlu bir düzen içinde klasik şema içine yerleştirilmiştir.

Dünya tiyatrosunun tamamına bir göz attığımızda geçmişten günümüze intikal eden eser sayısı oldukça azdır. XVII ve diğer yüzyıllardan oldukça az eser günümüze intikal etmiştir. Fransız tiyatrosunun yaklaşık 200 tiyatro yazarından sonraki yüzyıllara ulaşabilecek olanların sayısı oldukça az olacaktır. (2) Hiç şüphesiz kimin olacağını şimdiden kestirmek zordur ama, yazarımız Giraudoux en şanslı adaylardandır.

---

(1) Argos şehrinin istilaya uğraması yazarın kendi buluşudur. Diğer yunan tragedyacılarında bu unsura rastlanmamaktadır.

(2) Georges Versini, **Le Théâtre en France Depuis 1900**, s.5, Presses Universitaires de France, 1985, Paris.

ERMENİSTAN'DA ADLARI DEĞİŞTİRİLEN BAZI TÜRK YERLEŞİM YERLERİ ÜZERİNE*

Y. Doç. Dr. Zeynelâbidin MAKAS

Toponomide ad değişikliğine gitme hadisesi yeni olmadığı gibi, sadece Ermenistan'a da münhasır değildir. Dünyanın birçok yerinde asırlardan beri öncelikle yöre halkının rızası dikkatle alınarak, çeşitli sebeplerle yer adlarında değişiklik yapılmaktadır. Bu cümleden takma adlar/ lakablar her devirde varlığını sürdürmüştür. Ancak şu da bir gerçektir ki, yer adlarındaki değişiklik, özellikle Türk dünyasında yoğunlaşmıştır. Söz konusu coğrafyada Anadolu dışında yaşayan Türkleri kimisi Çinleştireyim derken, kimisi Ruslaştırmak, bir kısmı Farslaştırmak, Araplaştırmak isterken, bir kısmı da Bulgar, Yunan veya bir başka milletin damgasını vurmağa, özetle Türk'ü türklüğünden uzaklaştırmağa çalışmış ve çalışmaktadır. Zaman zaman çeşitli yerlerden Kerkük' ten yükselen;

..... arabam
Yolda kaldı arabam;
Özüm Türk, dilim Türkçe
Nece deyem Arabam?!..

gibi, sesler de yükselmiştir. Ancak her türlü baskıya rağmen insanlar milliyetlerini yitirmeyince, bu sefer toponomide değişikliğe gitme yolu seçilmiştir. Bunları burada teker teker zikr etmek ziyâde olur. Gerçi toponomi meselesine de daha önce çeşitli yazılarımızda değinmiştik.(1) Konunun yeniden ele alınması, ihtiyaç ve imkândan kaynaklandı. İhtiyaç, dünyada ve özellikle bölgemizde meydana gelen değişiklikler; imkânı ise Ermeni neşriyatından temin ettik. Ayastan/ Hayistan neşriyatı tarafından 1971 de Revan' da yayınlanan 17

---

*. Yazıda 1971 listesi esas alınmıştır.

1/ a. Makas, Zeynelâbidîn. " Toprağın Dili Olsaydı", Novruz, no: 21(24), 2 Mayıs 1991 Bakû

1/ b. " " "Garabağ' da Talan Var", Tarih, no:17, 18 Mayıs 1991 Bakû

1/ c. " " " Şahsiyet Arayışı", Tarih, no:19, 15 Haziran 1991 Bakû

1/ ç. " " " Tarihî Azeri- Ermeni Münâsebetlerine Dair", Azerbaycan Müellimi, no: 55 (7093), 26 Temmuz 1991 Bakû

1/ e. Azerbaycanın Tarihî ve Kültürel Coğrafyası, Ankara 1990

sayfalık listeye (2) Ermenistan'da 1924' den 1971' e kadar adları değiştirilen 505 yerleşim alanı dahil edilmiştir. Bu listede Türkçe yer adlarının, dolayısıyla Türklerin yaşadıkları yerleşim yerlerinin sayısı ise 379' dur. Adları değiştirilen bu yerlerin eski ve yeni adlarıyla birlikte bağlı bulunduğu il veya ilçeyi, Ermenistan parlomentosundaki karar tarihini gösterir cetveli ilgililerin dikkatine sunmağa çalışırken, bir de Ermenistan haritası hazırlayıp ilâve ettik ki, birçok meselede olduğu gibi bu konuda da hakkımızda kuşkusu olan " Batılı medenî dostlarımız!" kimin "barbar" olduğu meselesini tarafsız düşünüp, yeniden ele alsınlar. Adı değiştirilen on beş kadar sovhozu ise liste dışı tuttuk.

EskiAdı	Yeni Adı	Bağlı olduğu İl veya İlçe	Karar Tarihi
Abdallar	Atsavan	Abovyan	4.4.1946
Abdalağalı	Varaşen	Kartunu	3.1. 1935
Abilkent(Bulaklı)	Kalinina	Masis	
Acısu	Açacur	İcevan	
Adamhan	Vardadzor	Martuni	3.7.1968
Adyaman	Getaşen	Martuni	7.12.1945
Adyaman	Garnovit	Talin	12.11. 1946
Ağbaş	Arevşat	Artaşat	20.8. 1945
Ağbaş	Abovyan	Artaşat	1. 12. 1949
Ağbulak	Pusahpyur	Spitak	26. 4. 1946
Ağcaarh	Arevik	Oktemberyan	4. 4. 2946
Ağcakale	Bazmaberd	Talin	12. 11. 1946
Ağcakışlak	Getazat	Artaşak	25. 5. 1967
Ağkend	Aşotavan	Sisyan	17. 4. 1948
Ağkend	Agndjadzor	Yehegnadzor	3. 7. 1968
Ağkilse	Azat	Vardenis	3. 1. 1935
Ağkilse	Kraşen	Ahuryan	7. 12. 1945
Ağzıbir	Lçap	Kamo	7. 12. 1945
Ahta	Razdan*	------	30. 6. 1945
Ahtahana	Coratsan	Kafan	1. 6. 1940
Ahund	Bzovan	Aştarak	
Akdağ	Agdan	İncevan	25. 5. 1967
Akhamzalı	Marmaraşen	Masis	25.5.1967
Alaçık	Alaçuh	Dilican	
Alagöz	Aragats	Talin	31. 7. 1950
Alakilse	Baytar	Amasiya	
Alaverdi	Tumanyan	---------	19.9.1969
Alçalı	Artsvanist	Martuni	27.9. 1968
Almalı	Hndzorut	Ezizbeyov	12. 11.1946

2. Administrativno- Territorilnoye Delenie. Na l-oe Maya 1971 Goda. İzdanye Çetvertoe (1 Mais 1971 Tarihine Kadar Değiştirilen İdari Bölümün Dörtebiri) Yerevan 1971

Aralık	Yerazgavors	Ahuryan	7. 12.1945
Arazdüzü	Yerask	Sisyan	3. 7. 1968
Arıhveli	Lernut	Ahuryan	21. 10. 1967
Armutlu	Tufaşen	Artik	3. 1. 1935
Armutlu	Tandzut	Oktemberyan	4. 4. 1946
Arpa	Areni	Yenednadzor	10.9.1946
Arpaçay	Ahuryan	----------	31. 7. 1950
Arzakend	Arzakan	Razdan	
Astazor	Şvanidzo	Megri	22. 4. 1935
Avdibey	Tshkaber	Spikat	4. 5. 1939
Ayar	Agarankadzor	Yedegnadzor	10. 9.1946
Aydarbek	Sverdlov	Stepanavan	1. 6. 1940
Ayyaslı	Aygestan	Artaşat	3.1. 1935
Aynalı	Tsahkunk	Eçmiadzin	4.4.1946
Aynalı	Lenugi	Eçmiadzin	4.4. 1946
Aynalı	Davdaşen	Talin	19.4. 1950
Aynezir	Ahavadzor	Yehednadzor	10.9. 1946
Ayrım	Pthavan	Noemberyan	
Babakişi	Ahavnadzor	Razdan	15.7.1948
Babakişi	Bujakan	Aparan	
Babürlü	Vartsraşen	Ani	5.2.1947
Bacoğlu	Aykavan	Ahuryan	7.12.1945
Bahçalar	Bağaran	Oktemberyan	3.7. 1968
Balakend	Doveh	Noemberyan	
Barana	Noemberyan*	----------	4.1.1938
Basarkeçer	Vardenis	----------	11.6.1969
Başıyok	Akyuk	Abovyan	4.4 1946
Başıyok	Saraljuc	Artik	31.5.1946
Başkend	Geharkunik	Kamo	4.4.1946
Başkend	Vernaşen	Yedegnadzor	10.9.1946
Bayındır	Vagatur	Korus	7. 5. 1969
Bazarcık	Aran	Aparan	15.7. 1946
Bedel	Yehernut	Oktemberyan	4.4.1946
Bezirhana	Citankov	Ani	
Biralı	Landjar	Ararat	3.3.1968
Bitlice	Bartsraşen	Artaşat	20.8.1945
Boğazkesen	Corakal	Ani	3.1.1935
Bozdoğan	Sarakal	Ani	3.1.1935
Bozyokuş	Musaelyan	Gukasyan	12.11.1946
Böyük Vedi	Vedi	Ararat	4.4.1946
Buğdaşen	Bagravan	Ani	3.2.1947
Cabecalı	Craovit	Masis	27.2.1960
Camışlı	Alagyaz	Aparan	4.1.1938
Canahmed (Sultanelikışlak)	Gyuneşli	Vardenis	3.7.1969
Ceferabad	Argavand	Masis	4.4.1946
Ceferabad	Getaşen	Oktemberyan	4.4.1946
Celâloğlu	Stepenavan*	----------	

Celeb	Cradzor	Amasiya	26.4.1946
Cengi	Vardablur	Aparan	19.4.1950
Cennetli	Lancazat	Artaşat	21.10.1967
Cırcır	Varser	Sevan	26.4.1946
Cızıklar	Tsohamarg	Gukasyan	12.11.1946
Çanakçı	Sovetaşen	Ararat	10.9.1948
Çatıgıran	Getaşen	Abovyan	3.1.1935
Çatıgıran	Nor Geni	Aştarak	10.2.1962
Çıraklı	Crarat	Ahuryan	7.12.1945
Çırpılı	Crapi	Ani	3.2.1947
Çifteli	Zuygahpur	Gukasyan	12.11.1946
Çilohan	Beniamin	Ahuryan	7.12.1946
Çorlu	Lernagyuk	Gukasyan	12.11.1946
Çubukçu	Vardanaşen	Oktemberyan	4.4.1946
Çubuklu	Tsovagyuk	Sevan	3.1.1935
Dağarlı	Getk	Ahuryan	7.12.1945
Danagirmez	Nigavan	Aparan	15.7.1940
Daragey	Saragyuh	Gukasyan	12.11.1946
Darğalı	Aygezard	Artaşat	30.12.1957
Daşgala	Karaberd	Ani	3.2.1947
Daşlı	Daştakar	Ararat	3.7.1968
Daymadaklı	Şrvenants	Kalan	
Dedekışlak	Ahundov	Razdan	5.4.1939
Dedeli	Yehnik	Talin	12.11.1946
Deligardaş	Saruhan	Kamo	
Delikdaş	Stakkar	Martuni	
Delikli	Zovaşen	Abovyan	21.6.1948
Derbend	Karmrakar	Ahuryan	26.4.1946
Dereçiçek	Stahkadzor	Razdan	
Derekend	Coragyuh	Gukasyan	
Develi	Araratx	----------	3.1.1935
Direkler	Tsarnut	Ahuryan	26.4.1946
Dokguz	Kanaçul	Artaşat	29.8.1945
Dullar	Dalar	Artaşat	3.1.1935
Duzharab	Artaşen	Gukasyan	12.11.1946
Duzkend	Baroj	Talin	3.1.1935
Duzkend	Ahuryanx	---------	7.12.1945
Efendi	Noraşen	Sevan	4.1.1938
Efendi	Karacor	Spitak	26.4.1946
Eler	Abovyanx	---------	10.12.1961
Elibeyli	Atarbekyan	Eçmeidzin	4.4.1946
Eligırık	Asthadzor	Martuni	3.1.1935
Eligulu	Azataşen	Gorus	1.6.1940
Elihan	Getik	Gukasyan	3.1.1935
Elikoçak	Kuçak	Aparan	3.1.1935
Elili	Salvard	Sisyan	3.1.1955
Elleroyuğu	Ellar	Amasiya	
Emirhan	Saratak	Artik	1.6.1940

Emirli	Gtucur	Aparan	19.4.1950
Erdepin	Yehegis	Yehegnadzor	10.9.1940
Eskipara	Voskepar	Noemberyan	
Evciler	Arazap	Oktemberyan	10.4.1947
Gaçağan	Lernavan	Spitak	26.4.1946
Gadirli	Landskanist	Ararat	3.7.1968
Garabağlar	Çimankend	Ararat	
Garaboya	Hnkoyan	Spitak	26.4.1946
Garabulak	Yercatap	Aparan	15.7.1946
Garadaş	Segkar	Icevan	
Gargar	Puşkino	Stepanavan	11.2.1937
Gasımlı	Getapi	Artik	1.6.1940
Gaşga	Vardaşat	Ararat	10.9.1948
Girahyer	Sizavet	Gukasyan	12.11.1946
Gızılgoç	Gukasyanx	----------	4.1.1938
Goçurlu	Mrgaşat	Oktemberyan	4.4.1946
Golgat	Gehanist	Artik	15.7.1948
Goradiz	Oradis	Ezizbeyov	3.7.1968
Goran	Gogaran	Spitak	26.4.1946
Goşaveng	Aykadzor	Ani	14.9.1950
Gödekbulak	Garçahpur	Vardenis	12.8.1946
Gödekli	Mrgavan	Artaşat	20.8.1045
Göl	Liçk	Martuni	
Göykilse	Kaputan	Abovyan	3.1.1935
Göykümbet	Gehanist	Masis	1.12.1949
Göyyokuş	Saralanc	Spitak	26.4.1946
Gözeldere	Vardenik	Martuni	7.12.1945
Gözeldere	Gehadir	Artik	31.5.1946
Gözeldere	Gehadzor	Artik	15.7.1946
Gurdcelil	Gehapuş	Kfan	29.6.1949
Gözlü	Akunk	Talin	12.11.1946
Gülablı	Corazluk	Aparan	15.7.1946
Gülablı	Aygedzor	Şamsaddin	4.5.1939
Gülderiş	Vosketas	Talin	3.1.1935
Güleli	Karmir Gyuk	Kamo	1.6.1946
Güllüce	Spandaryan	Artik	31.5.1946
Güllüce	Vardenis	Aparan	15.7.1946
Güllüce	Saraart	Spitak	19.4.1950
Gümrü	Leninakanx	---------	27.1.1924
Hacıgara	Aygeşat	Eçmiedzin	3.1.1935
Hacıgara	Lernapat	Gukar	26.9.1957
Hacı Halil	Tsahkaovit	Aparan	15.7.1946
Hacılar	Mrgastan	Eçmiadzin	3.1.1935
Hacı Muhan	Muhan	Kamo	
Hacı Nazar	Kamo	Ahuryan	3.1.1935
Haçadur	Tsahkaşat	Tumanyan	3.1.1935
Haçakilse	Nagapetavan	Artik	30.1.1961

Haçapapak	Zahmat	Masis	3.1.1935
Hamamlı	Spitakx	--------	26.9.1949
Hancuğaz	Gezaldara	Gukar	1.6.1940
Hasankent	Şatin	Yehegnadzor	3.1.1935
Herbekli	Yervandaşat	Oktemberyan	25.5.1967
Hozikend	Kuzikend	Amasiya	
Hüseynguluağalı	Harimanlu	Vardenis	
İlançalan	Artaşavan	Aştarak	
İlanlı	Çaybasar	Amasiya	26.4.1946
İlhıabı	Aygabast	Ahuryan	26.4.1946
İmamşalı	Mhçyan	Artaşat	3.1.1935
İnatlı	Antarut	Aştarak	1.12.1949
İndican	Gandzak	Yehegnadzor	10.9.1946
İpekli(Oylak)	Masis	Masis	4.4.1946
İtgıran	Gulistan	Ezizbekov	3.1.1935
İydeli	Pşatavan	Oktemberyan	10.4.1947
Kaftarlı	Panik	Artik	
Kalalı	Noraber	Ani	3.2.1947
Kalakark	Şenavan	Oktemberyan	4.4.1946
Kalara	Gukasavan	Masis	1.12.1949
Kaltakçı	Artagyuk	Spitak	26.4.1946
Kamerli	Artaşatx	---------	4.9.1945
Kamerli	Mestamor	Eçmiadzin	15.7.1946
Kamışkut	Yeheknut	Gukar	3.1.1935
Kanlı	Kamışlu	Vardenis	12.8.1946
Kanlıca	Marmaşen	Ahuryan	26.4.1946
Kanlıca	Vagramaberd	Ahuryan	26.4.1946
Kapılı	Gusanagyuk	Ani	3.2.1947
Karadağlı	Mrgavet	Artaşat	20.8.1945
Karacören	Aragyuh	Aştarak	4.4.1946
Karaçanta	Azizbekov	Amasiya	4.5.1939
Karahamzalı(Tamamlı)Burastan		Artaşat	
Karakale	Sevaberd	Abovyan	21.6.1948
Karakilse	Ahurik	Ahuryan	3.1.1935
Karakilse	Kirovakanx	-------	3.1.1935
Karakilse	Sisyan	-------	2. 3. 1940
Karakilse	Artavan	Aparan	19.4.1950
Karakoymaz	Sasunaşen	Talin	12.11.1946
Karakoyun	Azizlu	Vardenis	3.1.1935
Karamemmed	Megraşat	Amasiya	26.4.1946
Karakula	Getap	Talin	12.11.1946
Karal	Katnacur	Spitak	26.4.1946
Karanamaz	Yeniyel	Amasiya	3.1.1935
Karanlık	Martunix	----------	
Karanlık	Lusagyuk	Aparan	10.9.1948
Karanlıkdere	Lusadzor	İcevan	2.1.1935
Kargapazar	Aykaşen	Eçmiadzin	25.5. 1967
Karhun	Crarat	Eçmiadzin	4.4.1946

Karhun	Araks	Eçmiadzin	15.7.1946
Kazancı	Megraşen	Artik	31.5.1946
Kervansaray	İcevanx	----------	
Kerimark	Sovetakan	Oktemberyan	3.1.1935
Kerimkend	Tsahkaşen	Kamo	2.3.1940
Kepenek	Musaelyan	Ahuryan	3.1.1935
Kepenek	Ovit	Ahuryan	7.12.1935
Kerkibaş	Şafak	Vardenis	25.5.1967
Kerpiçli	Gehadir	Abovyan	3.1.1935
Kesikbaş	Lernakert	Martuni	7.12.1945
Keşişkend	Yehegnadzorx	---------	3.1.1935
Keşişkend	Geharot	Spitak	3.1.1935
Kıraç	Crapi	Ani	3.2.1947
Kırkbulak	Akunk	Vardenis	3.1.1935
Kırmızlı	Karmraşen	Talin	12.11.1946
Kıpçak	Ariç	Artik	31.5.1946
Kızılkilise	Kızıldaş	Kalin	3.1.1935
Kızılören	Şenavan	Spitak	26.4.1946
Kızılteymur	Voskevaz	Aştarak	3.1.1935
Kızılvenk	Çiçakli	Vardenis	27.4.1940
Kirdikend	Lernadzor	Kafan	
Kirdivan	Yenokavan	İcevan	3.1.1935
Kolagiren	Antaranug	Gugar	10.9. 1948
Kolakıran	Tsovinar	Martinu	3.1.1935
Konakkıran	Şirak	Ahuryan	2.3.194
Koru	Coraşen	Korus	19.4.1950
Kôtanlı	Karmraşen	Azizbekov	
Koturbulak	Katnahpur	Stepenavan	3.1.1935
Koytur	Getap	Yehednadzor	3.1.1935
Köprülü	Arşalyis	Eçmiadzin	3.1.1935
Kösememmed	Batikyan	Kamo	
Kurduklu	Armavir	Oktemberyan	3.1.1935
Kuru Aras	Yerashalu	Oktemberyan	19.4.1950
Kurumsulu	Dostlu	Noemberyan	
Kutaşen	Kirants	İcevan	25.5.1967
Kurtkulak	Balaraberd	Yedegnadzor	10.9.1946
Kutnukışlak	Ovtaşen	Artik	15.7.1948
Kuzugüden	Aygeşat	Oktemberyan	19.4.1950
Küylüser	Bambakavan	Artaşat	20.8.1945
Küylüser	Dimitrov	Artaşat	1.12.1949
Küzecik	Lancahpur	Kamo	19.4.1950
Lalakend	Laligyuk	İcevan	
Lambalı	Dobstaşen	Noemberyan	18.6.1960
Meçidli	Nor Kyank	Artik	1.6.1940
Mahmudlu	Çaykend	Kafan	1.6.2940
Mahmutcuk	Pemzaşen	Artik	2.3.2940
Mastara	Dalarik	Talin	21.6.1965
Mayda	Lernarot	Aştarak	1.12.1949

Melikler	Spandaran	Sisyan	4.5.1939
Mesimli	Aygepat	Artaşat	1.12.1949
Mehriban	Katnahpur	Talin	19.4.1950
Melikkend	Melikyuk	Aparan	15.7.1946
Melikyok	Tsakkavan	İcevan	2.3.1940
Mezre	Bartsravan	Sisyan	10.9.1946
Mihrablı	Vardaşen	Artaşat	20.8.1945
Mishana	Ankavan	Razdan	1.12.1949
Molla Bayazıt	Bambakaşat	Oktemberyan	3.1.1935
Molla Dursun	Şaumyan	Eçmiadzin	
Molla Eyublu	Evlu	Kalin	
Molla Gökçe	Moralik	Ani	3.1.1935
Muğamlı	Mugan	Artaşat	20.6.1945
Muğancık	Aygedzor	Korus	19.4.1950
Muncuklu	Ktilkar	Spitak	15.7.1946
Murad Tepe	Konakervan	Abovyan	15.8.1964
Musahan (Molla Musa)	Voskeyask	Ahuryan	15.8.1964
Musluklu	Lancik	Ani	3.2.1947
Ocakkulu	Areni	Ahuryan	26.4.1946
Oğruca	Karanman	Vardenis	
Ortakent	Gladzor	Yehegnadzor	10.9.1946
Ortakilse	Maisyan	Ahuryan	26.4.1950
Ovandere	Ovpandzor	Stepanavan	19.4.1950
Ördekli	Lçeşen	Sevan	26.4.1946
Paşakend	Marmarik	Razdan	3.1.1935
Paşalı	Zarital	Azizbeyov	8.7.1957
Pirmelek	Areg	Talin	3.1.1935
Pirmezre	Katnarat	Kafan	29.6.1949
Pirtiken	Corakyuk	Talin	2.3.1940
Pirtiken	Tsahkasar	Talin	2.3.1940
Polad Ayrım	Polad	İcevan	
Puşgak	Aygedzor	Megri	
Reyhanlı	Aygavan	Ararat	4.4.1946
Saçıyok	Debet	Gukar	3.1.1935
Saçlı	Noraşen	Aparan	15.4.1946
Sadibeyli	Çhalov	Tumanyan	22.2.1939
Samurlu	Sarapat	Gukasyan	12.11.1946
Saratı	Haştarak	İcevan	
Sarıbaş	Aykasar	Artik	15.7.1948
Sarmısaklı	Karaberd	Gukar	4.4.1949
Saybalı	Sarnakunk	Sisyan	10.9.1946
Semaderviş	Çknak	Aparan	1.6.1940
Serdarabad	Oktember	Oktemberyan	3.1.1935
Serdarabad	Oktemberyanx	---------	12.3.1935
Sıçanlı	Avtona	Talin	3.1.1935
Sultanabad	Şurabad	Amasiya	
Sultanbey	Bartsruni	Azizbeyov	3.1.1935
Susuz	Tsamakasar	Talin	12.11.1946

Şaab	Mayakovskiy	Abovyan	11.4.1940
Şagalı	Vaagni	Gukar	10.4.1947
Şagaplı	Şagap	Ararat	3.7.1968
Şahadlı	Şgarşik	Talin	3.1.1935
Şahriz	Gegamavan	Sevan	26.4.1946
Şehriyar	Nalbandyan	Oktemberyan	19.4.1950
Şehriyar	Nor Artages	Oktemberyan	3.7.1968
Şenotag	Lernaşen	Sisyan	2.3.1940
Şıhlar	Lusarat	Ararat	26.12.1968
Şıhlar	Kizilşafak	Sisyan	2.3.1940
Şirabad	Parakar	Eçmiadzin	
Şirekale	Vardenut	Aparan	15.7.1946
Şirvancık	Lernakert	Artik	15.7.1948
Şiştepe	Sepasar	Gukasyan	12.11.1946
Şorlu (Şöllö)Demirci	Şorlu	Masis	
Şorlu (Şöllü)Demirci	Demurçi	Masis	3.1.1935
Şorlu(Şöllü) Mihmandar	Mehmandar	Masis	3.1.1935
Talıboğlu	Lusakert	Artik	15.7.1948
Tavşankışlak	Şirakavan	Ani	19.4.1950
Tayadibi	Aykavan	Oktemberyan	4.4.1946
Tayçarık	Megradzor	Razdan	31.5.1946
Terekli	Tsahkaşen	Aparan	19.4.1950
Tezekend	Tavşut	Gukasyan	21.10.1967
Tezeköy	Nor Gyuk	Abovyan	4.4.1946
Tezeköy	Tasik	Sisyan	3.7.1968
Tezeköy	Ayitap	Masis	10.9.1970
Tohanşalı	Masis	Artaşat	20.8.1945
Toparlı	Atsik	Ahuryan	7.12.1945
Tomaştaş	Vardakar	Artik	31.5.1946
Toprakale	Hyaberd	Artaşat	1.12.1949
Tovuzkale	Berd	Şamsaddin	
Tulnebi	Saralanc	Aştarak	4.4.1946
Tutiya	Saranist	Abovyan	21.6.1948
Türkmenli	Apaga	Eçmiadzin	3.1.1935
Türkmenli	Lusagyuk	Eçmiadzin	3.1.1935
Uğurbeyli	Berkanuş	Artaşat	20.8.1945
Uluhanlı	Masis*	----------	31.7.1950
Urut	Varatan	Sisyan	3.7.1950
Uzunlar	Odzun	Tumanyan	30.9.1967
Uzunoba	Agravand	Oktemberyan	10.4. 1947
Uzuntala	Aygeovit	İcevan	25.5.1967
Uzuntala	Vayan	İcevan	25.5.1967
Varmazyar	Arevaşat	Eçmiadzin	4.4.1946
Vedi	Ararat	----------	15.5.1968
Veliağalı	Coragyuh	Martuni	

Veliyoh	Tsahkavan	Şamseddin	5.4.1939
Yagublar	Megrut	Gukar	1.4.1946
Yamancalı	Dehtsut	Artaşat	25.5.1967
Yarpızlı	Lçavan	Vardenis	25.5.1967
Yasavul	Ovuni	Ahuryan	7.12.1945
Yaycı	Garjis	Korus	3.7.1968
Yegenler	Arevşat	Artik	15.7.1948
Yeni Bayazıt (Kever)	Kamo*	----------	13.7.1959
Yenikend	Goravan	Avaran	3.7.1968
Yeniköy	Harkov	Ani	
Yeşil	Kakavadzor	Talin	12.11.1946
Yelkovan	Kotayik	Abovyan	31.7.1965
Yuva	Şaumyan	Artaşat	19.4.1950
Zağalı	Tsovak	Vardenis	12.8.1946
Zerzibil	Zarkend	Vardenis	
Zod	Agehuş	Vardenis	
Zolahaç	Zolakar	Martuni	3.1.1935
Zorba	Sorik	Talin	3.1.1935
Zöhrablı	Mrganuş	Artaşat	20.8.1945

Listede bazı hususlar dikkatimizi çekti. Meselâ Leninakan, Kirovakan gibi şehirlerin adlarının değiştirilmesinde Rusların dahili olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Lenin ve Kirov Ermeni değildir. Fakat özellikle Gorbaçov' la birlikte Sovyetler Biriliği' nde meydana gelen değişikliklere paralel olarak, Ermeniler de bu gibi yerlerin adını millîleştirmeğe başlamışlardır. Nitekim yeni haritalarda Leninakan yerine Ahuryan, Kirovakon yerine de Megrut yazılmaktadır. Bir diğer husus ise, bu listenin dörtebir olması. Diğer yandan, Ermeniler, Stepan Şaumyan gibi siyaset adamlarıyla modern Ermeni edebiyatının kurucusu olarak kabul ettikleri Haçatur Abovyan gibi yazarların adlarını birden fazla yere vermişlerdir. Aynı durum, Ararat için de söz konusudur. Ararat, Ağrı Dağı'na daha ziyâde Ermenilerin verdikleri addır. Ermenistan'da -tâbiri câizse- koynaktan futbol takımına varıncaya kadar hangi taş kaldırılsa, altından bu ad çıkmaktadır. Sebebi ise, Ermenilerin Ağrı Dağı ve havalisi üzerinde hak iddiâ etmeleri. Sadece bu kadarıyla kalsalar... "Ağrı' dan İstanbul' u görebiliriz" diyorlar. Heriflerdeki iştaha bakınız!.. Diğer taraftan Hz. Nuh' un gemisinin Ağrı Dağı' na takılıp kaldığı, ilmî açıdan kesinlik kazanmış durumdadır. Bilindiği gibi yeryüzü su ile kaplandığı zaman Hz. Nuh bir süre gemisiyle birlikte suyun üzerinde dolaşmıştır. Gemi, kazıklanmasına bir karaya oturduktan sonra suyun çekilmesi beklen-

miş ve daha sonra gemidekiler karaya ayak basarak, bugünkü medeniyetin temelini Ağrı Dağı ve havalisinde atmışlardır. Günün anlamını ifâde etmek maksadıyla kuru yiyeceklerden hazırlanan ilk aşure de kutlamalar esnasında orada bulunan insanlara yine ilk defa burada sunulmuştur. Bu cümleden, Ermeniler, yunanlılara nisbet edercesine, uygarlığın kurucusu biz, beşiği ise Ermenistan, yani Hz. Nuh' un gemisinin karaya oturduğu yerdir, demektedirler. Hatta hem bu iddialarını, hem de Ağrı Dağı ve civarının kendilerine ait olduğu iddialarını bazı belgelerle resmîleştirmek için, 1970' de bir İngiliz Yahudisi olan Deyvid Marşal'a Merkoyan Vakfı' ndan on bin dolar vererek, İngilizce Medeniyetin Beşiği Ermenistan adlı kitabın neşrini sağladılar. Çünkü Marşal, kitabında Tevrat 'daki bilgilerin ışığı altanda Nuh tufanı konusunu işlemişti. Meselenin nâzikliğini hesaba katarak, bu vesîle ile bir hususu özellikle belirmeği de bir borç bilmekteyiz. Tevrat' ta 2. ayın 27' sine tekâbül eden bu gün, yani Nuh'un gemiden çıkıp aşûre ile kutladığı kamerî günün, Milâdi 10 ila 20 Kasım arasındaki günlerden birine tekâbül ettiği Tel-Aviv Üniversitesi tarafından da doğrulanmıştır. Beri taraftan Iğdır'ın düşman işgâlinden kurtuluşu da bir süre 12 Kasım olup, sonradan 14 Kasım' a alınmıştır. Aslında Iğdır belediyesinin bunu, kurtuluş haftasında "aşure şenliği, ilk aşure bayramı" veya daha başka bir ad altında kutlanması, hatta bu haftaya devletin ilgili organlarının da desteğini alarak uluslararası bir hüviyet kazandırması gerekir kanaatindeyiz.

Listede dikkatimizi çeken bir başka hususu ise 1935 ve 1946 tarihleri. Stalin dönemine tekâbül eden bu tarihlerde alınan kararlarla adları değiştirilen yerler yekûn tutmaktadır. Yine tarihten bilindiği kadarıyla, söz konusu dönemde Ermenistan' da yaşayan Türkler, toplu göçe tabi tutulmuşlardır. Bunlardan bir kısmı Azerbaycan'a yerleşirken, çoğusu da arada kayıplara karışmış veya Sibir'ya başta olmak üzere ülkekenin ücrâ köşelerine sürülmüştür. Daha şanssız olanlar ise, ölümü daha erken tatmış. Özetlemek gerekirse, Türkler önce göçe zorlanıyor, onlardan boşaltılan yerlere süratle Ermeniler yerleştiriliyor veya yerleşiyor, sonra da yerin adı değiştiriliyor. Görüldüğü gibi gayet kanunî (!) bir işlem; uluslararası hukuka aykırı bir yanı yok. Şu hususu da belirtelim ki, bu ad değiştirme işi 1971' de bitmedi; devam ediyor. Son olarak 1988' de Ermenistan' dan sürülen iki yüz bine yakın Türk'ten boşalan yerlerin çoğunun adı da değiştirilmiştir. Netice itibarıyla, Ermenistan'da bu ad değiştirme gele-

NOT: x işâreti il ve ilçeleri gösterir.

neği devam etmektedir. Fakat, herhalde bir husûsi unulmaktadır. Toplumun hafızası. Yani herhangi bir yerleşim yerinin giriş ve çıkışındaki levhada yazılanları değiştirip, yöre sakinlerini oradan uzaklaştırmakla iş bitmiyor. Şayet bütün problemler bununla çözümlenmiş olsaydı, herkesin sabahleyin uyandığında veya sık sık adını, uzun süren bir sefer dönüşü de ikâmetgâh adresini unutması gerekirdi. Halbuki durum, düşünülenden hayli farklıdır. Fertte bulunan hafıza, aslında millete aittir ve yüz yılların ötesinden gelmektedir; millet var olduğu sürece de devam edecektir.

Dünya milletlerinin aralarındaki buzları eritip, birbirleriyle sıcak ve dostâne ilişkilere girmeğe çalıştığı bir sırada bu gibi ucuz, sathî ve modası geçmiş taktiklerle-biraz da başkalarının kışkırtmasıyla arada soğukluk yaratmanın, bizden çok Ermenilerin alehine olacağını artık kendilerinin de anlaması gerekir. Yoksa, bir yandan Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki toprak talebinizi her fırsatta hayata geçirmeğe çalışacak, Karabağ, Goramboy, Kazak, Taoöuz, Ağdam, Kelbecer, Nahçivan, Laçın, vs. gibi yerlerde savunmasız Türklerin evlerini yakıp kendilerini de katledeceksiniz, diğer yandan da Ruslardan bağımsızlık isteyip, dünyaya açılmak için de Türkiye ile aranızdaki Alican köprüsü üzerinden bir ticaret kapısının açılması talebiyle sık sık Ankara'ya heyetler göndereceksiniz. Bunların bir arada yürüyemeceğini siz de biliyorsunuz. Buna rağmen kendinizce-sözde bizim lehimize-câzip bir ekonomik tablo çizip, bizi de buna inandırmağa çalışıyorsunuz. Türk diplomasisi, "hayâli" ekonomik meselelerle millî meseleleri birbirinden ayıracak olgunluğa erişmiştir; istekleriniz değerlendirilirken bu liste de dikkate alınacaktır. Sizden yukarıda adları zikredilen ata yurtlarından başka alacağımız yoktur. Her fırsatta övündüğünüz kanyağınız kendinize kalsın.

TÜRK DİLLERİNDE ASEMANTİK SÖZLER ÜZERİNE

Doç. Dr. Yunus Memmedli

Türk dillerinin, o sıradan Azerbaycan Türkçesinin lügat terkibinin tarihi inkişafı boyu müşahede edilen ve geniş yayılan, ancak araşdırıcıların dikkatini çok az çeken proseslerden (dil hadiselerinden) biri de " asemantikleşme" dir. Bu proses neticesinde Türk dillerinin kadim inkişaf çağlarında müstakil ve işlek lügat vahidi (birimi) olan sözler (hususiyle eski tek heceli söz kökleri) sonraları müstakil işlenmek kabiliyetini yitiyor, ancak dili terk etmiyor, ayrılıkta işlenmese de töremelerinin, hemin (bu) kadim köklerden yaranmış düzeltme ve mürekkeb sözlerin, sabit söz birleşmelerinin terkibinde saklanıyor, onlara koşulan veya artırılan şekilciler ve sözlerle birleşerek yeni lügat vahidinin ayrılmaz terkip hissesine çevrilir. Böyle kadim söz kökleri adlandırmak için müstakil terim ve ifadelerden istifade olunmalıdır. Müstakilliğini yitiren sözler, manaca boşalan sözler, aydın olmayan kökler, asemantik sözler (kökler) vs. Bunların içerisinde asematik sözler terimi, daha çok, bu lügat vahidlerinin mahiyetini aks ettirdiğinden biz de hemin terimden istifade etmeyi maksada uygun hesab ediyoruz (sayıyoruz).

Başka dil vahidleri gibi, asemantik sözlerin de bir nice nevi vardır. Bunlardan bir grubu kadim Türk yazılı kaynaklarından müstakil lügat vahidi gibi çıkış etmiş, diğer kısmı Azerbaycan dili abidelerinde de müstakilliğini saklamış, üçüncü hissesi ise, muasır Türk dillerinin bazısında, hemçinin (o cümleden) dilimizin diyalekt ve şivelerinde de ayrılıkta işlenebiliyor. Bu neviler içerisinde en çok sayılısı ve rengarenk (türlü) hususiyetlere malik olanı Azerbaycan dili abidelerimde müskakil işlenip muasır dilimizde asemantikleşen sözlerdir. Biz bunlar hakkında evvelki yazılarımızda, hususiyle 1 987 yılında neşr edilmiş kitapta(1) muayyen derecede bahs etmiştik. Ancak problemin geniş ve çokcihetliliği, hem de kitabın hacmi imkan vermediğinden meseleyi tam genişliği ile şerh etmek, tabiidir ki, mümkün olmadı. Ona göre bu makalede asemantik sözlerin hemin nevine dahil ettiğimiz numunelerin bir kısmını açıklamağa çalışmışız.

Daha önce kaydettiğimiz gibi, muasır dilimizdeki asemantik,

(1) Yunus Memmedli. Azerbaycan Dilinde Sözlerin Leksik- Semantik inkişafı, Baku 1987, s. 41- 45

yazılı abidelerimizde ise müstatakil ve işlek olan sözlerin çoğu, kadim Türk yazılı kaynaklarında da, tabiidir ki, vardır. Bunların muayyen hissesi ise şimdiyedek danışık dilinde, şiirde ve şivelerimizde işlekliğini ve müstakilliğini kısmen, mahdut dairede saklasa da, edebi dilimiz için bunlar asemantik lügat vahidleridir.

Ara- fiili de muasır dilimizde gayri faal sözlerdendir. İndi bu söz esasen şiir dilinde ve yazı başka ifadelerin terkip hissesi gibi işlenir. Lakin **ara**-fiili Türk dillerinde kadim devirlerde geniş ve müstakil işlenen sözlerden biridir. Bu söz Azerbaycan dili abidelerinde de çok işlek olmuştur.

Neçe cahiller seni gökde arar, yerde ister... (KDK, 161), Atından endi, anasınuñ dilin aradı (KDK, 257). Mere, bezirganlar, varuñ, iglim igllim arañ.... (KDK, 94)... men saña kız arayı gedeyim, - dedi (KDK, 172)

Gel ara könlümün için, gör, ey can, feraguñden,
Ne acı gusseler yudar, ne ağular içer köñlü (Nesimi)

Bulun, isten, aran ağyaru- yarda (Eh).

Kimüñ kim, aşg bağlar el- ayağın dahi açılmaz,
Bu müşkül men' ini çok kimseden Gövsi araşdırıpdır.
(G. Tebrizî)

Sen mükafatını insanlığa hidmetde ara (A. Sehhet).

Ara- fiili indi ayrılıgda, demek olar ki, işlenmir, araşdırmak, arayış, arayıp-ahtarmak vs. söz ve ifadelerde galmışdır.

al sözü Türk dillerinde bir niçe mana yuvasına malik sözlerdendir. Yazılı abidelerimizde bu fonetik terkibli söz hem " ön, gabag", hem " yalan, hiyle", hem " od, ateş", hem "aşağı, alt", hem de" kırmızı" manalarında işlenmiştir.

a) **al** kökü her üç dört manada (daha doğrusu, aynı fonetik terkibli her üç söz) asemantikleşmiştir. " Gasag, karşı, ön" manalı al sözü tam asemantikleşmiş (alın sözünde saklanmıştır), " yalan, hiyle" manalı **al** sözü de demek olur ki, tam asemantiklişmiştir. " Kırmızı" manalı **al** sözü ise kısmen, natamam asemantikleşmiştir.

Bunlardan ilave, **al** fonetik terkipli daha bir söz de var: " alt, aşağı" manalarında; indi alt, alçak, alçalmak vs. sözlerde kalmıştır. Bu söz sonuncu manada (renk manasında) yazılı menbalarda çok

geniş işlenmiş, edebi dilimizin bazı üsluplarında, hususiyle şiir dilinde indiyedek müstakiiliğini saklamıştır. Lakin abidelerimizde bu söz en işlek lügat vahidlerindendir:

Alca gamı şorladı, goynı toldı (KDK, 23). **A l** şarabın itisinden içerlerdi (KDK, 31).

Bu güli gör ki, reng- i çehresine,
Ne gader al ederse, **a l** irmes (Nesimi).

A l ile yaşılı geyindi bağlar
Ağ leçeyi serpe saldı dağlar (Hataî)

Doğrudur, bu sözü muasır dilimiz için tamamiyle müstakilliğini yitirmiş sözler sırasına dahil etmek olmaz. A l sıfatı muasır edebi dilimizde, hususiyle şiirde muayyen derecede işlenir. Zümrüd göyde güneş yandı, A l şafağa yer boyandı (S. Vurğun). A l geyib gızarır yene üfügler; Bir andan gözünü açacak seher (S. Vurgun). Bununla bele, indi onun abidelerimizde ifade etdiği mânanı kırmızı sözü bildirir, a l sözünün özü ise asemantik, gayri- faal lügat vahidleri sırasına geçmiş, " alyanak, allı- güllü, al- elvan, allan-, alşafak, allaş-, alış-, alışgan, alov(1) vs. ifadelerde kalmıştır.

A r u = a r ı sıfatı pak, temiz, saf manalarında dilimizin yazılı kaynaklarında ayrıca leksik vahid gibi geniş işlenmiştir. Bu söz kadim Türk abidelerinde de işlek leksik vahidlerden biridir. Dilimizin en kadim yazılı abidelerinden olan «Kitab-i Dedem Korkut" boylarında yukarıdaki manayı bildirmek için yalnız a r u sözünden istifade olunmuş, onun muasır dilimizdeki karşılıkları olan saf, temiz, pak sözleri ise hemin abidede yerli-dipli işlenmemiştir: a r u sudan abdest aldılar(KDK, 63)... aydan a r u , günden görklü gız garındaşuñ Banu Çiçek... (KDK, 83)... ahir vahtında a r u imandan ayırmasun (KDK, 122). A r u gölün ördegün şakıyıb alan... (KDK,188). A r u könülde pas olsa, şerab açar (KDK, 240).

Bu söz başka abidelerimizde de tez- tez özünü gösterir:

Kanı bir incilü a r u sedef kim,
Buluna anda bir lö' le-i şahvar (Nesimi).

---

(1) Kırmızı manalı a l sözü ile alov (yalov) sözü aynı yuvadan türemedir. (Bak. ESTY 1, 126)

Yeddi oğlan getirdüm aydan a r ı,
Yüzi güldür, şekerdür ağzı yarı(EH)

Ar u su tohuna ter olasan,
Yelden dahi derbeder olasan (Hataî)

Bu söz de muasır edebi dilimizde ayrılıkda işlenmir. Amma diyalekt ve şivelerimizde, hemçinin arıtlamak, " aydan arı, sudan duru" söz ve ifadelerinde izini saklamıştır.

Ayıt- fiili kadim Türk abidelerindeki ay- fiilinden türemedir. Amma Azerbaycan dili abidelerinde a y- fiili ayrılıkda işlenmemiştir. Bununla bele, hemin fiil bazı şivelerimizde şimdiyedek kalmıştır(1) ki, fakat onun (**ay**-fiilinin) dilimizde uzun müddet işlendiğini, lakin sadece olarak abidelerimizde aks olunmadığını gösterir. **Ay**- kökünden yaranmış ayıt- fiili ise yazılı abidelerimizde çok faal olmuştur: Kaba dizi üzerine çekdi ayıtdı (KDK, 36). Oğlan **aydur**: - mre, begümüz oğlı kimdür? **Ayıtdılar**:

-Pay Püre' nüñ oğlı... (KDK, 73).
Zahid **aydur**, sevme hubi, bakma anun yüzine (Nesimi).
Ayındur mana ki, negdüni ver nisyeye fagih (Nesimi7.
Ayıdur: -Nemdür, ey vüsale mahrem;
Ahın nedür ey yanında hemden (Hataî)

Ay- ve **ayıt**- fiilleri muasır edebi dilimizde işlenmiyor. Onların izi ayama (lakap) hayla-, hay ver- sözünde ve şivelerimizde kalmıştır.

Acı- (acıklanmak) fiili. Bu söz de tamamiyle müstakilliğini yitiren, asemantikleşen sözlerden değildir. Onun esas mana varyantlarından biri (acıklanmak, hırslanmak) şimdi edebi dilimizde yoktur, Yalnız şivelerimizde kalmıştır.(1) Helelik **acı**- fiilinin hemin manasına Kitab-ı Dedem Korkut boylarında rast geliyoruz. Lakin ne Türk (Osmanlı) dilinin yazılı abidelerinde, ne de muasır Türk diline **acı**-fiilinin gösterdiğimiz manası yoktur. Ona göre de bu abideyi neşr eden, onun lügatini hazırlayan Türk alimleri hemin sözü başka manada (ağrımak, canı acımak) işlendiğini kaybetmişler(2). **Acı**-fiili KDK da birce defa işlenmiştir: Buğanun ardınra irdi, yay kirişin boynına atdı. Buğa acımışdı, kendüyi yüce yirden atdı (KDK, 240).

Acı -filinin buradaki manası indi acığ, acıglı, acıglanmak gibi düzeltme sözlerde kalmıştır.

(1) R Rüstemov, 1963, 34.

(2) M. Ergin DKK, 1986, 133; O. Ş. Gökyay, 1973, 157

Bayat sözü abidelerimizde etnonim-kabile, tayfa adı bildiren söz gibi işlenmiştir.Resul Aleyhisselam zamanına yakın **Bayat** Boyu' ndan Korkut Ata derler, bir er kopdı (KDK, 2).

Şimdi **Bayat** sözü hem toponim gibi, hem de bayatı sözünün terkibinde kalmıştır.

Biti- ffli yazmak manalı kadim sözlerden olup yazılı abidelerimizde çok faal işlenmiştir. Abidelerimizde bu sözden türeyen **bitik** (yazı) lekesemine de tez -tez tesadüf ediliyor:

Yazdım **pitiyi** gamu seraser,
Tutdum anı garşıma beraber (Hataî)

Öz halımı arz u faş gıldım,
Yazımda **bitikni** yaş gıldım (Hataî)

Şimdi ne biti- fiili, ne de ondan düzelen bitik ismi edebi dilimizde işlenmiyor. Yalnız şivelerimizde yazı- pitik, dua-pitik ifadelerinde onların izini görmek mümkündür.

Bağda- fiili. Bu söz de dilimizin tarihi kaynaklarında müstakil dil vahidi gibi işlenir: Beyrek kızın ince beline girdi, **bağdadı**, arhası üzerine yere urdı (KDK,80)... gayrete geldi, gavradı gızuñ **bağdamasun**, emceginden tutdı (KDK, 79).

Hemin söz, şimdi yalnız **bağdaş, bağdaş**- = **bardaş** kurmak gibi türemelerinde kalmıştır.

Karma = garma sözüne abidelerimizde karışık manasında müstakil lügat vahidi olarak rast gelmek mümkündür:

Arkasını urup berk ağılın ardıñ söken,
Karma= garma ögec semizin alub tutan (KDK, 46)

Bu söz şimdi karma- karışık, ifadesinde kalmıştır (aslında karma ve karışık sözleri aynı köktendir: Kar-ma/ / kar-ışık).

Kak- (gah-) fiili kadim Türk sözlerinden olup Azerbaycan dilinin yazılı abidelerinde de vurmak, döğmek, açmak vs. manada (vumak, döğmek, ilişdirmek vs.), hem de muasır dilimizdeki arkaik mânâda (başa kakmak, yüze vurmak) işlenmiştir: Eğer çoban ile varacak olursam, kalın Oğuz beğleri benüm başuma kakınc **kaharlar** (KDK,50)... ben bugün konur ata **kakaram**, üç günlük yolı bir günde aluram(KDK,114). Göz **kakuban** könül alan görkülüsünün boynun öpem (KDK,176). Ökcesin ökcesine **kakdı**, kaburgasın karnına kavşurdu (KDK, 276).

Bu söze başka abidelerimizde de rast gelmek mümkündür.

Gahdı senem olari varın,
Der men vereyim cezâ- yı kârın (Hatâî).

Nergiz gözün açmış ona bahır,
Sünbül yüzüne tapanca **gahır** (Hatâî).

Cün gördi kim, bir kimse gapuyı **gahdı**, cavap verib dedi: -Ey gapuyı **gahan** Şirin adlu sensen? (Şühedânâme).

Kak- // gah- fiili, görünüyor ki, evvelce müstakil mânâlı (vurmak, döğmek) söz olmuş, sonraları ise daha çok mecazi mânâda işlenmeye başlamış, muasır dilimizde de sadece mecâzî mânâda kalmıştır.

Düm sözü şimdi ayrılıkta işlenmiyor. Ona yalnız dümdüz, dümağ vs. sözlerin terkibinde rast gelmek mümkündür. Dilimizin yazılı kaynaklarında ise **düm** sözü bütün, tamam mânâsında müstakil lügat vahidi olarak mevcut olmuştur: Kara bağrı sarsıldı, düm yüreği oynadı (KDK, 23)... düm kara pusarık ordumun üzerine tökülür gördüm (KDK, 43).

DLT' de bu söz, temiz, tam, tamam mânâsında kayda alınmaştır **Düg- // düy-** fiili de Türk dillerinin eski sözlerindendir. Bu fiil yazılı kaynaklarımızda çok geniş işlenmiş ve iki esas mânâ yuvasına malik olmuştur. Düğünlemek ve düğmelemek. Şimdi **düy-** , fiilinin birinci mânâsı dilimizde yoktur, ikinci mânâsı ise yalnız şivelerimizde kalmıştır. Abidelerimizden misaller:

... bıyığın ensesinde yedi yerden **dügen**... kazan Begün kardaşı Kara Güne çapar yetdi(KDK, 59) ... ala kalkan bağını kısa **dügdüler** (KDK, 6133).

Şimdi **düg-** fiili bir sıra söz ve ifadede izini saklamıştır: Düyme, düyün, düymele, düyünde vs.

dal- fiili de şimdi dilimizin gayri-faal fonduna geçmiş, yazılı menbalarımızda ifade ettiği mânâ varyantlarının bazısını yitirmiştir. Şimdiki dilimizde daha çok mecâzî mânâda ve poetizm gibi işlenir (Deryalara dalmak, fikre dalmak vs.). Bu fiilin mecâzî mânâda işlenmesi ilk yazılı abidelerimizin meydana geldiği çağlardan başlamıştır(XIII- XIV) :

Gülendem bunların fikrini bildi,
Baş aşağı egüb fikre **daldı** (EH , 571)

Muasır dilimizde **dal-** fiili aşağıdaki söz ve ifadelerde kalmıştır: Dalgıç, hayale dalmak vs.

İrag // ırak, kadim(eski) Türk kaynaklarında ve dilimizin yazılı abidelerinde uzak baktı: Gög **Irak**, yer katı, dedi (KDK, 243). Egrek aydır: - Kanı ol delü yiğit? **Irakdan** gösterdiler (KDK, 266), **Irağından** yakınından gelişdiler (KDK, 200).

Gögerçin tek şikâr etdi beni ol nergis-i fettân
Yavuz gözden **irag** olsun ki, hoş türkâne laçındır (Nesîmî].

Şimdi bu söz yalnız bazı ifadelerin ve atasözlerinin terkibinde galmışdır: üzdenirag, gözden irag, könülden girag, irag olsun, irag canından vs. Şu da kaydetmek lazımdır ki, şiir dilinde bu söz XX. asrın evvelerine dek " uzak" mânâsında, ayrılıkta işlenmiştir:

Ele bilsin pâdişâh– ı zamandır,
Her kim **ırak** olsa muhtasar senden (Zâkir)

Mürg-i ruhum getmez senden **irağa** (Aşığ Elesger).

Müddetdi gözümden olupdu **irag**,
Eridib üreyim derd ü gam, firag (Aşık Elesger).

Uzak ölkelere, **irag** ellere
Ahışan buludlar, ahan buludlar (N. Refibeyli).

Kayır- // kayur- // gayır- fiili kadim abidelerdeki mânâda şimdiki dilimizde işlenmir. Yazılı kaynaklarımızda bu fiil (kayır-, kayur-) kederlenmek, gam eylemek, derdli olmak mânâlarında işlenmiştir:... korkma, **kayırma**, big serhoşdur, anun üçün **kayırmagıl** (KDK,140). Menüm anam menüm ücün **kayırmasın** (KDK, 144).

Yar yolına ölür isem hak bilür **kayırmazam**,
Gorhuram benden dönüben yar ola ağyar ilen (Nesîmî].

Kayır- // gayır- fiilinin kökü olan **kay- // gay-** fiili şimdi gaygı, gaygılı, gayğıkeş vs. sözlerde kalmıştır. Kadim Türk yazılı abidelerinde ise kay-fiili derdlenmek, gaygılanmak- mânâsında müstakil sözdür.

Oñ- // oñmag- fili (Düzeltmek, yahşılaşmak, uğurlu olmak vs.)

Yazılı kaynaklarımızda ayrılıgda işlenmiştir: Allah- Allah demeyince işler **oñmaz** (KDK-2)... oğlanuñ kırk günde yarası onaldı, sapasağ oldu(KDK, 29) ... Kâdir Tañrı, meded senden, kara tonlu kâfire at deperem, işimi sen **oñar** (KDK, 210).

"Kitab-ü Dedem Korkut" boylarında bu fiilden düzeltme **oñat** ismide vardır: Tekür aydır: -Mere, **oñat** görün, bu gelen Begil ise, sizden öñdin men gaçaram, dedi (KDK, 246).

oñ-fiili ne edebi dilimizde, ne de şivelerimizde kalmamıştır. Bu fiilden düzelmiş **oñat** ismi şivelerimizde, onun avand varyantı ise edebî dilimizde vardır: İşiniz avand olsun, avanda düşmek, avandlaşmak vs.

Ög // öy- fiili kadimde iki mânâ varyantına mâlik olmuştur: ta' riflemek ve meslehet, nasihat vermek. Muasır dilimizde hemin fiilin ikinci mânâsı tamamiyle işlenmiyor, birinci mânâsı ise dilimizin gayri-faal sözleri sırasına geçmiştir. Abidelerimizde ise **ög-öy**- fiili çok geniş işlenmişdir.

Salur Kazan ne atın **ögdi**, ne kendin **öğdi**, amma Begil' in hünerini söyledi (KDK, 237). Ol ögdüyüm yuca Tañrı dost oluban meded irsün, hanım hey! (KDK, 7).

Ög sözü Türk dillerindeki singretik sözlerdendir. O hem de akıl, fikir mânâlı isim olarak da çıkış ediyor:

Ol ucdan menzele iremeyevüz
Ögümüz, usumuz deremeyevüz (EH).

Gülendam' a dedi: Derviş **ögüni**
Bilirsen mi bana ses etdigüni (EH).

Muasır dilimzde **ög** (akıl, fikir) ismi kalmamıştır. Şimdi ög- fiili öğüd, öğüt- nasihat ifadelerinde, **ög** ismi ise öğren-, öğret- fiillerinde kalmıştır.

Muasır dilimizde müstakil lügat vahidi gibi işlenmeyen ve başka söz ve ifadelerde izini saklayan bir, yahut iki heceli sözler, yukarıda bahsettiklerimizden kat kat çokdur. Burada onların hamısından etraflı bahsetmek, tabiidir ki, imkan haricindedir. Ona göre de onların sadece bir kısmını saymakla kifayetleniyoruz. Hemin sözler aşağıdaki kaide-

de takdim ediliyor: Evvelce abidelerimizde müstakil işlenen bir veya iki heceli söz, muterizede (parntezde), hemin (o) sözün abidelerimizdeki mânâsı, tire işaretinden sonra ise muasır dilimizde hemin sözlerin izini saklayan söz ve ifadeler verilir.Misal: er (tez, tezden)- erte, erken vs.; er- (etmek, olmak)- idi, i- miş, ise vs; sor- (soruşmak, haber almak)- sorag, sorgu, soruş-, soragla- vs.; sığır (inek, öküz)- sığırçın, sığır guyruğu, Sığırlı vs.; tep- (vurmak, tepiklemek)- Tepik, tepin-, tepikle-; tüt- (tüstülenmek)- tüstü, tütün, tüstülen-; uyu- (yatmak, yuhulamak)- yuhu, yuhulamak, yuhucul vs.; umu (temennâ)- umuküsü; uz- // uza- (uzak, uzaklaşmak), uzun, uzanmak, uzak, uzaklaşmak vs.; gen (aralı,uzak), geni- (Yani uzaklaşmak)- çaggıdatmak çaggıltı, şimşek çakması, çah-çuh, çaggıldak vs.; yak- // yah- (yandırmak, odlamak)- yandırıp yakmak, oda yahmak; yırğa- (yırğalamak) yırğalamak, yırğalanmak; yüli- // yüle- (kırmak,ülküclemek) ülküc, ülkücle-; yöre ('yan, böğür), yan-yöre; yaş- // yaşın- (gizlenmek, gizlemek)- yaşmak; yok // yük (üst, yukarı)- yüksek, yüksel-, yukarı vs.; yap // yap // yab (sâkit, yavaş)- yavaş, yavaşı- vs.; yazı (Çöl, sahra, kır)- yazı pişiyi, Garayazı meşesi vs.

KISALTMALAR VE İSTİFADE EDİLEN KAYNAKLAR

1. EH. Ehmed Haramî Destanı
2. KDK. Kitab-ı Dedem Korkut
3. Memmedov Y. 1987. Memmedov Y. Azerbaycan Dilinde Sözlerin Leksik- Semantik inkişafı, B. 1987.
4. R. Rüstemov, 1963. R. Rüstemov. Muasır Azerbaycan Dili üçün Arhaik Sözler. " Dilçilik Mecmuası" B., 1963.
5. M. Ergin DKK. M. Ergin, Dede Korkut Kitabı, I, 1958, II, 1963.
6. O. Ş. Gökyay, Dedem Korkudun Kitabı, İstanbul 1973.
7. E. V. Sevortyan. Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov. M., I, 1974, II, 1978, III, 1980.

RESAT VERİLERİ VE TÜRKİYE'DE GÖRÜLEN İKLİM DEĞİŞMELERİ*

Prof. Dr. Ahmet Nişancı**

İklim değişmeleri ile ilgili konular Klimatoloji bilim alanında büyük bir önem taşımaktadır.Tarih çağları ve jeolojik devirler boyunca, global ölçekte büyük iklim değişmelerinin meydana gelmiş olduğu bilinmektedir(1). Bu ölçekteki iklim değişmeleri hakkındaki bilgiler dolaylı (endirekt) bulgular niteliğinde olup, daha ziyade Paleoklimatolojinin konularını teşkil etmektedir.

Günümüzde daha kısa zaman aralıklarında (otuzar yıllık "normal devre" lerde) görülen iklim değişmeleri (veya salınımları) bölgesel ölçekte olup; doğrudan (direkt) metoroloji rasat değerleri yardımıyla ve klimatoloji yöntemleriyle araştırılmaktadır(2). Konu Türkiye genelinde biyolojik ve ekonomik sonuçları bakımından büyük önem taşımaktadır. Bu anlamda, aletlerle yapılan rasatlar dönemindeki iklim değişmelerinin ortaya konulması, özellikle sıcaklık ortalamaları ve yağış miktarlarının analizleri sonucunda olmaktadır. İklim elemanlarının zaman içinde düzenli (periyodik) değişmeleri dışında (günlük ve mevsimlik değişmeler), ortalamalardan olan sapmalar (veya belli salınımlar) şeklinde meydana gelmekte; değişmelerin derecesi ve aralığı (görünüş sıklığı) önem taşımaktadır.

Bu düşünceyle, yapılan incelemede 1931-1960 ve 1961-1990 mukâyese devrelerine ait yıllık ortalama sıcaklık ve yağış miktarları, Türkiye genelinde seçilmiş bazı istasyonlar için analiz edilmiştir (tablo1). Otuzar yıllık "normal devreler" içinde, daha kısa süreli değişmeleri (veya salınımları) ortaya çıkarmak bakımından, on yıllık dönem ortalamaları ile "ortalamadan olan sapma değerleri" de analizlere dahil edilmiştir (şekil 1). Ayrıca, yıldan yıla görülen değişmelerin düzenli olup-olmadığını ortaya koyabilmek amacıyla, "ortalama sapma değeri" üstünde (pozitif) veya altında (negatif) sapma gösteren yıllar üzerinde özellikle durulmuştur (şekil 2).

---

* 20-24 Kasım 1991 tarihleri arasında İzmir'de yapılan Coğrafya Meslek Haftasında bildiri olarak sunulmuştur.

** O.M.Ü. Eğitim Fak.ültesi Öğr. Üyesi

1) Erinç, S. (1984) : X İklim Tahavülleri. Klimatoloji ve Metodları (3. Baskı). İ. Ü. Deniz Bilimleri ve Coğ. Ens. Yay. No:2

2) Blüthgen, J. (1966) : VII Klimaschwankungen Algemerhe Klimageogroph'e (s. 547). Berlin.

ONAR YILLIK DEVRE ORTALAMALARININ UZUN YILLIK SICAKLIK ORTALAMASINDAN SAPMA DEGERLERI (C):

	1931-40	1941-50	1951-60	1961-70	1971-80	1981-90	ORT.
G.Tepe :	0.1	-0.3	0.0	0.2	0.0	0.1	14.0
Samsun :	?	?	?	0.4	-0.2	-0.2	14.2
Trabzon :	-0.1	-0.4	0.3	0.5	0.0	-0.2	14.5
Izmir :	-0.2	-0.3	0.2	0.2	-0.1	0.0	17.6
Antalya:	-0.1	0.2	0.2	0.4	-0.1	-0.7	18.5
Adana :	-0.1	-0.4	0.0	0.2	0.1	0.3	18.8
D.Bakır:	0.3	-0.2	0.1	-0.5	0.2	-0.2	15.7
Ankara :	0.2	-0.2	0.1	0.4	-0.1	-0.1	11.6
Malatya :	-0.1	-0.3	0.1	0.3	-0.2	0.1	13.4
Erzurum :	0.1	-0.6	0.3	0.4	0.1	-0.4	5.8

Tablo 1. Bazı örnek istasyonlar için, onar yıllık devre ortalamalarının uzun yıllık sıcaklık ortalamasından olan sapma değerleri (•C).

İncelemede daha sonra, özellikle son on yıllık (1981-1990) dönem içinde, bölgesel ölçekteki değişmelerin muhtemel sebeplerinin öncelikle atmosfer dolaşım sistemindeki değişmelerde aranması gerektiği görüşünden hareketle, "belli hava durumları" ile olan ilişkiler üzerinde durulmaktadır.

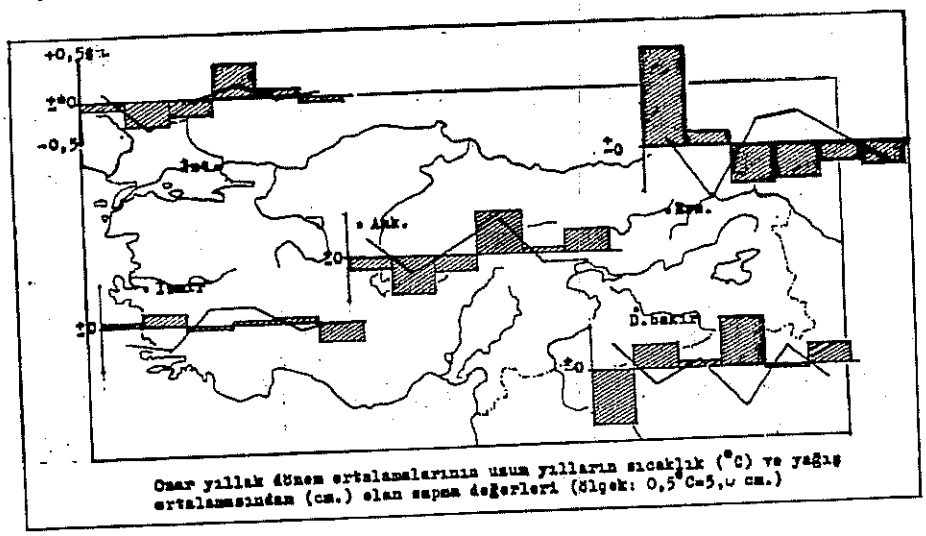

Şekil 1. Bazı örnek istasyonlar için, onar yıllık dönem ortalamalarının uzun yılların sıcaklık (°C) ve yağış ortalamasından (cm) olan sapma değerleri.

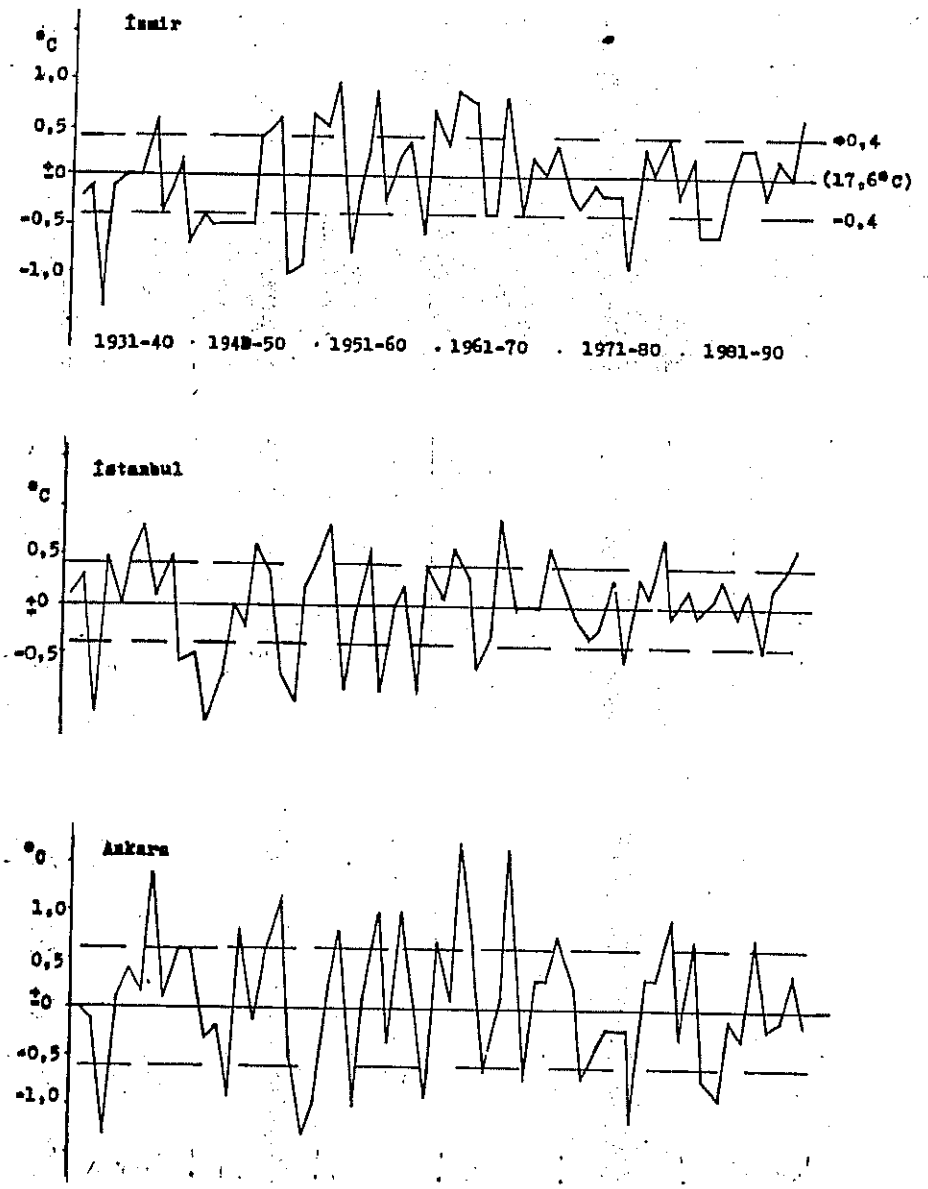

Şekil 2a. Aynı örnek istasyonlar için 1931-1990 yılları arasında görülen yıllık sıcaklık ortalamalarındaki değişmeleri. (Ortalamadan olan sapma değerleri °C).

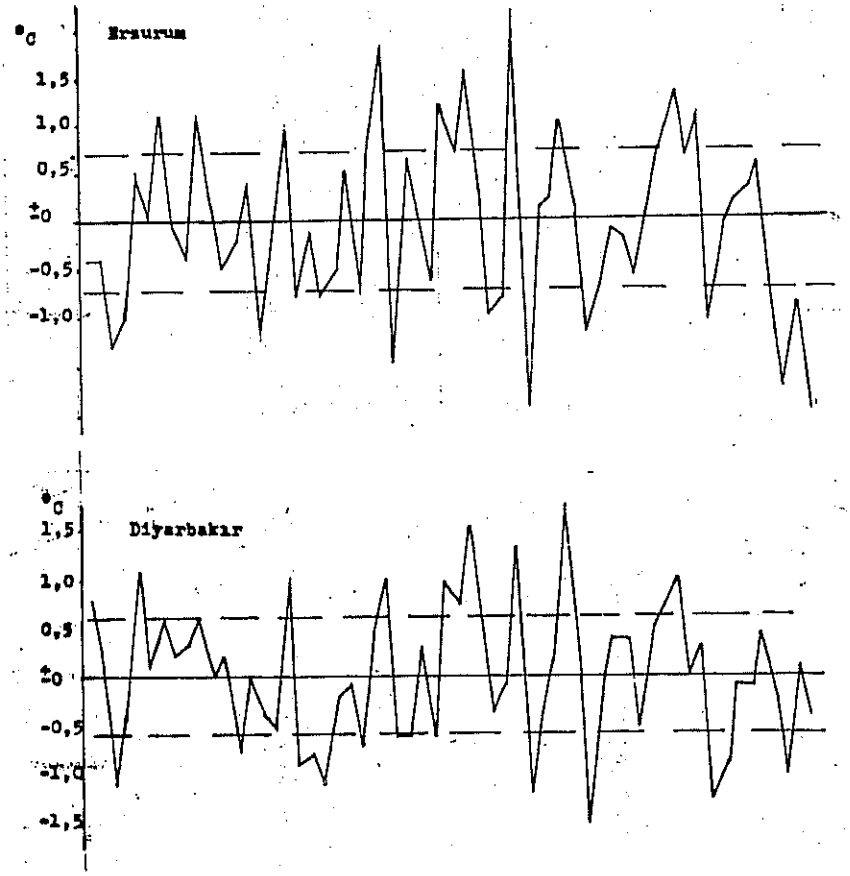

Şekil 2b. Aynı örnek istasyonlar için 1931-1990 yılları arasında görülen yıllık sıcaklık ortalamalarındaki değişmeleri. (Ortalamadan olan sapma değerleri °C).

Böylece, global ölçekte, uzun süreli az belirgin değişmelerden çok, bölgesel iklim değişmelerinin önem taşıdığı gerçeği göz önüne alındığında, incelemeden Türkiye için bazı önemli sonuçlar elde edileceği beklenmelidir.

Uzun Yıllık Devre Değişmeleri.

Otuzar yıllık "normal devre" değerlerine göre, istasyonların çoğunda 1961-1990 ortalamaları bir önceki devreden daha yüksek sıcaklık değerleriyle ayrılmakta; ancak Antalya ve Diyarbakır yörelerini temsil eden istsyonlarda 1931-1960 ortalamalarının yüksek olduğu görülmektedir. Aynı devre ortalamalarına göre, istasyonların

çoğunda 1961-1990 arası yıllarda yağış miktarlarının önceki devreden (1931-1960) daha yüksek bulunduğu görülmektedir. Bu dvrede İzmir'e ait ortalama değerlerin düşük; Trabzon ve Erzurum yörelerinde ise 1931-1960 devre ortalamalarının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır.

Onar yıllık dönemler için hesaplanan ortalama ve ortalamadan olan sapma değerleri gözönüne alındığında (Şekil 1, ve Tablo 1):

a) 1930' lu yıllarda, Türkiye genelinde ortalamaya yakın sıcaklık şartları yanında, yağışların az olduğu; bir bakıma elverişli olmayan iklim şartlarının yaşanmış bulunduğu görülmektedir.

b) 1940' lı yıllar istasyonların çoğunda sıcaklıkların daha düşük, yağışların bazı istasyonlarda fazla, bazılarında ise daha az olduğu anlaşılmaktadır.

c) 1950' li yıllarda sıcaklıkların hemen hemen bütün istasyonlarda yüksek bulunmasına karşılık, yağış ortalamalarının düşük olduğu görülmekte; Türkiye genelinde sıcak-az yağışlı yılların daha sık yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır.

d) 1960' lı yıllarda bir taraftan istasyonların hemen hemen tamamında görülen pozitif sapma değerleriyle sıcaklıkların etkili olduğu (Diyarbakır yöresinde -0,5° C 'ile düşük) ; diğer taraftan Trabzon ve Erzurum yöreleri dışında yağış miktarlarının da pozitif sapma değerleriyle bol düştüğü ortaya çıkmakta; bu bakımdan Türkiye genelinde elverişli iklim şartlarının yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır.

e) 1970 ' li yıllarda sıcaklık ortalamaları istasyonların yarısında pozitif, diğer yarısında negatif sapma değereleri göstermekte; bu değerler ± 0,1 ilâ ± 0,2° C arasında kalmaktadır. Yağış miktarlarının ortalamadan olan sapma değerleri de istasyon sayısının yarısında pozitif, yarısında negatif değer göstermekte; her iki iklim elemanının da negetif sapma değerleri gösterdiği Samsun yöresinde büyük ihtimallerle olumsuz iklim şartlarının yaşanmış olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

f) 1980 'li yıllarda, istasyonların yine çoğunda düşük sıcaklık ortalamaları ve negatif sapma değerleri görülmekte; aynı dönemde yağış miktarında da genel olarak bir azalma meydana gelmiş bulunmaktadır. Bu dönemde (1981-1990) ortalama sıcaklık ve yağış miktarının birlikte negatif sapma değerleri gösterdiği Erzurum, Trabzon ve Antalya yörelerinde büyük ihtimallerle olumsuz iklim şartları yaşanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Onar yıllık dönem değerlerinin analizlerinden çıkan sonuçlara

göre, Türkiye genelinde bölge veya en azından yöreler ölçeğinde iklim değişmeleri (veya salınımları) 'nın meydana gelmiş olduğu; ancak bu değişmelerin düzenli (= periyodik) olmadığı ifade edilebilir.

Yıldan Yıla Görülen Değişmeler (Salınımlar).

Sıcaklık değerleri ve yağış miktarına ait onar yıllık dönem ortalamalarıyla belirlenebilen değişmeler yanında, yıldan yıla görülen değişmelerin derecesinin daha fazla olacağı beklenmelidir. Bu bakımdan 1931-1960 ve 1961- 1990 arası yıllarda, özellikle ortalama sapma değerleri üstünde veya altında sıcaklık ve yağış şartlarının görüldüğü yıllar üzerinde durmanın uygun olacağı düşünülmüştür.

Yapılan analizler sırasında, sıcaklık değişmeleri bakımından özellikle kış ayları değerlerinin belirleyici rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. Ortalama sapma değerleri üzerinde sıcaklık ortalaması gösteren yıllarda kışların ılık geçmesine karşılık, sapma değerleri altında sıcaklık ortalaması gösteren yıllarda ise kışların çok soğuk geçmiş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yağış miktarındaki değişmeler bakımından bu anlamda açıklık bulunmamakta; ortalama sapma değerleri üzerinde, "çok yağışlı" geçen bir yılda, toplam miktarlardaki artışın bir sonucu olduğu gibi, herhangi bir mevsimdeki yağış payının fazlalığı şeklinde de kendisini göstermektedir. Benzer durum "az yağışlı" yıllar için de geçerli görülmektedir.

Nitekim, belli coğrafi bölgeleri temsil eden istasyonların çoğunda yıllık ortalamaların yaklaşık 1,0°C ' üzerendeki sapma değerleriyle "daha sıcak" olduğu yıllar sırasıyla; 1947, 1955, 1960, 1962, 1966, 1970, 1979, ve 1981 yıllarıdır(şekil 2). Özellikle bir yıl öncesi veya sonrasıyla birlikte incelendiğinde, 1961-1963 arası yıllarda hava sıcaklıklarının Türkiye genelinde önemli ölçüde yüksek bulunduğu görülmüştür. Bu yıllarda, meselâ Malatya' da yıllık ortalama sıcaklık, uzun yılların ortalamasından 2,0°C; Ankara' da 1,7°C daha fazla bulunmuş; bu değer Trabzon, Erzurum, Antalya, Adana ve Diyarbakır' da 1, 0 C' nin üzerinde olmuştur. Bu yıllarda diğer istasyonlar da pozitif sapma değerleriyle, ısınmaların Türkiye genelinde etkili olduğunu göstermekte; bu durum 1966 yılı için de geçerli görülmektedir.

Yıldan yıla olan sıcaklık değişmelerinin, uzun yılların ortalamasına göre negatif değerler gösterdiği, yani daha soğuk (veya serin) geçen yılların görünüş sıklıkları bakımından da bir devirlilik veya düzenli gidiş belirlenememiştir. Ancak ortalama sapma değerlerinin de altında "daha soğuk" geçen yıllar ortaya konulabilmektedir.

Nitekim Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerini temsilen seçilmiş istasyonların çoğunda, ortalama sapma değerlerinden yaklaşık 1,0°C daha düşük ortalamalarıyla; 1933, 1944, 1950, 1967, 1972, 1976, 1987 yıllarının da soğuk geçmiş olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle 1941-1943 ve 1948-1950 peş peşe soğuk geçen yıllar olmuş; 1982-1983, 1987-1988 ile 1990 yılları da bölgesel ölçüde farklı derecelerden soğuk geçen yıllar olarak ayrılmıştır.

Söz konusu yıllardaki sıcaklık azalmaları iç kısımlarda olduğu kadar kıyı yörelerinde de belirgindir. Nitekim ortalamanın altında negatif sapma değerleriyle " daha soğuk" geçen yıllara 1942' de İstanbul (G. tepe) -1,2° C; 1972' de Samsun -1,9°C, Diyarbakır -1,5°C; Malatya -1,0°C ve Erzurum -1,2°C 'lik sapma değerleriyle örnek teşkil etmektedir.

Genellikle kıyı yöreleriyle iç kısımlar arasında yıllık sıcaklık amplitüdleri bakımdan önemli ve belirgin farklar bulunmakta; kıyı istasyonlarında yıllık sıcaklık amlitüdü 20,0°C' nin altında kalmaktadır (Örnek: Göztepe' de 17,8°C, Samsun' da 16,3°C, İzmir' de 19,0°C). İç kısımlarda termik karasallığın artması ölçüsünde sıcaklık amlitüdü de fazlalaşmaktadır (Örnek: Ankara' da 23,3°C, Malatya'da 27,8°C, Erzurum' da 28,2°C). Yıliçinde mevsimlik sıcaklık değişmeleri bakımından, özellikle kış aylarındaki ortalama sıcaklık değerlerinin değişmeleri farklılık göstermektedir. Örnek olarak, İstanbul' da ortalama sapma değeri üzerinde sıcak geçen 1935-1936 ve 1950–1951 kış mevsimi ortalamaları 8,8°C olarak bulunmuş; bu değer uzun yılların ortalamasına göre (6,3°C), 2,5°C 'lik sıcaklık artışı anlamına gelmiştir. Soğuk geçen 1941-1942 ve 1948-1949 kış ayları ortalaması ise aynı istasyonda (Göztepe) 3,8°C olmuş; uzun yılların ortalamasına göre, aynı değerde (2,5°C) soğuma meydana gelmiştir. Benzer karşılaştırma başka örnek istasyonlar için de yapılmış; kış ayları ortalamaları uzun yılların ortalama sıcaklıklara göre, İzmir Ve Ankara' da ± 1,0-2,0°C, Diyarbakır' da ±2,0-3,0°C, Erzurum' da ±4,0-5,0°C'lik farklanmalar göstermiştir.

Yağış miktarlarının yıldan yıla ve yıl içindeki mevsimlik değişmeleri Türkiye gibi, subtropikal iklim kuşağı ile ılıman iklim kuşağı arasında yer alan bir ülkede su bilançosunu doğrudan etkilemesi ve yöreler ölçüsünde önemli farklılıklar meydana getirmesi bakımından, büyük önem taşımaktadır. Yağış miktarları bakımından yöreler arasında yıldan yıla önmli değişmelerin görüldüğü, fakat bu değişmelerin derecesinin ve aralığının düzenli olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yıllık yağış miktarlarıyla ortalama sıcaklık değerlerinin değiş-

meleri arasında da bir ilişkinin bulunmadığı gözlenmiştir (Şekil 3).

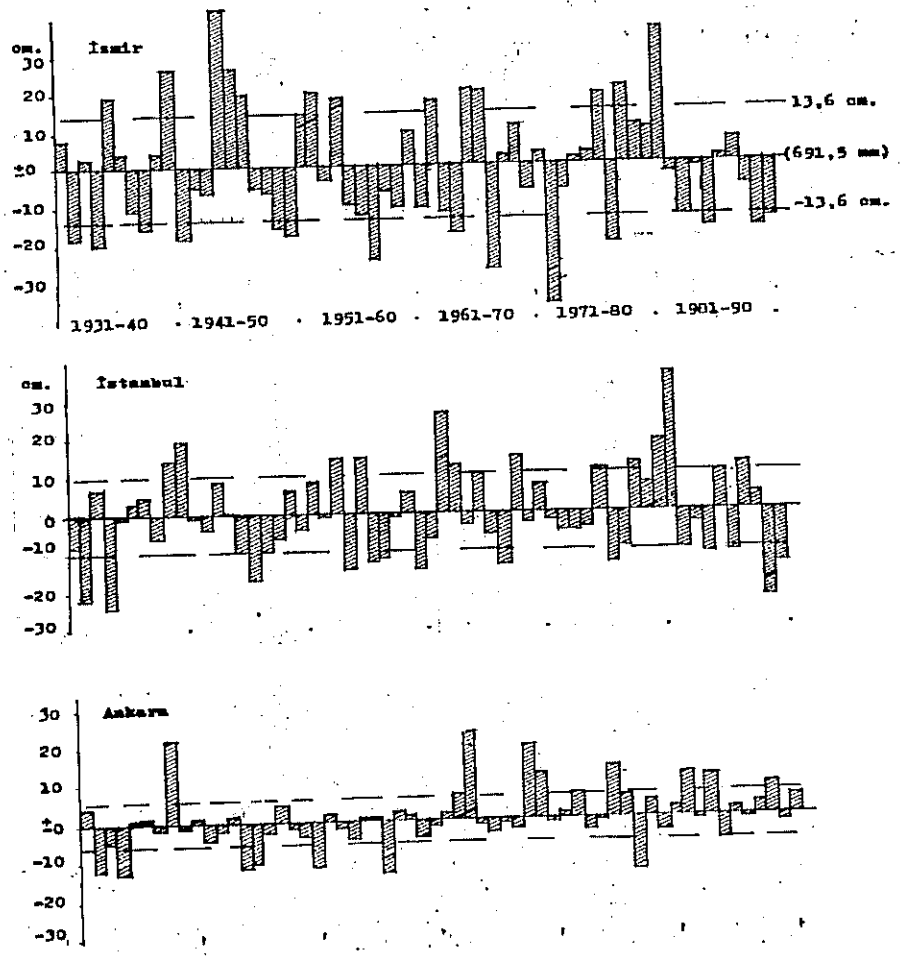

Şekil: 3. Aynı örnek istasyonlar için, 1931-1990 yılları arasında görülen yıllık yağış miktarlarındaki değişmeler (ortalamadan olan sapma miktarları cm.)

Onar yıllık dönem ortalamalarına göre, yağış miktarlarının yıldan yıla gösterdiği salınımlar daha fazla olmakta; değişmelerdeki düzensizlik(veya belirsizlik) geçerli bulunmaktadır.Ortalama sapma değerleri üzerinde 1939-1940, 1951-1952, 1962-1963, 1966-1969, 1978-1981 ve 1987-1988 yılları olmuştur.Türkiye'nin birçok istasyonunda bol yağışların düştüğü 1981 yılı değerleri: İstanbul' da(G. tepe) 104.8 cm. İzmir'de 105,6 cm; Antalya'da 159,8 cm, Adana' da 117,6

cm, Diyarbakır' da 53,7 cm, Ankara' da 49,4 cm, Malatya'da 42,0 cm. yi bulmuştur. Aynı yılda Samsun 50,3 cm, Trabzon 69.2 cm. ve Erzurum 43,9 cm. ile uzun yılların ortalamasının altında yağış almıştır. Bu ölçüde olmamakla birlikte, İstanbul (G. tepe) 1939-1940, 1962-1963 ve 1980-1981 yılları, iki yıl üst üste bol yağışların düştüğü dönemler olmuştur. Bol yağışlı yıllar İzmir için 1944-1946, 1951-1952, 1965-1966 yılları olarak görülmekte; 1987-1991 arası dört yılda kesintisiz bol yağışların düşmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Benzer durum Ankara için çizilen diyagramda 1962-1963 ve 1968-1969 yılları yağış miktarlarıyla dikkati çekmekte; Erzurum'da 1939-1940 ve 1944-1945; Diyarbakır'da 1953-1954, 1967-1968, 1987-1988 yıllarında bol yağışların düşmüş olduğu anlaşılmakta; 1962-1963 ve1966 yıllarında da elverişli iklim şartlarının yaşanmış olduğu ortaya çıkmaktadır.

Yıllık yağış miktarlarının uzun yılların ortalamalarından düşük, hatta "ortalama sapma değerleri"nin de altında, "az yağışlı" geçtiği yıllar bölgesel farklılıklar göstermekte; özellikle bir birini izleyen iki ve daha çok yıllardaki yağış azlığı bir bakıma kuraklığın etkisinin de artmış olduğunu ifade etmektedir.

Başka sözle yağış azlığının etkili olduğu yıllar örnek bazı istasyonlar için aşağıda gösterilmiştir.

Göztepe(İstanbul) da; 1931-1932, 1934, 1945-1947, 1956-1957, 1960-1961, 1966-1967, 1976-1977, 1982-1984, 1989-1990.

Ankara'da ; 1932-1934, 1944-1945, 1948-1950.

İzmir'de ; 1937-1938, 1941-1942, 1948-1950, 1956-1957, 1963-1964, 1983-1985.

Erzurum'da; 1947-1949, 1954-1955, 1960-1962, 1969-1970, 1989-1990.

Diyarbakır'da; 1931-1932, 1938-1939, 1959-1960, 1972, 1983-1984, 1989-1990.

Aylık Ortalama Sıcaklık ve Yağış Miktarlarındaki Değişmelerle Belli Hava Durumları Arasındaki İlişkiler.

İncelemenin bu bölümünde, Türkiye ölçüsünde bölgesel iklim değişmelerinin muhtemel sebepleri üzerinde durulmaktadır. Bu bakımdan öncelikle atmosfer dolaşım sisteminin Türkiye üzerinde yıldan yıla ve yıl içindeki mevsimlik değişmeleri önem taşımakta; bir bakıma "büyük hava durumları" ile onların görünüş sıklıkları

(frekansları) bu değişmelerin bir ifadesi olarak görülmektedir.

Türkiye için karakteristik hava durumları ile onların görünüş sıklıkları ve yağışlarla olan ilişkileri üzerinde önceki yıllarda ayrıntılı incelemeler yapılmıştır (3). Burada konu ile ilgisi ölçüsünde belli bazı hava durumlarının 1981-1990 arası on yılın Ocak ve Haziran aylarındaki görünüş sıklıkları ile aylık ortalama sıcaklık ve yağış miktarlarının değişmeleri arasındaki ilişkiler gösterilmeye çalışılacaktır (Tablo 2 ve 3).

ONAR YILIK DEVRE ORTALAMALARININ UZUN YILLIK YAĞIŞ ORTALAMASINDAN SAPMA DEGERLERI (cm.):

	1931-40	1941-50	1951-60	1961-70	1971-80	1981-90	ORT.
G.Tepe :	-0.8	-3.4	-0.2	3.6	1.3	-0.6	68.2
Samsun :	?	?	?	7.2	-3.6	-3.5	68.9
Trabzon :	3.5	5.8	-0.4	-3.3	-5.7	-0.1	80.6
Izmir :	0.4	1.7	-0.4	0.0	0.5	-2.4	68.6
Antalya:	1.9	-6.8	-0.8	10.9	0.3	-6.0	104.9
Adana :	-6.3	0.1	-5.0	11.1	-2.8	1.0	64.8
D.Bakır:	-6.3	2.7	0.6	5.8	-0.3	2.4	49.6
Ankara :	-1.6	-4.6	-1.9	5.0	0.6	-2.6	38.6
Malatya :	-3.4	-0.9	-1.5	4.2	1.9	0.0	38.8
Erzurum :	11.7	1.7	-4.3	-4.2	-2.0	-2.7	44.6

Tablo:3. 1981-1990 arası on yılın Ocak aylarında belli hava durumlarıyla sıcaklık ortalamaları ve yağış miktarları arasındaki ilişki.

Kış mevsimini temsilen Ocak ayında, "merkezi alçak basınçlı" hava durumlarının (orta enlem siklonları) görüldüğü günlerde Türkiye genelinde kararsız hava şartları, kısa sürede önemli sıcaklık değişmeleri ve frontal yağışlar etkili olmakta; özellikle iç kısımlarda kuru soğuklar ardından ılık günler yaşanmaktadır. Buna karşılık, "merkezi yüksek basınçlı" hava durumları (bilhassa termik doğuşlu antisiklon koşullarında) kış aylarında kararlı, soğuk-yağışsız (veya az yağışlı) hava devreleri şeklinde etkili olmakta; kuru-soğuk kış günleri yaşanmaktadır. Bu hava durumları farklı görünüş sıklıklarıyla yörelerin yağış ve sıcaklık koşullarını ana hatlarıyla belirlemektedir. Merkezi Alçak Basınçlı hava durumlarının 1981-1990 arası on yılın

3) Nişancı, A. (1973) : Studien zu den Niederschhagsverhlaltn'iesen in der Tükei... (Diss) Bonn, (Almanya)

	Merkezi AB./YB.'ı hava Durumu(Gün Sayısı)	G.Tepe	İzmir	Ankara	D.Bakır	Erzurum	Yağış Miktarları (em.) G.Tepe	İzmir	Ankara	D.Bakır	Erzurum
1981	5/-	8,7	8,0	2,8	3,0	-8,0	18,2	33,8	6,6	9,2	2,1
1982	2/6	5,8	9,6	1,2	2,4	-5,8	11,3	6,4	3,3	5,5	1,8
1983	3/5	8,4	8,9	-3,6	-3,7	-12,0	17,2	4,7	4,3	9,4	1,3
1984	7/-	7,8	9,6	2,8	3,2	-7,8	9,7	24,3	4,1	4,5	1,7
1985	16/-	6,9	10,7	2,5	4,3	-6,1	16,6	14,6	6,5	6,6	2,0
1986	8/2	8,1	10,4	3,0	3,3	-7,5	14,3	28,3	7,8	3,2	4,1
1987	7/-	5,7	10,1	2,2	2,9	-4,0	10,8	20,4	8,5	8,3	3,7
1988	5/4	7,2	9,8	1,7	1,5	-11,7	1,2	5,6	1,5	10,2	2,5
1989	7/8	4,7	8,9	-2,3	-1,8	-14,5	2,9	0,5	0,6	0,1	0,2
1990	11/15	4,9	7,0	-3,6	-0,8	-15,8	3,4	3,1	2,2	7,0	1,4
Uzun yılların ort.(C)		6,5	8,6	-0,1	1,6	-8,7	9,5	14,2	4,2	7,7	2,6

Ocak aylarında daha sık görüldüğü, özellikle 1984-1987 arası yıllarda, aylık ortalama sıcaklık ve yağış miktarları uzun yılların ortalamalarına göre, daha yüksek bulunmuştur. Örnek, Göztepe (İstanbul)'de 1986 yılı Ocak ayı ortalama sıcaklığı (8, 1°C) uzun yılların ortalamasından (5,5°C), 2,6°C daha fazla olmuş; bu değer İzmir için 1985 yılı Ocak ayında 2,0°C'nin üzerinde bulunmuştur. Aynı yıllarda Ocak ayı ortalama sıcaklığı Ankara'da 3,1°C, Diyarbakır'da 2,7°C ve Erzurum'da (1987 yılı Ocak ayı) 4,7°C daha fazla olmuştur.

Uzun yılların ortalamalarına göre, daha düşük sıcaklık değerleri Merkezi Yüksek Basınçlı hava durumlarının daha sık görüldüğü 1982 ve 1989-1990 yıllarının Ocak aylarındaki değişmelerle ilgili görülmektedir. Meselâ, İzmir'de 1983 ve 1989 Ocak ayları ortalamaları (6,9°C), uzun yılların ortalamasından (8,6°C) , 1, 7°C daha düşük bulunmuş ; bu değer 1990 yılı Ocak ayında da 1, 6°C olmuşutur. Diğer bazı istasyonlarda da on yıllık dönemin en düşük Ocak ayı ortalama sıcaklıkları , Merkezi Yüksek Basınçlı hava durumlarının görünüş sıklıklarının arttığı yıllarda tespit edilmiştir. Bu değer İstanbul'da 4. 7°C (1980) ; Ankara'da 3, 8°C (1990) ; Diyarbakır'da -3, 7°C (1983) ; Erzurum'da -15, 8°C (1990) olarak hesaplanmıştır.

Aylık yağış miktarı bakımından da benzer ilişkilerin ana hatlarıyla mevcut olduğu görülmektedir.Merkezi Alçak Basınçlı hava durumlarının Ocak ayı yağış miktarları genellikle daha fazla ; Merkezi Yüksek Basınçlı hava durumlarının daha sık görüldüğü 1982-1983 ve 1989-1990 yılarında Ocak ayı yağış miktarları ise genellikle daha düşük olmuştur. Meselâ, İzmir'de uzun yılların Ocak ayı ortalama yağış miktarı 14,2 cm. bulunmuş iken, 1981 yılı Ocak ayı yağış miktarı 33,8 cm., 1986 yılı Ocak ayının ise 28,3 cm. olmuştur. Diğer istasyonların bol yağışları da bu yılların Ocak ayında düşmüştür. Örnek olarak, İstanbul 1985 yılı Ocak ayında 18,8 cm., Ankara 1987 yılı Ocak ayında 8,5 cm., Diyarbakır 1981 yılı Ocak ayında 9,2 cm., Erzurum 1986 yılı Ocak ayında 4,1 cm. yağış almıştır. Buna karşılık Merkezi Yüksek Basınçlı hava durumlarının daha sık görüldüğü 1982-1983 ve 1989-1990 yılları Ocak ayı yağış miktarları, uzun yıllar ortalamasına göre, düşük değerler göstermekte; büyük ihtimallerle yağışlar yetersiz kalmış olmaktadır. Meselâ, İzmir'de 1989 yılı Ocak ayı yağış miktarı sadece 0,9 cm. olarak bulunmuş; bu değer aynı yıllarda, İstanbul'da 2,9 cm., Ankara'da 0,6 cm., Diyarbakır'da 0,1 cm. ve Erzurum'da 0,2 cm. gibi çok düşük miktarlarda kalmıştır.

Benzer analizler bu kere yaz yarıyılını temsilen Haziran ayı değerleri için yapılmıştır. Yaz yarıyılının yüksek görünüş sıklığıyla

hâkim hava durumu (Meltem Hava Durumu), Türkiye üzerinde Azor Yüksek Basınç alanı ile Basra Alçak Basınç Merkezi arasında gelişmekte; yüksek seviyelerin Subtropikal Yüksek Basınç bölgeleri kontrolünde, uzun süreli (10-15 gün), kararlı hava devreleri şeklinde, sıcak ve yağışsız (kurak) yaz günleri yaşanmaktadır. Ancak bu uzun devreli, kararlı hava durumları zaman zaman kuzey enlemlerden sokulan "soğuk cephe sağnak yağışlı" hava durumları veya yüksek troposferin "soğuk damla" durumlarıyla aralanmakta, âdeta kesintiye uğramaktadır. Yaz yarıyılının kısa süreli (1-2 gün), kararsız, sağnak yağışlı (konveksiyonel) hava şartları daha ziyade lokal (yerel) nitelikte görülmektedir. Böyle günlerin görünüş ihtimali ilkbahar-yaz başlarında nisbeten fazla olmaktadır. Bir bakıma, yaz yarıyılının "normal gidişi"ni bozan, kararsız hava durumları bir arada ele alınmış ve 1981-1990 arası on yılın Haziran aylarındaki görünüş sıklıklarıyla (gün sayısı olarak) tablo değerleri şeklinde gösterilmiştir (Tablo 4). Bu kararsız hava durumlarının görünüş sıklıkları ile Haziran ayı ortalama sıcaklık ve yağış miktarlarındaki değişmeler karşılaştırılmıştır.

Türkiye genelinde bu kısa süreli, kararsız hava durumları nisbi serin-sağnak yağışlarıyla yöreler için kısa geçişli, lokal (yerel) görünüşler olması sebebiyle, etkilerinin aylık ortalama sıcaklık ve yağış miktarlarına doğrudan yansımadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, böyle günlerin seyrek görüldüğü 1982 yılı Haziran ayının ortalama sıcaklığı, İstanbul'da (Göztepe) 21,6°C, İzmir'de 25,4°C, Ankara'da 19,1°C, Diyarbakır'da 24,9°C, Erzurum'da 15,0°C ile uzun yılların ortalamalarına yakın, hatta bazı istasyonlarda daha yüksek değerdedir. Aynı hava durumlarının daha sık görüldüğü 1988 yılı Haziran ayının ortalama sıcaklıkları da sırayla; İstanbul'da 21,8°C, İzmir'de 25,9°C, Ankara'da 18,5°C, Diyarbakır'da 24,4°C, Erzurum'da 13,4°C. olmuştur. Bu son değerler özellikle iç kısımların istasyonları için 1-2°C'lik bir serinlemeyi ifade ediyor ise de, aynı hava durumlarının yine nisbeten sık görüldüğü 1985 ve 1989 yılı Haziran ayı otalama sıcaklıkları yüksek bulunmaktadır.

Benzer durum Haziran ayı yağış miktarlarındaki değişmeler bakımından da geçerli görülmekte; yaz yarıyılının kararsız, kısa süreli serin-sağnak yağışlı hava durumlarının görünüş sıklığı ile aylık yağış miktarlarının değişmeleri arasında doğrudan bir ilişkinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Ancak yine bazı istasyonlar için aylık yağış miktarları artışının bu hava durumlarının görünüş sıklığı ile ilişkili olduğu söylenebilir. Meselâ, kararsız hava durumlarının sık görüldüğü 1986 yılı Haziran ayında İstanbul'da 2,9 cm., İzmir 2,1 cm., Ankara 6,3

1981-1990 ARASI ON YILIN HAZIRAN AYLARINDA BELLI HAVA DURUMLARIYLA SICAKLIK ORTALAMALI VE YAGIŞ MIKTARLARI ARASINDAKI II
DEGERLERI (cm.)

	Kararsız-Sağnaklı Hava Durumu	Sıcaklık (°C) G.Tepe	İzmir	Ankara	D.Bakır	Erzurum	Yağış Miktarları (cm.) G.Tepe	İzmir	Ankara	D.Bakır	Erzurum
1981	16	22,0	26,7	20,8	25,8	14,6	4,2	.	2,5	1,9	7,5
1982	10	21,6	25,4	19,1	24,9	15,0	0,3	.	4,4	1,0	2,4
1983	19	20,7	24,1	19,1	25,0	14,4	4,8	1,3	4,2	1,7	3,8
1984	15	20,7	24,5	19,5	27,2	15,8	2,7	0,0	2,7	0,0	2,0
1985	24	21,0	25,2	20,1	27,3	18,8	1,4	0,2	0,5	0,0	1,5
1986	21	22,0	25,6	18,9	25,6	14,1	2,9	2,1	6,3	0,0	4,7
1987	13	21,2	25,6	19,1	26,7	15,4	0,9	0,2	3,8	0,4	3,7
1988	27	21,8	25,9	18,5	24,4	13,4	5,0	0,0	9,6	0,3	5,1
1989	24	20,9	26,2	19,5	27,0	15,4	1,3	3,9	2,0	0,1	3,1
1990	19	20,9	26,3	19,2	25,7	14,2	3,2	0,3	1,5	2,5	5,8
	Uzun yılların ort. sıcaklığı: (°c)	20,8	25,1	19,9	25,9	14,4	2,3	1,0	3,2	0,7	5,3

cm., Erzurum 4,7 cm ile uzun yılların ortalamaları üzerinde yağışlar almış; 1989 yılı Haziran ayı yağışları ise İstanbul'da 5,0 cm., Ankara'da 9,6 cm., ve Erzurum'da 5,1 cm. ile ortalamaların üzerine çıkmıştır.

SONUÇ:

Türkiye genelinde, bölgesel ölçekteki iklim değişmeleri konusu meteoroloji istasyonlarının 1931-1960 ve1961-1990 devrelerine ait ortalama sıcaklık ve yağış miktarları yardımıyla incelenmiş; yapılan analizler sırasında onar yıllık dönem ortalamaları ile ortalamadan olan sapma değerleri ve yıldan yıla görülen değişmelerin derecesi üzerinde durulmuştur.

Yapılan analizler sonunda, Türkiye genelinde, bölgesel ölçekte iklim değişmelerinin meydana gelmiş olduğu; ancak bu değişmelerin düzenli olmadığı gözlenmiştir. Onar yıllık dönem ortalamaları yanında, yıldan yıla görülen değişmelerin derecesinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Sıcaklık değişmeleri bakımından kış ayları değerlerinin etkili olduğu; yaz ayları sıcaklık değişmelerinin ise o ölçüde önemli olmadığı görülmüştür. Yıllık yağış miktarlarındaki değişmelerin yıl içinde mevsimlere bağlı oluş düzeni tanınamamıştır. Sıcaklık değerleriyle yağış miktarlarının değişmeleri arasında da bir ilişkinin bulunmadığı anlaşılmıştır.

Bölgesel iklim değişmelerinin muhtemel sebepleri atmosfer dolaşım sistemi ve onun belli hava durumları şeklindeki görünüşlerinde aranmış; kış mevsimini temsilen Ocak ayında, Merkez Alçak Basınçlı hava durumlarının sık görüldüğü yıllar ılık-bol yağışlı dönemleri meydana getirdiği; "Merkezi Yüksek Basınçlı" hava durumlarının daha sık görüldüğü yıllarda ise soğuk-az yağışlı (kuru soğuk) dönemlerin tekrarlanma ihtimallerinin yüksek olduğu anlaşılmakta; yaz yarıyılının kararsız-sağnak yağışlı, kısa süreli (1-2 gün) hava devrelerinin mevsim ortalamalarına doğrudan yansıyarak etkilerinin görülmediği, değişmelerin lokal (yerel) ölçekte kaldığı anlaşılmaktadır.

CAHİT KÜLEBİ' NİN ŞİİRLERİNDE KADINLAR VE ÇOCUKLAR

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖZBALCI*

1. Giriş:

Kişiden kişiye değişen ızafî bir değer olan güzellik kavramı, edebiyatta önemli bir yer işgâl eder. Arandığı zaman tabiatın her levhasında görülmesi muhtemel bir unsur olan güzelliği, edebiyat umûmiyetle insanda ve bilhassa kadın varlığında aramaya yönelmiş ve kadını bir güzellik sembolü hâline getirmiştir. Her kalem sahibinin kendine has dünya görüşü ve zevk anlayışı zaviyesinden ele alıp değişik tahayyül ve gözlemlerle eserine aksettirdiği bu sembolün yer almadığı edebî eser hemen hemen yok gibidir.

Bu husus, bütün dünya edebiyatlarında olduğu gibi, bizim edebiyatımız için de böyledir. Edebiyatımızın başlangıç yıllarından beri gerek yazılı, gerekse sözlü bütün edebî mahsullerimizde kadın vardır. Hattâ bizim yaradılış destanımızda Tanrı' ya yaratma ilhâmını bir kadın hayâlinin verdiği inancına bile yer verilir. Genç kız ve kadınlarla ilgili çok çeşitli motifler, başta *Oğuz Kağan Destanı* olmak üzere bütün destanlarımızın en zengin ve canlı unsurlarını teşkil ederler. Dilimizin ilk yazılı belgeleri olarak kabul edilen *Orhun Âbideleri*' nde, tahtın sorumluluğunu kağanla paylaşan Türk kadınının eriştiği sosyal seviye, açık bir şekilde ortaya konulur. Kültürümüzün âbide eserlerinden biri olan *Dede Korkut Hikâyeleri*' nde ise, kadının Türklerin hayatında ne kadar önemli ve üstün bir yere sahip olduğuna defalarca işâret edilir. Bu hikâyelerde kadın, zaman zaman aşkın ve güzelliğin sembolü olarak ele alınmakla beraber, o genellikle erkeği ile birlikte sosyal hayatın her safhasında görülen ve toplum içinde çok önemli görevler üstlenen bir varlıktır. Çocuğunun anasıdır, erkeğinin vafâlı arkadaşıdır, bazan ailenin reisidir ve daima evin direğidir. Hattâ bazan o, erkeği ile birlikte ata biner, ok atar ve kılıç kuşanır.

Kuruluşunu ve kökleşmesini 15' inci yüzyılda tamamlamış ve 16' ıncı yüzyıldan itibaren artık klâsik olma vasfını kazanmış olan *Divan Edebiyatı* 'mız da, aslında bir kadın ve aşk edebiyatıdır. Aşk ve kadın temaları, bu edebiyatta hikmetten sonra işlenen en kuvvetli

* Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

temalardır. Bu edebiyatta aşkın, daha ziyâde ilahî ve tasavvufî bir karakter taşıdığı doğrudur. Ancak bu aşka da beşerî aşk köprüsünden geçilerek varıldığını unutmamak lâzımdır. Âşık edebiyatımızla anonim halk edebiyatımıza gelince, bunların en zengin ilham kaynaklarını da, hiç şüphesiz aşk ve kadınla ilgili meseleler teşkil eder. Başta, " **Ben güzele güzel demem- Güzel benim olmayınca**" diyen **Karacaoğlan**'ın koşmaları, semaileri ve türküleri olmak üzere, bütün saz şâirlerimizin şiirlerinde "yavru balaban bakışlı" ve "yayla çiçeği kokuşlu" Anadolu güzellerinin, Elif'lerin , Ayşe'lerin, Fatma'ların, Aslı'ların, Zeynep'lerin o duru, o arık, o berrak, o alımlı güzellikleri dile getirilir. Mani ve türkülerimiz ise, baştan başa sunaya, kuğuya, güvercine benzeyen elâ gözlü, sümbül saçlı kızlarımızın ve kadınlarımızın güzellğini, onlara duyulan aşkı, özlemi ve onlardan ayrılışın verdiği acı ve ıstırabı terennüm eder.

Türk edebiyatının Tanzimat'la başlayan yenileşme devresinde de aşk ve kadın temaları, gittikçe yoğunluk kazanan bir nispette ele alınıp işlenmeye devam eder. Eşi **Fatma Hanım**' ın ölümü üzerine derinden sarsılan ve bu sarsıntı ile *Makber*'i kaleme alan **Abdülhak Hâmid** (1852-1937) 'den başlayarak, bütün Tanzimat dönemi yazarlarının edebî ürünlerinde kadının varlığı, ağırlıklı olarak hissedilir. Bu dönemin bir devamı niteliğinde olan Servet-i Fünûn edebiyatı ise, baştan başa romantik aşkların, acı ve ıstırapların edebiyatıdır. Karanlık bir melankoli içinde bunalan bu edebiyata mansup yazarların şiirlerinde ve romanlarında en fazla işlenen temalar, aşk, kadın ve aile hayatı ile ilgili temalardır. Bu edebiyatın en büyük şâiri **Fikret** (1867-1915), teması kadın olan pek çok şiir yazmıştır. **Cenab** (1870- 1934) 'ın en güzel ve en tanınmış şiirlerinin teması da aşk ve kadındır. Katıksız bir aşk ve kadın şâiri olan **Cenab**, birçok bakımdan beğenilmiş şiirleri arasında yer alan *Don Juan*'da, aşk ve kadın konularındaki bütün birikimlerini sergiler gibidir. Bu şiirin, onun aşk ve kadın konularındaki sözcülüğünü yaptığı söylenebilir. **Cenab**'ın, *Senin İçin* adlı şiiri de, kadın teminin işlendiği güzel şiirlerden biridir.

Servet-i Fünûn hareketine mensup şâirler arasında **Hüseyin Suad** (1867-1942), **Hüseyin Siyret** (1872-1959) ve **Celâl Sâhir** (1883-1935) de, şiirlerinde aşk ve kadın konularına en fazla yer veren şâirler arasında sayılabilir. Hattâ bu sonuncusunu yalnız aşk ve kadın şâiri olarak nitelemekte hiçbir sakınca yoktur. Aynı dönemin roman ve hikâyelerini zenginleştirip güzelleştiren de, onların aşk ve kadın konularına ağırlıklı bir şekilde eğilmeleri ve Türk okuyucusuna takdim ettikleri yeni, değişik, canlı, yaşamayı seven, hayattan izole

olmamış kadın tipleridir. Dönemin roman ve hikâye yazarları, aşk ve kadınla ilgili meselelerle çok yakından ilgilenen şahsiyetlerdir. Hattâ **Mehmed Rauf** (1875-1931) gibi bazıları, roman ve hikâyelerinde, kadın haklarından, kadınlardan ve aşktan başka bir şeyden söz etmemiştir.

Edebiyatımızın bağımsız isimleri arasında üstün bir yer işgâl eden **Ahmet Hâşim** (1884-1933)'in şiirlerinde ise, kadın bazan anne, bazan sevgili, bazan kardeş, bazan da dost ve arkadaştır. Annesini küçük yaşta kaybetmiş olmanın acısını ömrü boyunca unutamamış olan *O Belde* ve *Şi'r-i Kamer* şâiri, teması aşk ve kadın olan pek çok şiir yazmıştır. **Hâşim**, *O Belde*'de sevgilisine seslenirken, hayâl ettiği o beldenin güzel, saf, gözleri hüzün dolu güzellerini de tasvir eder. Şâire göre, bu güzel kadınlar, ya kız kardeş, yahut da sevgilidirler ve onlar, aynı zamanda gönüldeki acıları dindirmesini de bilirler. *Şi'r-i Kamer* serisinde ise **Hâşim**, Dicle kenarında annesi ile birlikte geçirdiği gecelere duyğu özlemi nostaljik bir atmosfer içinde dile getirirken, küçük yaşta kaybettiği hasta annesinin ıstırapları ile beraber kendi talihsizliğini de şiirin büyülü aynasına başarıyla yansıtır.

Uzun bir geçmişi olan edebiyatımızın muhtelif devirlerinden gelişigüzel seçilmiş bu örnekleri istenildiği kadar çoğaltmak her zaman mümkündür. Zira, yukarıda da ifâde ettiğimiz gibi, kadın ve onunla ilgili meseleler, her devirde şâir ve yazarlarımızın en çok işledikleri temalar arasında daima ilk sırayı işgâl etmiştir. Kimi yazarlarımız kadını maddî ve manevî bütün vasıfları ile ele alıp eserlerinde işlerken, kimileri de onu sadece çehre güzelliği ile, fizikî görüşünü ile değerlendirmişlerdir.Bazıları ise, güzelliği kadının yalnız iç dünyasında, ruhî vasıflarında aramışlardır. Ama, şöyle veya böyle, kadın her zaman ve mekânda edebiyat sanatını güzelleştirip zenginleştiren en önemli ilham kaynaklarından biri olmuştur.

Bu makalemizde biz, Cumhuriyet dönemi şiirimizin tanınmış şâirlerinden **Cahit Külebi** (d.1917)'nin, şiirlerinde "kadın" ve buna bağlı olarak "çocuk" konularını nasıl işlediğini, kadını ve çocuğu nasıl değerlendirdiğini gözden geçirmeğe çalışaçağız.

2. Külebi'nin Şiirlerinde Kadınlar:

Çok yönlü, şiir alanı hayli geniş bir şâir olan Külebi, şiirlerinde çok değişik konulara eğilmiştir. Anadolu'nun çeşitli tabiî güzellikleri yanında, yurt ve tabiat sevgisi; acıları, umutları, sevinç ve özlemleri ile Anadolu'nun bütün insanları, köylüler, kentliler, kadınlar ve

çocuklar, onun işlediği başlıca konular arasında sayılabilir. O, şiirlerini, başta Anadolu halkı olmak üzere, bizim insanlarımıza duyduğu sıcak ve içten bir sevgi ile yoğurmuş, halkımızın konuştuğu yaşayan, canlı, duru ve berrak bir Türkçe ile söylemiştir. Şiirlerinde büyük şehrin gürültülü, kalabalık, karmaşık ve sıkıcı havasından bunalan ve ondan kaçıp kurtulmak isteyen insanın özlem ve arayışlarını dile getiren şâirin şiirlerine, bu özlem ve arayışların buruk bir tat ve aşırı bir duygusallık hâlinde sindiği görülür. Sürekli bir kaçış psikolojisi içinde yaşayan Külebi, bu duyguyu aynen şiirlerine de yansıtmıştır. *Hikâye* adlı ünlü şiirinde (s. 14)*, tabiatın temiz sinesine, sonsuz kırlara, ceviz ağaçlarının yarattığı serinliğe, buğday tarlalarına, eşkiya seslerinin doldurduğu gecelere ve serin ormanlara duyulan özlem,bir kadına duyulan sevgi ile içiçe verilmiştir. Bu şiir, gurbete düşmüş bir Anadolu insanının içine sinen gariplik ve yalnızlık duygularını işlerken, onun doğup büyüdüğü köyünde ve kasabasında yaşanan basit ve sade hayata duyduğu derin özlemin ve o hayata bağlılığının da bir ifâdesi olmaktadır.

Külebi şiirlerinde daha ziyâde çalışan, inanan ve yürekten bağlanan insanların çile dolu hayatını anlatır. Ancak o bu şiirleri aşk ve sevgi ile yoğurmayı, onlara ümidi ve kendine güven duygusunu yerleştirmeyi de ihmal etmez. Böylece acı ve katı gerçekleri yumuşatır, acılı anlatışına sevmenin, bağlanmanın, inanmanın, ümidin ve aşkın güzelliklerini de katmış olur. Onun şiirlerinde her çeşit insan ve her tür kadın vardır. Sözgelişi *Mehmet Ali* (s.30) başlıklı şiirde acısı, kederi, sevinci ve umutları ile, renkli tablolar hâlinde karakterize edilen insan, Anadolu insanının proto-tipidir. Külebi, işte bu insanın şiirini yazar. Külebi'ye göre bu insan, gerektiği zaman gülmesini en iyi şekilde becerebilen, fakat "öl deyince" ölmesini de bilen insandır. Çalışmak, didinmek, yorulmak ona mahsustur.O, "kış ve yaz düşünceli", "kış ve yaz yalnayak" tır (s. 235). Bu insanlar arasında, " Bütün ışıklarını yakmış, mavi bir boncuk" gibi göz kamaştıran şehirli kadın da (s. 235), eli nasırlı, "Hep yanık tenli, ya bir çınar gibi sağlam, ya da hep veremli (s. 39) olan köylü kadınlarımız da vardır.

Kız ve kadın kelimelerine şiirlerinde çok sık yer veren Cahit Külebi, aşkı ve kadını hiç bayağılaştırmadan, temiz ve asil duygularla işleyen bir şâirimizdir. Şiir ve sanat anlayışını dile getirdiği *Şiir Yöntemi* adlı şiirinde, şiir yazmaya beş yaşında başladığını belirtir ve

* Bu yazıda parantez içinde yer verilen rakamlar, **Adam Yayınları** arasında çıkan *Cahit Külebi- Bütün Şiirleri* (8.bs.), İstanbul 1988 adlı kitaptaki sayfa numaralarıdır.

bu yolda ilk ustasının halk, ikinci ustasının tabiat, üçüncü ustasının ise kadınlar olduğunu söyler:

Üçüncü ustamdı kadınlar.
Tekdüze yaşantıya
Kaynar dururlar semaver gibi.
Onlar öğretiti bana sevgiyi.
Gözleri çıra gibi yanar,
Ak badem olur tenleri,
Güvercin kanadına benzer elleri.(1)

Elleri güvercin kanadına benzeyen, tenleri ak bademi andıran, gözleri çıra gibi yanan bu kadınlar, şâire göre, monoton, kalıplaşmış, hiç değişmeyen bir hayatın içinde tıpkı semaver gibi kaynayarak yaşamaya çalışmaktadırlar. Külebi'ye şiir yazmayı, sevgiyi, sevmeyi öğreten de, sevinçler, acılar, özlemler içinde çırpınıp duran bu fedakâr Anadolu kadınları olmuştur.

Külebi'nin bütün şiirlerinde aşktan söz edilir. Elbet bu yalnız kadına duyulan bir aşk değildir. Bazan memlekete, bazan da tabiata, onun güzelliklerine duyulan bir aşktır. Ancak şâirin kadın aşkından daha fazla sözettiğini de söylemek gerekir. Hattâ o kadın, memleket ve tabiata duyduğu aşkı içiçe ve birlikte ele alıp işlemiş, böylece kadına duyduğu aşka daha bir yücelik, daha bir kutsallık kazandırmak istemiştir. *Rüzgâr* adını taşıyan ikinci şiir kitabının dört bölümünden birisini tamâmiyle kadınlara ayırmış olan Külebi'nin şiiri(2), dürüst, samimi ve çıkara dayanmayan sevgilerin dünyasında aranmalıdır. Belki ilkeldir, modası geçmiştir, ama "sevgi" sevgi olalı niteliğini yitirmemiştir. Onun sevgisi **Karacaoğlan**'ınkine benzer. O zaten kendisini de **Karacaoğlan**'a benzetir, hattâ ona "bacanak" der. Bu benzetiş, onun kadına duyduğu ilgi ile ilgilidir. Onun **Karacaoğlan**'a bacanaklığı, Anadolu halkının belirgin özelliklerinden birisini, kadına duyulan doğal özlemin bazan alaylı, bazan övücü bir humorla dile getirilişidir (s.50).(3)

Külebi kadını bir bütün olarak ele almış ve onu her yönüyle işlemiştir. Kadın onun şiirlerinde bazan sevgili, bazan ana, bazan

---

(1) **Cahit KÜLEBİ**, *Şiir Her Zaman*, Kelebek Yayınları, İstanbul 1985, s. 174; **Muzaffer UYGUNER**, *Cahit Külebi- Yaşamı, şiiri, yapıtları, seçmeler*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1991, ss. 35- 36.

(2) **Cahit KÜLEBİ**, *Rüzgâr*, Varlık Yayınları, 3. bs, İstanbul 1962, ss. 19-26.

(3) **Muzaffer ERDOST**, *"Karacaoğlan'ın Bacanağı"*, **Yusufcuk Dergisi**, nr. 12, Aralık 1979.

fedakâr bir eş, bazan da düşmüş bir sokak kadınıdır. O, *Adamın Biri* adlı kitabında yer alan *Kadınlar*;(4) *Rüzgâr*'da yer alan *Kadınlar I,II,III*; *İstanbul'daki* ve *S I,II*;(5) *Yeşeren Otlar*'da yer alan *Dişi, Kendisi, Küçük Hanımın Sevdası, Avrat* (6) gibi pek çok şiirinde değişik kesimlere mensup çeşitli özelliklere sahip kadınları anlatmış, kimi kadınları övmüş, kimilerini de yermiştir. Bunlarda ve benzeri şiirlerinde Külebi, kadınlar hakkındaki düşüncelerini dile getirirken, kadınları küçük kağnılara ve küçük yarış arabalarına benzeyenleri diye ayırır. Başka bir söyleyişle, köylü kadınlarla şehirli kadınları karşılaştırarak anlatır. Şâire göre, şehirli kadınların gözleri, yüzleri boyalıdır, süslüdür. Küçük yarış arabalarına benzerler. Köylü kadınlar ise güler yüzlüdürler, süs, makyaj nedir bilmezler. Akılları bir saat gibi işler ve küçük kağnılara benzerler. **Orhan Veli** (1914-1950)'nin dediği gibi,(7) seçtiği konuları iyi işleyen Külebi, başarılı bir gözlem ustasıdır. Eğer kadınları işliyorsa, onları kendi doğal çevreleri içinde verir, benzetmelerini de bu çevre içinden seçer. Bu onun bir özelliğidir. Köylü kadını köy çevresinden alınmış kağnıya, şehirli kadını şehir hayatına özgü küçük yarış arabasına benzetmesi bundandır. Küçük yarış arabasına benzeyen şehirli kadın, ona göre, "Bütün ışıklarını yakmış"tır. Yani süslenmiş, makyaj yapmış, takı takmış, kısaca dişiliğini ön plâna çıkarma uğruna ne gerekiyorsa yapmıştır. Son derece dikkat çekicidir, insanların bakışını hep üzerine çeker, âdeta insanın üzerine üzerine gelir. Yarış arabası veya akıp giden bir dağ suyu gibi sürekli hareket hâlindedir. Şehrin o hızlı, o hareketli hayatına ayak uydurmuştur. Yarış arabası ile dağ suyunun ortak özelliği, ömürlerinin kısa olmasıdır. Yarış arabasının sonu bellidir; beklenmedik bir anda işe yaramaz hâle geliverir. Dağ suyu da yaz gelince birden kurur, gider. Bunun gibi, şehirli kadının güzelliği de, aşkı da sürekli değildir, gelip geçicidir. O şekle, dış görünüşe, modaya düşkündür. "Süt beyaz, süzme bal" gibidir, ama bu güzel dış görünüşün altında şehir hayatının bütün çetrefillikleri gizlidir. Şehirde otobüsler, kamyonlar insanı nasıl canından bezdirirse, şehirli kadın da öyledir; o da insanı canından bezdirir, kaprisleri, sonu gelmez istekleri insanı bıktırır, usandırır. Bu yüzden Külebi, şehir hayatından ve şehirli kadının gösteriş düşkünü oluşundan, onun yapmacık

(4) **Cahit KÜLEBİ**, *Adamın Biri*, Varlık Yayınları, 2.bs. İstanbul 1963, s. 12.
(5) *Rüzgâr*, s. 21, 28,35 ve 37.
(6) **Cahit KÜLEBİ**, *Yeşeren Otlar*, Varlık Yayınları, 2: bs., İstanbul 1959, s. 47, 50,51,56.
(7) **Orhan Veli KANIK**, *"Adamın Biri"* **Ülkü Dergisi**, nr. 122, 16 Ekim 1946.

tavırlarından hoşlanmaz. O, küçük kağnılara benzettiği köylü kadını tercih eder. Akıllı ve güler yüzlü köylü kadını, ağır ağır çalışır, sakin ve sade bir hayat yaşar. Gelip geçici dış güzelliği değil, sürekli olan iç güzelliği temsil eder. Aynı zamanda da sevgi doludur(s.235).

Külebi, gönlünün aradığı mutluluğu, ta çocukluğundan beri sevdiği, "'küçük vadilerde küskün kimsesiz" duran köylerdeki fışkı, insan ve hayvan teri kokusunda bulur. "İnsancıl sıcaklık, bengi sıcaklık" buralardadır. Buralarda ineklerin memeleri bile daha sıcaktır. (s.207). Köy insanı, Külebi'ye göre, canayakın, iyi yürekli ve iyimserdir. İçi ümit ve sevgi doludur. Köylü kadını da öyledir. Ankara' da kadınların elleri ne kadar ak ve yumuşaksa, köylerde de o kadar sert ve çatlamıştır. Çiçekler bile köylü kızlarda ayrı, şehirli kızlarda ayrı açar. Ama, köylü kadının yüreği sağlamdır(s.63). Köylü kadınlarda Külebi'nin özlemini duyduğu içtenlik ve sıcaklık vardır. Ve Külebi, kadınları her zaman iyi, vefâlı ve sıcak görmek ister. Onların bitkin, çâresiz hallerine dayanamaz, yüreğine oklar saplanır:

Dayanamıyorum onların hâline
Yüreğime oklar saplanıyor.
İstiyorum ki kadınlar her zaman
Vefâlı, iyi ve sıcak,
Erkekler sağlam yapılı, çalışkan
Çocuklar tosun gibi,
İstiyorum ki pırıl pırıl olsun
Dünyamızın günleri (s.207).

Yukarıda, *Şiir Yöntemi* şiirinde kadınları kaynamakta olan semavere benzettiğini gördüğümüz Külebi, *Kadınlar I* adlı şiirinde, semaver ile kadınlar arasında bir kere daha ilişki kurar ve şunları söyler:

Semaver nasıl kaynar fıkır fıkır
Öylesine kaynar kadınların içi,
Çiçeklenmiş narin ağaçlardır,
Isıtırlar insanı güneş gibi.

Öyleleri var ki hey Allahım hey!
Geç karşıdan bak,
Ak topuk beyaz gerdan,
Tüy döşekler kadar yumuşak (s.71).

Semaverin özelliklerini hepimiz biliriz. Bakır, pirinç gibi çeşitli metallerden yapılan ve çay demlemekte kullanılan bu kabın içindeki su kaynarken hareket eder ve fıkır fıkır diye de bir ses çıkarır. Külebi'ye göre, kadınların içi de tıpkı semaver gibi kaynamaktadır. Yani kadınlar hareketli, işveli, cilveli, canlı ve neş'elidirler. Şâir onları çiçeklenmiş narin ağaçlara ve güneşe de benzetmektedir. Bildiğimiz gibi çiçek renklidir, tazedir ve güzel kokması ile ünlüdür. İnsanda güzel ve değişik duygular uyandırır. O yüzden de güzelliğin, mutluluğun, temizlik ve sevginin sembolüdür. " Narin" kelimesi ise ince yapılı, zarif anlamlarına gelir. Demekki şâire göre kadınlar taze bir çiçek kadar güzel, ince ve zarif yaratıklardır, güzelliğin, temizliğin ve sevginin sembolüdürler. Bu halleri ile onlar insanın içini bir güneş gibi ısıtırlar; canayakın ve sıcaktırlar. Külebi onların ak topuklu, beyaz gerdanlı ve tüy döşekler kadar yumuşak olanlarına şöyle bir bakıvermenin bile insanı mutlu etmeye yeteceğine inanmaktadır.

Aynı şiirin ikinci bölümünde Külebi, kadınlara olan hayranlığını ve tutkusunu dile getirmeye devam eder:

Şu kadınlar ne biçim mahlûk
Sardıkça sarıyor beni
Zil zurna sarhoş ediyor
Üstüste içilen kadehler gibi (s.72).

Üstüste içilen kadehler insanı nasıl sarhoş ederse, kadınlar da şâiri işte öyle sarhoş etmektedir. Yâni şâiri etkiliyor kadınlar ve şâirin kadınlara olan hayranlığı ve tutkunluğu her geçen gün biraz daha artıyor. Kadınların üstüste içilen kadehlere benzetilmesinin sebebi de budur.

Külebi çevresinde gördüğü, tanıdığı değişik kadınlar hakkındaki duygu, düşünce ve izlenimlerini dile getirirken de şu sevgi ve nükte dolu mısraları söyler:

Bir karısı var komşumuzun
Akşamları çiçek suluyor,
Ellerinden su döküldükçe
Kırmızı çiçekler daha kırmızı
Maviler daha mavi oluyor.

Bir komşumuzun da kızı var
Gece gündüz türkü söylüyor,

Ya doktor ya mühendis diyor da
Başka bir şey demiyor (s.72).

Şiirlerinde genel olarak arı, duru, işlek ve canlı bir Türkçe ile renkli ve gözalıcı tablolar çizen Külebi, kadını hep güzellikleriyle görüp güzellikleriyle öven bir şâirdir. Onun kolay, düz, yumuşak ve çok rahat bir şekilde nitelediği komşu kadın, akşam olup da çiçeklere su vermeye başlayınca güzelliğinden tıpkı şâir gibi etkilenen çiçekler bile renk değiştiriyor; kırmızı çiçekler daha kırmızı, mavi çiçekler daha mavi oluyor. Kısaca kadın güzelliğinden etkilenen sadece Külebi değildir. Çiçekler bile etkilenmektedir bu güzellikten(8).

Külebi'nin bir komşusunun kızı hakkında söyledikleri ise son derece içten, sıcak, doğal ve gerçektir; insanın içine işleyen bir söyleyiş güzelliği taşımaktadır. Tatlı ve yumuşak bir söyleyişle, ince bir nükte ile insanı ve gerçeği şiirleştiren Külebi'nin bu içten söyleyişi kadar hangi ifâde bir genç kızın hayâl dünyasının kapılarını böylesine güzel bir biçimde aralayabilir bize?

Şu mısralarda ise kadın karşımıza tam anlamı ile romantik ve erotik bir atmosferde çıkarılıyor:

Yuvarlana yuvarlana bulutlar
Akıp gidiyordu başımızın üstünden.
Kırlangıçlar gibi ışıklar bizi
Okşayıp okşayıp kaçıyordu,
Öylesine sakindi gece
Sesi öylesine sıcaktı ki
Götürüp eğlendirmek geçti içimden (s.72).

Görüldüğü gibi, Külebi'nin *Kadınlar* başlıklı şiirinin I. ve II. bölümlerinde söz konusu ettiği kadınlar, genellikle neş'eli, hareketli, canlı ve güzel kadınlardır. Güçlüdürler, istediklerini yapabilirler, gam ve kasvetten uzak, mutlu kadınlardır hepsi. Bir elleri yağda, bir elleri baldadır. Sanki sevmekve sevilmek için yaratılmışlardır. Ancak şâir, aynı şiirin III. bölümünü bir başka grup kadına ayırmıştır ki, bu grupta yer alan kadınlar öncekilerden çok farklı niteliklere sahip, acı çeken, yorulan, didinen, ağlayan, ekmek kavgası veren, ama sessiz ve sabırlı Anadolu kadınlarıdır. *Rüzgâr* adlı şiirinde belirttiği gibi, Anadolu'yu

(8) **Prof. Dr. A. Hamit SUNEL**, "*Külebi'de İnsan Manzaraları*", **Frankofoni**, H.Ü. Fransız Dili ve Edebiyatı İnceleme ve Araştırma Ortak Kitabı 4, Ankara 1992, s. 159

bir rüzgâr gibi dolaşırken uğradığı şehirlerde, "Bir gülüş, bir tel saç, allık pudra"dan ibaret "Haşhaş çiçeğine benzer kızlar görmüş" olan Külebi, ömrü güneş altında tarla çapalayarak, karanlık odalarda tütün dizerek geçen bu mutsuz Anadolu kadınını şöyle tanıtır bize:

Sade bunlar mı Cahit Külebi!
Doğup büyüdüğün Niksar'da
Kadınlar görmedin mi?
Kaybolur gider sanırdın
Tarla çapalarken güneş altında;
Karanlık odalarda tütün dizerken
Yanıp sönerdi ıslak ıslak
Yeşil tütün renginde gözleri (s.73).

Bu mısralarda Külebi, doğup büyüdüğü, çocukluğunun ilk yıllarını geçirdiği yer olan Niksar'da tanıdığı kadınlardan söz ediyor. Bunlar güneş altında tarla çapalayan, karanlık odalarda tütün dizen, elleri nasırlı ve çatlak, yanık tenli kadınlardır. Çünkü, sıcak güneş altında bir gün boyu çapa yapmak, öyle kolay bir iş değildir. Güneş insanı yakar, kavurur. İşte bu zor işi günlerce sürdüren köylü kadının gücü kuvveti nihâyet azalır. O, yanmış teni ve çatlamış elleri ile bitkin ve yorgun düşer. Âdeta biter, tükenir. Külebi, tarladaki tütün bitkisinin yeşil rengi ile onları çapalayan kadınların gözleri arasında da bir ilgi kurmaktadır. Kadınların gözlerinin de, tütün bitkisi gibi yeşil olduğu anlaşılıyor. Bu gözlerin "ıslak ıslak" olması ise, bize bu kadınların yorgun ve hüzünlü olduklarını düşündürmektedir. Öyle görülüyor ki, yorgun ve uykusuz gözler, açık kalmak, kapanmamak için direnirken ıslanmaktadırlar. Bu da gâyet normaldir. Elbet bu gözyaşlarının üzüntüden ileri gelebileceği, tütün dizen yoksul, çâresiz, yorgun ve uykusuz Anadolu kadınının kaderine ağladığı da akla gelebilir. Külebi'nin duygu telini en çok titreten konulardan biri, hattâ başlıcası, tarlasında bir lokma ekmek için didinip duran, zor hayat şartları ile mücadele eden köylü kadınlarımızın işte bu acınacak halleridir.

Sözkonusu şiirin daha sonraki birimlerinde şâir, yurdun Kayseri, Adana, İzmir gibi başka yörelerinde görüp tanıdığı mutsuz kadınları anlatırken de şöyle der:

Bir yırtık mendile benzerdiler,
Öyle kadınlar ki ekmek uğruna

Daha önce kızlıklarından
Renklerini verdiler (s.73).

Kullanılmış, eski ve yıpranmış olmak, yırtık mendilin bir özelliğidir. Külebi, yurdun değişik yörelerinde gördüğü kadınları yırtık bir mendile benzeterek onların bir lokma ekmek uğruna nasıl yıpranmış, eskimiş, güzellik ve saflıklarını nasıl kaybetmiş olduklarını belirtiyor.

Aynı şiirin devamında Külebi, bize "Sıvas'ın Yıldızeli taraflarında" daha bir çok benzerini gördüğü bu yorgun, çâresiz ve mutsuz Anadolu kadınının başka niteliklerinden de söz eder. Ona göre, "yüzüne ağlayarak bakılacak" bu kadınlar acı ve sıkıntı çekmektedir ama, sessiz ve sabırlıdırlar. Beklemesini bilirler, isyankâr değil, kanaatkârdırlar (s.73).

Anadolu insanını, bu arada çilekeş Anadolu kadınını edebiyat yapmadan, şâirâneliğe düşmeden, politik bir amacın istismar konusu yapmadan, olduğu gibi, göründüğü gibi, yalın bir şekilde şiirine sokan Külebi'nin gönlü hep bu insanlardan, bu kadınlardan yanadır. "Çocukluğum, halk içinde geçmiştir" diyen Külebi'ye,(9) sonradan içine karıştığı büyük şehir hayatı, bu halkı hiçbir zaman unuttura-mamış ve şâir, hep kendisinin bir parçası saydığı bu halkın, köy ve kasaba çevrelerinde yaşayan insanlarımızın şiirini yazmış, Sıvas yollarında geceleri katar katar giden kağnılardaki köylümüzün çektiği ruhsal ve fiziksel acılardan söz etmiştir. Hele Anadolu kadınını tozlu köy yollarında yürürken, tarlasında çapa yaparken, bitip tükenmeyen hastalıklarla, çâresizlikle boğuşurken gördükçe içi kan ağlar onun. Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen Külebi yılmaz, ümitsizliğe düşmez ve kendisini bütün gönlüyle o insanların arasında hisseder. Bir ara yukarıda da değindiğimiz gibi, sevgilisini bile, şehirlerde görüp tanıdığı " Haşhaş çiçeğine benzeyen, bir gülüş, bir tel saç, allık pudra"dan ibaret kızlar arasından değil, yine çilekeş Anadolu kadınları arasından seçer. Onun sevdiği ve saygı duyduğu kadın, çalışıp çabalayan köylü kadınıdır; unutmadığı, özlemini duyduğu yerler ise köylerimizle kasabalarımızdır. O, makine seslerinin, fabrika bacalarının kirlettiği, gürültülü, tabiî güzelliklerini, yeşilliğini kaybetmiş, bir beton yığını hâline gelmiş şehirleri sevmediği gibi, buraların boyalı-makyajlı kadınlarında da aradığı sevgiyi bulamaz. *Dostlara Türkü* adlı şiirinde (s.110), büyük şehirlerin bunalımlı hayatını anlatan

(9) **Uyguner**, s. 37.

şâir, şehirde kendisini, " Garaja çekilmiş hurda, paslanmış kamyonlara" benzetir. Çünkü kadını, aşkı, kumarı, gürültü ve şamatasıyla şehir hayatı şâiri sıkmış, bunaltmış, onda yaşama zevki bırakmamıştır. Öyle ki, şehrin bütün kızlarını başına toplasalar, elini süremez haldedir. Daha bir yıl önce, "bıldır gezdiği" tarlaları özlemiş, oraların hasreti içini buram buram yakar olmuştur. Şu mısralarla bitirir bu güzel şiirini:

Hasreti yeşerten, ufak
Ufak esen mavi rüzgâr
Nerde rüyalı ve uzak
Bıldır gezdiğim tarlalar!
Dul bir kadın kadar sıcak!

***

Külebi'ye göre kadın, genellikle bilinmeyen, anlaşılması, tanınması zor, sırlarla dolu bir varlıktır. O, hayattaki her güzel şeyde kadını hatırlatan, kadını akla getiren bir özellik bulur. Ona göre her güzel şey ya kadına benzer, ya kadından bir parça taşır, ya da insana kadını düşündürür. *Bilinmeyen* adlı şiirinde bu duygularını dile getiren Külebi'ye göre, kadın bardağa dökülen şaraptır, (Bal yoğunluğundadır, sıcaktır, ışıktır); sabah erken bir bahçedir, (Çayır kokusudur, serinliktir, muttur); kar erirken esen yeldir, (Çiğdemdir, ağacın çiçeğidir, okşayıştır); kana kana içilen sudur, (Özlemdir, doymayıştır, kardeştir); akan yüce bir ırmaktır, (Ürküntüdür, baş dönmesidir, gidiştir); maviliği belirsiz bir denizdir, (Buğulanmadır, düştür, sevmekte ölümdür) ve nihayet kadın, ak tenli bir ince kızdır, (Yaşamdır, umuttur, gözyaşıdır) s.236.

Başka bir şiirinde Külebi, kadınlar, denizler ve ülkeler arasında da bir ilişki kurar ve onları birbirine benzetir:

Gözlerin gözlerime değince
Su katılıyor rakıya.
Denizler, ülkeler, kadınlar
Hepsi de benziyor birbirine (s.239).

Külebi bir şiirinde de tanıdığı üç tip denizden söz eder ve bu üç tip denizi üç tip kadına benzeterek şunları söyler:

Üç çeşit deniz var bildiğim:
Birincisi sütliman deniz

İlkgünün özenle okşadığı,
Gökyüzüyle kaynaşan deniz.

İkincisi dalgalı oynak,
Bir kedi gibi önce sokularak
Sonra tozu dumana katan deniz.
Balıklara beşik sallayan deniz.

Üçüncüsü volkansı dağlar...
Tüfek namlusundan menevişli,
Baştan başa gövdesine köpek dişli,
Kendi kendine savaşan deniz.
Anadolu dağları gibi kıraç,
Kış ortasında kurtlar gibi aç
Karanlığa uluyan deniz (s. 237).

Bu şiirde Külebi'nin ilk gruba soktuğu kadınlar, gökyüzüyle kaynaşan sütliman bir deniz gibidirler. Yani sakin, iyimser, sevgi dolu, canayakın, çevresi ve kendisi ile barışık kadınlardır bunlar. İkinci gruptakilerin ise dalgalı, oynak, önce kedi gibi sokulup sonra tozu dumana katan ve balıklara beşik sallayan denizlere benzediği anlaşılıyor. Bunlar cilveli, hareketli, neş'eli, hayat dolu kadınlardır. Külebi'nin üçüncü gruba dahil ettiği kadınlar, Fikret'in " Kayık kadın gibidir, hiç güvenmek olmaz ha" ince espirisi ile tanımladığı, çevresine pek güven vermeyen, davranışları tutarsız, ne yapacağı kestirilmeyen, kendisi ile bile kavgalı olan kadınlardır. Şâire göre onlar, gerçekte Anadolu dağları gibi kıraç, yani verimsizdirler. Ne kendilerine, ne de başkalarına hiçbir faydaları yoktur. Çocuk sahibi olup duyguların en yücesi olan annelik duygusunu tatmaktan çekinirler, anne dahi olamazlar. Kış ortasında aç kurtlar gibi karanlığa uluyan denize benzerler. Açgözlü ve acımasızdırlar.

Kadını bütün yönleriyle ele alıp işlemiş, onu zaman zaman övmüş, zaman zaman da yermiş olan Külebi, *Kendimce* başlıklı şiirinde de söylediği gibi, kendine özgü yaşantısı içinde kadınları sevmeden de edemez:

Âşıksam âşıklığım benim
Size ne benim sevdalarımdan?
Uzaktan kırları, denizleri
Kadınları severim (s. 153).

Külebi kadınları öylesine sever ki, öldükten sonra bile bütün şiirlerini kadınlara yadigâr bırakır:

Hiç hovarda meşrep değilim
Kim ne derse desin,

Ben öldükten sonra da bu mısralar
Kadınlara yadigâr kalsın(s.71).

Bir başka şiirinde de şâir, mezarının başında akça ve ince kadınların gelip ağlamasını ister:

Mezarımı çarşının ortasına kazsınlar,
Akça kadınlar,
İnce kadınlar
Başucuma gelip ağlasınlar (s.32).

***

Güzellikle ilgili değerlendirmelerde, özellikle göz güzelliğine ilk sıralarda yer verilir. Kadın olsun erkek olsun, insanda gözler güzelliğin en hususî unsurunu teşkil ederler. Görmesini ve bakmasını bilenler için çok şey ifadâ eden gözler, önce renkleri, sonra anlamlı bakışları ve nihayet zarif şekilleriyle insan ruhunun derinliklerine işlerler ve ait oldukları kimsenin pek çok sırrını ele verirler. Külebi de kadınları anlatırken gözlerin bu özelliğini hiç ihmal etmez. Onun kadınlarının böcek gibi kara gözleri vardır. Bazan da yeşil tütün rengini akla getiren bu gözlerde, çoğu zaman hafif rüzgârlar eser. Zaten sevgilisini tanıtırken hep bir tabiat istiaresi çevresinde dönüp duran Külebi, kadınlar sanki söğüt ağaçları, mavi dereler ya da yeşeren otlar olmadan anlatılamazmış gibi kurar şiirini. Sevgilisinin gözleri yeşil yaylalardır, elleri beyaz güller gibidir; yanakları güz elmasına benzer. (10) Yanık tenli ve cins tavuklar gibi sevimlidirler. İnsana serin rüzgârların, yeşil yaylaların, duru ve berrak suların huzurunu verirler (s.52). Bir dağ çeşmesi gibi serin ve temizdirler. *Güneşli Çayır* adlı şiirde, maviliği belirsiz bir deniz, akan yüce bir ırmak, kana kana içilen su, güneşli bir çayır gibi nitelikler taşıyan bir güzelin portresini çizen şâir, bu güzel şiirin son dörtlüğünde sevgilisine şöyle seslenir:

(10) Uyguner, s. 96

Ay ışıkları uçuşsun gözlerinden,
Teninden aklığı sabahların.
Karanlık gecelerden çıktıkça
Güneşli bir çayırsın sen(s.240).

Külebi'nin sevgilisi, kimi zaman uçan kuş, nazlı bir güvercin, balık, bir bardak şarap, ağaç çiçeği, yosun, karaböcek ve çiğdem çiçeğidir. Kimi zaman da, *Dişi* adlı şiirinde olduğu gibi, İstanbul Boğazı'ndan geceleri geçen beyaz gemilere, yağmur altındaki şehirlere benzer. Dudakları kırmızı, elleri sımsıcaktır. Son derece nazlıdır. Karlı dağlar başında açan sarı renkli çiğdem çiçeği, mayalı hamur, harman, duman ve alev gibidir. Çocuk gibi minnacık ayakları vardır(s.145). *Sabret* adlı şiirde anlatılan sevgili ise, petekteki bir gömeç baldır. Yazdan kıştan renk, bahardan tazelik taşır. Şâirin hafızasında her gün esip duran ve yapraklarda dolaşan serin bir rüzgâra benzer. Küçücük elleri beyaz gül demetlerini andırır. Kalbi tomurcuklardan daha pembedir(s.52). Külebi, *Sevda*(s.47), *Resim* (s.50), *Sevda Bahçesi* ve *Güzelleme* (s.208), *Küçücük* (s.214) gibi daha pek çok şiirinde sevgilisinin güzelliğini, tabiat güzellikleri ile birleştirerek, tabiatla içiçe, kucak kucağa tanıtır bize... Bu şiirlerde söz konusu edilen sevgilinin saçları da sarı güle, buğday tarlalarına, yine harmana, çiğdeme ve ırmağa benzer. Yanakları ya güz elmaları, ya da beyaz güller gibidir. Ta beline kadar inen kolları sakız kabaklarını andırır. Boynu gelincik çiçeğinden, dişleri beyaz papatyalardan farksızdır. Endamı İstanbul akşamlarının yükselişidir. Sevgilisinin bileklerini pınara benzeten Külebi, gözlerini yıldızlara, kara böceğe, badem çağlasına, yeşil tütünlere ve yemyeşil yaylalara benzetmeye devam eder. Onun *Resim* adlı şiiri, sevgilinin güzelliğini tabiat güzellikleriyle birleştirerek anlattığı en güzel şiirlerinden birisidir:

Sen bir kamış gibi narinsin!
Öyle ince ki parmakların
Okşasan kırılır,
Öpülsen halsiz düşersin.

Sen sabahlar kadar tazesin!
Pembesin, beyazsın, yeşilsin.
Tarlalarda bulutların gölgesi gibi
Güzelsin.

Söğüt ağaçlarının altında
Akan mavi dereler vardır,
Akşam rüzgârlarıyla güneş savrulur,
Sen de öylesin.

Kiraz ağaçları ağzında meyve verir,
Karpuz kessem içini görürüm.
Hiçbir çiçeğe benzemiyen kokular duysam
Hasretinden ölürüm(s.50).

Şiirlerini baştan aşağı Anadolu'nun toprağına, insanına ve tabiatına duyduğu sevgi ile bezemiş olan Külebi, en başta yurdunu, sonra da bu yurdun toprağı ile haşir-neşir olmuş Anadolu kadınını sever. Onda bu sevgi son derece saf, temiz ve yozlaşmamış bir biçimdedir. Seçtiğimiz örneklerde de görüleceği üzere, pek çok şiirinde yurt, kadın ve tabiat sevgisini birlikte ve içiçe terennüm eden şâir, bir şiirinde "bacanak" diye seslendiği **Karacaoğlan** gibi, Anadolu'nun çıplak güzellikleri ile Türk güzellerini birleştirmeğe, birini ötekinin vasıfları ile tanıtıp övmeye özellikle gayret etmiştir. *Helal* başlıklı şiirinde şöyle seslenir sevgilisine:

Ben senin hasretinle
Yanar dururum ömrüm boyunca.
Tanrıdan sonra yurdum,
Yurdumdan sonra sen varsın.
Haziranda bir duman tüter boram boram,
Sen o dumansın (s.198).

Sevgilisine, "Yurdumdan sonra sen varsın" diye seslenen, böylece yurdunu ne kadar çok sevdiğini de gösteren Külebi'nin, *Hikâye* adlı şiirinde sevgilisini yurduna benzettiğini de biliyoruz. Zira onun sevgilisi, " Türkiye gibi aydınlık ve güzel" dir(s.15).

***

Kadınlar arasında esmer, sarışın, kumral gibi ayrımlar yapmayan ve bütün kadınları seven Külebi, her türlü kadını, esmeri, sarışını, kumralı şiirlerine sokmuştur. *Hikâye, Sabret, Dişi, Sevda Bahçesi* ve *Küçücük* gibi şiirlerinde anlattığı kadınlar, genel olarak sarışındırlar. *Elma Yiyen Kadın*'da ise (s.150), dudakları elmadan etli, gözleri kara bir böceği andıran esmer bir güzelin portresini çizer.

Aşkı yeşeren otlara benzeten Külebi'ye göre, yeşeren otlar gibi

aşkın da "Günü saati bilinmez". Âşık olmak ya da olmamak elinde değildir insanın. O kendiliğinden olur ve yine, yeşeren otların günü gelince solup gitmesi gibi bitiverir. İnsan âşık olduğunun farkına bile varamaz. *Yeşeren Otlar* başlıklı şiirinde aşk hakkındaki görüşlerine yer veren şâir, şiirin son dörtlüğünde şunları söyler:

Aşk da yeşeren otlara benzer
Günü saati bilinmez.
Bakarım bir gün hepsi solmuş
Dünya güzelim gider gitmez (s.12).

Pek çok şiirinde bize gelip geçici aşklarından söz eden Külebi, bunların hayatında önemli bir yeri olduğunu hatırlatmadan da edemez. *Evvel Zaman* adlı şiirinde (s.11), ilk gençlik aşkını ve bu aşkı uğruna onbeş yaşında mektebi nasıl astığını, geceleri elleri ceplerinde yıldızları sayarak sokak sokak nasıl dolaştığını anlatan şâir, *Eski Bahçe* adlı şiirinde (s.123) de, geride tatlı bir anı olarak kalmış aşklarını sırayla ve teker teker sayar. Kalın sesli, kalın dudaklı, esmer, erkek gibi bir kız olan ilk aşkı, ilk gözağrısı Sivas'ta karşısına çıkmıştır. Şâir onu rüyalarında bile uzaktan seyreder, öpmelere kıyamaz. Onun için rüyasında kavgalar eder, hattâ bu uğurda öldüğü bile çok olur. Külebi'nin ikinci aşkı, Bursa'daki komşularının kızıdır. Bu, soyulmuş yumurta gibi beyaz tenli, cins tavuklar gibi sevimli ve kurnaz, bütün nazı türkülerinde olan, canayakın, sevgi dolu bir kızdır, kalbi hamam gbi sıcaktır. Külebi, üçüncü aşkını 1938'de Berlin'de kendisi gibi yaşamayı seven, sevgi dolu, cömert bir kadınla yaşamıştır. İzmir'deki aşklarının sayısını ise, kendisi bile bilmez. Bunların hepsine bir ara deli gibi meyil duymuş, hepsini de sevmiştir. Ancak bunların hepsi vefâsız çıkmış, şâirin gelip geçici sevgilileri arasında kalmış, geçmişin hatıralarına gömülüp gitmişlerdir. Ama şâiri en çok etkileyen de, yine İzmir'in kızları olmuştur. Hattâ, *Sevda Peşinde* adlı şiirinde söylediğine göre (s.17), İzmir'e ilk defa gidişi de âşıklık yüzünden olmuştur. Külebi'ye göre " İzmir'in denizi kız, kızı denizdir; sokakları hem kız, hem deniz kokar" (s.165).

Külebi, *İstanbul'daki* başlıklı şiirinde (s.75) yine bir aşkından, İstanbul'da sevdiği bir güzelden söz eder. Bu, gözlerinde hafiften rüzgâr esen ve "keçi yavrusuna benzeyen" bir güzeldir. Ama halden anlamayı da bilir. Şâir, yanakları soğuk havalarda güz elmesına dönen, bakışları ormanlar gibi karanlık, derin ve esrârengiz, bahar gelince saçları uçan ve aceleci tavırları ile bir çocuğu andıran bu güzeli de anmadan edemez.

Elbet Külebi'nin hayatından gelip geçen daha başka kadınlar da vardır. *Bir Damla Deniz* adlı şiirinde işte bu kadınlardan söz eden şâir, sözlerini şöyle bitirir:

İşte kadınlar, bir bardak şarap gibi sıcak
Ne güzel, ne zambak, ne karanfildi onlar,
İnce kumaşlar gibi gergin, tüy gibi yumuşak,
Sel sularında yansırdılar.
O kadınlar da akıp gittiler şimdi(s.71).

Ancak Külebi'nin bütün bu gelip geçici aşkları arasında vazgeçemediği, onsuz olamadığı bir akşı vardır ki ömrünü onun peşinda koşmakla geçirmiştir. Şâirin, *Sevda Peşinde* adlı şiirinde:

Birisi var yolumu bekler,
Ömrüm, günüm yalnız geçiyor
Bir tek sevda peşinde (s.72).

mısraları ile anlattığı bu sevgilinin, onun sevgili eşi, çocuklarının anası, fedakâr hayat arkadışı olduğu anlaşılmaktadır. Şâir bu sevgili ile, yani eşi ile ayrı olduğu bütün zamanlarda kendisini yalnız ve kimsesiz hisseder. Onunla birlikte olduktan sonra ise, gönlü artık başka hanımların peşinden gitmez.

Eldesiz Çağrı, Helal, Çürüyen Otlar I,II, Sabret gibi şiirler Cahit Külebi'nin aynı zamanda aşka ve sevgiliye duyulan özlemi derin bir şekilde dile getirdiği şiirlerdir. Bu şiirlerde genel olarak sevgilisinden ayrı olan âşığın ona kavuşma arzusu ile yanıp tutuştuğu ve ona kavuşma ümidi anlatılır. *Sabret* başlıklı şiirde, sevgiliye kavuşma ümidi bir hayli fazla olan şâir, biraz daha sabretmesi için sevgilisine âdeta yalvarır:

Ben kanadı kırık bir kuş değilim
Döner bir gün gurbet ellerde kalan
Sabret neşem, sabret şarkım, sabret sevdiğim
Sabret kalbi tomurcuklardan pembe olan (s.52).

Buna karşılık, *Çürüyen Otlar I* adlı şiirinde, sevgiliye kavuşma ümidi hiç kalmamıştır. Küçük bir çakıl taşının kocaman bir nehirde kaybolup gitmesi gibi, şâirin sevgilisi de işte öyle kaybolup gitmiştir.

Artık onlar,"Ayrı yaylalarda yeşeren otlar gibi" bekleye bekleye çürüyeceklerdir:

Sen orada, ben burada
Birbirimizden habersiz
Ayrı yaylalarda yeşeren otlar gibi
Bekleye bekleye çürüyeceğiz (s.75).

Ancak Külebi, kendisinin sevgiliye kavuşma ümidi olmasa bile, seven her gönlün sevdiğine kavuşmasını diler ve bu dileğini, *Türküler IV* adlı şiirinde şöyle dile getirir:

İnsan kalbi, kıyısız deniz, yapraksız ağaç,
Mahzun dünyamızın yıldızları.
Her seven alıp gitse ne olur
Bir mendil kiraz gibi kızları (s.137).

Külebi kadını yalnız sevgili olarak, yalnız bir aşk unsuru olarak ele almaz. Başlı başına"anne temini" işleyen şiiri yoksa da, onun değişik konuları işlediği şiirlerinde bu temaya da yer verdiği, annelik duygusunun yüceliğinden söz ettiği de görülür. Bilhassa annelere has kimi özellikleri dile getirmekten büyük bir zevk aldığı görülen Külebi'ye göre, her şeyden önce bu milletin bir ferdi olmaları, annelerimizin başta gelen bir özelliğidir. *Atatürk Kurtuluş Savaşı*'nda adlı şiirin bir yerinde şunları söyler:

Anası, bacısı, kızı, kızanı
Bizim millet gibi görülmemiştir(s.173).

Yurdumuz adlı şiirinde bize şâir, bu milletin Karacaoğlanlarını, çiftçilerini, çobanlarını, balıkçılarını, şâirlerini, yiğitlerini dünyaya getirmiş analardan söz eder:

Uzak kadınlar
Sıcak kadınlar
Ya onların doğurduğu Karacaoğlanlar,
Çiftçiler, balıkçılar, çobanlar (s.39).

Külebi'nin şiirlerinde yurt sevgisi ile anne sevgisi de kaynaşmıştır. Pek çok şiirinde anneden bahsederken sözü yurda, yurt-

tan bahsederken de anneye getirir. Ve yurdumuzun çeşitli güzelliklerini anlattığı *Yurdum* adlı şiirinde, annesinden emdiği sütün yurdun çeşmesinden ve tarlasından geldiğini söyler:

1917 senesinde
Topraklarında doğmuşum,
Anamdan emdiğim süt
Çeşmenden, tarlandan gelmiş (s.108).

Külebi, *23 Nisan* adlı şiirinde de annelerden söz eder ve annelerin canayakın, sıcak oluşlarını "ilkyaz güneşi"ne benzetir:

Anne gibiydi ilkyaz güneşi
Nerdeyse onları okşayacaktı (s.228).

Aynı şiirde şâir, anne şefkatini de şöyle dile getirir:

Anne gibiydi, ılıktı, ılımandı
Saçları uçurmaya hazır rüzgâr.

Rüzgârı ılıklığı, ılımanlığı, okşarcasına hafif hafif esmesi sebebiyle anneye benzeten şâir, *Denizin Getirdikleri* adlı şiirinde hep üreten ve besleyen ağaçları anneye benzetir:

O ağaçlar ki anamız gibi
Durmadan emzirirler (s.105).

Şiirlerinde sık sık anne sütünün kutsallığına değinen Külebi, *Şimdi* adlı şiirinde kadını, çocuğunu emziren, ona canını, kanını veren bir "anne" olarak takdim eder:

Şimdi dünyada
Bazı kadınlar
Ak sütü dolap dolap
Çocuğunu emzirmektedir (s.66).

Külebi, *Harp İçinde* başlıklı şiirinde, harbin sebep olduğu yıkımları, acı ve çileleri dile getirirken, kadını, erkeği, çoluğu çocuğu ile bütün insanları etkileyen harbin,anaların sütünü kestiğini da söyler:

Babalar evlerine mahcup döndü her akşam
Harp içinde,
Anaların sütü kesildi,
Çocuklar ağladı,
Erkekler askere gitti.
Kadınlar bir deri bir kemik
Harp içinde kızlar sarardı (s.20).

Bu mısralardan da anlaşıldığı gibi, bütün anaları mutlu ve barış içinde görmek isteyen Külebi, pek çok şiirinde bize doğup büyüdüğü yerleri, eşini ve çocuklarını da anlatır. *Tokat'a Doğru, Tokat'a Girerken, Yurt, Sivas Yollar* 'nda adlı şiirlerinde, doğduğu, çocukluğunun en güzel yıllarını geçirdiği yurt köşelerini anlatırken, *Güzelleme* ve *S I,II* adlı şiirlerinde eşini, "gözlerinde bahçeler olan" karısını; *Mehmet Ali ve Mehmet Ali'nin Beşiği Sallanıyor* adlı şiirlerinde de çocuklarını tanıtır. Ailesine, evine, eşine ve çocuklarına çok bağlı bir insan olan Külebi, *Güzelleme* adlı şiirinde şöyle seslenir eşine:

Evinizin önünde dolaşsam
Seni bulamazdım
Sen gözlerinde bahçeler olan
Şimdi evimdeki karım
Senin kadar güzel olsun çocuklarım (s.53).

Külebi'nin eşi ile severek, isteyerek ve belki de büyük bir aşk yaşayarak evlendiğini söylemek mümkündür. Bu şiirin genel havası , şâirin eşinin evinin önünde dolaşıp durması, onu gönlünün sevdiği kadın olarak arayıp bulması, nihâyet eşini çok sevmesi bunu gösteriyor.Belli ki şâirin eşi, gözleri yeşil bahçeleri andıran güzel bir hanımdır ve şâir çocuklarının da hanımı kadar güzel olmasını dilemektedir.

O, *S I, II* adlı şiirlerinde de yine eşine seslenir. *S I* adlı şiirden, soğuk kış günlerinde sabahları erkenden işine giden ve gün boyu çalışıp didinen şâirin, akşam eve gelince dinlendiğini, eşinin yanıbaşında bütün yorgunluklarını üzerinden atıp mutlu olduğunu anlıyoruz. Külebi evinde eşi ile birlikte olunca, yorucu çalışması geceleyin soluk bir lamba altında devam etse bile yorulmadığını, hattâ böyle bir çalışmanın kendisini dinlendirdiğini söylüyor:

Sonra yine ev, yine sen,
Solgun bir lamba altında oturup çalışmak
Ara sıra gözlerimiz birbirini bulursa
Birden ısınıyor içim,
Birden ışıyor kitabın yaprakları,
Yaşadığımı hatırlıyorum
Bakıp gülerken (s.80).

Monoton, tekdüze yaşantısı içinde Külebi'ye yaşama sevinci ve isteği veren, ona her işinde destek olan, eşidir. Evde solgun bir lamba altında çalışırken eşi ile gözgöze gelir, o anda içi ısınır ve eşine bakıp gülerken yaşadığının farkına varır, mutlu olur. Elbet eşi ile günleri hep böyle mutlu ve güzel geçmiş değildir. Nice soğuk günler görmüş, nice karanlık geceler geçirmişlerdir. Bundan sonra da daha pek çok soğuk günleri, nice karanlık ve zor geceleri birlikte geçireceklerdir; ömürleri de böylece geçip gidecektir. Aynı şiirin devamında bu duygularını şöyle dile getirir Külebi:

Daha çok soğuk günler geçireceğiz S.
Karanlık gecelerimizi yıldızlar bile ışıtamayacak.
Öyle halsiz düşeceğiz ki geceleri,
Hasret çekerek aynı yatakta
Birbirimizden habersiz uyuyacağız,
Sabahları biz çıktıktan sonra
Odamıza güneş girecek
Daha çok soğuk günler göreceğiz S.
Ömrümüz böyle geçecek (s.81).

Külebi, *S II* adlı şiiri, on iki yıllık bir evlilik hayatından sonra eşi için yazar ve geçmiş günleri hatırlayarak hüzünlenir. Bu süre içinde onu hayata bağlayan eşinin zayıf kolları, düşünceli tavırları, konuşup gülmesi ve çocukca halleri olmuştur. Eşi yıllar boyunca şâire bağlı kalmış, ona sabır ve tahammül göstermiştir. Kötü günlerinde şâirin en büyük yardımcısı olmuştur. Külebi şimdi o günleri eşine büyük bir saygı duyarak, ama hüzünle hatırlamaktadır:

Bu sabah evden çıkarken
İçimde garip bir hüzün vardı,
Söküp atamadım ya S.
Geçmiş günler aklıma geldi (s.82).

Göz açıp kapayıncaya kadar geçip giden bu on iki yıl, Külebi'nin ve eşinin saçlarını ağartmıştır. Artık gençlik dolu, heyecan dolu, aşk ve sevgi dolu o güzel günlerin geri gelmesi mümkün değildir. Bu her ikisine de bir burukluk, bir yorgunluk, bir bıkkınlık hissi verir. Fakat şâir, eşine iki erkek çocuklarının varlığını, geçen sevgi dolu yıllarının tatlı meyveleri olarak hatırlatır ve şöyle teselli eder onu:

On iki sene dile kolay
Bak, ikimizin de ağardı saçlarımız.
Aldırma oynaşıyor ya sokakta
İki erkek kedi gibi çocuklarımız (s. 82).

Geçen on iki yıl boyunca eşi Külebi'ye hep sadık kalmıştır ama, aynı şeyi şâir kendisi için pek düşünememektedir. Onun zaman zaman başka türküler çağırdığı da olmuştur. Bunu içtenlikle itiraf eder. Ancak şâirin çağırdığı türkülerin en güzeli de yine eşidir ve o, hâlâ güzel olan eşinin türküsünü çağırmaya devam etmek arzusundadır.Eşine övgüler yağdırdığı *S II* adlı şiirini şu mısralarla bitirir:

Başka türküler çağırdığım çok olmuştur
Bir tanesi var ki o da sensin.
Bırak yine çağırayım S.
Nasıl olsa güzelsin (s.82).

Külebi eşine o kadar gönülden bağlıdır ki, *Tereke* adlı şiirinde ölümünden sonra sabrının ve ömrünün bile karısına miras kalmasını ister:

Daha ben ölmeden paylaşın
Sabrım zamanım karımın olsun (s.194).

Şiirlerinde eşini yücelten, ona övgüler düzen Külebi, kimi evli kadınların bazı davranışlarını yermekten de geri durmaz. Sözgelişi *Avrat* adlı şiirinde şunları söyler:

Gerdeğe girdiği gece
Utandı sustu.
Üç gün geçince
Zebani gibi olmuştu.

Kırkından sonra
Durmadı konuştu (s.151).

Külebi'nin bu şiirde sözkonusu ettiği kadın, evliliğinin ilk günlerinde utanıyor, munis ve anlayışlı görünüyor. Fakat aradan daha üç gün geçmeden bir zebani olup çıkıyor. Bir Cehennem meleği olan zebaninin, günahkâr insanları Cehenneme atmak gibi bir görevi vardır. Külebi'nin burada nitelediği kadının da evini kısa zamanda Cehenneme çevirdiği, eşine Cehennem azabı çektirdiği anlaşılıyor. Hele kırkından sonra hiç çekilmez oluyor, susmak bilmiyor bu kadın. Bu bize gösteriyor ki, şâirin kendi eşi gibi sabırlı, eşine sadık, kocasına kötü anlarında destek olan, hayatın acısını ve sevincini kocası ile paylaşan, hoşgörü sahibi kadınlar olduğu gibi, aç gözlü, elindeki ile yetinmeyen, geçimsiz, hayatı kocasına zehir eden kadınlar da vardır. Külebi şiirlerinde bu iki tip kadını da ustalıkla işlemiştir. Ancak onun gönlü, şiirlerinin genel havasından da anlaşılacağı gibi, kendi eşinin de içinde yer aldığı birinci grup kadınlardan yanadır.

3. Külebi'nin Şiirlerinde Çocuklar:

Tanzimat'la başlayan yeni Türk edebiyatının edebî mahsullerinde en çok işlenen konulardan birisi de, çocuk konusudur. Bu dönemden sonra yetişen hemen bütün yazarlar ve şâirler, eserlerinde çocuk ve çocuk eğitimi ile ilgili meselelere geniş ölçüde yer vermişler, çocuk sevgisi onların en önemli ilham kaynaklarından birisi olmuştur. Zaten, hagi devirde yaşamış olursa olsun, hassas yaradılışlı, sevecen mizaclı bir sanatkârın, hele bir şâirin, sevginin ikiz kardeşi olan çocuğa, onun saf, temiz ve günahsız dünyasına kayıtsız kalması düşünülemez. Nitekim, edebiyatımızın hangi dönemi ele alınırsa alınsın, bizim şiirlerimizin çoğunda çocuktan, çocuk sevgisinden söz edilir.

Şiirimizin Cumhuriyet'le birlikte genişleyip zenginleşen temaları arasında da çocuk ve çocuk sevgisi, çocuğun eğitim ve öğretimi ile ilgili konular geniş ölçüde ele alınmaya devam eder. Bu dönemde çocuk konusuna eğilmeyen şâir hemen hemen yok gibidir. Dönemin eğitimci şâirleri arasında ilk sırayı alan Cahit Külebi de, şiirlerinde çocuklara en az kadınlar kadar yer verir. Çocukların korunmaları, sağlıklı yetiştirilmeleri ve eğitilmeleri üzerinde titizlikle duran Külebi, çocuklarını iyi yetiştirmeyen toplumların geleceğini karanlık görür. Hattâ ona göre , çocuklara kıyan, onları sağlıklı ve hür düşünceli

yetiştirmeyen bir dünyada huzur ve barış ortamını kurup geliştirmek de mümkün değildir. O, bir toplumun en değerli varlıkları ve onun geleceği olan çocukların sevilip okşanmasını, bütün ihtiyaçlarının zamanında giderilmesini, onların zarif, titiz ve iyi bir bakım isteyen süs çiçekleri gibi özenle yetiştirilmelerini ister. Çocuklar yarının büyükleri, bürokratları, subayları, doktorları, eğitimcileri, başbakanları, hattâ cumhurbaşkanlarıdır. Bugün şikâyet edilen konuların yarın da karşımıza çıkmaması için, çocukların iyi yetişmelerini sağlamak şarttır. Külebi'ye göre çocuklar iyi eğitilmeli, zengin kültürlü ve geniş ufuklu olmalıdırlar.

İnsanlarda görmek istediği saf ve temiz sevgiyi ancak çocuklarda bulmuş olan Külebi, çocukları konu edinen pek çok şiir yazmıştır. O, tıpkı kadınlarda olduğu gibi, çocukları anlatırken de son derece içten ve dürüsttür. Çocukları gerçek hayatta oldukları gibi, doğal yaşayışları içinde, bütün arzu ve eğilimleriyle ve insanın içine işleyen sıcak ve içten bir söyleyiş güzelliği ile anlatır. Ancak Külebi, yirminci yüzyıl insanlarını çocuklara verdikleri değer ve önem bakımından şiddetle eleştirir. Ona göre, bu yüzyıl çocukları eğitmek, sağlıklı olarak yetiştirmek, besleyip giydirmek gibi konularda hiç başarılı olamamıştır. Şâir, çocuklara olan sevgisini dile getiren *Çocuklar I* adlı şiirde şunları söyler:

Ağacığım senin kaderin
Bütün çocukların kaderi
Neler etmedi yirminci yüzyıl
Sabi sübyan demedi.

Bir nazlı kuşa benzer
Çocuk dediğin.
Ev ister ekmek ister,
Öpülmek okşanmak ister (s.85).

Külebi'nin burada "ağacığım" diye seslendiği çocuk, yeryüzündeki bütün çocukların bir sembolüdür. "Senin kaderin bütün çocukların kaderi" mısrasının anlamı budur. Şâir bu şiirin devamında, dünyanın bütün şehirlerinde yaşayan çocukların taşlaşmış kuşlar gibi tedirgin dolaştıklarını söyler. Bu tedirginliğin suçu, yirminci yüzyıl insanınındır. Gözlerinde masmavi dumanlar tüten, toz toprak içindeki bacakları kara çalılara benzeyen bu çocukların tedirginlikleri, daha önce yaşadıkları kötü tecrübelerden ve büyüklerine karşı duydukları

güvensizlikten ile gelir. Onların çoğunun babası ölüp gitmiştir. Çoğunun anası ise, terini silecek mendil bile bulamaz da saçlarıyla siler. Kısaca, yirminci yüzyılın çocukları yoksul ve perişan bir hayatın ağır yükü altında yaşamaya çalışırlar. Bu yüzyılda ana ve babalar çocuklarına mutlu bir hayat sağlayamamışlardır. Çocukları yarınların umudu olarak gören, onları her şeyden üstün tutan Külebi'nin içerlediği, bağışlayamadığı husus işte budur.

Yağmur adını taşıyan şiirinde (s.34), "Çocukların ekmek beklemesi" düşüncesini işleyen ve yağmuru çocukların ekmek umudu olarak gören Külebi, yirminci yüzyılda çocukların ortak bir kaderi paylaştıklarına inanır. Bu yüzyıl çocuklara hiç acımamış, onları perişan etmiş, anasız-babasız, yoksul ve sakat bırakmıştır. *Yirminci Yüzyılın İlk Yarısı* adlı şiirde, bu yüzyılın insanlarını kınayan ve yeren şâir, bu yüzyılı ölüm, zulüm ve yalan çağı olarak niteler. Külebi'ye göre bu yüzyılın insanları tepeler gibi ölü yığmış, deryalar gibi kan içmiş, çocukları ağlatmış ve kadınların ırzına geçmiştir:

Yirminci yüzyılın ilk yarısı
Ölüm çağı oldu
Zulüm çağı oldu
Yalan çağı oldu

Yirminci yüzyıl insanları
Asıp kestiler
Kesip biçtiler
Tepeler gibi ölü yığıp
Deryalar gibi kan içtiler.
Çocukları ağlattılar
Kadınların ırzına geçtiler.
Yirminci yüzyıl, insanların
Ağlamasın da kimler ağlasın! (s.27).

Çocuk sevgiyle büyür ve gelişip olgunlaşır. Çiçek için su ne ise, çocuk için de sevgi odur. Bir nazlı kuşa benzer çocuk dediğin. Ev ister ekmek ister, öpülmek okşanmak ister (s.85). Bu onun en doğal hakkıdır. Bu hakkı ona teslim etmek de, büyüklerin görevidir. Ne var ki, Külebi'ye göre büyükler bu görevlerinin idrâki içinde değildir. *Çocuklar II* adlı şiirinde çocukların her şeyden nasip alarak yetişmeleri gerektiğini söyleyen Külebi, büyükleri bu konuda uyarır,

onları görevlerini yapmaya çağırır, onlardan çocuklarını sevgi ve barış dolu bir dünyada mutluluk içinde büyütmelerini ister(s.86).

Külebi'nin oğlu Mehmet Ali savaş yıllarında doğmuştur. O, *Mehmet Ali* ve *Mehmet Ali'nin Beşiği Sallanıyor* başlıklı şiirlerini, oğlu ile birlikte bu yıllarda doğan çocuklar için yazmıştır. Mehmet Ali'yi anası "Savaş bitiminden üç ay önce" işe giderken yolda doğurmuş, Mehmet Ali az süt emmiş, az ışık görmüş ve az ısınmıştır. Çünkü memlekette kıtlık vardır, hayat şartları çok zordur. Burada söz konusu olan savaş, 14 Ağustos 1945'de sona eren II. Dünya Savaşıdır. Külebi bu şiiriyle, savaşların insanlara acıdan ve yoksulluktan başka bir şey vermediğini dile getirmektedir(s.30). *Harp İçinde* adlı şiirinde de aynı düşünceyi işleyen şâir (s.20), çocukların acı çekmesine dayanamaz. Yoksul, bakımsız, anasız ve babasız çocukların hâlini gördükçe yüreğine oklar saplanır. O, dünyamızın bütün günlerinin pırıl pırıl, çocukların ise "tosun gibi" olmalarını ister (s.62)

Çahit Külebi'de çocuk sevgisi her şeyden üstündür. *Kadınlar* başlıklı şiirin son bölümünde yer alan:

Ben yine çocukları severim
Bütün kadınlardan ziyade (s.29).

mısralarının anlamı budur. O, çocukların her zaman ve her yerde mutlu, huzurlu, varlık içinde ve özgür olmalarını ister. *Özgürlük* adlı şiirinde bütün çocukları, kendi deyimiyle "azat" eder:

Eğer kuvvetim yetse benim
Kentin bütün çocuklarını alırım evlerinden
Hepsine kiraz çiçeklerinden
Bir çift kanat takarım.
Çocuklar havalanır uçarak
Ben de arkalarından bakarak
Gülerim,
Bütün kuvvetimle bağırarak
Azat olun bebeklerim, azat olun bebeklerim (s.38).

Uçak Yolculuğu adlı şiirinde de çocuksu heyecanları ve sevinçleri dile getiren Külebi(s.28), çocukluğun o saf, o temiz, o günahsız sevgisini yüreğinde hep taşımış, içinde hep güzel çocukluk günlerinin sesi yankılanmıştır. Bir şiirinde:

Unuttuk, sevmesini çoktan unuttuk
Severse çocuklar sever (s.105)

diyen Külebi, özlem dolu güzel çocukluk günlerini hiçbir zaman unutmamış, şiirlerinde çocukluk anılarından sık sık söz etmiştir. Sözgelişi, *Kuşun Hikâyesi* adlı şiirinde çocukluğunda arkadaşlarıyla birlikte öldürdükleri zavallı bir kuşun acı hikâyesini anlatan Külebi, *Esma'nın Hikâyesi*'nde de bize, çocukluk arkadaşı Esma'yı tanıtır. Şâir çocukluğunda Esma ile birlikte sokakta oynamış, onunla aynı kalaylı tastan su içmiştir. O yıllarda Esma " Dizge çorap giyer" ken, şâir yalınayak gezmektedir. Esma, " Çamurlu çatlak elleri" kokan, dümdüz tahta göğüslü, gözlerinde şimşek gibi bir ışık yanıp sönen, pırıl pırıl bakışlı bir kızdır. Zamanla Esma bir genç kız olup çıkar ve onu artık dışarıya bırakmazlar. O zaman şâir buna çok üzülür ve dünyada yapayalnız kaldığını düşünerek hüzünlenir. Birbirlerini bir daha göremezler. Aradan uzun yıllar geçer. Esma, Külebi'nin çocukluk günlerinin tatlı bir hatırası olarak kalır. Zaman sonra şâir, bir akşamın alacakaranlığı içinde Esma ile bir parkın önünde karşılaşıverir. Esma gidip bir sıraya oturur. Şâir de hemen yanıbaşına ilişiverir.

Esma'nın güzel gözlerindeki ışıklı parıltı gitmiş, zayıf yanakları solmuştur. Küçücük pabuçları eski ve tozlu, çorapları yırtık ve soluktur. Hali duruşu bir hoştur Esma'nın. Şâir Esma'nın gidişinin gidiş olmadığını anlar. Esma çocukluğunda tanıyıp sevdiği saf ve temiz kız değildir artık. Buna çok üzülür şâir. Saatlerce bir çift söz etmeden aynı sırada otururlar. Ne şâir konuşabilir, ne de Esma bir şey sorabilir. Her ikisinin kalbi de yaralı ve bomboştur. Anlarlar ki, ayaklarının dibinde, yaprakların içinde bir şey yitirmişlerdir. O da çocuklukları, çocukluk günlerinin o saf, o temiz neş'esinden başka bir şey değildir. Ne çâre ki, bir masal gibi hızla geçip giden bu güzel günlerin bir daha geri gelmesi de mümkün değildir. Donuk bakışlarla ve içleri burkularak uzakta bir yere bakıp dururlar (s.185).

Çocuk sevgidir, umuttur, mutluluktur. Bir toplumun en değerli varlıklarıdır onlar. Yarınlar onlarla kurulacaktır. Bu yüzden Külebi, çocukları yetiştirecek, onları ülkenin hizmetine hazırlayacak olan öğretmenlerden çok şeyler bekler. *Köy Öğretmenleri I* adlı şiirinde, öğretmenleri, "kara gözlerin yıldızları" olarak niteleyen şâir, onlardan yurdumuzu ışıtmalarını, uzak köylerimizden her sabah kuşlar gibi kendilerine uçan çocuklarımızı iyi yetiştirmelerini ister. Çünkü ona göre, uçsuz bucaksız yurdumuzun gökte yıldızlar kadar çok olan köylerinin bahtı ancak böyle gülecek, onların harap ve garipsi halleri

ancak böyle sona erecektir. Köy çocuklarını eğitmeden köyleri kalkındırmak mümkün değildir (s.185).

Köy öğretmenlerine seslenmeye, *Öğretmenler II* adlı şiirinde de devam eden Külebi'ye göre uzak, harap, yoksul, bakımsız ve garipsi köylerimize ışık iletmek, onların kara yazılarını değiştirmeye çalışmak öğretmenlerin görevidir. Bunun için de öğretmenlerimizden karşılarına gelen çocuklarımıza çok iyi bir eğitim vermelerini, onları kültürlü, geniş ufuklu olarak yetiştirmelerini ister. Yurdumuzun vadilere, dağlara, ovalara tesbihler gibi dizilip saçılmış köylerinde yaşayan çocuklar, öğrenme aşkıyla yanıp tutuşmaktadırlar. Bu çocuklar, yurdumuzun kimi yörelerinde saçları uzamış, çatlak ellerinde çantaları, bakımsız ve perişan, yorgun ve sessiz üç dört saat ötelerden umutla okullarına koşarlar. Hepsinin de gözleri ışıl ışıl yanar, zekidirler. Sopadan at yapıp eğlenen bu çocuklar, oyuncak için değil, kâğıt kalem, kitap defter için gizli gizli ağlarlar. Şiirinde bütün bu düşüncelere yer veren Külebi, öğretmenlerden, "Yüce ırmak gibi sessiz, ama sürekli, kağnılarla, arabalarla, kamyonlarla" akıp köylere gitmelerini, böylece "yurdumuza ışık iletmelerini" bekler (s.186-187).

Çarşı adlı şiirinde:

Mezarımı çarşının ortasına kazsınlar
Üstünden dostlar geçsinler
Çocuklar oynasınlar (s.32).

diyerek, ölünce dahi çocukların mezarının üstünde oynamasını isteyen Külebi'de çocuk sevgisi gerçekten çok geniş bir yer tutar. O, Cumhuriyet dönemi şâirleri arasında, eğitimci misyonunu şiirlerine de yansıtmış başarılı bir şâirdir.

Netice olarak diyebiliriz ki, kadın, çocuk, aşk ve sevgi gibi temalar, genellikle lirik ve duygu yönü ağır basan şiirler yazmış olan Külebi'nin şiiri için temel olan temalardır. Onun çoğu şiirinde bu temaların yurt ve tabiat sevgisi ile içiçe ve kaynaşmış olarak ele alınıp işlenmesi ise, onun şiirinin bir başka ayırıcı özelliğidir. Kadınlara ve çocuklara şiirlerinde geniş yer ayırmış olan Külebi, Anadolu'dan ne kadar söz etmişse, kadın ve çocuklardan da o kadar söz etmiştir.

TANZİMAT DEVRİNDE DOBRUCA'DA İSKÂN FAALİYETLERİ

Dr. Abdullah SAYDAM

Osmanlı Devleti'nin iskân politikasında Tanzimat devrinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Zira kendilerini, uzunyıllar boyunca biriken meseleleri çözebilecek yetki ve liyakatta gören devrin yöneticilerinin üzerinde hassasiyetle durdukları problemlerden biri de düzenli bir iskân politkasının tesbiti ve tatbiki idi. Bu yıllarda bozulan iskân sisteminin yeniden sağlıklı bir yapıya kavuşturulması devlet ve toplum düzeninin aksayan yönlerini ortadan kaldırmak için gerekli adımlardan birini oluşturmaktaydı. Nitekim Sultan II. Mahmud, Bosna eyaletinde çıkan ayaklanmaların bastırılmasından sonra, burada lüzumlu gördüğü reformların tatbik edilmesi için gönderdiği talimatta, eski iskân nizamının tekrar ele alınarak tanzim edilmesini emretmişti (1).

Bu dönem **İskan Politikasının hedefi;** öncelikle muhtelif savaşlar dolayısıyla **Muhâcir** durumuna düşen müslim ya da gayrimüslim Osmanlı tebâsı ile Osmanlı Devleti'ne ilticâ eden yabancı uyruklu kimseleri boş, verimli ve problemsiz mahallere yerleştirmek idi. Ayrıca asayişin temini, vergilerin artırılması ve usûlüne uygun biçimde toplanması, orduya alınacak asker sayısının yeterli hale getirilmesi için 1840'lardan itibaren konar-göçer aşiretlerin Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân edilmeye çalışılması da tanzimat devri iskân politikasının diğer bir yönünü teşkil etmektedir.

Bab-ı Ali iskân meselesini; ırk, din, mezhep ayırımı yapmadan maddî kaynakların kullanımını artırıcı, refah ve servet kazanmayı temin edici, insanî bir hayat sürdürmeyi sağlayıcı yöntem olarak ele alıyordu. Böylece kişilerin mutluluğunun sağlanmasının yanısıra, **Çukurova, Uzunyayla, Konya Ovası** ve **Dobruca** gibi geniş ve verimli alanların şenlendirilmesi cihetine gidiliyordu.

Tanzimat devri iskân politikasının tatbik edildiği yerler arasında sık sık ele alınan bir saha olan **Dobruca ovası;** Balkan Yarımadası'nda yer almakta olup bugünkü Romanya ile Bulgaristan arasında bölünen kuzey tarafı, Tuna nehri deltasını oluşturan kolların parçaladığı plato görünümündeki geniş sahadır. Dobruca'nın doğusunda Karadeniz, kuzeyinde ve batısında Tuna nehri bulunmak-

(1) Ahmet Cevat Eren, **Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri,** İstanbul, 1966, s.39.

tadır. Güney sınırı konusunda ihtilâf olmakla birlikte genellikle Balçık-Pazarcık-Tutrakan hattı kabul görmektedir (2). 23.000. km2'den fazla yüzölçümü olan bölgenin kuzeyinde yer alan Babadağı, Maçin, ve Tulça çevreleri dağlık ve ormanlıktır. Buralarda su diğer yerlere nazaran daha boldur. İç bölgeler genellikle susuz olup toprağı kumlu ve kireçlidir. Seyrek şekilde dağılmış olan köylerdeki ahali pek derin kuyular açarak su ihtiyacını karşılamaya çalışmaktaydı(3). Buna rağmen toprağın bir hayli verimli olduğu anlaşılmaktadır. Şemseddin Sami'nin belirttiğine göre; iç bölgede otlar gayet yüksek olup ahalinin topladığı cüz'î miktardan mâdâsı beher sene tutuşup yanmaktaydı (4). Bölgenin güney ve bilhassa güneybatı tarafları bayırlık ve ormanlık olup Güneybatı Dobruca Deliorman diye tanınmaktadır. Tuna mecrasına ve denize yakın yerlerde birtakım göller bulunmakta ve suların yükselmesi ile buraları sel basıp bataklıklar oluşturarak sıtma hastalığının yayılmasına yol açmaktaydı(5).

1417'de kesin şekilde Osmanlı hâkimiyetine sokulan ve 1877'ye kadar bir Türk eyaleti olan Dobruca, buradan kuzeye yapılan seferlerde harekât üssü olarak kullanıldı. Bilhassa Babadağı, bu seferlerde yığınak merkezi yapılmıştı. Dolayısıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren burası Türk-Rus mücadelelerinin gerçekleştiği alanlardan birisi haline gelmişti. Böylece sık sık işgale uğrayan Dobruca'nın nüfusu azalmış, meskûn yerler tahrip edilmişti. Meselâ Kırım Savaşı'ndan sonra Mecidiye'nin kurulduğu Karasu bölgesinin eski bir yerleşim birimi olduğu anlaşılmaktadır. 1856 yılında bölgede iskân memuru olarak çalışan Numan Efendi buradan bahsederken " Dobruca'nın vasatında kâin Karasu denilen mahal, vaktiyle bir şehr-i ma'mûr olduğu asâr-ı binâsından nümâyân ve rivayet-i vâkıaya göre 1203 (1788- 1789) tarihinde vuku bulan sefer-i hümâyunda ahalisi perişân (olmuştur)..." demektedir (6).

Ruslar ilk defa 1768-1774 seferinde Dobruca'ya ayak bastılar.

---

(2) Aurel Decei, "Dobruca", **İslâm Ansiklopedisi,** III. C., İstanbul, 1964, s. 629'da 1913-1940 yılları arasındaki Romanya-Bulgaristan siyasî hududunun bölgenin güney sınırı sayılmasının icap ettiğini ifade etmektedir.

(3) Hatta Varna muharebesinde hıristiyan ordularının susuzluktan pek fazla ıstırap çektikleri rivayet olunmaktadır, Decei, **A.g.e.,** s. 629.

(4) Şemseddin Sami, **Kamûsu'l-A'lâm,** III.C., İstanbul, 1308, s. 2169-2170, Müstecip Ülküsal, **Dobruca ve Türkler,** Ankara, 1987, s.36'da; Kırım Savaşı'na Fransız askerleriyle birlikte katılan Camille Allard'ın "yabanî otlar o kadar büyümüştü ki, içine giren atlı insanlar bile görünmüyor. Bu manzara batı memleketlerinde görülmüş bir şey değildir. Dobruca'da toprağın ot yetiştirme kuvveti o derece fazla idi ki, 1855 yılında Fransız askerleri 10 km2'lik araziden 100.000 ton yeşil ot biçtiler" dediğini yazmaktadır.

(5) Ş. Sami, **A.g.e.,** s. 2170.

(6) **BA, İrade-Dahiliye,** No:22844.

Sonraki seferlerde de aynı durumun söz konusu olmasına rağmen özellikle 1809'dan itibaren yapılan işgaller tamiri imkansız denecek derecede ağır tahribat ile sona ermekteydi. XIX. asır başlarında Rusya, artık Balkanlara yerleşmeyi devletin resmî politikası olarak uygulamaya çalıştı. Bunun en önemli belirtisi 1809'larda yapılan barış görüşmelerinde Rusya'nın en azından Kuzey Dobruca'yı istemesi idi. Ancak Sultan II. Mahmud, Türkler ile meskûn bir vilayetin Rusların eline geçmesine muvafakat etmemiş, para ve techizât noktasına rağmen ordunun başına geçip memleketi müdafaaya hazırlanmıştı. Nihayet Avrupa'daki gelişmeler dolayısıyla Ruslar; 28 Mayıs 1812'de imzalanan Bükreş Antlaşması ile Dobruca'yı tekrar iâde etmişlerdi. Fakat çok geçmeden patlak veren 1828-1829 savaşı Rus ordusunun Mankalya'ya kadar bütün Dobruca'yı işgali ile nitecelenmiştir(7).

Bu savaş sırasında Rus ordusunun Dobruca, daha doğrusu bütün işgal edilen yöre halkına yönelik zulümleri; eşine ender raslanır derecede acımsız olmuştur. Halkın elindeki araba, hayvan, ev eşyası ile birlikte yiyecek maddelerine el konulmuş, bu yüzden büyük ölçüde can ve mal kaybına meydana gelmiştir. Bunun üzerine bir kısım halk dağlık ve ormanlık alanlara çekilirken, diğerleri de bağ, bahçe ve evlerini terkederek Şumnu gibi işgale uğramayan mıntıkalara perişan şekilde göç etmek mecburiyetinde kalmışlardı(8). Öte yandan Rusya, Osmanlı Devleti aleyhinde yaptırdığı propagandalarla reâyâyı, vehimlendirip korkutmak ve birtakım vaatlerde bulunmak suretiyle kendi ülkesine göç ettirmeye çalışıyordu.(9) Buna karşılık Osmanlı hükümeti bir taraftan diplomatik yollarla Edirne Anlaşması'nın ilgili hükümlerine aykırı olan bu faaliyetleri protesto ederken, diğer taraftan da reâyânın can, mal ve ırzlarının muhafaza edileceği konusunda güven vererek onların kendi vatanlarında kalmalarını temin etmeye çalışıyordu. Bunlardan çifti olmayanlara çift, zahiresi olmayanlara da zahire verileceği ve ayrıca vergi muafiyeti tanınacağı ilan edilmekteydi. Meselâ 1838 senesinde, daha önce Osmanlı tebâsı iken Rusya'ya göç edip bilhare pişmanlık duyarak Osmanlı Devleti'ne ilticâ talebinde

---

(7) Decei, A.g.e., s.635-639.

(8) Ufuk Gülsoy, "1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli'de Rus İşgaline Uğrayan Yerlerin Durumu", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri (28-30 Haziran 1989)**, İstanbul, 1990, s. 22-25; Ülküsal, **A.g.e., s.36.**

(9) Benzer politika yine bu tarihlerde Doğu Anadolu'daki Ermenilere yönelik olarak da icrâ edilmeye çalışılmış ve önemli sayıda Ermeni, Rusya'nın Kafkasya'daki topraklarına nakledilmişti. Bkz. Kemal Beydilli, "1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşında Anadolu'dan Göçürülen Ermeniler", **Belgeler**, XIII.C., Sayı 17 (Ankara, 19..), s.365-434.

bulunan Bulgarlardan, dönüş tarihinden başlamak üzere üç sene cizye ve sâir vergilerin alınmaması kararlaştırılmıştı(10).

Dobruca'nın stratejik konumundan dolayı gelişmesini ve bir an önce düzene sokulmasını isteyen Sultan II. Mahmud, 1837'de buraya bir de gezi yapmıştı(11).

Tanzimat yıllarında savaşların doğurduğu zararlara rağmen Dobruca daima bir müslüman diyarı durumundaydı. Bununla birlikte göçler ve iskân faaliyetleri etnik bakımdan buraya bir çeşitlilik kazandırmıştı(12). Bölgede yaşayan Bulgar, Romen ve Türk nüfusun yanısıra Petro ve Katerina'nın reformlarından kaçıp Dobruca'ya sığınan çok sayıda Rus ve Kozak göçmeni bulunmaktaydı(13). 1771-1772 yılları arasında bölgeye yerleştirilen Agnad Kozakları'na uzun yıllar sonraları dahi devam eden vergi ve cizye muâfiyeti tanınmıştı (14). Bilhassa savaşların yol açtığı problemler yüzünden bölgedeki Türk ve müslüman nüfusun sayısı gittikçe azalmaktaydı. Halbuki burasının Türk- İslâm nüfus ile meskûn kılınması hem hudut bölgesi olması açısından hem de ziraat bakımından büyük önem taşımaktaydı.

Dobruca'nın genelde susuz ve ağaçsız olmasına rağmen İstanbul'un beslenmesinde mühim bir rolü olduğunu görüyoruz. Hatta Sultan Abdülmecid, "... beyândan müstağnî olduğu üzere Dobruca ovası asitâne-i saâdetimin kileri mesâbesinde olarak mezrûâtının vaktiyle biçilüb cem' ve idhârı..." hususunu bölgedeki yöneticilere sıkı sıkıya tenbih etmek ihtiyacının hissetmekteydi(15).

Toprağın verimli oluşundan dolayı Dobruca halkının yetişen ürünü toplayamaması dikkat çekmektedir.Bu yüzden mahsulün toplanması için çevre kaza ve sancaklardan ameleler getirtilmekteydi. Buna dair çok sayıdaki belgeden biri Varna muhafızı olup aynı zamanda Dobruca'nın mahsûlâtını toplamakla yükümlü olan Hasan

---

(10) Geniş Bilgi için bkz. Güsoy, **A.g.m.**, s.28-35.

(11) Decei, **A.g.m.**, s.639.

(12) Silistre Valisi Said Paşa'nın büyük çiftliklerini idare etmiş olan Rumen Ionescu dela Brad, 1850'de Tulça ile Silistre-Balçık arasında 388 köyü gezmiş ve bu köylerde 4.800 Türk, 3656 Rumen, 2.225 Kırım Türkü, 2214 Bulgar, 1092 Kozak, 747 Lipovan (Deltadaki Rus balıkçıları), 300 Rum, 212 Çingene, 140 Arap, 126 Ermeni, 119 Yahudi ve 59 Alman aile tesbit etmişti. Decei, **A.g.m.**, s.640-641. Bu hususta ayrıca bkz. Kemal Karpat "Ottoman Urbanism: The Crimean Emigration to Dobruca and The Founding of Mecidiye (1856-1878)", **International Journal of Middle East Studies**, Sayı 17 (Cambridge, 1985), s.4.

(13) Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev. Mehmet Harmancı, II.C., İstanbul, 1983, s.152.

(14) **BA, İrade-Meclis-i Vâlâ**, No:15838, Lef-2. Lef-3'te ise bu Kozaklardan Dobruca ve Hüdavendigâr havalisinde yaşayanyara çeşitli tarihlerde tanınan imtiyazlarla ilgili yazıların suretleri bulunmaktadır.

(15) **BA, Cevdet, İktisat**, No:2067 (Evasıt-ı Ramazan 1266).

Bey tarafından merkeze yazılan Evâhir-i Zilkade 1246 (Mayıs 1831) tarihini taşımaktadır. Hasan Bey bu yazısında Dobruca'daki zahirenin toplanabilmesi için Tirnova (Tirnovi) ve çevresinden üç bin orakçı amelenin gönderilmesi talebinde bulunmaktaydı (16). Bu durumun önceki yıllarda da aynı şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim buna dair Varna meclisince hazırlanan 23 Cemaziyelahir 1266 (14 Mayıs 1850) tarihli mazbatada bölgeye "lüzumu miktar orakçı ve tırpancı amelesinin beher sene Tirnovi ve sâir mahallerden bâ-emr-i âli celb ve mahall-i mezkûre sevk ve tisyârı mu'tâd-ı kadîmeden bulunmuş..." denilmektedir(17). Dobroca'ya gönderilecek olan amelenin işe güce yaramaz esnâf takımından, ya da kendi memleketlerinde ziraatle uğraşanlardan değil de, orakçılık sanatını bilen işsizlerden olması; ücretlerinin hakkaniyetle tesbit edilip hemen ödenmesi; kimseye haksızlık yapılmaması ve yolda henhangi bir uygunsuzluğa mahal verilmemesine dikkat olunması mahallî idarecilere bildirilmekteydi(18).

Bu demektir ki; Dobruca ovası hem stratejik ve askerî bakımdan, hem de ekonomik açıdan iskâna açılması gereken bir bölge idi. Dolayısıyla iskân edilmesi gereken gruplar söz konusu olduğunda Bâb-ı Ali'nin ilk olarak ele aldığı yerlerin başında buranın gelmesi pek şaşırtıcı değildir. Gerçekten Tanzimat yöneticilerinin düşüncelerinin de bu merkezde olduğunu görmekteyiz.

Nitekim daha önceleri Beriyetü'ş - Şam'dan getirtilip İstanbul'daki Kilimhâne'de istihdâm edilen bir grup Arap aileye ihtiyaç kalmayınca münasip bir yere yerleştirilmeleri bahis konusu olduğunda; toplam sayıları 558 olan Araplar, Arabistan dışında Anadolu veya Rumeli'nin herhangi bir yerine yerleştirilmeye razı olacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine çifçilik ve köy hayatında gerekli olan sanatı bilen bu kişilerin 1843 yılında Dobruca'da iskân edilmeleri kararlaştırıldı. Bunlar için Pazarcık kazası civarında ve Pazarcık- Karasu köprüsü yolunun iki tarafında yer alan; dağa ve ormana dört saatten fazla uzak olmayan, havaca itidalli olan yerlerde sekiz köyün inşâsına başlandı. Bu köylerin isimleri ile kaç hâneden ibaret oldukları aşağıdaki tabloda gösterilmekte olup köylerin arasındaki mesafenin de 15-20 saat kadar olmasına dikkat edilmişti (19). Söz konusu hânelerden, bedeli daha sonra hazine tarafından

(16) **BA, Cevdet, İktisat,** No:1966.

(17) **BA, Cevdet, İktisat,** No: 708; 2067.

(18) **BA, Cevdet, İktisat,** No: 2067.

(19) **BA, İrade-Meclis-i Vâlâ,** No:946; **Cevdet-Dahiliye,** No:632, Bu Araplara sonradan 17 kişi daha katılmıştı. **Cevdet-Dahiliye,** No:10085.

Köyün Bağlı Olduğu Merkez	Köyün Adı	Hâne Sayısı
PAZARCIK KAZASI	İlbeyi	18
	Aydınbey	9
	Oğuzlar	12
	Duokuzağaç	21
	Poyraz	27
	Musabey	24
YEMŞENLİ(YEMŞİNLİ?) NAHİYESİ	Çalmarca	24
	Bayramdede	35
	TOPLAM	170

karşılanmak üzere, 104 tanesini Silistre nahiyeleri ile Yemşenli nahiyesi; 36 tanesini Pazarcık kazası; 18'ini Kozluca ve 12'sini de Balçık kazası halkının inşâ etmesi kararlaştırılmıştı. Arapların iskânı işini organize etmekle görevlendirilen dergâh-ı âli kapucubaşılarından ve Babadağı kazası müdürü olan Hasan Bey'in bildirdiğine göre hânelerin yapımına 9 Cemiziyelevvel 1259 (7 Temmuz 1843) tarihinde başlanacaktır. Bir taraftan bu çalışmalar yürütülürken diğer yandan da iskân olunacak aileler İstanbul' dan gemilerle Balçık iskelesine oradan da arabalarla Pazarcık ve Yemşenli bölgelerine sevk edilmişlerdir(20).

Arapların bölgeye yabancı oluşlarından dolayı, ziraat usûllerini öğretmek, odun ve sâir temin yolunu göstermek gibi konularda yardımcı olmak üzere üç ay süre ile her köy için yerliden birinin uygun ücretle görevlendirildiğini, ayrıca bazı kişilerin Yemşenli, Topçu ve Umurfakı'daki çiftçilerin yanında "fenn-i ziraat tahsîli için" geçici şekilde yerleştirildiklerini görmekteyiz(21). Bu iskânın askerden kaçmak gibi sebeplerle tekkelere bağlanıp dervişâne bir hayat sürenlere de müsbet bir misâl olmasına itina gösteren hükümet(22); her köye bir muhtar ile yardımcısının tayini ve birer imamın görevlendirilmesinin yanında yeterli arazi ile üç hâneye bir pulluk ve hayvan ile tohumluk verilmesini sağlamış ve beş sene müddetle aşâr alınmamasını kararlaştırmıştı. Hasan Bey'e verilen talimatta içlerinden bekâr olanların münasip şekilde evlendirilmelerine yardımcı olunması

(20) **BA, Cevdet - Dahiliye** No:632, 1841.
(21) **BA, İrade-Dahiliye,** No: 7964;10085
(22) **BA, Cevdet-Dahiliye,** No: 3863

ve nüfuslarının artmasının teşvik edilmesi tavsiye olunmuştu(23). Altı ayda bir doğan, ölen ve köye girip çıkan nüfusun yoklama defterlerinin tanzim edilerek merkeze gönderilmesi de emirler arasında yer almaktaydı. Gösterilen titizlik sayesinde iskânın kısa sürede gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Başarılı hizmetinden dolayı Hasan Bey'e rütbesine uygun nişan verilmişti(24).

Başlangıçta gösterilen titizliğe mukabil, Dobruca'nın şartlarına hemen alışamayan Arapların büyük ölçüde sıkıntı çektikleri, fakat her aşamada devletçe kendilerine kolaylıklar gösterildiği anlaşılmaktadır. Meselâ 1260 (1844) yılında ürettikleri ürün kendilerine yetmeyince yemeklik ve tohumluk olmak üzere 45.431 kuruşluk tahıl verilmişti (25). Yine 1262 (1846) yılında telef olan hayvanlar devlet tarafından ikmâl edilmişti(26). Yalnız artık bu meblâğ borç şeklinde verilmekte ve ileriki yıllarda elde ettikleri üründen belli taksitlerle mahsup olunmaktaydı(27).

Dobruca'yı şenlendirmek isteyen hükümetin buraya gönderdiği nüfusun rahatı için gereken fedakârlıktan kaçınmadığını görmekteyiz. Bu durum 1856'dan sonra bölgeye yerleştirilen Kırım ve Kafkas muhâcirleri ile Rusya'ya dönüp göçüp de bilahare pişmanlık duyarak geri gelen gayrimüslim tebâya tanınan imtiyazlarda çok daha bâriz şekildedir. Kırım Savaşı'nın hemen akabinde buraya yerleştirilen 30.000 göçmenin yanısıra (28), 1860'lı yıllarda iskân edilen toplam 120.000 kadar göçmenin (29) arazi, tohum, hayvan, iâşe ve diğer ihtiyaçları için harcanan paranın miktarı devrin şartlarına göre oldukça fazla idi(30).

Kırım Savaşı'nın ilk olarak Dobruca'da patlak vermesi üzerine buradaki halkın bir kısmı yine daha güneye göç etmek zorunda

---

(23) **BA, Cevdet-Dahiliye,** No:632, 10085.

(24) **BA, İrade-Dahiliye,** No:3863, Hasan Bey, diğer bir çok kaza müdürü gibi maaşsız çalışmakta olup, yaptığı bu hizmetler karşılığında herhangi bir ücret almamış, sadece vazifesi dolayısıyla meydana gelen masrafları devlet tarafından karşılanmıştı. **BA, Cevdet-Dahiliye,** No:1019.

(25) **BA, Cevdet-Dahiliye,** No: 3910.

(26) **BA, Cevdet-Dahiliye,** No: 1748.

(27) **BA, İrade-Meclis-i Vâlâ,** No: 5113, 8961.

(28) Mark Pinson, "Russian Policy and the Emigration of the Crimean Tatars to the Ottoman Empire (1854-1862)", **Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi,** Sayı 1 (İstanbul, 1972), s.44.

(29) Ancak bu nüfusun önemli bir kısmı 1880'lerden sonra Anadolu'ya göç etmişlerdi. Karpat, **A.g.e.,** s.8.

(30) 1856-1876 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne göç eden muhâcirlere yapılan yardımlar ve bunun maliyeti hakkında geniş bilgi için bkz. Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Samsun, 1992, s.250-320.

kalmışlardı. İşgal sonrasında bu göçmenlerin tekrar eski yurtlarına dönmeleri sağlanmaya çalışılırken; savaş sırasında Ruslara türlü şekillerde yani casusluk, kılavuzluk, iâşe ve nakliyat işlerinde yardımcı olan Rum ve Bulgarların bir kısmı(31), Rus ordusuyla birlikte çekilince(32), onların bıraktıkları alanlara Kırım ve Kafkas muhâcirlerinin yerleştirilmesi söz konusu oldu.

Paris Antlaşması'nın Kırım Türkleri için yeterli güveni sağlayamaması üzerine buradaki bir kısım Türkle, müttefik ordularının Kırım'ı boşaltacaklarını anladıklarında hükümete baş vurarak Osmanlı Devleti'ne göç etmek için Müsaade istemişlerdi. Bâb-ı Ali bu isteğin reddedilmesi halinde Rusların mezâlime baş vuracakları endişesiyle bir ferman yayınlayarak isteyenlerin Silistre eyâletindeki yerlere yerleştirilebileceklerini duyurdu. Zira bu bölge yani Dobruca ve civarı öteden beri göçmen Kırımlıların iskân edildikleri yer idi(33).

Bunun üzerine müracaat eden aileler; tüccar ve devlet gemileri ile Köstence, Balçık, Varna, limanlarına taşındı. Az sayıda ailenin İstanbul veya Anadolu limanlarına çıktıkları da görülmektedir. Bunların büyük kısmı da daha sonra Dobruca havalisindeki akrabalarının yanlarına gönderilmekteydi. Böylece ilk aşamada yani 1 Mayıs-12 Mayıs 1856 tarihleri arasında 11.134 kişi Rumeli sahillerine çıkarılmış oldu(34).

Öncelikle Dobruca ve havalisine yerleştirilen bu muhâcirlerin iskânı sırasında tatbik edilen yöntem hakkında hazırlanan 3 Mayıs 1856 tarihli talimatta şu hususlara yer verilmektedir(35):

a) Balçık iskelesine gelenler, iskân mahalleri hazırlanıncaya kadar çadırlara veya misafir suretiyle çevredeki köylere yerleştirileceklerdir.

b) Göçmenlerin din ve milliyetlerine bakılmaksızın toplu halde,

---

(31) **BA, İrade-Meclis-i Vâlâ,** No: 178.

(32) Geniş bilgi için bkz. Mahir Aydın, "Vidin Bulgarlarının Rusya'ya Göç Ettirilmesi", **Türk Dünyası Araştırmaları"**, Sayı 53 (İstanbul 1988), s.67-79. Gayrimüslimleri göç ettirmeye yönelik propogandayı Rusya, Anadolu ve Yunanistan'da da yürütmekteydi. Ancak bunların büyük kısmı ya Rusya'ya gitmeden limanlardan geri dönmüşler ya da gittikten birkaçyıl sonra Osmanlı Devleti'ne müracaat ederek kabul olunmalarını dilemişlerdi. Bkz. Saydam, **A.g.e., s. 135-136.**

(33) **Vatanlarını 1783'lerden itibaren terk etmek zorunda kalan Kırım Türklerinin göçleri için bkz. Ethem Feyzi Gözaydın,** Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri, İstanbul, 1959; Mehmet Ali Ekrem, "Kırım ve Nogay Türklerinin Osmanlı Devrinde Dobruca'ya ve Tüm Rumeli'ye Geçmeleri ve Yerleşmeleri", **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (11-15 Ekim 1976),** III.C., Ankara, 1983, s.1599--1604. Shaw, **A.g.e.,** II.C., s.245'te **"Tatarlarla dolu yoksul Dobruca** ifadesini kullanmaktadır.

(34) **BA, İrade-Meclis-i Mahsus** No: 283, kef-(5)

(35)**BA, İradeDahiliye,** No:22622.

suyu mevcut, nehire ve denize yakın, boş ve verimli yerlere iskân olunmaları ilgililerce sağlanacaktır. Dobruca'da bunlara yetecek derecede arazi olduğundan kendilerine usulüne uygun şekilde tapuları ücretsiz olarak dağıtılacaktır.

c) Yerli halk komşuluk gereği, yani angarya olarak değil, muhâcirler için gerekli olan evlerin inşâsına yardım edecekler, evlerin mümkün mertebe düzgün bir şekilde ve sırada olmasına dikkat edilecektir.

ç) Evlerin inşaatı sürerken muhâcirlerin gelecek sene ekecekleri arazinin nadası şimdiden yapılmalıdır.

d) Çiftçilik yapacak olanlara ihtiyacı kadar tohumluk ve yemeklik zahire verilecektir.

e) Bunlardan belli bir süre vergi alınmayacak ve askerlikten muaf olacaklardır (10 sene vergiden 25 sene askerlikten). Teşkil edilecek yeni köylerin birleştirilmeleri ile kazalar oluşturulacak(36), kaza yöneticileri kendi aralarından seçileçektir.

f) Verilen malzemeler ile hayvanlar şimdilik yardım şeklinde veriliyor ise de, hazinenin yükünü azaltmak için kendilerine kuvvet geldiğinde aldıklarını geri ödeyeceklerdir.

Gerçekten de talimatta belirtildiği üzere Balçık'a çıkan muhâcirler çevredeki kaza ve köylere dağıtılmışlardı. İlk grup muhâcirlerden 1.129 hâne ve 4.140 nüfusun eşyalarıyla birlikte şu kazalar halkı tarafından kendi arabalarıyla taşınmıştır (37):

Nahiye ve Kazanın adı	Hane	Nüfus
Balçık kazası köylerine	419	1564
Hacıoğlu Pazarı (Pazarcık) kazasına	165	581
Mankalya kazası	67	241
Umurfakı kazası Topçu nah.	219	820
Yemşenli nahiyesi	259	934

(36) Bu sırada kurulan kazaların içinde en önemlilerinden biri Sultan Abdülmecid'in adına izafeten **Mecidiye** olarak adlandırılan eski Karasu olup buna dair ayrıntılı bilgi Karpat, **A.g.m.,** S.1-25'te bulunmaktadır. Bölgedeki ilk iskân memuru olan Numan Efendi buradan bahsederken; "el-hâlettü hâzihi senede iki def'a rûz-u Hızır ve Kasım esnasında panayır küşâd ve etraf ve eknâftan tüccar ve züvvâr ve Dobruca ahalileri tecemmu ve tahaşşüd ederek hasır ve çarekeden dükkânlar ve kulübe gibi inşa ve icâd ile külliyetlü alız u itâ olarak hayvanât satılmakta olmasına ve mevki-i coğrafyasınca Tuna nehri dört saat ve Karadeniz'in Köstence iskelesi beş saat mesafe olarak âb u havası lathif ve iki tarafı Dobruca ovası rai-i hayvanâta ve ziraat ve hirâsete elverişli münbit ve mahsûldâr yani şâyân-ı imâr bir mahal bulunmasına binâen ... muhâcirîn-i merkûmenin istekli tüccar ve esnaf olanlarının mahall-i mezbûre ve ziraat erbâbı bulunanlarının etrafında kâin kurâlara ve hali yurtluklara ivâ ve iskânların mülken ziyâde fevâidi nüstelzim olacağı (aşikârdır): demektedir. **BA, İrade-Dahiliye,** No:22844.

(37 **BA, İrade-Meclis-i Mahsus,** No: 283, lef-6.

Diğer gruplar ise yine halkın yardımlarıyla **Şumnu, Hezargrad, Yenipazar, Prevadi, Kozluca** kazalarına sevk edilmişlerdir (38).

Karasu ve çevresine yerleştirilecekler için toplam 3000 evin yapılması gerekiyordu. Hasat mevsiminden önce bunların yapılabilmesi için civardaki kazalara **"hâne inşâ etme zorunluluğu"** getirildi. Bu hânelerin 500 tanesinin **Tirnova;** 500 tanesinin **Ziştovi, Niğbolu, Plevne, Lofça, Slovi;** 500'ünün **İslimiye, Karinâbâd, Rusikasrı, Aydos, Yanbolu** gibi savaş sırasında fazla külfet altına girmeyen kazalarca ve kalan 1.500 hânenin de **Silistre** eyâletince yapılması kararlaştırılmıştı. Evlerin daha önce Araplara yapıldığı gibi çevredeki ormandan faydalanmak suretiyle ahşaptan ve iki odalı olarak yapılması uygun görülmüştü (39).

1860'tan sonra gelen muhâcirler için de devletin arazi, tohum, hayvan ve sâir yardımlarda bulunduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu sefer gelenlerin sayıları fazla olduğundan yapılan yardımların öncekilere nazaran daha düşük düzeyde tutulduğu görülüyor. Buna karşılık iskân keyfiyetinin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için **Miralay Nusret Bey** görevlendirilmiştir. **Nusret Bey** kendisine verilen 16 Ağustos 1860 tarihli mazbatada belirtildiği üzere muhâcirleri **Edirne, Silistre** ve **Varna** eyâletindeki devlete ait boş yerlere yerleştirmekle görevliydi (40). Yeni köylerin kurulmasının yanında eski köylerden boş ev bulunan yerlere de göçmen konulması, köylünün ihtiyacından fazla olarak gasp ettiği mer'aların ellerinden alınması, kurulacak yerleşim birimlerinin planlarının geometrik şekilde olması özellikle tenbih olunmaktaydı (41)

Göçmenlerin iskânı sırasında yerli müslüman veya gayrimüslim halkın büyük ölçüde yardımcı olması oldukça ilginçtir. Devletin imkânlarının kısıtlı olması sebebiyle Kırım'dan ve Kafkasya'dan kitleler halinde gelen gruplara yeterince yardım yapılamıyordu. İşte bu noktada bilhassa halkın aynî yardımları çok mabule geçiyordu. Devletin muhâcirlerin sadece fekirlerine yeni gelenlerin ortalama olarak yarısına günde yarım kıyye ekmek bedeli verebildiği bir durumda, halkın verdiği çorba, fasulye, nohut gibi gıda maddeleri ile eski veya yeni giyim malzemelerinin taşıdığı önem fazlaydı.(42).

(38) **BA, İrade-Dahiliye,** No:23211.

(39) Saydam, **A.g.e.,** s.201-202.

(40) Talimatın tam metni için bkz. **BA, İrade-Dahiliye, No:30579, lef-2**

(41) Plevne-Rahove-Lofça-Sofya yolları üzerinde kurulan Aziziye adı verilen 500 hânelik yerleşim biriminin krokisi için bkz. **BA, İrade-Dahiliye,** No:31797. yine Beştepe bölgesinde 15 köy ve bir kasabadan ibaret olarak Mahmudiye (Tuğça-Babadağı Bölgesinde) kasabası kurulmuştur. B.A. İrade-Dahiliye, No:31544.

(42) Ayrıntılı bilgi için bkz. Saydam, **A.g.e.,** s.250 v.d.

Bu dönemde Dobruca'nın tamamını kapsayan **Tuna Vilayeti**'nin bütün kazalarına muhacir iskân edildiği görülmektedir. Eldeki belgeler kurulan muhacir köylerinin listesini vermeye yeterli olmamakla birlikte, bu iskân çalışmaları ile bölgenin bir hayli şenlendiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Göç hadisesinin iyice azaldığı 1866 yılından sonra buralarda geniç çaplı reform hareketlerine girişilmiş, Köstence ile Varna'yı iç bölgelere bağlayan demir yolları inşâ edilmişti. Bütün bu iskân faaliyetleri sırasında devletin üzerinde bilhassa titizlikle durduğu husus, gayrimüslim tebâya rahatsızlık verecek bir durumun meydana getirilmemesiydi. Nitekim 1860 tarihli bir talimatnâmede geçen şu ifadeler bunu açıkça göstermektedir: "**... Bunların (muhacirlerin) mizac ve mişvârları ve vakt u hâlin meydanda olan nezâketi cihetiyle sırf hıristiyandan ibaret olan kurâya pek yakın olarak tavtîn ve iskân olundukları halde hüsn-ü imtizâc edemeyerek hud'ayı mucib olacağı misüllü teb'a-a-yı gayr-ı müslimenin tevahhuşlarını dahi istilzâm edeceğinden bu dakikaya sarf-ı enzâr-ı dikkat olunarak mahzûr-ü mezbûrden vâreste olacak suretle tavtîn ve iskânlarına itinâ kılınacaktır...**" (43).

Demekki devletin niyeti; şu ya da bu grubu rahatsız etmek olmayıp sadece bölgedeki boş alanların değerlendirilmesini sağlamak ve özellikle Rusya'nın buraya yönelik propogandalarına karşı kendisine taraftar bir kitle oluşturmaktı. Batılı devletlerin ve yayın organlarının o sıralarda yaydığı gibi, hıristiyan tebâyı tehdid amacıyla yapılan herhangi bir çalışma olmadıktan başka hatta onların da bu hususdaki yardımları Osmanlı belgelerine ve basınına yansımış idi. Öte yandan Bab-ı Ali'nin **Mithat Paşa** gibi çalışkan bir valiyi buraya tayin etmesi, yaptığı yatırımlarda kendisini desteklemesi, Dobruca'ya verilen önemi göstermektedir. Ancak Dobruca 1877-1878 savaşında elden çıktıktan sonra buradaki halkın büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştı.

(43) **BA, İrade-Dahiliye**, No:30579, lef-2

ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF COASTAL STUDIES ON THE BLACK SEA

Prof. Dr. Yuri D. Shuisky*

ABSTRACT

SHUISKY Y. D. Environmental and Economic Aspects of Coastal Studies on the Black Sea.

An analysis of extensive and diverse information on the Black Sea environmental condition within Ukraine suggestes the priority of the three main problems in the use of coastal resources: 1. Shore abrasion and shoreline retreat. 2. Sea pollusion.3. Possible negative impact of the "greenhouse effect" on he coasts in the nearest 100 years. each of these problems is analysed with numerical data on the development of natural coastal systems, and possible negative consequences are estimated in their economic aspect.

Key words: Ukraine,Black Sea, coastal zone, abrasion, sea water, pollusion, level rise, greenhouse effect, economy.

1. INTRODUCTION

The total length of the Black Sea shores is 4,431 km and includes coastal areas of the Ukraine, Russia, Georgia, Turkey, Bulgaria,and Rumania. 2,112 km of these shores, or 47.7% of their total length, are built of active cliffs subjected to abrasion of different rates. Besides, more than 50% of the length of accumulative shores experience shoreline retreat. Destructive phenomena are widely observed today even along the marine margin of large river deltas such as the Danube, the Kizyl-ı Irmak, or the Eshyl- Irmak.

The wide scales of the destructive phenomena are mostly caused by considerable drifts deficit in the shore zone. This is particularly evident along the Ukrainian coast where it endangers ports, recreational and residential facilities, and leads to losses of nearshore land (9).

Previously, the qualities of nearshore water were favourable for high biological productivity of benthos, plankton, and necton. Nearshore water had a high level of self-cleaning, and this was raising the recreational quality of the Black Sea coasts. Numerous recreational centres, holiday homes, motels, and individual summer houses

* Geography Dept.. University of Odessa 2 Petra Velikogo St. Odessa 270000 Ukraine

have been built there not only by Ukraine, but by other countries as well. Presently, the quality of nearshore water has been largely deteriorated by the growth of pollusion.

Water pollusion develops simultaneously with atmospheric pollusion. Ukraine, like all other countries in the Black Sea basin, contributes its share to the changes of the atmospheric air composition and the global climatic changes on the planet. The growing concentration of the "greenhouse gases" (chiefly, carbon dioxide) is reported to enhance changes in the Global Ocean water balance (1).As a result, the new supplies of water into the Global Ocean cause a very quick rise of the sea level. Different calculation techniques allow to predict a possible rise of the sea level by 0.5 to 6.0 m over the next 100 years. As the coastal relief of the Black Sea is predominantly flat, this means that the economic, cultural, and natural rescurces on the coast in Ukraine and other countries are in danger.

Thus, the countries of the Black Sea basin are confronted with three environmental and economic problems of major importance:1) shore abrasion and shoreline retreat; 2) water pollusion near shores and in the open sea; 3) possible negative impact of the "greenhouse effect" on shores in the nearest 100 years.

2. SHORE ABRASION AND SHORELINE RETREAT

The negative impact of shore abrasion is mostly illustrated here with examples from Ukrainian Black Sea coast. This coast is inhabited by approximatel 20% of the country's population. A number of important cities (such as Odessa with 1.2 million residents, Illichevsk with 70 thousand residents, Nickolayev with 550 thousand residents, Evpatoria with 150 thousand residents, and others) and industries are located there. Many of these cities-Odessa, Yuzhni, Ochakov, Skadovsk, Yalta, Feodosia, and others- have seaport facilities (Fig.1). Important railroads and highways stretch along the coasts. About 10% of the shorelines are protected with hydrotechnical constructions.

About 25% of the shore length is occupied by recreational facilitlies which are used by nearly 20 million people each year. In addition to sea water and air, the resources used for recreation and healthcare are mineral water, medicinal mud from the limans' bottom, sea baths and a wide selection of vegetables and fruits. Hundreds of holiday homes, motels, and healthcare centres (sanatoriums) have been built in four main areas on the coast (Fig.1). Many of them are

threatened with abrasive-landslide processes, particularly near Illichevsk, Yuzhni, Ochakov, Yalta, and Kerch.

Shore abrasion leads to losses of valuable nearshore land. The basic land resource here is chernozem as the most fertile soil in the world.

This list of problems shows the economic significance of environmental aspect in coastal studies on the Black Sea.

Ukraine's territory is washed by the Black Sea from the Danube delta in the west to the Kerch Srait in the east (Fig. 1). The shoreline is 1,628 km long. Out of these, 486 km(29.9%) is occupied by active cliffs, 589 km(39.1%) are represented by retreating shorelines of accumulative forms, and553 km (34.0%) belong to stable abrasive and stable accretive accumulative forms(6).

The biggest environmental interest is attracted by retreating and abrasive shores. They make up 1,075 km, or 69% of all Ukraine's Black Sea shores. The rates of abrasion vary a lot and depend on the coast's geological structure, the shore zone energy potential, the nearshore bottom inclination, the shoreline contour, the amount of drifts, and the type of active cliffs. Abrasion rates may vary from a few millimetres to 6 metres per year, as shown by direct field measurements over the several recent decades. Thus, for instance, repeated surveys of cliffs showed the average abrasion rate of clayey cliff of 3.1 m/year near Cape Burnas over 1967-1992, of 1.2 m/ year near Cape Sanzheiski over 1953-1992, of 2.86 m/year at the proximal side of the Tendra spit between 1968 and1991, of 2.14 m/year in the Kalamit Bay over 1965-1991, and of 1.32 m/year near Cape Chauda in the Feodosia Bay in 1951-1991.

Drifts deficit in the shore zone of the Black Sea has caused the retreat of shorelines on most of the accumulative forms (spits, barriers, terraces). Accreting shorelines make up about 5% of the length of Ukraine's shores. Average retreat rates and the character of deformations over the recent 100 years have been studied on such spits as Zhebrinskaya, Lagernaya, Kinburnu, Tendra, and Bakal which are the biggest on the Black Sea. A suitable example of this kind is the barrier of a small lake, theUstrichnoye Feg.1) on the proximal side of the Jarylgach spit. One can see (Fig.2) that the average retreat rate for the recent 40 years has been 1.62 m/year. The highest rates of retreat were found along the sandy terrace of Shagany(2.95 m/year). on the flanks of the Donuzlav Lake barrier(0.64 m/year), and on the Tobechik liman barrier(1.87 m/year).

Abrasion leads to the losses of significant coastal territories. A map of shoreline retreat has been plotted where one stationary section of observation characterizes a five kilometre stretch of the shore. The results have shown that an average of 24 hectares per year is taken up by the sea between the Danube delta and the Crimean Peninsula, Plus another 22 hectares per year on the shores of the Crimea. The coast of the Sea of Azov is 824 km long within Ukraine, and 484 km(58.8%) of it is eroded by waves. This causses losses of an overage of 19 hectares a year of coastal land(8). Thus,all in all, Ukraine loses 65 hectares of its land a year on account of marine wave abrasion. This is an average figure for a period of many years, and may vary from only a few hectares in some years to 2-4 times the average in some others.

The losses of land, naturally, ruin various economic objects listed above. The economic damage amounts to approximately 180 million US dollars a year, at price rates of 1992.

To prevent the material, financial, moral and other damage, various methods of shore conservation are employed. There are more efficient methods used in some parts of Ukraininan shores, than those employed in Western Europe and North America(2). the choice of the specific method of shore defence is based on the regional principle (7,9).

Thus, for example, the territory of Odessa has long suffered from coastal landslides and lost a stretch about 300 meters wide along its shore between 1974 and 1955. In 1959 basic coast protective work was started: the smoothing of landslide slopes, the drainage of underground water, and the building of wave breaking hydrotechnical constructions and artificial beaches(Fig. 3). Currently, the protective installations cover 12 km of the shore which has been stabilized and recreationally developed. The artifical beaches can receive 450,000 holiday- makers at a time, which had a positive effect on the city's economic activities. Such protective constructions have been built on more than 100 km of Ukraine's shorelines, all in all (Fil. 1). Using artifical beaches is considered to be of particular importance(7). Environmental and economic feasibility studies for nearshore territory management and shore-protective constructions building are carried out on the basis of the principles proposed in our investigations. The investigations have also allowed to elaborate reliable techniques of shore protection with the help of natural materials, artificial beaches, ground terraces, spread breakwaters, and artificial landscapes.

3. SEA WATER POLLUSION

It is possible to distinguish two groups of polluters within Ukraine: direct and indirect.

Direct polluters are those objects on the sea shore which dispose of their sewage right into the sea. This includes flows of industrial waste and domestic sewers of cities and villages; soil and other substances eroded from fields; waste dumping from ships; etc. There are several focal points of dirrect pollusion(Fig. 1). The major of them are around Odessa, Ochakov, the top of the Karkinit Bay , Eupatoria, the southern coast of the Crimea, and Kerch. Together, they account for about 80% of all direct pollusion.

Thus, for instance, the total amount of polluded flow from industrial and domestic sewage in Odessa is 132 million cubic meters per year. Besides this, the sea is polluded each year with 8,750 tons of dry waste, 410 tons of oil products, about 70 tons of active substances from surface, 5800 tons of iron, and 430 tons of phosphorus. The index of absorbed oxygen in sea water, which directly depends on the sources of pollusion, exceeds the sanitary norm by 20% for sea bathing and 60 times for medicinal use of sea water in sanatoriums and recreational swimming pools.

A similer situation is observed in Ochakov. Anthropogenous flows into the sea there make up about 8,200 thousand cubic meters per year. Out of these, 7,300 thousand (89%) are only half-cleaned. An average pH value for the sea water is 7.7-7.8; the proportion of chlorides is 2,300-9,600 mg/litre; of sulphates, 300-1000 mg/litre; of ammoniac nitrogen, 0.16-1.05 mg/litre; of copper, 0.02-0.08 mg /litre. In the places where polluders are discharged, unusual smells of the sea water exceed 4 points of intensity in calm weather. The same thing is also observed around Evpatoria, Sevastopol, Feodosia, and Kerch.

The indirect polluders are mostly rivers, primarily the Danube. Most of the rivers flow into limans (nearshore lakes). To a certain extent,this slackens sea pollusion. Polluded water of the rivers is accumulated in reservoirs which are sometimes hundreads of kilometers away from the sea. Since the assimilation capacity of the river water in the Dniester, the Southern Bug,the Dnieper and other major rivers has already reached its utmost, polluders are going throught the rivers quite freely. For instance, in the steppe and wooden steppe zones of Ukraine, asignificant proportion of fertilizers applied to the soil is

washed off into small rivers: 15-25% of all the nitrogen, 2-9% of the phosphorus, and 10-15%of the pesticides. The discharge of fertilizers has grown in the recent years due to the natural cyclic growth of the water flow in small rivers. While this flow was reducing in the cycle of 1945-1965 compared to the previous cycle of 1921-1945, it has grown 2 or 3 times in the current cycle of 1965-1990 in such river basins as the Southern Bug, the Kodyma, the Siniukha, the Zgara, or the Ingul. This indirect influence raises the pollusion level of the sea and cuts down the assimilative capacity of the sea water.

Another way of indirect pollusion is through atmospheric air. It takes place as the atmosphere interacts with the sea, and also when submarine waters are delivered to the sea. The most conspicous in this respect are major industrial centers: Odessa, Nikolay, Krasnoperekopsk, Saky, Sevastopol, or Kerch. For instance, the industrial enterprises of Armiansk and Krasnoperekopsk supply various substances into the air at the top of the Karkinit Bay. Air tests showed the presence of 1-13% of toxic dust, 1-3% of carbon dioxide, 12-26% of nitrogen dioxide, 17-24% of muriatic acid, about 3% of sulphuric acid, 4-30% of fluoric hydrogen, and 4-18% of ammonia.

This unfavorable situation is caused by several reasons, the most important of them being imperfect manufacturing technology and absence of reliable cleaning devices. This is why the water coming into the sea between the Danube and the Crimea may be divided into three categiries:1) polluded and insufficiently cleaned-13%; 2) cleaned mechanically, physically, chemically, and biologically-17%; 3) conventionally clean and without cleaning-70%.

As a result, the level of pollusion of nearshore water is highly unfavorable for recreation use. The peaks of pollusion occur during summer bathing season, in periods of calm weather, in conditions of stable thermocline, especially in shallow and half-closed bays, near bigindustrial centers.It is not unusual, therefore, that beaches are closed for considerable time.

4. POSSİBLE NEGATIVE İMPACT OF THE "GREENHOUSE EFFECT" ON THE SHORES

The issue of global change, including sea level rise, is in the forefront of the international scientific community. The International Council of Scientific Unions (ICSU) is stressing the International Geosphere Biosphere Program, UNESCO has its Environmental

Program which is incorporating aspects of changes, and there is the recently enacted International Panel on Climatic Change (IPCC) of the United Nations. The U.S Environmental Protection Agency advises to pay attention to the three groups of possible changes: natural, economic, and cultural(5). The International Ecologic Congeress in Rio de Jeneiro(June, 1992) acknowledged this problem as a major priority for the world community.

This phenomenon is due to the fact that the humanity is gradually setting in motion a global warming mechanism caused by the concentration of some gases in the atmosphere: carbon dioxide, methane, nitrogen protoxide, carbon tetrachloride, and others (Fig.4). If the current trends continue, our planet is likely to warm 3 to 5 C in the next century- as much as it has warmed up since the last ice age. This warming up will cause a restructuring of the global Ocean's water balance and increase the amount of water in the Ocean, which can raise its level by a meter or more (1,5,11).

Such an elevation by the end of the 21st century(up to 6m, according to some prodictions) is considered catastrophic, if we take into account that the Black Sea level on the shores has only risen by 0.3 m(up to 1.0 m in some places) over the recent 200 years. This is threatening some low shore lands which only stand 1-2 m above the average Black Sea level. Since the shores are of different types (by their relief, geological composition, drifts supplies, the values and signs of the coastal forms' deformatios, etc.), their response to to a possible catastrophic sea level rise will be different, too (8,11).

Sea level changes over many years are observed at different shore points of Ukraine. All in all, they are27, i.e.one pointcharacterizes about 60 km of the shore length. An analysis of the observation data allows to get an idea of the level changes in different parts of the shoreline. The resulting level change consists of the eustatic component E and the tectonic component T. 16 combinations of these components have been found, in which they are characterised by different signs and rates(8). In most parts of Ukraine, eustatic rise is combined with tectonic subsidence of nearshore land. The result is a relative uplift of the sea level with different rates. The permanent observations data was processed on the basis of monthly average, minimum,amc maximum values at each of the 27 points. The monthly values were used to calculate the annual values for each point. In particular, the observations have been carried on since 1870 at "Odessa" point, since 1878 at "Tarkhankut" point, since 1882 at "Kerch" point, and since 1945 at "Bugaz" point.

As an example, let us look at the data obtained at "Bugaz" point located on Dniestrovsky liman barrier (Fig.1, 5). For maximum levels, the average rate of the rise is 5.44 mm/year(Fig. 5,1).

This is a pretty high value comparable to high rates observed on the US coasts, in Italy, Egypt, and China(1, 10). The tendency towards relative increase of the rise rate was also observed on the average monthly values and was calculated to be 7.31 mm/ year. The correlation of curves 1 and 2 in Fig. 5 can be estimated as a stable tendency to a more intensive sea level rise for the adjoining region. Calculations from average monthly values allowed to obtained the average annual values over the whole period of observations. The average rate proved to be 6.51 mm/year. If this tendency remains till the end of next century and is combined with the growing impact of "green house gases" concentration in the atmosphere(Fig.4), the scale of the rise will be more than 1.5 m by the year2100. Similar phenomena have been found for other points in the region between the Danube delta and the Dniestrovsky liman. In other parts of the Black Sea coast within Ukraine, a more or less intensive relative(E T) level rise is observed.

The example of the currently continuing level rise in the Caspian Sea Shows, hov sensible may be the shore zone's response to such changes(4). An analysis of these changes, as well as predictions made for the shores of many countries(1,5,10,11,) show that the Ukrainian coasts of the Black Sea can respond in three main scenarios:

1.A relatively catastrophic sea level rise will lead to insignificant changes of the shore, without a visible damage to the natural, cultural, and ecomomic resources.

2. The rise will lead to a restructuring of the equilibrium profile, and the shores will adjust to the new conditions. Limited damage to the natural, economic and cultural resources may be caused.

3. Simple passive submemrgence of nearshore land may occur. Although the damage may be limited, it would be more significant than in scenario 2. A possible variant of scenario 3 might be intensive submergence of nearshore land, in whic the sea level's relative rise shifts the strong astion of gale waves further inland. In this qase, land resources are damaged most of all.

It is scenario 3 that is best studied on the coast of Ukraine. The other variants are yet to be studied in future.

Passive submurgence of land may take place, when the shore is

very low, and the nearshore bottom is very shallow (0.007). Such regions inculude delta sections of the Danube, the Dniester, the Dnieper, the coasts of limans, and the coasts of the Egorlyk, the Tendra, and the Karkinit bays, and some others. For instance, there are seven limans between the Danube delta and the Dnestr liman with the todal water surface of 483 sq.km. According to field surveys of relief and measurements on a map of the scale 1:10,000, a level rise of 1m may cause the submergence of 60.09 sq.km on the shores of limans and adjoining portions of the sea coast. This means the average specific proportion of 0.182 sq. km per 1 km of shoreline length. If the sea level rises by 2 m by the end of the 21st century, passive submergence will cover 110.3 sq. km, and a 3-meter rise will cover 162.4sq.km--all on the 90- kilometer stretch from the Danube delta to the Dniester liman only.

The greatest potential danger of passive submergence exists between the Dnieper estuary and the Crimean peninsula (Fig. 1). The length of the coast that can be submerged in the first turn, is 457.4 km, or 28.1% of the total length of Ukraine's coast. With a possible 1-meter level rise caused by the "greenhouse effect", the flooded area of nearshore land will be about 2300 sq. km(5.028 sq km per 1 km of shoreline length, and a 2-meter level rise will cause flooding of 4800 sq. km (10. 494 sq. km. per 1 m of shoreline length). It is essential that this flooding may go along with an increased wave impact on shores and economic 1988I) facilities.

In 1988 calculations were made to estimate the amount of possible damage that a 2- meter level rise would cause to the Black Sea shores within Ukraine, Georgia, and Russia. The amount obtained was over 2 billion of Soviet roubles (or 2.6 billion US dollars in 1988 exchange rate). In the case of an unfavorable scenario, the protection of the US coasts alone will require from30 to 100 billion US dolars in the prices of 1988(10).Similar estimates are available on the shores of such countries as the Netherlands, France, and Italy. This problem requires a multiside study in order to find out the probability of the rise and its causes in different parts of the coast, critical situations Timing, their possibli consequences, and the protection strategies in accordance with different scenarios. If the negative predictions are justified, the above-mentioned steps will allow to extend the spending for a longer course of time and to work out the priorities and best techniques of protection.

5. CONCLUSION

The current state of the natural resources of the Black Sea is not very favourable, which results in corresponding economic consequinces. Various environmental problems require detailed economis study; it has to be done in a joint international effort, first of all, in the framework of the Black Sea economic union.While this paper deals with the Black Sea coast within Ukraine, the problems discussed here are just as topical for all the countries that have access to this sea.. The theree main problems are:1) shore abrasion and shoreline retreat; 2) sea water pollusion; 3) possible negative impact of the "greenhouse effect" in the nearest 100 years. The consequences of these phenomena cause great economic damage. They are constantly in the focus of attention of national and international agencies.

6. ACKNOWLEDGEMENTS

I extend my sincere gratitude to Prof. Mehmet Sağlam, Rector of the Ondokuz Mayıs University and its Dean, Prof. Bayram Kodaman, for the opportunity to speak before the participants of the International Congress in Samsun. I am also thankful to the research assistants at the University of Odessa's Coastal Laboratory, Dr. Galina V. Uykhovanets and Dr. Valery I. Shmuratko for their help in obtaining the ihformation used in this paper. I would like to thank Dr. Peter N. Voitsekhovsky for his assistance in translatinf this paper into English.

7. REFERENCES

1. Barth, M. C. and Titus, J.G. Greenhouse effect and sea level rise. New York: Van Nostrand Reinhold Co. (1984) 325 pp.
2. Bruun, P., Port Engeneering. Houston: Gulf Publ. Co. (1981) 787 pp.
3. Goldemberg, J., Limiting the rate of Climate change. Abs. Report Intern. Forum "Ocean, Climate, Man". Torino (Italy) (1991) 1-7.
4. Leontiev, O.K., Veliev, K.A., Western Coasts of the Caspian Sea. Ed. Prof. P.A Kaplin: Transgressive Coasts: studies and economic development. CCE Symp. Baku (1990) 5- 71.
5. Psuty, N.P., Jogoo, V., Impast of sea- level rise in developing countries. Proc. 7th Symposium Coastal and Ocean Management ASCE / Long Beach, CA (1991) 1781-2792.
6. Shuisky, Y.D., Northern Black Sea and Sea of Azov coasts, USSR. End: E. Bird and M. Schwartz. The World's Coastline. New York: Van Nostrand Reinhold Co. (1985) 467-472.
7. Shuisky, y.d. Regularities of the devehopment of artificial sandy beaches in the coastal

zone of the Black Sea. Proc. 2nd Congr. de Ciencias del Mar. La Habana (Cuba) (1990) 201-203.
8. Shusky, Y. D., the influence of sea level rise on the natural and cultural resources of the Ukrainian coast. Ed. J. G. Titus, U. S.Environment Prot. Agency. Vol. 2: Changing Climate and Coast. Washington, D.C. (1990) 201-219.
9. Shuisky, Y.D., Schwartz, M.L Human impact and rates of shore retreat along the Black Sea coast. Journal Coastal Res., 4 (1988) 405-416.
10. Titus, J.G., How it might be: sea levels. EPA Jurnal, 15 (1989) 14-16.
11. Titus, J.G., Strategies for Adapting to the greenhouse effect. EPA Journal, 16 (1990) 311-323.

Yurii Shwisky

CAPTIONS

TO FIGURES IN YURI D. SHUISKY'S PRESENTATION " ENVIRONMENTAL AND ECONOMIC ASPECTS OF COASTAL STUDIES ON THE BLACK SEA"

Fig. 1. Black Sea coast within Ukraine: 1- cities; 2- major recreation areas; 3- major shore protections; 4- sites of mineral resources excavation; 5- zones of the most polluted water; 6- most dangerous zones for the "greengouse effect" manifestation; 7- sea ports.

Fig. 2. Dynamics of the Ustrichnoye Lake barrier on the Blask Sea shore Between Tendra and Jarylgach spits from surveys data: a- 1952; b 1990; 1- sandy sediment of the barrier; 2- clayey deposits.

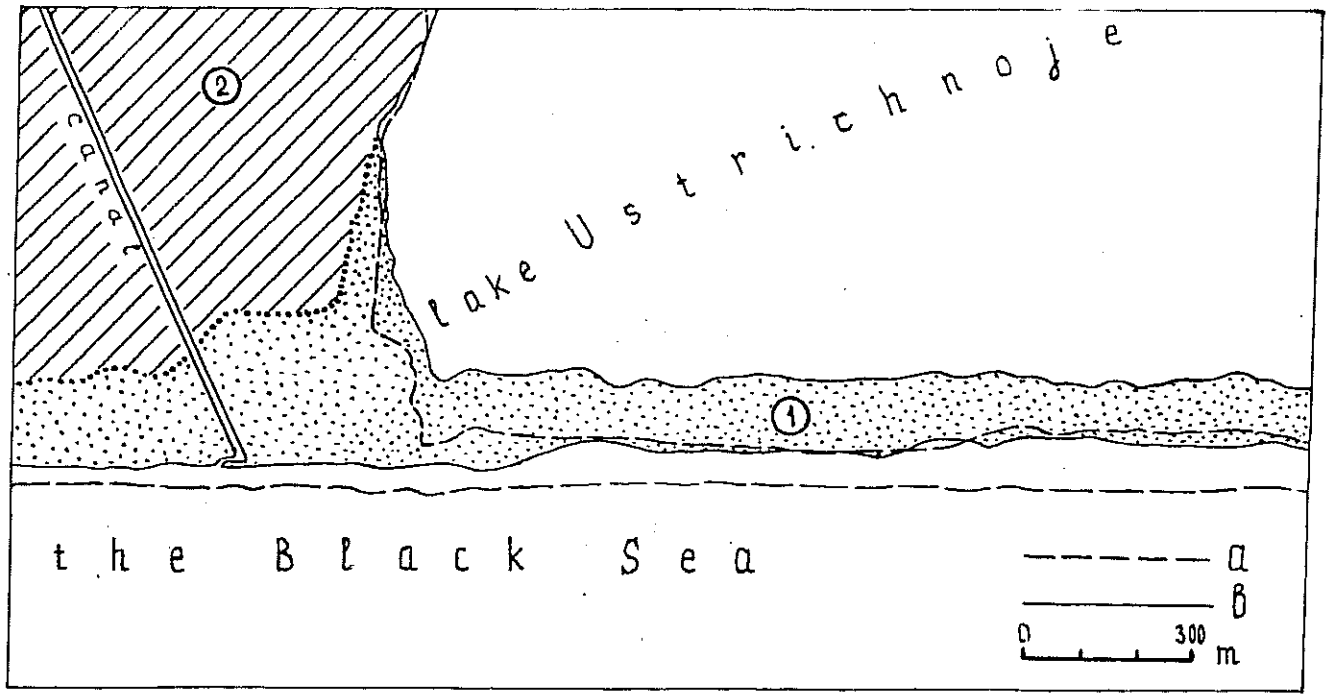

Fig. 3. Fragments of coast [illegible]ecting construction; b- second stage of construction.

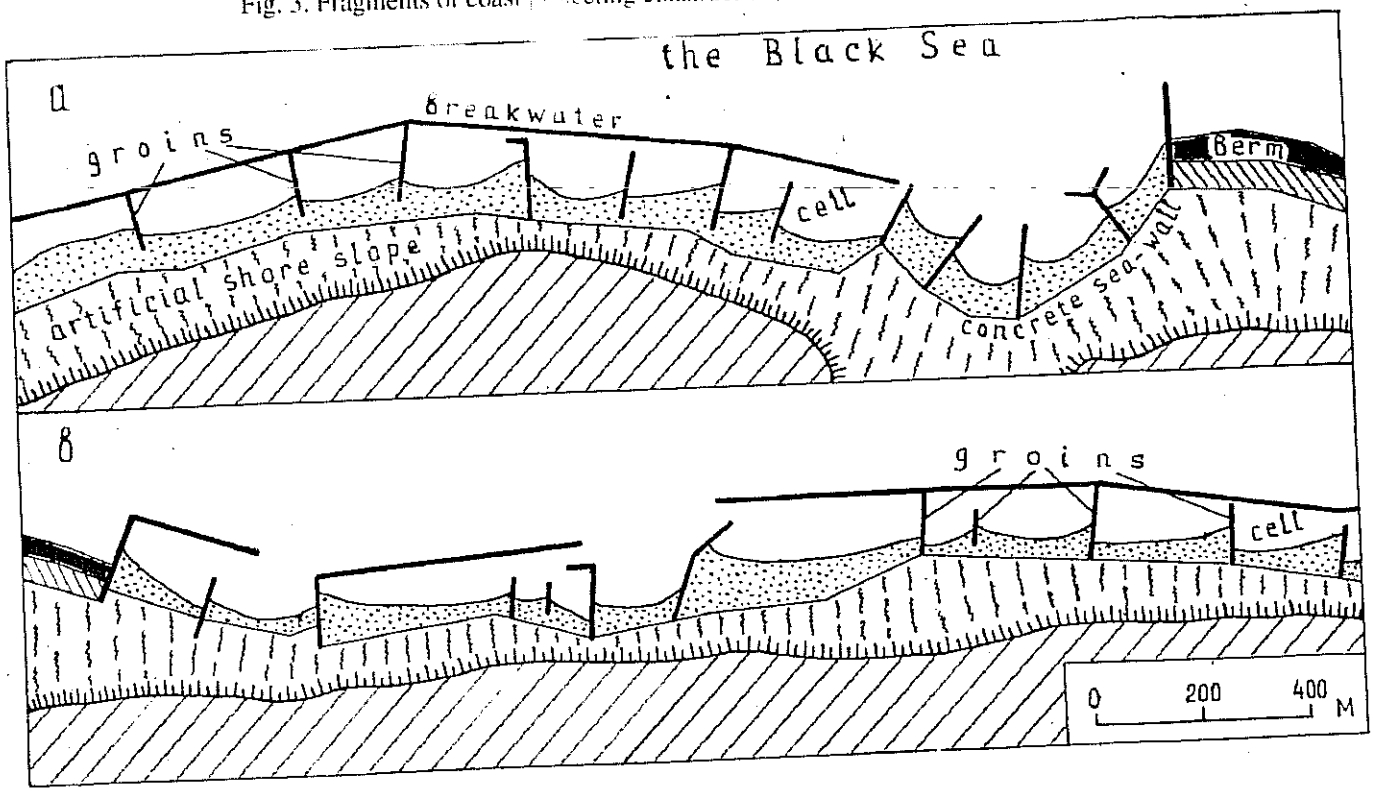

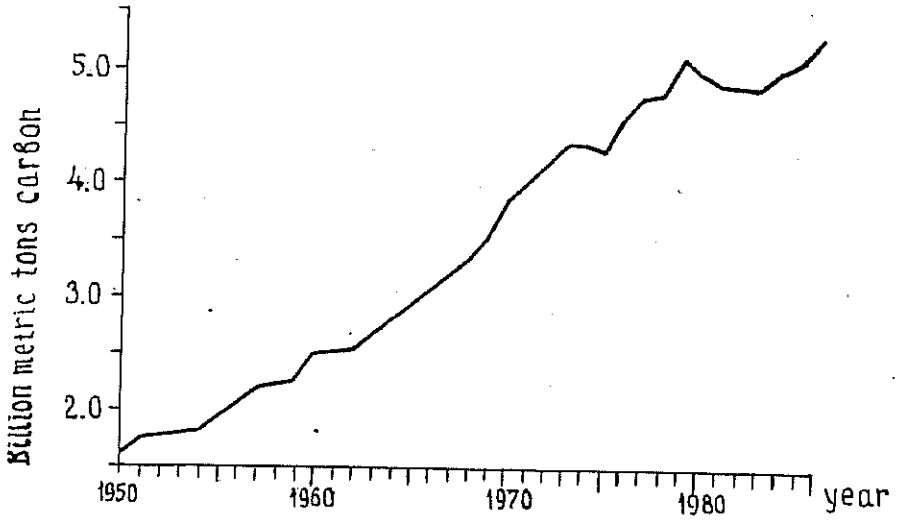

Fig. 4. Total global cinission of carbon dioxide from fossil fuel combustion.1950-1986 (3)

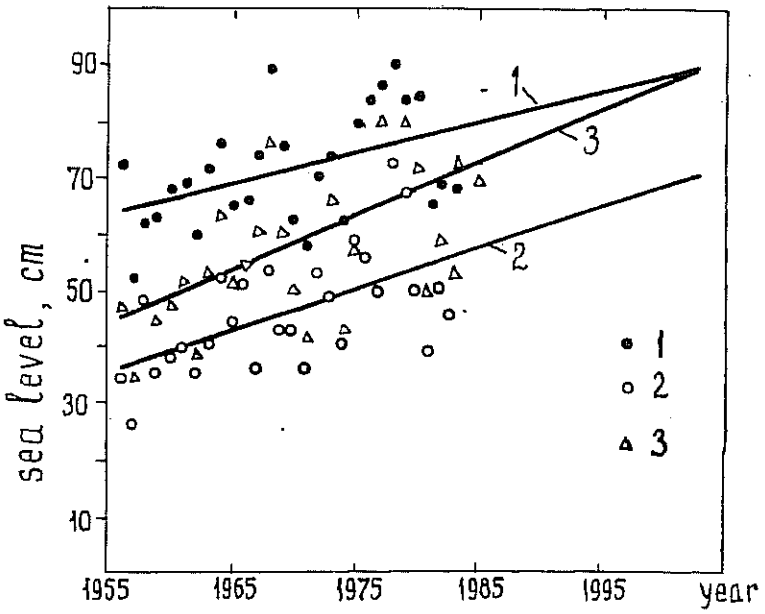

Fig. 5. Changes of maximum(1), minimum (2) and average (3) yearly measurements of the Black Sea level at point "Bugaz" over the period of 1955-1985.

MANİSA İLİNİN NÜFUS GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

Dr. Nuran TAŞLIGİL*

GİRİŞ

Bugün olduğu gibi Antik Çağda da doğu ile batıyı, kuzey ile güneyi birbirine bağlayan yollar üzerinde bulunan Manisi ili 13785 km² yer kaplamakta ve Ege Bölgesinin yüzölçümünün % 16,3' nü oluşturmaktadır. 1990 Sayım yılına göre ilin nüfusu 1151799 olup, Türkiye illerini nüfus büyüklüğüne göre sıralamasında 10. Ege Bölgesinde İzmir'den sonra 2. sırada bulunmaktadır.

Bu yazıda yerleşme tarihi çok eskiye inen Manisa ilinin Cumhuriyet dönemindeki nüfus gelişimi ve özellikleri üzerinde durulacaktır. Nüfus hareketlerine geçmeden önce ilin kısaca tarihçesine göz atarsak: Yapılan araştırmalarda yerleşme tarihinin M. Ö. III hatta IV. bin yıla kadar indiği (AKŞİT 1983) ve il içindeki bazı anıtlardan Hitit egemenliğinin buralara kadar uzandığı anşılmaktadır.(AKŞİT 1983) Daha sonra sırasıyla Lidyalıların, Perslerin, Büyük İskender'in ve onun haleflerinin eline geçer. Seleukhoslardan sonra Bergama Krallığı, Roma ve Bizans imparatorluğunun egemenliğinde kalır. Anadolu Selçuklu imparatorluğunun dağılışından sonra Saruhan Beyliğine başkentlik eder ve nihayet 1410 yılında Osmanlı imparatorluğuna katılır.

Batı Anadolu'yu İran ve Uzak doğu'ya bağlayan yolun üzerinde yer alan il, sahip olduğu elverişli coğrafi koşullar yüzünden bir çok savaşlara sahne olmuş, yerleşme tarihi boyunca bazan dini, bazan idarî bazen de ekonomik bir merkez olarak tarihin her dönemde büyük bir nüfus barındırmıştır.

Osmanlı dönemindeki idari taksimata göre Saruhan Sancağı olarak anılan Manisa ilinin 19 yy. sonunda nüfusu V. Cuinet tarafından 354.000 F. Rougan tarafından ise 329 629 olarak verilmiştir. (ROUGAN 1982).Oysa Hicrî 1308 (Miladi 1890-1891) yılına ait Aydın salnamesinde 322 793 kişinin yaşadığı belirtilmektedir. Birbirine yakın fakat farklı değerlerle ifade edilen nüfusun 20 yüzyılın başında yaklaşık 300. 000 olduğu düşünülebilir. Birinci Dünya Savaşı ve özellikle işgal yıllarında nüfusun büyük bir kısmı savaşda can verirken bir kısmı da başta İzmir olmak üzere başka şehirlere göç ederek büyük nüfus kaybına sebeb olmuşlardır.

* Marmara Ünv. Atatürk Eğitim Fak. Coğrafya Bölümü

MANİSA İLİNDE NÜFUSUN GELİŞİMİ VE ÖZELLİKLERİ

İlin nüfusunu ve bu nüfusun gelişimini Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren başlayan ve periyodik olarak yapılan sayımlardan öğrenmek mümkündür.(1)

1927 yılında Manisa ilinin nüfusu, 1953 yılında Uşak iline bağlanan Esme ilçesi ile beraber 374 013 dür. 1990 yılı Nüfus sayımı geçici sonuçlarına göre il nüfusu 1151 799' a yükselerek 63 yıl içinde yaklaşık 3.1 misli artmıştır. 1927 yılında 13 648 270 olan Türkiye nüfusu ise 1990 yılında 56.969.109 ulaşarak 4 misli (4.1) artış göstermiştir.

1927 ve 1990 yılları arasında Türkiye ve Manisa ilinin nüfuslarıyla yıllık artış oranları Tablo: I de gösterilmiştir. Buna göre il nüfusu 1927 yılından bu yana devamlı olarak artmıştır. Bu artış bir yandan doğum fazlasından öte yanda da ilin göç almasından kaynaklanmıştır.

Tablo: I: 1927-1990 Sayım yılları Arasında Türkiye ve Manisa İlinin Nüfusu ve Artış Bindeleri.
Kaynak: Türkiye istatislik Yıllıkları B. D. İ. E. Yayınları.

Sayım Yılı	Türkiye Nüfusu	Yıllık Artışı %0	Manisa İli	Yıllık Artış %0
1927	1.3648.270	-	374.013	-
1935	1.6158.018	21.10	426.237	13.42
1940	1.7820.950	19.59	455.812	7.31
1945	1.8790.174	10.59	472.789	7.10
1950	2.0947.188	21.73	520.091	15.55
1955	2.4064.763	27.75	562.155	31.21
1960	2.7754.820	28.53	657.104	26.06
1965	3.1391.421	24.62	748.545	14.70
1970	3.5605.176	25.19	805.650	15.91
1975	4.0347.719	25.00	872.375	15.34
1980	4.4736.957	20.65	941.941	15.18
1985	50.664.458	24.88	1.051.130	21.74
1990	56.969.109	23.16	1.151.799	18.83

Çevresindeki illerin ziraat imkanları sınırlı dağlık kesimlerinden, önemli miktarda nüfus Manisa'ya göç etmiştir. Kütahya, Balıkesir, Uşak, Denizli ve hatta İzmir doğumlu kişilerin il nüfusu içinde önemli yer tutmaları bu durumu doğrulamaktadır. Sulama, gübreleme, ilaçlama, münavebe, senede iki ürün alma gibi ziraat teknikleriyle potansiyeli artan il daha fazla sayıda insanı besleyebilme imkanına kavuşmuş, geçim kaynakları sınırlı çevre illeri için çekim

(1) Nüfus ile ilgili bütün veriler B.D.İ.E. Genel Nüfus sayımlarından alınmıştır.

merkezi oluşturmuştur. Ancak devamlı olarak artan nüfusun miktarı ve oranı sayım yıllarına göre değişmekte ve büyük farklar görülmektedir. 1935-1940, 1940-1945 dönemlerinde olduğu gibi çok düşük (%o7.31 ve %o7.10) veya 1950-1955, 1955-1960 dönemlerinde olduğu gibi oldukça yüksek (%o 31.21 ve %o 26.06) değerler göstermektedir. Bu durum Türkiye nüfus artışına benzemektedir. Zira birinci dönem Türkiye'de nüfusun en yavaş, ikincisi ise en hızlı arttığı devredir. 1960 yılından bu yana ilin nüfusu 1980-1985 dönemi hariç birbirine yakın değerlerle muntazam bir tempoyla artmaktadır.

1985-1990 yılları arasında ise ilin%o18.83 olan yıllık nüfus artış oranı Ege Bölgesinin diğer illeriyle mukayese edildiğinde biraz düşüktür. Zira aynı dönemde İzmir 'in artış oranı %o 30.53 Muğla'nın %o 29.79, Denizli'nin %o 27.21, Aydın'ın %o 21.06 olup sadece Kütahya (%o 17.75) ve Uşak (%o 13.53) illeri Manisa'dan daha düşük bir artış oranına sahiptirler.

İlin toplam nüfusunda görülen artış ilçe merkezleriyle kırsal kesimde oldukça farklıdır. Tablo II. de görüldüğü gibi 1927 yılında kırsal kesimin nüfusu 244 486 iken 1990 yılında 562259 a 2.3 misli, kentsel nüfus 108 481 den 589 540 a yaklaşık 5.4 misli artmış bulunmaktadır.

Tablo: II: 1927-1990 Sayım Yılları Arasında Manisa İli Kırsal ve Kentsel Nüfus.

Yıllar	Kırsal Nüfus	Kentsel Nüfus
1927	244 486	108 481
1935	302 942	123 295
1940	317 684	138 128
1945	338 482	134 307
1950	373 018	146 301
1955	390 158	171 997
1960	428 978	228 126
1965	482 688	265 857
1970	506 448	229 202
1975	530 881	341 489
1980	534 687	407 254
1985	568 233	481 897
1990	562 259	589 540

Bu durumda kırsal nüfus, kentsel nüfusa göre az artmış gibi görünmektedir. Oysa bilindiği gibi kırsal kesimde doğum oranı

yüksektir. Çok çeşitli sebeplerden dolayı şehirlere hatta, dış ülkelere olan göçler artışın düşük olmasına sebep olmaktadır.

1927 yılından 1985 yılına kadar kırsal kesimin nüfusunda sayım yılları arasında oran olarak farklı, fakat devamlı bir artış söz konusudur, ancak bu durum 1985 den sonra değişmiş kırsal nüfus 1985 yılında 568 233 den 1990 yılında 562 259 a düşmüştür.

1990 yılında bir önceki sayım yılına göre % 1 lik bir azalma söz konusudur. Kırsal nüfusda görülen bu azalma ilin bütün ilçelerini kapsamamaktadır.

Tablo III. de de görüldüğü gibi bu azalma daha çok ilin ekili-dikili alanları az, yüksek plato sahalarıyla volkanik arazinin geniş yer

Tablo III: 1985-1990 Sayım Yılları Arasında Manisa İlinin İlçelere Göre Kırsal Nüfusu ve Azalma Oranı.

İlçeler	1985	1990	Yıllık Nüfus Azalısı %
Merkez	58561	62875	
Ahmetli	8324	9183	
Akhisar	78450	77955	
Alaşehir	53109	54724	
Demirci	40225	39723	-1.24
Gölmarmara	5049	5077	
Gördes	27032	30403	
Kırkağaç	22873	24062	
Köprübaşı	9730	6862	-29.4
Kula	30512	30048	-1.52
Salihli	60166	64890	
Sarıgöl	23466	22900	-2.41
Saruhanlı	57391	60804	
Selendi	19611	18750	-4.39
Soma	24850	26370	
Turgutlu	26153	27003	

kapladığı, kaynakları son derece kısıtlı olan ilçelerine aittir. Azalma Köprübaşı'nda %o 29.4, Selendi de %o 4.39, Sarıgöl'de %o 2.41 Kula da %o 01.52 ve Demirci'de %o 1.24 oranındadır. Bu ilçelerin kırsal kesiminde yaşayanların bir bölümü başta merkez ilçe olmak üzere yurdumuzun başka yerlerine, özellikle büyük kentlere göç etmektedirler.

Kentsel nüfusa gelince 1940-1945 yılları arasındaki 5 yıllık devre dışında kentsel nüfus da devamlı olarak artmıştır. Artış başlangıçta yavaş, Türkiye genelinde olduğu gibi 1955 yılından, özellikle 1980 yılından sonra büyük bir hızla gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin tümünde izlenen kentleşme olayından Manisa'nın da önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Kentsel nüfus 1927 yılında 108481 den 589540 a yükselerek 5.4 misli artmıştır.

Kentsel nüfusun ilçelere göre durumuna gelince: 1927 yılından bu yana ilin bütün ilçelerinin nüfusları devamlı olarak artmıştır. Ancak bu artış daha önce de belirtildiği gibi son yıllarda hızlanmıştır. Bu durumu açıklayabilmek için bir tablo yapılmıştır.

Tablo: IV. 1985-1990 Sayım Yılları arasında Manisa İlinin İlçelere Göre Kentsel Nüfusları ve Artış Oranı.

İlçeler	1985	1990	Artış Oranı %0
Merkez	127012	185283	44.02
Ahmetli	8224	10221	43.48
Akhisar	68553	74002	15.30
Alaşehir	29484	36535	44.88
Demirci	16110	20372	46.94
Gölmarmara	10936	10981	0.82
Gördes	9246	9743	10.47
Kırkağaç	20512	21377	8.26
Köprübaşı	5338	5722	13.89
Kula	15019	17162	26.68
Salihli	63759	71035	21.61
Sarıgöl	9441	10640	23.91
Saruhanlı	11765	12898	18.39
Selendi	6168	6670	15.65
Soma	39088	50165	49.90
Turgutlu	65740	73734	22.95

Tablo: IV de görüldüğü gibi: Soma ve merkez ilçede artış oranı en yüksek değere ulaşırken Gölmarmara, Gördes, Kırkağaç, Köprübaşı ve Selendi ilçelerinde oldukça düşük gerçekleşmiştir.

Kentsel nüfus içinde Manisa kentinin ayrı bir yeri ve önemi vardır. Merkez ilçenin nüfusu 1927 yılında 30877 iken 1940 yılında 37623'e yükselmiş, ancak II. Dünya Savaşı yıllarında 32079'a düşmüştür. Daha sonra çok yavaş artarak 1955 de 44769'a ulaşmıştır. 1955 yılından sonra nüfus daha hızlı bir tempoyla artmaya başlamış 1985 yılında 127012'ye ulaşmıştır. Bu hızlı artışta Organize Sanayi Bölgesinin önemli etkisi olmuştur. Zira 1971 yılından itibaren hizmete sokulan tesis ile gelecekte Manisa'nın bir sanayi şehri olması planlanmış ve bunda da başarılı olunmuştur. Fabrika kurmak için gerekli

bütün alt yapıya sahip olan Organize sanayi bölgesinde şu anda 65 adet çok çeşitli dalda üretim yapan (elektronik sanayiinden mobilya ya kadar) sanayi tesisi mevcuttur. 1950 yılında 158 283'e ulaşan nüfusu ile Manisa, Türkiye illeri arasında 25. inci sırada Ege Bölgesi içinde İzmir ve Denizli'den sonra 3. sırada bulunmaktadır. Artış hızı %o 44 .02 ile Ege Bölgesi illerinin merkez ilçeleri arasında en hızlı artışa sahip ilçesi durumundadır. (İzmir%o33.66, Denizli%o36.64, Aydın%o 32.87, Uşak %o34.68, Kütahya%o 20.03, Muğla %o27.28, Afyon% 24.99).

İlin nüfus yoğunluğuna gelince: 1927 yılında km² ye 37 kişi düşerken 1990 yılında 83 kişiye yükselmiştir. Oysa bu rakam aynı yıl 74 olan Türkiye ortalamasından yüksektir. Manisa'nın 83 olan ortalama yoğunluğu ilçelere göre değişir. Yoğunluğu en yüksek olan ilçe Turgutlu olup km² ye 136 kişi düşmektedir. Turgutlu'yu merkez ilçe ve Salihli takip eder.(km² ye 104 kişi) (Şekil 4) Nüfus Yoğunluğu en düşük ilçeler Selendi (km² ye 34), Gördes(km² ye 38) dir. Bu iki ilçenin yüzölçümün büyük bir kısmı dağlık ve ziraate elverişsizdir. Aynı özelliğe sahip Demirci ve Kula'nın da yoğunlukları il ortalamasının altındadır.

Nüfus yoğunluğunun 1927-1990 yılları arasındaki artışı her ilçede aynı olmamıştır. Bu durumu açıklayabilmek için Tablo V. yapılmıştır.

Bu tabloda görüldüğü gibi 1927 yılında km² ye 24 kişinin düştüğü Salihli, 25 kişinin düşdüğü Alaşehir, 30 kişinin düştüğü Turgutlu ve 40 kişinin düştüğü merkez ilçede en yüksek artış görülmüştür. İlde sulanabilen topraklar nüfus ve yerleşmenin yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Yoğunluğu en az artan ilçeler ise Gördes (km² ye 12'den 38'e) ve Kula (km² ye 21'den 49' a)dır. İlin yakın yıllarda oluşturulan ilçelerinde böyle bir mukayese yapma imkanı yoktur. 1990 yılı sayım sonuçlarına göre bazı ilçelerin yoğunlukları 1985 yılına oranla azalmıştır (Şekil 3-4). Bu durum iç göçlerle ilgilidir.

Tablo V: Manisa İli İlçelerinin (1927-1990 yıllarında nüfus Yoğunlukları).

İlçeler	1927	1990
Merkez	40	104
Akhisar	37	76
Alaşehir	25	93

Demirci	24	48
Gördes	12	38
Kırkağaç	39	84
Kula	21	49
Salihli	24	104
Sarıgöl	----	79
Saruhanlı	----	82
Selendi	----	34
Soma	33	93
Turgutlu	30	136

Manisa ilinde nüfusun genel olarak verimli birikinti konileri ve yelpazelerin yer aldığı Çal Dağı, Manisa dağı ve Bozdağların etekleri ile büyük bir kısmı sulanabilen ovalarda toplandığı görülür. Bu kısımlarda köyler birbirine yakın ve nüfuslarıda kalabaktır. Adı geçen yerlerde sadece kır yerleşmeleri değil şehirler de birbirine yakın ve oldukça kalabalık nüfus barındırırlar (Manisa, Akhisar, Turgutlu, Salihli). Gördes yaylası orta derecede nüfuslanmış olup, yerleşmeler seyrek, bucak merkezleri dışında genellikle az nüfusludur. Şehir yerleşmelerinin de nüfusları fazla değildir. (6000-21000 arasında değişir). İlin en tenha kısımları ise Manisa Dağı, Yund Dağı ve Bozdağlardır.

Yurdumuzda 1950-1955 yıllarından beri artan nüfus iç göçleri hızlandırmıştır. İnsanlar daha iyi hayat şartları, iş imkanları, emniyet, istikrar ve çeşitli sosyal imkanlar elde edebilmek için serbestçe yer değiştirebilmektedir. İç göçlerde Manisa'nın ilginç bir durumu vardır. 1965 yılı sayım sonuçlarına göre göç alan iller ve bunların coğrafi dağılışını gösteren haritada göç alma yüzdesi 15-19 arasında olan 2. grup iller arasındadır (AKKAYAN 1979). Göçveren iller içinde ise % 10-14 ile 3. grupta bulunmaktadır. Bu durumda Manisa hem büyük miktarda göç alan hem de büyük miktarda göç veren bir il durumunda olup, verdiğinden % 5 oranında daha fazla göç almaktadır.

1990 yılı ile ilgili ayrıntılı sonuçlar henüz yayınlanmadığı için 1985 sayım verilerine göre Manisa'da başka ilde doğanların toplam sayısı 232 096 olup bu sayı il nüfusunun % 22.2'sini oluşturur. İl dışında doğanların içinde 35 842 kişi ile Balıkesir başta gelir. Onu 17 536 kişi ile İzmir, 13 252 kişi ile Kütahya, 13 611 kişi ile Uşak, 8077 kişi ile . Kars, 7942 kişi ile Mardin, 6245 kişi ile Afyonkarahisar, 5134 kişi ile Denizli illeri takip eder. Görüldüğü gibi Kars ve Mardin

dışında Manisa'ya göç veren iller Denizli, Uşak, Balıkesir, İzmir, Kütahya gibi komşu, Afyonkarahisar gibi yakın illerdir. Bu sekiz ilde doğanların toplam 107 639 olup Manisa dışında doğanların % 46'sını oluştururlar. Geri kalan % 54'nü diğer illerde doğanlar teşkil ederler. İle en az göç veren iller 343 kişi ile Hakkari ve 394 kişi ile Bilecik'dir.

Manisa'nın en fazla göç verdiği il İzmir olup Manisa doğumlu İzmirde yaşayanların sayısı 78915 dir. Bu sayı ile İzmir dışında doğanların %8' ini Manisa doğumlular teşkil ederler. Bu yüzden hem İzmir'e en fazla göç veren hem de İzmir'den göç alan il durumundadır. Bu yüzden İzmir'in Manisa üzerinde önemli bir etkisi vardır. Göç verdiği diğer illerin başında 14737 ile İstanbul ve 6836 ile Ankara gelir.

SONUÇ

1- Yüzölçümü km^2 olan Manisa kapladığı alan ile Türkiye' de 17. sırada, nüfus sıralaması açısından ise 10. sırada yer almaktadır.

2- İl, tarihin ilk çağlarından bu yana elverişli ulaşım olanakları sebebiyle daima önemli bir yer işgal etmiş bugün de İzmir'i İstanbul ve Ankara gibi iki büyük kentimize bağlayan kara ve demiryolu üzerinde önemli bir transit merkez durumundadır.

3- İl nüfusu ‰ 18.83 lük bir hızla artmaktadır. İlin Gediz ovasında yer alan ilçelerinde artış oranı daha yüksek olup, plato sahasında yer alan ilçelerinde daha düşük artmakta hatta son yıllarda bazı ilçelerde azalma görülmektedir.

4- Manisa kentinin nüfus artışı ‰ 44.02 olup bu oranla Ege Bölgesi il merkezleri arasında ilk sırada yer almaktadır. Bu artışta Organize Sanayi Bölgesinin kurulmasının önemli bir etkisi vardır. Zira sanayiciler için her türlü alt yapının mevcut olduğu bu tesis çok çeşitli sanayi kollarını kendisine çekmiş Ege Bölgesi içinde ziraat yanında, Manisanın önemli bir sanayi kenti olmasına da zemin hazırlamıştır.

5- İlin nüfus yoğunluğu 1990 yılında Türkiye ortalamasından yüksektir. Türkiye nüfusunda ilk defa 1985 yılında kentsel nüfus oranı kırsal nüfusu geçmiştir. Bu durum Manisa ilinde 1990 yılında gerçekleşmiş olup il nüfusunun % 51.1 ni kentsel nüfus oluşturmaktadır (1927 yılında bu oran% 30 idi).

6- İl içinde nüfus özellikle sulanabilen ovalarda ve dağların eteklerinde yoğunlaşmakta, yüksek kısımlarda ise yoğunluk azalmaktadır.

7- Manisa hem önemli miktarda göç almakta hem de önemli miktarda göç vermektedir.

8- Manisa ilinin Gördes, Demirci, Kula, Selendi gibi engebeli bölgelerinde bulunan ilçeleri zirai imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı göç vermekte, başta Manisa kenti olmak üzere, Akhisar, Salihli, Turgutlu göç almaktadır. Bu ilçelerin ziraat imkanları yanında işlek yollar üzerinde bulunmaları, ticaret ve sanayinin gelişmesine, dolayısıyla göç almalarına sebep olmaktadır.

9- İlin linyit dışında önemli yeraltı kaynağı olmayıp en önemli iktisadi faaliyet ziraatdır. Sulama alanları genişletilerek daha modern usulde yapılacak ziraat, ilin çok daha fazla nüfusu barındırmasına imkan verecektir.

BİBLİYOGRAFYA

1- AKKAYAN , T. (1979). Göç ve Değişme . İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 2573 İstanbul.

2- AKŞİT, O. (1983). Manisa Tarihi. İÜ. Ed. Fak. Yay. No: 3104 İstanbul.

3- CUİNET, V. (1894). La Turquie D' Asie Goegraphique Administrative Statistique Descriptive et Raissonneé De Chaque Province De L' Asie Mineure Paris.

4- DARKOT, B. (1972). Türkiye İktisadi Coğrafyası. İÜ. Coğrafya Enst. Yay. No:51, İstanbul.

5- DARKOT, B. ve TUNCEL, M: Ege Bölgesi Coğrafyası. İst. Üniv. Coğr. Enst. Yayın No: 99. Türkiyat Matbaacılık ve Neşriyat İstanbul. 1988.

6- DİE (1927-1985). Genel Nüfus Sayımları DİE Yay., Ankara.

7- DİE (1990). Genel Nüfus Sayımı Geçici Sonuçları. DİE Yay. No:1437, Ankara.

8- DİE (1990). Türkiye İstatistik Yıllığı 1989. Die yay. No:1405, Ankara.

9- MANİSA TİCARET ODASI (1987). Manisa Organize Sanayi Bölgesi, Emek Matb. Manisa.

10- ROUGAN, F. (1892). Situation Commercial et Economique, Paris.

11- TANOĞLU, A. (1969). Nüfus ve Yerleşme, İÜ. Coğ. Enst. yay. No:45, İstanbul.

12- YÜCEL, T. (1987). Türkiye Coğrafyası, Türk Kültürünü Arş. Ens. Yay. No:68, Ankara.

SUMMARY

THE INCREASE IN POPULATION IN THE CITY MANİSA AND ITS CHARACTERISTICS

Manisa which is situated on the highways connecting east to west and north to south at the the present as it is in the old ages covers 13785 square km has 16.3 % of the surface of the Aegean region.

According to the 1990 census its population is 1151799, in respect to this it is the tenth most densely populated city in Turkey and the second in the Aegcan region following İzmir. The population of Manisa in 1927 was 374 013, According to the 1990 census results, its population rose to 1151799, that is, within a period of 63 years it has been tripled.

Whereas, within the same period the population of Turkey from 13648270 to 56969109 that is it increased four fold.

The population of the city has been constantly increasing since 1927. This increase results from the excessive birth rate and the act of move into the city from the surrounding cities.The amount and the rate of the continuously increasing population have changed according to the censuses and significant differences have been observed.

The figures fell as low as 7.31‰, 7.10‰ between 1935-1940 and 1940-1945 and they increased as much as 31.21‰, 26.06‰ between 1950-1955 and 1955-1960.

The increase in the population of the city has been at different rates in the urban population and the rural population. While the rural population was 244 486 in 1927, it rose to 562259 in 1990, with an increase of 2.3, the urban population rose from 108,481 to 589 540 in 1990, with an increase of 5.4.

The rural population kept rising from 1927 until 1985 while the rural population was 568 223 in 1985, it fell to 562 259 in 1990. The towns which have a declining rural population are Köprübaşı, Selendi, Sarıgöl, Kula, Demirci.

The urban population has constantly increased within the priod excluding 1940-1945 while the increase was slow, at the begining especially, after 1980 it was the other way round.

The urbanisation phenomen on which was seen throughout Turkey has also affected Manisa. The population of all the towns has constantly been increasing since 1927. In the city Manisa and Soma the rate of population is the highest and in Gördes, Kırkağaç,

Gölmarmara, Selendi it is the lowest while. The population of the city Manisa was 30.877 in 1927, it rose to 37 623 in 1940. And it increased 32079 in 1945. It reached 127012 in 1985 by increasing faster than usual.

Organised Industrial Enterprise (Organize Sanayi Bölgesi) has played an important role in this increase.

While the population density was 37 people per square km in 1927, this figure rose to 83 peopleper square km in 1990. Turgutlu is the town with the highest density rate where 136 people faal per square km. It is followed by Salihli ard the central town. The town whose density rate is the lowest are Gördes 38 persons per square km and Selendi (34 people per square km). While the density rate in Salihli, Alaşehir, Turgutlu and in the central town has been repadly increasing since 1927, it has been increasing at a lower rate in Gördes and Kula.

The population, as a rule, is concentrated at outskirts of the Çal Mountain, the Manisa Mountain and the Bozdağ where the heap cones are fertile. And a great number of the population is concentrated in the irrigatable plains. The Gördes Plateau is populated at medium rate.

The Manisa Mountain, the Yund Mountain and the Bozdağlar are the most scarcely populated areas.

This increasing population has accelerated the domestic move (migration) since 1950-55, Manisa has a characte ristic not only with its population moving from the other cities but also with the population moving to the other cities. According to the 1985 census the total amount of the people who were born out of Manisa was 232096. Among them, Balıkesir (with 35842 people) comes in the first place İzmir (13252 people) comes in the second, Uşak (13611 people), Kars (8077 people), Mardin (7942 people), Afyonkarahisar (6245 people), Denizli (5134 people). Except Kars and Mardin the cities from which there is a move to Manisa . The total amount of the people who were born in Denizli, Uşak, Balıkesir, İzmir and Kütahya, which surround Manisa, is 107639 in Manisa.78915 people who were born in Manisa live in İzmir at the present. In this respect, Manisa is the city which has the highest moving population to İzmir.

Manisa, whose population we have examined so far, has agricilture the most significantly among its other economic sectors if the parts which could be irrigated are broadened, and if agriculture could be realised wiht more modern tecniques, the city could house more population.

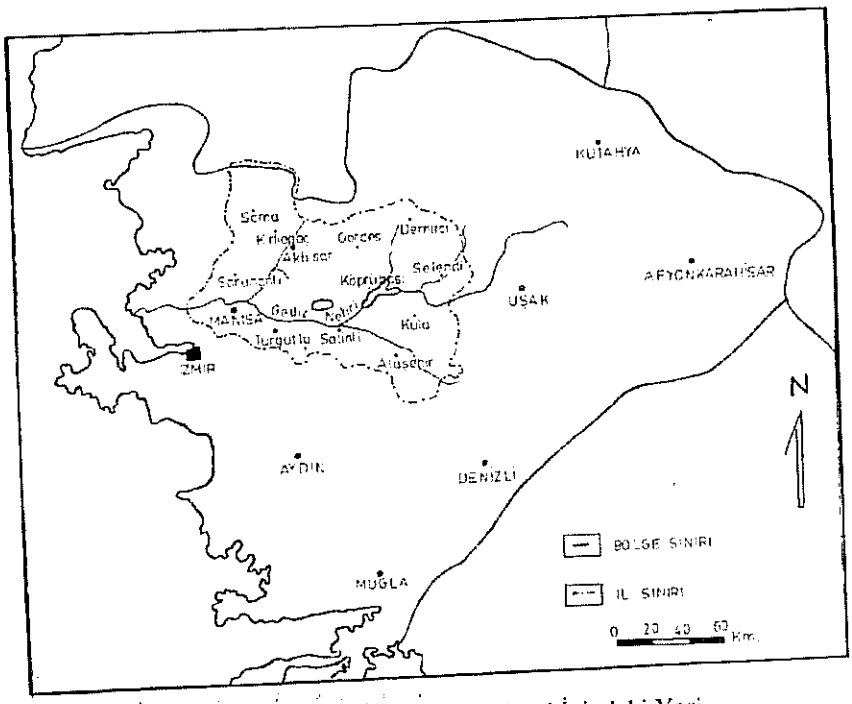

Şekil 1: Manisa İlinin Ege Bölgesi İçindeki Yeri

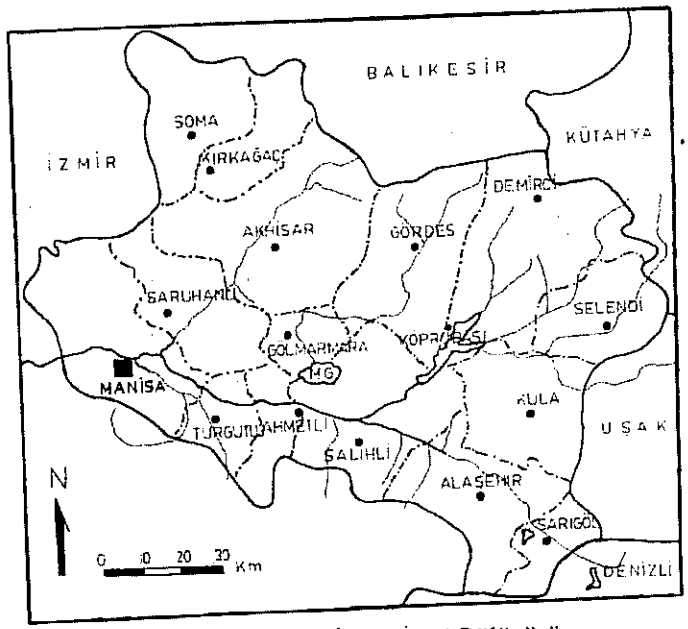

Şekil 2: Manisa İli'nin İdari Bölünüşü

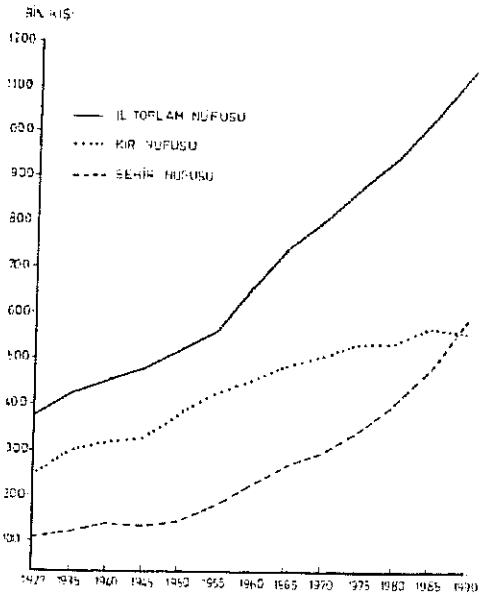

Şekil 3: Manisa İli'nde Sayımlara Göre Kır, Şehir ve Toplam Nüfus.

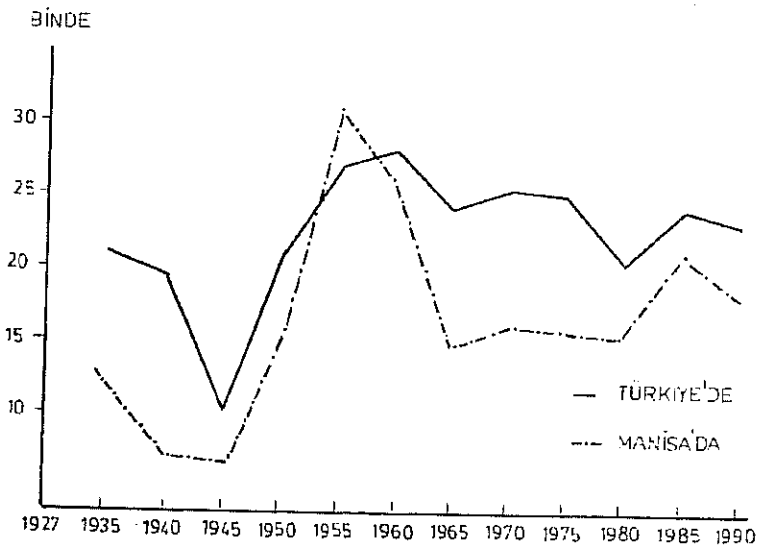

Şekil 4: Türkiye'de ve Manisa İlinde Nüfus Artışının Yıllara Göre Durumu.

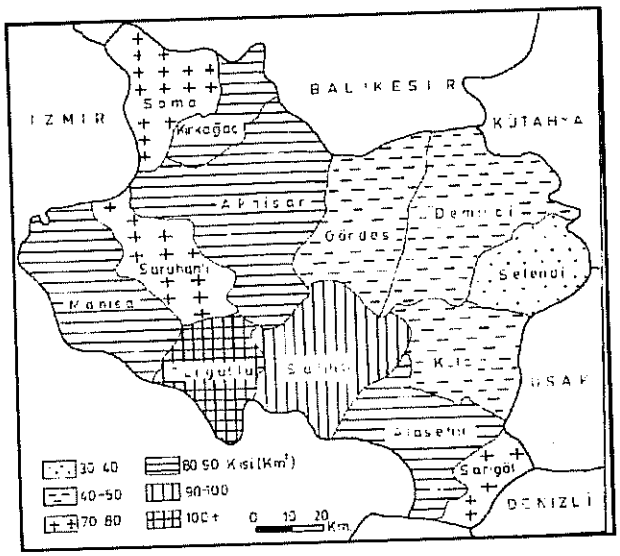

Şekil 3: Manisa İli'nin İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğu (1985)

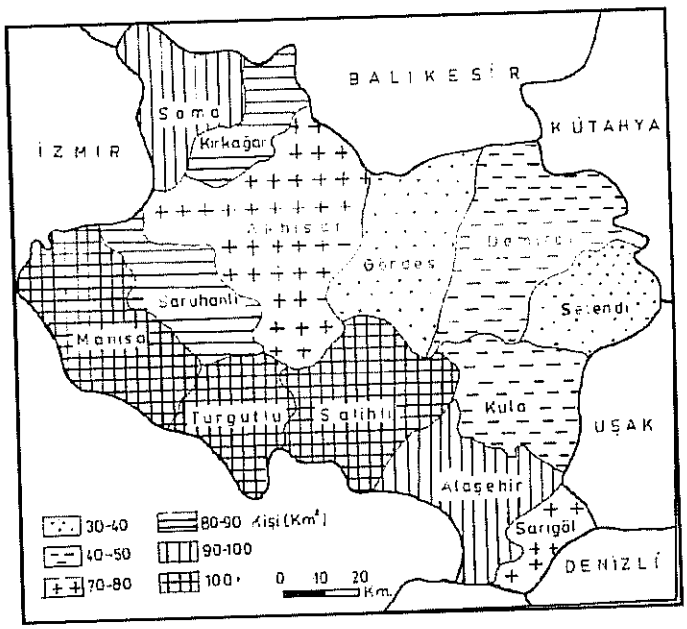

Şekil 6: Manisa İli'nin İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğu (1990)

XVI. YÜZYILDA PALU HÜKÜMETİ*

Doç.Dr.Mehmet Ali ÜNAL**

Bugün Elazığ iline bağlı bir ilçe olan Palu, Osmanlı klâsik döneminde **"hükümet"** olarak anılmaktadır. Doğuda Bingöl ve Genç, kuzeyede Karakoçan ve Kiğı, batıda Uluova ve güneyde Akdağ ile çevrili bu bölge, Anadolu'nun bir çok yöresi gibi M.Ö.6000 yıllarından beri yerleşime açıktır. Keban Baraj Gölü çevresinde yapılan arkeolojik kazılar bunu ortaya koymuştur(1). Bölge, Hurri-Mitanni, Urartu(2), Roma ve Bizans hâkimiyetlerine sahne olmuş VII. yüzyılda müslüman Araplar'ın eline geçmiştir. XI. yüzyıl sonlarına kadar Palu ve çevresi Bizans ile müslümanlar arasında mücadele alanı olmuştur.

Malazgirt zaferinden sonra ise, Bütün Anadolu meyanında Palu ve çevresi de Türkler'in eline geçmiştir.Harput merkez olmak üzere bir beylik teşekkül ettiren Çubukoğulları Palu'ya da hâkim olmuşlardır. XII. yüzyılın başlarında ise Artuklu **Belek Gazi** Çubukoğulları'ndan bölgeyi alarak kendi beyliğini kurmuştur. Artuklu hâkimiyetini, Selçuklu, Moğol, Karakoyunlu, Kadı Burhaneddin ve Akkoyunlu hâkimiyetleri takip etmiş ve XVI. yüzyılın başlarında Palu ve çevresi bütün Doğu Anadolu gibi Safeviler'in eline geçmiştir.

Çaldıran zaferindan sonra Doğu Anadolu'nun büyük kısmı Osmanlılar'ın hâkimiyetine girmişse de, henüz Güneydoğu Anadolu Safeviler'in elinde bulunuyordu . Bu bölgenin de Osmanlı idaresine girmesini sağlamak için **Yavuz Sultan Selim,** bu civarı iyi tanıyan ünlü bilgin **İdris-i Bitlisî** 'yi görevlendirmiştir. **Bıyıklı Mehmet Paşa** ile birlikte hareket eden **İdris-i Bitlisî,** bölgede her biri bir kaleye sahip iken bir çoğunun ülkesi ve kalesi Safevilerce ellerinden alınmış olan Kürd beylerinin Osmanlı hizmetine girmelerini sağlamıştır.

Söz konusu bu feodal beyler, Güneydoğu Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinde önemli yeri olan ve Safevilerle Osmanlılar arasında cereyan eden Eski Koçhisar yakınlarındaki **Dede-kargın**

(*) Bu yazı 1990 yılındaki XI. Türk Tarih Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi , Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) İ. Kılıç Kökten,"Keban Baraj Gölü Alanında Taş Devri Araştırmaları"1969", Keban Projesi 1969 Çalışmaları, Ankara 1971.s.13-16.

(2) Urartular'ın bölgeye "Supani" adı verdikleri Palu kalesinde bulunan kral Menua'ya ait bir kitabeden anlaşılmaktadır(Bkz. Nureddin Ardıçoğlu, Harput Artukoğulları'na Ait Kitabeler", Türkiyat Mecmuası, VI,(1939), s. 44;H. Hauptmann, "Norşuntepe Kazısı1969", Keban Projesi 1969 Çalışmaları, Ankara 1971, s.78.

savaşına katılmışlar ve savaşın kazanılmasında mühim rol oynamışlardır(3).

Bu zaferden sonra **İdris-i Bitlisî**, bölgenin idarî teşkilatlanması konusunda **Yavuz** tarafından kendisine verilen yetkileri en iyi şekilde kullanmıştır. O, bölgenin coğrafî özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısını dikkate alarak **"yurtluk-ocaklık"** ve **"hükûmet"** adı verilen bazı idarî imtiyazlara sahip sancakların teşekkülünü sağlamıştır(4).

"Yurtluk-Ocaklık" tabir edilen sancaklar, fetih sırasındaki hizmetlerinden ve itaatlarından dolayı eski hâkimlerine tevcih edilen yerlerdir. Bunlar **Tercil, Çermik, Mihrani, Çemişgezek, Sağman** vs. gibi sancaklardır. Sancakbeyliği belli bir ailenin elindedir.Beyleri, ihanet veya itaatsizlik halleri dışında azl edilmezler. Azl edilmeleri halinde ise akrabalarından biri sancakbeyi tayin edilir. Sancakbeyiliği **"mülkiyet"** olarak tevcih edilmiştir. Bu sancaklarda tahrir yapılmakta ve sancakbeyinin hasları çıktıktan sonra geri kalan gelirler timar ve zeamet olarak tevcih edilmektedir. Fakat bu timar ve zeametler öncellikle sancakbeyinin soyundan gelen kişilere ve adamlarına verilmektedir. Ayrıca sancakbeyleri her yıl merkez hazinesine belirli bir meblağı ödemek mecburiyetindedirler.

"Hükümet" sancakların, **"yurtluk-ocaklık"** sancaklardan en önemli farkı, buralarda tahrir yapılmayışıdır. Vergi gelirlerini toplamak sancakbeyinin yetkisindedir.O, sadece her yıl belirli bir vergiyi merkeze ödemekle mükelleftir. ayrıca sancak halkı **avârız, sürsat, nüzül** vs. gibi **divânî tekâlîf**den muâf tutulmuştur. Oysa bu mûafiyet **"yurtluk-ocaklık"** sancaklara tanınmamıştır. Bunların haricinde her iki sancak da aynı özellikleri taşımaktadırlar. Sefer zamanında her iki sancakbeyi de askerleriyle beylerbeyinin sancağı altında toplanmak mecburiyetindedirler. Her iki sancakta da adlî meseleler merkezden tayin kadı tarafından halledilebilir ve yine her iki sancağın, yukarıda belirtildiği gibi merkeze karşı mâlî yükümlülükleri vardır.

Bu kısa girişten sonra Palu sancağının veya kaynaklardaki ifadesiyle Palu hükümetinin XVI. yüzyıldaki durumunu ele alabiliriz.

Palu Beylerinin Soyu: Kaynaklarda doğrudan doğruya **Kara Cemşid Bey**'den söz edildiği görülmektedir. **Mirdesi** aşireti reisi olan

---

(3) Nejat Göyünç, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, İstanbul 1969, s.24 vd; Nazmi Sevgen , "Kürtler", Belgelerle Türk Tarihi Degisi(BTTD), (1968), sayı:7, s.57 vd.

(4) Hoca Sadeddin, **Tacü't-Tevârih**, II,İstanbul 1280, s. 288; N. Göyünç, "Diyarbekir Beylerbeyiliğinin ilk İdarî Taksimâtı", Tarih Dergisi, XXIII(1969), s. 23-24; Nazmi Sevgen, "aynı makale", BTTD,I.(1968I), sayı:7, s. 57-71, sayı:8, s.47-76; M.Ali Ünal,"XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Diyarbekir Eyaletine Tâbi Sancakların İdarî Statüleri, **Ziya Gökalp Dergisi**, (1986), (1986), sayı:44,s.31-40.

Cemşid Bey'in Çaldıran savaşına giderken Karaman'da **Yavuz Sultan Selim**'in huzuruna çıkıp itaatini arz ettiği ve bilahare Çaldıran savaşına katıldığı ve zaferden sonra kendi kuvvet ve gayretiyle Palu kalesini Safeviler'den aldığı belirtilmektedir(5).

Cemşid Bey'in babasının adının **Rüstem** olduğu kesindir.Onun mezartaşı kitabesinde **"Cemşid Bey bin Rüstem Bey"** ibaresini okuyabiliyoruz. Bunun dışında onun soyu hakkında kesin bilgilere sahip değiliz.

Şerefnâme yazarı **Şerefhan**'ın verdiği bilgilere göre, Mirdesi aşireti, reisleri **Pir Mansur** zamanında Hakkari dolaylarında bulunuyorlardı. **Pir Mansur** Hakkari'yi terk ederek Eğil taraflarındaki **Piran** köyüne gelip yerleşmiştir. Kendisinden sonra yerine **Pir Musa** geçmiştir. Mutasavvıf olan **Pir Musa**, Piran'da bir tekke yaptırmış ve ünü etrafa yayılmıştır. Onun ölümünden sonra yerine oğlu **Pir Bedir** geçmiştir. Babasının manevî nüfuzundan istifade etmek isteyen **Pir Bedir**, Eğil kalesi üzerine yürüyerek burayı zabt etmeyi başarmıştır. Bunun XI. yüzyılın sonlarında, Anadolu'daki siyasi otoritenin zayıfladığı sıralarda vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Fakat bir süre sonra Selçuklular Eğil ve çevresini zabt edince **Pir Bedir** Meyyafarikin'e kaçmıştır. **Artuk Bey** 1089 yılında Meyyafarikin'i kuşatıp almış ve Meyyafarikin hâkimiyle birlikte **Pir Bedir** de öldürülmüştür. Onun ölümüyle aileden kimse kalmamıştır. Fakat bir süre sonra karısının hamile olduğu anlaşılmış ve doğacak çocuk beklenmeye başlanmıştır. Onun ber bir erkek çocuk dünyaya getirmesi üzerine aşiret halkı Türkçe olarak **"- Tanrı'ya çok şükür ki istediğimizi bulduk"** demeleri üzerine çocuğa **"Bulduk"** ismi verilmiştir (6). **Şerefhan**'ın bu kaydı oldukça dikkati çekicidir. Olay da Türkler'deki isim verme geleneğine uygundur. **Bulduk**, isminin de tamamiyle Türkçe olduğu göz önüne alınırsa, **Cemşid Bey**'in atalarının Türk kökenli olabileceği istidlal olunabilir. **Şerefnâme**'deki efsaneyle karışık bu bilgilerin bazı tarihi gerçekleri yansıtması da mümkündür. Bu durumda **Emir Bulduk**'un XI. yüzyıl sonları ile XII. yüzyıl başlarında yaşamış olması lâzım gelir.

Öte yandan **Şerefhan**, **Emir Bulduk**'un soyunu, Hz.

---

(5)Hoca Sadeddin, **aynı eser**, s.303, "...Cemşid Bey Mirdesi ki, râyet-i zafer sirâyet-i padişahî Acem kişverine tevcîh buyurulduğu o anda ikbâl gibi istikbâl idüb nevâhi-i Karaman'da atebe-bûs olub itâ'ata müsâra'at göstermekle avâtıf-ı hüsrevânî ile behremend ve inâyet-i ilm-i âlem -ârâ-yı sultani ile ser-bülend olmuş idi Palu kal'asın darb-ı şimşîr ile hüsn-i tedbîr ile Kızılbaş elinden intizâ' ve tîğ-i berâtla kat'-ı ser-rişte-i nizâ' idüb..."

(6) Şerefhan, **Şerefnâme**, (M. Emin Bozarslan tercümesi) , İstanbul 1971, c. I,s.205.

Peygamber'in amcası **Hz. Abbas**'a çıkarmaktadır. O, bu bilgileri ailenin elindeki şecereden aldığını belirtmektedir. Nitekim bugün **Cemşid Bey**'in torunlarından **Yusuf Kara Cemşid Bey**'de (7) bulunan şecere de **Şerefhan**'ın verdiği bilgileri doğrulamaktadır.

Mirdesi aşiretinin başına, **Emir Bulduk**'dan sonra oğlu **İbrahim**, ondan sonra da **Emir Muhammed** geçmiştir. **Emir Muhammed**'in ölümünden sonra ise aşiretin yaşadığı topraklar üç oğlu arasında paylaşılmıştır. Bunlardan büyük oğul **Timurtaş**'ın daha babasının sağlığında Bağın kalesine sahip olduğu görülmektir(8). Palu beyleri işte bu **Emir Timurtaş**'ın torunlarıdır. Onun kardeşlerinden **Emir İsa** Eğil'e, **Emir Hüseyin**'de Berdinç kalesi ile Çermik nâhiyesine hâkim olmuşlardır.

Timurtaş'tan sonra aşiretin başına **Mir Hamza** geçmiştir. Onun **Hüseyin**,**Yağmur**, **Ali** ve **Rüstem** adlı dört oğlu olmuştur. Bunlardan **Hüseyin** ailenin başına geçmiştir Akkoyunlu devletinin yıkıldığı sırada baş gösteren karışıklıklardan faydalanmak isteyen Emir Hüseyin, Ergani kalesini almak istemişse de kuşatma sırasında ölümü üzerine buna muvaffak olamamıştır. Onun ölümüyle de aşiretin başına kardeşi Rüstem'in oğlu **Cemşid** geçmiştir (9).

"Kara" sıfatıyla tavsif edilen **Cemşid Bey**, Akkoyunlu devletinin yıkılmaya yüz tuttuğu sıralarda Palu'ya hâkim olmuştur. Fakat bunun hangi tarihte gerçekleştiğini belirleme imkanına sahip değiliz . Ancak onun hâkimiyetinin kısa sürdüğü ve XVI. yüzyılın başlarında Safeviler'in Palu ve çevresini ele geçirdiği görülmektedir.

Çaldıran seferine giderken **Yavuz Sultan Selim**'e itaatini arzettiğini yukarıda belirttiğimiz **Cemşid Bey**, bu sefere katılarak Safeviler'e karşı savaşmıştır. Zafer sonrasında da kendi kuvvetleri ve **Karaçin-zâde Ahmet Bey**'in yardımlarıyla Palu ve çevresini Safeviler'den geri almıştır.

Osmanlı İdaresinde Palu Beyliği:

Güneydoğu Anadolu'daki **Eğil**, **Cizre**, **Hazo** ve **Genç** gibi diğer **"hükümet"** sancaklar meyanında Palu ve çevresi de **Cemşid Bey**'e **"mülkiyet üzere"** tevcih edilmiştir. Bununla ilgili olarak **Yavuz**

---

(7) Aile şeceresi ile Sultan **I. Ahmed** tarafından verilmiş olan temliknâmenin fotokopisini vermek lutfunda bulunan Cemşid Bey'in torunlarından **Yusuf Kara Cemşid Bey**'e teşekkürü borç bilirim.

(8) XVII. yüzyıl ortalarında Palu'yu ziyaret eden Evliya Çelebi Bağın 'ın Palu beylerinin hassı olduğunu kaydediyor, bkz. **Seyahatnâme**,III,s.223.

(9) Şerefhan, s. 210 vd.

Sultan Selim tarafından **Cemşid Bey**'e "temessük" verildiği anlaşılmaktadır. Zirâ, **Kanuni Sultan Süleyman**, Irakeyn seferine çıkarken bölgedeki Ekrâd ümeraya gönderdiği **"emr-i şerîf"** de babası **Sultan Selim Han** devrinde **"arz -ı ubudiyyetle kızılbaş-ı küfr-i fâş ile cenkü cidâl idüp envâ-i yoldaşlıklarda ve hizmetlerde"** bulunduklarını hatırlatarak kendi **"eyyâm-ı hümâyûn"**unda dahi hizmet ve itaata devam etmelirini istemekte ve yine **"Acem diyârına sefere hiyyet"** ettiğini bildirerek onları **"gâzâ ve cihâda"** davet etmektedir. Karşılığında ise halen tasarruf etmekte oldukları sancak ve dirliklerin yine **"yurtluk–ocaklık"** yoluyla kendilerine temlik edileceği müjdelenmektedir(10). Nitekim bu **"emr-i şerîf"** iktizâsınca hükûmet sahiplerinin ellerine **"temliknâmeler"** verilmiştir(11). Bunun **Yavuz Sultan Selim** zamanında verilen temliknâmelerin tecdid edilmesi şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan **Cemşid Bey**, bölgenin ve doğunun ahvalini iyi bilen tecrübeli bir zât olarak Irakeyn seferi sırasında **Kanuni**'ye danışmanlık etmiştir. O bu sırada tahminen 60-65 yaşlarında olmalıdır.

Cemşid Bey'e verilen temliknâme her padişah döneminde yenilendiği için bugün **Cemşid Bey**'in torunlarından **Yusuf Kara Cemşid Bey**'de bulunan ve **Sultan I. Ahmed** tarafından verlmiş olan Ekim başları 1611/ Evâhir–i Receb 1020 tarihli tekliknâmenin de **Yavuz** tarafından verilen ilk temliknâme ile aynı muhtevaya sahip olduğunu zannediyoruz. Fakat **Sultan I. Ahmed**'in verdiği temliknâmede **Yavuz** tarafından verilen temliknâmeye değil, **Kanûni** tarafından verilen temliknâmeye atıfta bulunularak **Sultan Süleyman Han** tarafından Irakeyn seferi ibtidâsında Güneydoğu Anadolu'daki Ekrâd beylerinin arz-ı ubudiyyetleri ve ihlasları ve din bâbındaki istikametleri ve dilâverlikleri sebebiyle verildiği ifade olunmaktadır.(12)

Kanuni tarafından Diyarbekir'de yazılan ve bir suretinin defterâne-i hakanîde mukayyed bulunduğu belirtilen temliknâmeye

---

(10) Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi , E. 11969, Belgenin sadeleştirilmiş metni için bkz. N.Sevgen, "Kürtler", **BTTD**, Haziran 1968, sayı:9, s.71.

(11)1533 tarihli **Kanuni**'nin **Cemşid Bey**'e verdiği temliknâme, Cemşid Bey'in Palu'daki torunlarının elinde mevcuttur. Bu fermanı gördüysek de ne yazık ki, bir suretini almak mümkün olamadı.

(12) Bkz Sultan I. Ahmed tarafından verilen temliknâme,**"... bundan akdem hazret-i cennet-mekân–ı firdevs-âşiyân merkûm ceddim Sultan Süleyman Han aleyhirrahmet-i ve'l -gufran Irakeyn seferi ibtidâsında Kürdistan beyleri gelüb arz-ı ubudiyyet ve ihlâs idüb kuvve-i kahire-i hüsrevânileri ile feth ve teshir olunan kıla've bik'a ve memleketlerde envâ- yoldaşlıklar ve din bâbında istikâmetlei zuhur etmğin dilâverlikleri ve ubûdiyyet ve ihlâsları mukabelesinde...."**

göre **Cemşid Bey**'e **Palu ülkesi**-ki temliknâmede ve kaynaklarda bu şekilde geçmektedir- cümle kaleleri, şehirleri, köyleri, mezreaları ve bağçeleri bütün mahsulât ve gelirleriyle temlik edilmiştir. Ayrıca temellük şartında kendisinden sonra **"oğlu oğluna neslen ba'de neslin"** intikal etmesi hususu da tebarüz ettirilmiştir.

Cemşid Bey, Palu'yu uzun yıllar istikrarla yönetmiştir. O oldukça uzun bir ömür sürmüştür. Torunları onun 120 yaşında öldüğünü söylemektidirler. **Şerefhan** da onun ömrünün 100 yılı aştığını ve 60 yıl Palu'da hükümdarlıkettiğini kaydetmektedir(13). Ne var ki, **Cemşid Bey**'in ne zaman doğduğunu bilmediğimizden ne kadar yaşadığını kesin olarak belirleme imkanından mahrumuz.Fakat onun 1568 yılı Nisan'ında (Şevval 975) öldüğünü mezartaşı kitabesinden biliyoruz.

Doğu Anadolu'daki beyler arasında oldukça tecrübeli, zeki ve basiretli bir şahsiyet olarak dikkati çeken **Cemşid Bey, Kanuni** zamanındaki bütün İran seferlerine katılmış ve **Kanuni Sultan Süleyman**'ın şahsî itimadını kazanmıştır. Ayrıca zamanın ölçüleri dahilinde son derece dindar ve hayırsever olduğu dikkati çekmektedir. Onun üç defa hacca gittiğini biliyoruz(14). Öte yandan o, Palu ' da inşa ettirdiği cami, medrese ve türbeden oluşan külliyeden başka; **Demirkapı** denilen derbendde han ve tekke yaptırıp vakfettiği gibi, Diyarbekir şehrinde Dağköyü mahallesinde de bir câmi inşa ettirmek için izin istemiştir(15). Yine onun Harput' ta yaptırdığı hamam ise bugün hâlâ hizmete açıktır. Ayrıca onun oldukça varlıklı olduğu, çok sayıda koyun ve keçi sürüleri beslediği ve bunlardan her yıl 3000 kadarını Halep'te sattırdığı kaynaklarda belirtilmektedir(16).

Cemşid Bey, ölümünden bir kaç yıl önce ihtiyarlığı sebebiyle beylikden oğlu **Hüseyin Can Bey** lehinde feragat etmiştir(17). 28 Kasım1565 (5 Cemaziyyellevvel 973) tarihli bir Mühimme defteri kaydında ondan **"mukaddema Palu hâkimi olan"**(18) diye bahsolunduğuna bakılırsa bu tarihten kısa bir müddet önce beyliği bıraktığı anlaşılmaktadır.

---

(13) Şerefhan, s. 213.

(14) Mühimme 2, s.3, **"Palu hakimi Cemşid Bey mektûb gönderüb üç def'a hac etmeye hiyyet idüb iki def'a varup bir def'a dahi varmağa istihcarat idüb oğullarından birini yerine koya diyü buyuruldu".**

(15) Başbakanlık Arşivi (BA), **Rüus** 209, s. 47.

(16) Şerefhan, s.212.

(17) Şerefhan, s. 213 ; Ayrıca yukarıda bahsettiğimiz temliknâme-i hümâyûnda bu durum belirtilmektedir , **"ba'dehu müşârünileyh pîr olub hüsn-i ihtiyârîyle eyâletinden ferâgat itmeğin oğlu Hüseyin Bey'e kendü mutasarrıf olduğu üzere virilüb..."**

(18) Mühimme 5, s. 282.

Ne varki **Cemşid Bey**, beylikten feragat etmekle beraber daha sağlığında verasetle ilgili problemler çıkmıştır. Onun beş oğlu olmuştu. Oğullarından **Hamza**'ya 40 bin akçalık zeâmet verilmişse de o bununla kanaat etmeyerek beylik için bazı entrikalar çevirdiği görülmektedir. **Şerefhan**, **Cemşid Bey**'in onun nâsibini kaldırdığını beyan etmektedi(19). Fakat bu defa da **Hamza**'nın oğlu **Rüstem** baş kaldırmış ve **Cemşid Bey**'in hazinesini bozup, akçalarını çalmıştır. 2 Aralık 1565 (9 Cemaziyyelevvel 973) tarihli Mühimme defterinde Diyarbekir beylerbeyisi ile Amid ve Palu kadılarına yazılan hükme göre, **Cemşid Bey**, divan-ı hümâyun'a mektup göndererek **"torunu Rüstem'in fısk ü füoûrdan hâlî"** olmadığını bildirmekte ve ahvalinin görülmesini rica etmektedir. **Rüstem**'e fiillerinden dolayı tenbihte bulunulmuşsa da **"mütenebbih"** olmaması üzerine nasihat için **"dergâh-ı âlî"** çavuşlarından biri gönderilmiş ve meselenin şer'le görülmesi ve zimmetinde sübût bulan malın hak sahiplerine verilmesi emr edilmiştir(20).

Bu mesele bir süre sonra hall olunmuş olmalı ki **Şerefhan**, sonradan **Rüstem**'in **Serdâr Lala Mustafa Paşa** vasıtasıyla Şirvan muhafazasında olan **Özdemiroğlu Osman Paşa**'nın maiyyetinde olmak şartıyla Palu hâkimliğine getirildiğini kaydetmektedir. Fakat o, daha beylik merkezi Palu'ya varmadan **Aras Han**'la yapılan Şemahı çarpışmasında şehid düşmüştür(21). Nitekim yukarıda zikr ettiğimiz **Sultan I. Ahmed** tarafından verilen temliknâmede **Cemşid Bey**'den itibaren Palu hâkimleri sayılırken **Rüstem**'den bahs olunmamaktadır.

Cemşid Bey'in oğullarından **Timurtaş Bey**'in, daha babasının sağlığında 304.576 akçalık haslar ile Kiği ve Harput sancakbeyilikleri yaptığını biliyoruz(22). Onun **Allahverdi** ve **Aslı** adlarını taşıyan iki oğlu olduğu kaynaklarda belirtilmektedir(23).

Cemşid Bey'in diğer oğlu **Devletşah Bey**'in ise Harput Sancağında Habusu köyünün gelirinden 40 bin akçalık zeâmet tasarruf etmekte olduğu görülmektedir.7 Aralık 1561(29 Rebiülevvel 969) tarihli bir Ruznamçe kaydına göre 59 bin akça zeâmet tasarruf ederken vefat etmiş olan **Devletşah**'ın oğullarından **Yusuf** ve **Zülfikar**'a zeâmetinden 20' şer bin akçalık kısmı kılıç zeâmet olarak tevcih edil-

(19) Şerefhan , s. 213.
(20) Mühimme 5, s. 282, 287.
(21) Şerefhan, s. 214.
(22) M. Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518 - 1566) , Ankara 1989,s. 174.
(23) Şerefhan, s.214.

miştir(24). **Devletşah Bey**'in diğer oğlu **Ahmed** de yine Harput Sancağı'nda 20 bin akçalık zeâmet tasarruf etmektedir(25).

Devletşah Bey'in zeâmeti geliri 59 bin akça olduğuna bakılırsa, onun çeşitli terakkiler aldığı ortaya çıkmaktadır. Çünkü onun ilk tevcih edildiğinde zeâmeti 40 bin akça idi. Nitekim onun Cezair seferine katıldığından dolayı Ocak ortaları 1555(gurre-i Rebiülevvel 963) tarihli bir Mühimme kaydına göre Cezair terakkisi verilmesi hususunda emir verildiğini müşahede ediyoruz(26).

Cemşid Bey'in büyük oğlu **Hüseyin Bey**'in ise daha babasının sağlığında Palu hâkimi atandığını belirtmiştik. Onun beyliği 10 yıldan fazla sürmüş olmalıdır. Çünkü onun Temmuz 1575(Rebiülâhir983) tarihinde ölmüş olduğunu Palu'da **Cemşid Bey**'in türbesinde bulunan mezarının taşındaki kitabeden öğreniyoruz. **Hüseyin Bey**'in babası gibi adaletli ve cömert bir şahsiyet olduğu ve beyliği istikrarla yönettiği anlaşılmaktadır.Onun **Mahmud** adında bir oğlu olduğunu biliyoruz (27). Ancak küçük yaşta oluğu için Palu hâkimi yapılmamıştır.

Palu hâkimliğine **Cemşid Bey**'in ikinci oğlu Hasan Bey getirilmiştir.O 1580 yılında **Lala Mustafa Paşa** ile Şirvan seferine katılmış ve sefer dönüşü sırasında ölmüştür. Bu durumda onun beyliği5-6 sene sürmüş olmalıdır. **Hasan Bey**'in **Süleyman** ve **Muzaffer** adlarını taşıyan iki oğlu olmuştur(28). **Muzaffer Bey**, dedesi **Cemşid Bey**'le aynı yılda vefat etmiştir(29).

Hasan Bey'den sonra Palu hâkimliğini **Lala Mustafa Paşa** oğlu **Süleyman Bey**'e tevcih ettirmiştir. Fakat veziriazam **Sokullu Mehmed Paşa**'nın delaletiyle **Sultan Murad** zamanında beyliğe **Devletşah Bey**'in oğlu **Yusuf**'un getirilmesi konusunda ferman çıkmıştır(30). Bu durumda **Süleyman Bey** ile **Yusuf Bey**'in serdâr ile veziriazam arasındaki çekişmenin kurbanı oldukları anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi serdarlar sefer sırasında padişahın yetkilerini hâiz olduklarından her türlü mansıba azl ve nasb yapabiliyorlardı(31). Burada da serdar olan **Lala Mustafa Paşa**'nın tasarruflarının veziriazam **Sokullu**

---

(24) **Ruznamçe** 14, sayfa numarası verilmemiş: Şerefhan **Zülfikar** 'dan bahsetmemektedir, bkz .s. 214.

(25) Ünal, **aynı eser**, s. 179-180

(26) **Mühimme** 2, s. 2.

(27) Şerefhan, s. 214.

(28) Şerefhan,s. 215.

(29) **Cemşid Bey**'in türbesinde bulunan mezartaşı kitabesinde ölüm tarihi Zilhicce 975 'tir.

(30) Şerefhan, s. 215.

(31) Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler" , **Belleten**, XXXVIII / 152, (1974), s. 678.

Mehmed Paşa tarafından tanınmadığı görülmektedir. Ancak aşiret ileri gelenleri, ağalar ve kethüdalar **Süleyman Bey**'den tarafa çıkmışlardır. Fakat çok geçmeden muhtemelen 1581 yılı sonlarında **Yusuf Bey**'in vefat ettiği görülmektedir. Çünkü 12 Ocak 1582 (6 Zilhicce 989) tarihli ve **"vilâyet-i Palu'da olan aşiret beylerine ve ağalarına ve kethüdülarına" Süleyman Bey**'e itaat etmeleri hususunda yazılan hükümde, **Yusuf Bey**'in Palu hâkimi iken vefat ettiği belirtilmektedir(32) . Ancak **Yusuf Bey**'in hâkimliğinin üç yıl sürdüğü ve bunun çoğunun seferde geçtiği anlaşılmaktadır(33).

Öte yandan **Yusuf Bey**'in ölümüyle problemler bitmiş olmadı. Harput ve Palu kadılarına gönderilen 12 Ocak 1582 (6 Zilhicce 989) tarihli hükme göre **Süleyman Bey**, vefat eden amcazâdesi **Yusuf Bey,** 'in zimmetinde hayli **"mâl–ı mîrî"** olduğunu bildirerek **Yusuf Bey**'in akrabalarının elinde bulunan bu malların tahsili için Palu ve Harput kadılarına baş vurdu. Ancak adı geçen kazaların kadıları davanın şer'le görülebilmesi için **"hükm-i hümâyûn"** istemeleri üzerine kendilerine yukarıdaki tarihli hüküm gönderildi. Bahis mevzuu hükümde Palu ve Harput kadılarının her birinin bizzat mukayyed olup **"şer'le teftiş ve tefahhus"** olunduktan sonra mîrîye olan **Yusuf Bey**'in borcunun dergâh-ı âlî kapıcılarına verilmesi ve ne miktar mâl tahsîl edildiğini belirtir bir mufassal defter tanzim edilerek merkeze gönderilmesi emredilmektedir(34). Bu emir üzerine harekete geçen görevliler, Diyarbekir çavuşlarından **Memi** ve **Meyyid** ile beraber araştırdıklarında **Yusuf Bey**'in malı ve metrukatının kardeşleri **Ferruh, Mirza Hüseyin** ve **Ahmed** tarafından alındığı ve bunların firar ettikleri ortaya çıktı. Merhum **Yusuf Bey**, üç senedir seferde olduğundan yerine kâimimakâm olarak bıraktığı kardeşlerinden **Ahmed,"mîrîye deynimiz vardır"** diyerek köy köy dolaşmış ve halka salgun salarak bir payli mâl toplamış olduğu ortaya çıkmıştı. **Ahmet Bey** ve kardeşleri teftiş edileceklerini anlar anlamaz **"südde-i sa'âdete giderüz"** diyerek firar etmişlerdir. Bu durumda adı geçenleri İstanbul'da araştırıp buldukdan sonra davanın görülmesi emr edilmek mecburiyetinde kalınmıştır(35).

24 Kasım 1582 (Şevval 990) tarihli Diyarbekir beylerbeyisi, Mardin ve Harput ve Palu kadıları ile bir suretinin Palu hâkimine

(32) **Mühimme** 46, s. 271.
(33) **Mühimme** 48, s.176.
(34) **Mühimme** 46, s. 271.
(35) **Mühimme** 47, s. 14.

yazıldığı belirtilen hükümde **Yusuf Bey**'in mîrîye olan borcunun 4,5 milyon akça (45 yük) olduğu ve ayrıca **Yusuf Bey** seferde iken sancağı üç sene zabt eden **Ahmed Bey**'in vâki olan mahsûlatı da kabz ettiği ve bunların alınması konusunda önceki beylerbeyi zamanında emir gönderildiyse de azl edildiğinden alınmasının mümkün olmadığı ve şimdi gereği gibi mukayyed olunub söz konusu borcun hazine-i âmireye gönderilmesi emr olunmaktadır(36).

Bu arada **Yusuf Bey**'in ölümünden sonra Diyarbekir beylerbeyisi kardeşi adı geçen **Ahmed Bey**'in Palu hâkimi nasb edilmesini arz ettiyse de 12 Ocak1582 tarihli hükümle **"vilâyet-i mezbûre kadimden eyâletle mutasarrıf olanların sulbî oğullrındanvirile geldiği"** gerekçesiyle reddedildi (37). Halbuki yukarı da belirtildiği üzere **Ahmed**, kardeşi **Yusuf Bey**'in seferde olduğu üç yıl boyunca Palu'da kâimimakâm olarak hâkimlik etmişti. Ayrıca **Cemşid Bey**'den sonra sancakbeyi olan oğlu **Hüseyin Can Bey**'in oğlu **Mahmud**, yaşı küçük olduğu gerekçesiyle hâkim nasb edilmemiş, onun yerine amcası **Hasan Bey** atanmıştı.Bu durumda **"kadîmden eyâletle mutasarrıf olanların sulbî oğullarına virilegeldiği"** klişesi siyasi bir mülahaza sonucu yapılan tercihin gerekçesi olmaktadır.

Öte yandan **Ahmed Bey**, bir süre **Süleyman Bey**'le mücadele etti(38). Hatta 20 Kasım1583 (5 Zilkade 991) tarihli Diyarbekir beylerbeyisine gönderilen hükme göre mîrîye 100 bin filori vermek şartıyla Palu hâkimi nasb olundu ve gönderilen kapıcıbaşıya 100 bin filori ile berat resmini teslim ederek göndermesi ve Palu'nun ona zabt ettirilmesi emredildi(39). Fakat bu hüküm sonradan iptal edilmiş olmalıki, onun 1593 yılında padişahın isteğine uyarak İstanul'a yerleşmek mecburiyetinde kaldığını ve orada vebadan ölmüş olduğunu öğreniyoruz(40).

Süleyman Bey'in Palu hâkimliği ise, oldukça uzun sürmüştür. Onun Celaliler üzerine yapılan bir seferde muhtemelen **Kuyucu Murad Paşa**'nın seferlerinden birinde öldüğü anlaşılmaktadır(41). 1611 Ekim'i başlarına tarihlenen(Evâhir-i Receb 1020) temliknâmeye göre yerine oğlu **Mehmed Bey** hâkim nasb edildi.

Diğer taraftan **Mehmed Bey**'e **Sultan I. Ahmed** tarafından veri-

---

(36) **Mühimme** 48 , s . 176 , 212
(37) **Mühimme** 46, s . 271 .
(38) **Mühimme** 48 , s. 260 .
(39) **Mühimme** 52 , s . 134.
(40) Şerefhan , s . 216 .
(41) Sureti elimizde bulunan temliknâmede **Süleyman Bey** 'in Celali seferinde şehid düştüğü belirtilmektedir.

len önceki sayfalarda bahsettiğimiz temliknâme, hükûmet sancakların imtiyazlarının ve merkezi otoriteye karşı olan mükellefiyetlerinin tesbiti açısından mühim bir belgedir.

Her padişah döneminde **"tecdîd"** edildiği belirtilen temliknâmeye göre. Palu sancağı içerisindeki kaleler, şehirler, köyler ve mezealar ve sâire mülkiyet üzere verilmiştir. Ancak buradaki mülkiyet bu sayılanların tasarrufuna müteallikdir. Çıplak mülkiyet (rakabe) devletin elinde kalmaktadır. Kısacası mülkiyet olan Palu hâkimliği ile kale, köy, şehir ve mezrealardan devletin alması gereken vergi gelirine münhasırdır. Nitekim temliknâmede yukarıda belirtilen hususlar sayıldıktan sonra, **"mûmâileyh tasarrufunda mukarrer ola"** denilmektedir. Bu durumda Palu hâkimleri sancaklarındaki köy ve mezrealaları tam ber mükiyet serbestisi içerisinde kullanamamaktadırlar.. Meselâ herhangi bir arazinin gelirini vakfetmek istedikleri zaman divân-ı hümâyundan ayrıca temliknâme istemektedirler(42). Bu yüzden **Cemşid Bey**'in XVI. yüzyılda kurduğu vakıflar bile belirli köy ve mezrealarla sınırlıdır. Vakfedilen de sadece köy veya mezreadan elde edilen vergi geliridir.Yoksa ürünün tamamı değildir.

Mesela **Cemşid Bey**, asil,nesip ve fazıl olarak nitelenen **Şerîf Mevlânâ Cafer bin Şeyh Resul** adına vakfettiği Şeyh Piran arazisinin mahsûlünün öşrünü, yani beşte birini vakfetmiştir. Evlatlık vakıf statüsüne giren bu vakfın vakfeyesine göre adı geçen **Şeyh Cafer**'in sadece erkek evlatları vakfın gelirinden yararlanabileceklerdi. Şayet hesil münkariz olursa gelir, Medine-i münevveraya devredilecektir (43).

Cemşid Bey'in kardeşi **Hurşid Bey** adına vakfettiği Kasım sonu 1562(Evâhir-Rebbülevvel 970) tarihli Nibşi köyündeki vakıf da köyün galle, cizye ve sâir rüsûmunun tamamına şamildir.Yani sadece vergi gelirlerine münhasırdır(44).

Kısaca toparlayacak olursak, **yurtluk-ocaklık** ve **hükûmet** sancaklarda mülkiyet olarak verilen arazinin rakabesi değil, vergi gelirlerinin tasarruf hakkıdır. Bu vergilere, mahsûlâtdan alınan **öşür, cizre, ispenç** vs. gibi bütün **şer'î** ve **örfî** vergiler dahildir. Ayrıca sancakbeyiliği ile kalelerin tasarruf hakkf da temlike dahildir.

---

(42) Meselâ Pertek sancağını yurtluk - ocaklık olarak mülkiyet üzere tasarruf eden **Baysungur Bey**, Murad nehri kenarında bir han yaptırıp Özbek karyesi ile Tufan mezreasının gelirini vakfetmek istediği zaman mülknâme -i hümâyûn istemek mecburiyetinde kalmıştır , bkz. **Mühimme** 25 , s . 24 , 52 .

(43) Haziran sonları 1555 (Evâil - i Şaban 962) tarihli bu Arapça vakfiye ve tercümesi için bkz . Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi , Defter No : 60 , s. 114 .

(44) Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Derter No:585, s. 207.

Öte yandan Palu hâkimleri **"din-i İslam üzere olup"**, Osmanlı'dan yüz döndürmeyip itaat ve inkiyad ettikleri müddetçe **vüzerâ**, **beylerbeyiler**, **ümerâ** ve **mutasarrıfîn-i emvâl**, **mübâşir** ve **ummâl** ve sâirleri tasarruflarına mâni olmayacaklardır. Ayrıca **avârız,nüzül, sürsat** ve **kışlak** ve **sâir tekâlîf–i** şakka teklif etmeyecekler ve bu hususta zahmet verip üşendirmeyeceklerdir.

Diğer taraftan beyliğin intikal şartları da mülknâmede açıklanmaktadır. Buna göre, hâkim nasb edileln şahsın bir oğlu olur ise beylik ona intikal edecek, şayet birden fazla oğlu var ise, kardeşler kendi aralarında kaleleri ve şehirleri tasarruf etme konusunda rızalarıyla anlaşacaklardır. Hâkimliğe kimin nasb edileceği konusunda kende ihtiyarlarıyla başbaşa bırakılmışlardır. Fakat uygulamada bu husus merkezin belirlendiği kaidelere göre halledilmiştir.

Palu hâkimlerinin erker varisleri kalmayıp , ocakları **"hâlî"** kalacak olur ise, o zaman eyaletleri hâricden olanlara verilmeyip bütün Kürdistan beyleri müşavere ve ittifak ettikten sonra ol diyarın beylerinden ve beyzâdelerinden münasip ve lâyık olan kimseye tevcih edilecektir.

Dikkati çeken bir nokta da temliknâmede padişahın **"bu mu'ahede-i hümâyûnun te'kidi emr-i celîlü'l- kadrimin takrîr ve tenkidi için yemin dahi iderim..."** dediğine bakılırsa temliknâme adeta ikili bir antlaşma özelliği taşıdığı sonucuna varılabilir.

Öte yandan Palu hâkimi, padişahın **dostuna dost, düşmanına düşman** olacaktır.Temliknâmede **Sultan I. Ahmed**, kendisinden sonra padişah olacaklara da emirlerini bozmamalarını ve şayet emr-i şerîfe muhâlif ve mugayir hareket eden olur ise Allah indinde suclu ve günahkâr ve zâlimlerden add olunacaklarını ihtar etmektedir. Buna karşılık Palu beyleri de **"cadde-i sadâkat ve istikâmet sâhibi olup"**, din ve devlet işlerinde hizmet düştüğünde Diyarbekir beylerbiyisi ve etrâftaki Ekrâd beyleriyle **"yek dil ve yek cihet"** olup, cümle askerleri ve harp âletleriyle gerektiğinde hizmet ve yoldaşlıkda bulunacaklardır.

Ayrıca beyliği dahilindeki reâyanın rahatı hususunda ihtimam gösterecektir. Çünkü reâya Allah emanettir. Bu sebeple ona zulm ve teaddi etmeyecek ve ettirmeyecektir.Zâlimlere hakaret edecek , mazlumları koruyacaktır.

İlgi çekici bir husus da Osmanlı tahtına kim cülûs ederse, Palu beyinin ona can ü dilden ihlâsla itaat ve inkiyad edecek fakat tahta geçmeyi hariçte kalan şehzadeleri düşman bilecek olmasıdır. Şayet şehzadelerden biri her hangi bir suretle Palu beylerinden istimdad

edecek olur ise kabul etmeyeceklerdir. Bu husus muntemel bir taht mücadelesinde tahtı ele geçiren şehzadeye avantaj sağlamaktadır. Çünkü diğer taht müddeilerini desteksiz bırakmaktadır. Ayrıca tahtta bulunan hükümdara karşı ayaklanmak konusunda şehzadelerin hareket teşebbüslerini sınırlamaktıdır. Bu hükmen **Yavuz** ve **Kanuni** tarafından verilen temliknâmelerde de olup olmadığını maalesef tahkik edemiyoruz. Belki de **Kanuni**'nin oğulları **Selim** ile **Beyazid** arasındaki mücadeleden sonra böyle bir madde eklenmek lüzumu duyulmuştur.

Bu değerlendirmelerden sonra Palu beylerinin merkeze karşı olan mükellifiyetlerini veya divan-ı hümâyunun hükûmet sancaklar üzerindeki yetkilerini üç gurupta toplayabiliriz.

1.Palu hâkimleri **"dostunu dost, düşmanını düşman"** bildikleri padişahın ferman ettiği bütün seferlerine katılmak mecburiyetindedir. Böyle bir emir aldığı zaman Diyarbekir beylerbeyisinin sancağı altında toplanmak durumundadır. Onun kuvvetleri, kendine bağlı kuvvetlerle, aşireti kuvvetleridir.Bunların silah ve cephanelirini de kendisi temin etmekle yükümlüdür.Hakim olan kişi herhangi bir sebeple kendisi bizzat sefere gelemeyecek olursa yerine oğlunu veya kardeşlerinden birini kuvvetlerinin başında sefere yollayabilecektir.

XVII. yüzyılda **Evliya Çelebi**, **"hîn-ı gâzâda"** Palu hâkiminin iki bin atlı askerle sefere katıldığını kaydetmektedir(45). Nitekim XVI. yüzyıl boyunca Palu beyleri gerek doğudaki ve gerek batıdaki bir çok seferlere katılmışlardır. **Cemşid Bey**, Çaldıran, Eski-Koçhisar, Irakeyn ve öteki İran seferlerine katıldığı gibi oğullarından **Devletşah** ve **Timurtaş**'ın seferlere katıldığını biliyoruz. Onun diğer oğlu **Hasan Bey** de Şirvan seferine katılmış ve seferden dönerken ölmüştür. Yine Palu hâkimlerinden yukarıda bahsi geçen **Yusuf Bey** de Şirvan seferine katılmıştır. **Süleyman Bey** ise Celaliler üzerine yapılan seferde ölmüştür. Keza XVII. yüzyılda 1663'lerde vefat ettiği aile şeceresinde belirtilen **İbrahim Bey**, **IV. Murad**'ın Bağdat seferine katılmıştır. **Evliya Çelebi** XVII. yüzyılın ortalarında ziyaret ettiği Palu'dan bahsederken **İbrahim Bey**'in Palu kalesinde oturduğunu ve beraberinde askerlerinin bulunduğunu kaydetmekdedir (46).

2. Palu hâkimleri her yıl muayyen bir meblağı hazine-i âmireye yatırmak mecburiyetindedirler. Sancak dahilindeki köy ve mezrealardan elde edilen mahsûllerin öşürü ve diğer raiyyet resimleri ile cizye ve ispenç gibi zımmîlerden alınan vergilerin tasarrufu hâkimlere

(45) Evliya Çelebi, **Seyahatnâme**, III, İstanbul 1314, s.222-223.
(46) Evliya Celebi, **aynı eser**, s.223.

bırakılmakla beraber, diğer hükûmet sancaklar gibi Palu beyi de mâli bakımdan merkeze karşı bazı yükümlülükler altındadır.

Merkeze ödenen verginin miktarını belirleyemiyorsak da, bunun siyasî şartlara göre değiştiğini ve bazen mühim bir meblağ teşkil ettiğini bazı kayıtlardan istidlal edebiliyoruz. Meselâ 1580'lerdeki İran seferine katılan ve üç yıla yakın seferde kalan **Yusuf Bey**'in zimmetinde 45 yük yani 4,5 milyon akça biriktiğinden bahs olunmaktadır ki, (47) bu durumda Palu beylerinin merkeze her yıl 1,5 milyon akça ödedikleri ortaya çıkmaktadır. Ancak bunun sabit bir meblağ olmayıp, hâkim olarak nasb edilecek kişinin hazineye ödemeyi taahüd ettiği meblağın farklı miktarlarda olabileceği anlaşılmaktadır.Meselâ uzun bir süre Palu hâkimi olan yukarıda bahs edilen **Süleyman Bey**'in 4 Ocak 1583 (9 Zilhicce 990 tarihli bir hükme göre hazineye 60 bin altın ödemeyi taahhüd ettiği fakat bunun 15 bin filorisini ödediği geri kalan44.300 akçayı ödemesi konusunda tekid edildiği görülmektedir (48).

Hatta bu husus beyliğin intikalinde birden fazla mirascı olması durumunda rekabete yol açmakta ve merkez hazinesine en fazla meblağı ödemeyi taahhüd eden hâkim olarak nasb edilebilmektedir. Bazen mirasçılar, beyliğin kendilerine verilmesi için İstanbul'a giderek oldukça büyük meblağlar ödemeyi teklif etmektedirler Örnek olarak **Süleyman Bey**'in beyliği sırasında amcazâdesi **Ahmet Bey**, beyliğin kendisine verilmesi halinde hazineye 100 bin filori ödeyeceğini bildirmiş ve isteği kabul edilerek Palu 'nun ona zabt ettirilmesi hususunda Diyarbekir beylerbeyisine hüküm yazılmışsa da uygulanamamıştı(49). Halbuki 26 Zilhicce 990 tarihli yani bir yıl önce yazılmış bir hükümde **Süleyman Bey**'e, amcazâdesi **Ahmed**'in iyaleti almak için müdâhaleden hâlî değil ise de eyaleti muhâfazada ve halka iyi muâmelede olduğundan yine eyaletin kendisine mukarrer idiği bildirilmekteydi(50).

Burada göz önüne alınması gereken husus, hükümetin o sıradaki mâli vaziyetidir. O sırada kaynağı ne olursa olsun hazineye girecek nakit çok önemlidir. İran cephesinde sürüp giden savalar sebebiyle hükümetin acilen paraya ihtiyacı vardır.Bu sebeple Palu beylerinin zimmetlerinde hazineye ödenmesi gereken para konusunda da son derece hassasiyetle davranıldığı gözlenmektedir. Meselâ 9 Muharrem

(47) Mühimme 48 , s. 212 .
(48) Mühimme 48 , s . 223 .
(49) Muhimme 52 , s . 134 .
(50) Muhimme 48 , s . 260.

1004 tarihli bir başka Mühimme kaydına göre, Diyarbekir beylerbeyisi ve hazine defterdarına yazılan hükümde halen Palu Beyi olan **Süleyman**'ın zimmetinde 60 yük akçadan fazla mâl-ı mîrî olduğu ve tahsili için üzerine havale gönderildiğinde borcunun ödenmesi konusunda mukayyad olmadığı bildirilmekte ve şayet ödememekte ısrar ederse adı geçen meblağı ödemeye kadir akrabasından birine verileceği ihtar olunmaktadır(51).

Diğer taraftan divan,Palu sancağındaki vergi gelirlerinin durumunu tahkik edememekte ve mevkufatçı adıyla diğer sancaklarda olduğu gibi maliye memurları gönderip teftiş ettirememektedir. Sadece hâkimlerin ödemeyi taahhüd ettikleri senelik vergiyi almakla iktifa etmektedir. Bu durum **"mefrûzü'l- kalem maktü'ülkıdemdir"** şeklinde formüle edilmiştir.

3.Diğer hükûmet sancaklarda olduğu gibi Palu'da da yargı işleri tamamiyle divan'ın yetkisi dahilindedir. Palu hâkimi kendisine tanınan bazı imtiyazları rağmen hiç bir şekilde yargı yetkisini haiz değildir.Her türlü adlî meseleler padişah tarafından tayin edilmiş olan kadının yönetimindeki mahkemede görülmektedir. **Evliya Çelebi** XVII. yüzyılda Palu'nun 150 akça yevmiyeli bir kadısı bulunduğunu bildirmektedir (52). Kadı her türlü davaya bakmakta yetkilidir. Palu beyi ancak, cürüm sabit olduktan sonra infaz işlemini yapabilir.

Divan, beylikteki veraset işleri ve hazineyi ilgilendiren mâlî meselelerde Palu kadısı harisinde Harput, Amid, Mardin gibi çevre kadıların da davalara bakmasını isteyebilir(53).Sancak halkı diğer sancaklarda olduğu gibi meselesini Palu kadısı nezdinde çözüm bulunmasını isteyebiliceği gibi, doğrudan divan'a da baş vurabilir.Zaten temliknâmede de reâyaya zulm etmemesi ve ettirmemesi konusunda Palu beyi uyarılmıştır. Aksi halde divan, reâyâya zulm ü teaddi eylediği gerekçesiyle hâkimi değiştirebilir.Hatta bazı hallarde sancaklıktan bile çıkarabilir(54).

Ayrıca Palu reâyası **avârız,nüzül, sürsat** ve **tekâlîf-i şakka** gibi klâsik sancaklar halkının ödemekle yükümlü olduğu vergilerden muâf tutulmuştur ki, XVII. yüzyıla doğru bu vergilerin miktarı gittikçe

---

(51) **Mühimme** 73 , s . 385 .

(52) Evliya Çelebi , s . 223 .

(53) **Mühimme** 48 , s . 212 , 29 Kasım 1582 tarihli hüküm Diyarbekir beylerbeyisi ile Mardin , Harput ve Palu kadılarına yazılmıştır.

(54) Meselâ 1663 tarihlerinde Mazgird ve Sağman sancakları beylerinin halka zulm ettikleri gerekçesile sancaklıktan çıkarılmış , mukataa olarak kaydedilmişti . bkz . Ünal . " Diyarbekir Eyaletine Tabi Sancakların İdarî Statüleri, **Ziya Gökalp Dergisi**, sayı: 44, (1986), s. 40.

artarak diğer raiyyet resimlerinden daha ağır hale geldiği dikkate alınırsa, Palu halkına tanınan imtiyazın önemi daha iyi anlaşılabilir.

Netice olarak divan-ı hümâyûnun hükûmet tabir olunan sancaklarda askerî, mâlî ve adlî bakımdan tam bir kontrol mekanizması kurduğunu ve beyliğin verasetle intikalinde, mirasçılar arasında tam bir tercih serbestisine sahip olduğunu ve hatta zaman zaman aile içerisindeki rekabetten çeşitli şekillerde istifade ettiğin söyleyebiliriz. Bu noktadan hareketle XVI. yüzyıl şartlarında merkezi otoritenin karşısında herhangi bir adem-i merkeziyet oluşumundan söz edilemeyeceğini ifade etmek mümkündür. Palu ve benzeri sancakbeyilerine tanınan bazı idarî imtiyazların bölgenin coğrafî ve sosyal şartlarının gerektirdiği zaruretler karşısında, ekonomik ve sosyal istikrarı bozmamak maksadıyle tanındığını ve gerek görüldüğü takdirde bu imtiyazların merkezin menfaatleri doğrultusunda değiştirilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Bir de XVI. yüzyıl boyunca devam eden Şii İran tehlikesi sebebiyle Osmanlı yönetiminin son derece pratik ve pragmatik bir yaklaşımla hareket ederek bölgede yüzyıllarca süren bir oluşumun sonucu olan feodal yapıyı imparatorluğun çok sesli özelliklerine uydurduğunu ve uzun yıllar süren istikrarlı bir idarî yapı kurmayı başardığını söyleyebiliriz.

Palu Beylerinin Soy Kütüğü

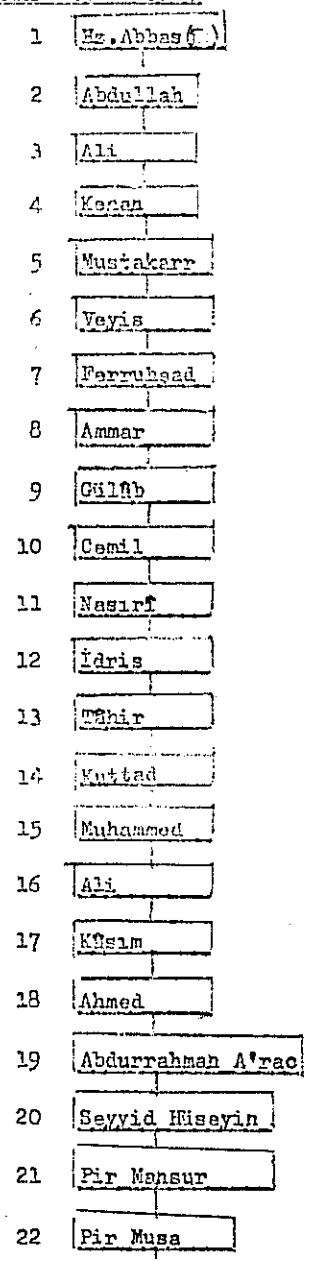

(55) Hz. Peygamber'in amcası.

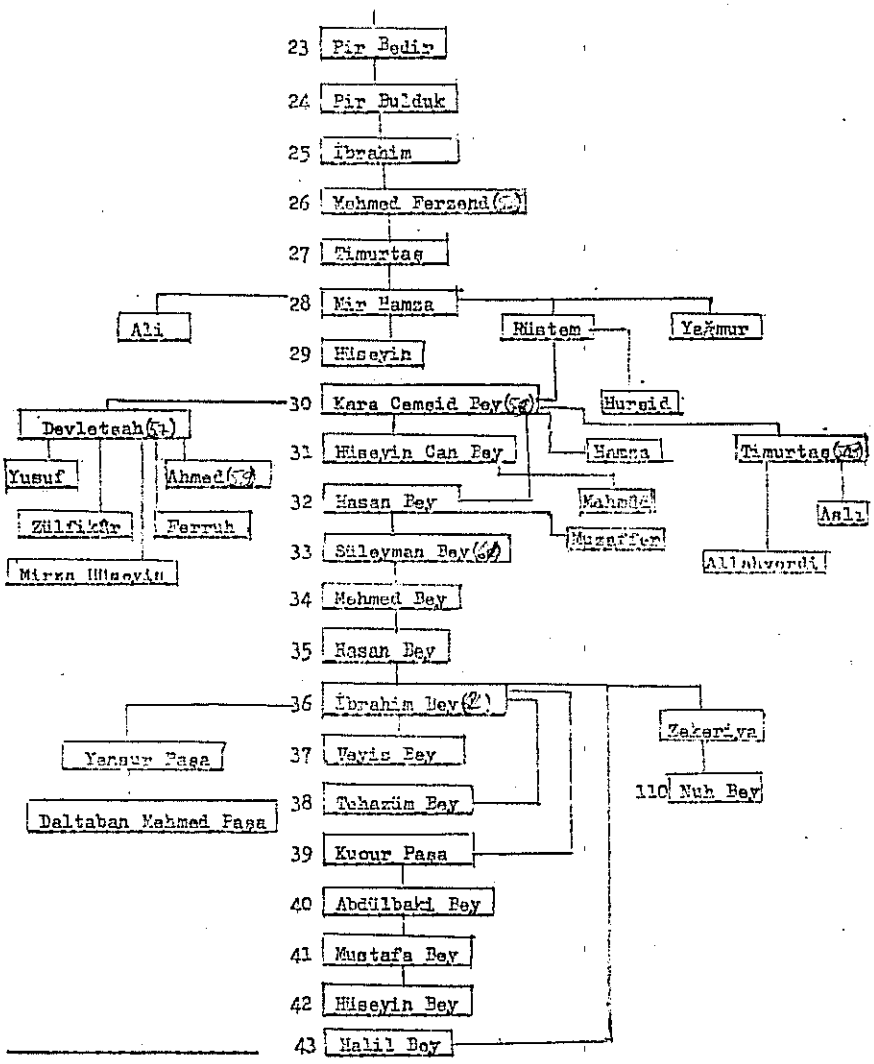

(56) Şerefhan'a göre Emir Muhammed
(57) Ölümü 1568, Osmanlı'ya tâbi ilk Palu beyi.
(58)Harput Sancağında Zeâmet tasarruf etmekte iken 1560'larda ölmüştür.
(59) Harput Sancakbeyiliği yapmıştır.
(60) Ölümü 1593.
(61) Ölümü 1611, Celali seferinde ölmüştür.
(62) IV. Murad'la Bağdat seferine katılmıştır. Ölümü 1663'ler.

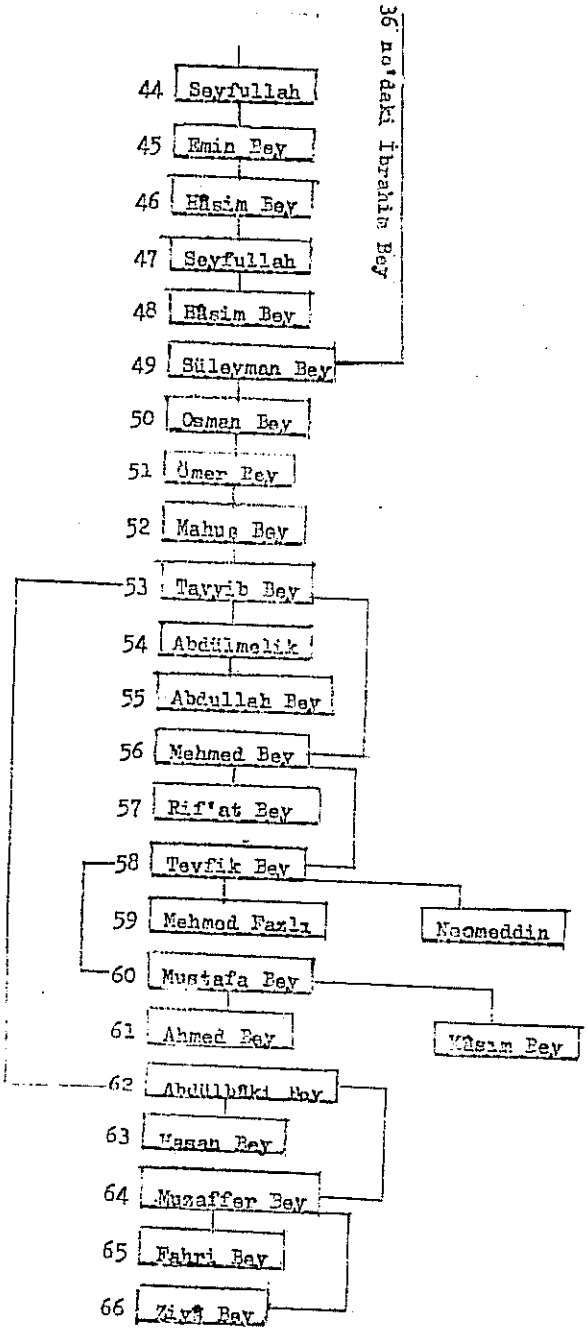
36 no'daki İbrahim Bey
44 Seyfullah
45 Emin Bey
46 Hâsim Bey
47 Seyfullah
48 Hâsim Bey
49 Süleyman Bey
50 Osman Bey
51 Ömer Bey
52 Mahuş Bey
53 Tayyib Bey
54 Abdülmelik
55 Abdullah Bey
56 Mehmed Bey
57 Rif'at Bey
58 Tevfik Bey
59 Mehmed Fazlı
Necmeddin
60 Mustafa Bey
61 Ahmed Bey
Vâsım Bey
62 Abdülbâki Bey
63 Hasan Bey
64 Muzaffer Bey
65 Fahri Bey
66 Ziyâ Bey

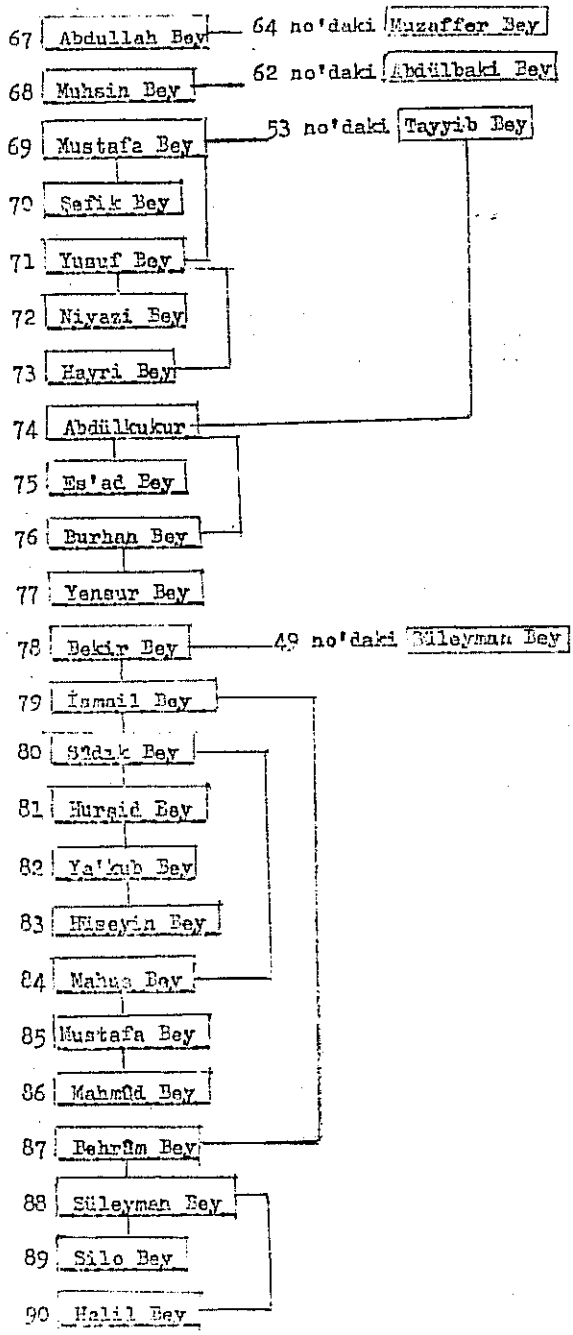
67 Abdullah Bey
64 no'daki Muzaffer Bey
68 Muhsin Bey
62 no'daki Abdülbaki Bey
69 Mustafa Bey
53 no'daki Tayyib Bey
70 Sefik Bey
71 Yusuf Bey
72 Niyazi Bey
73 Hayri Bey
74 Abdülkukur
75 Es'ad Bey
76 Burhan Bey
77 Yensur Bey
78 Bekir Bey
49 no'daki Süleyman Bey
79 İsmail Bey
80 Sıdık Bey
81 Hurşid Bey
82 Ya'kub Bey
83 Hüseyin Bey
84 Mahus Bey
85 Mustafa Bey
86 Mahmûd Bey
87 Behrûm Bey
88 Süleyman Bey
89 Silo Bey
90 Halil Bey

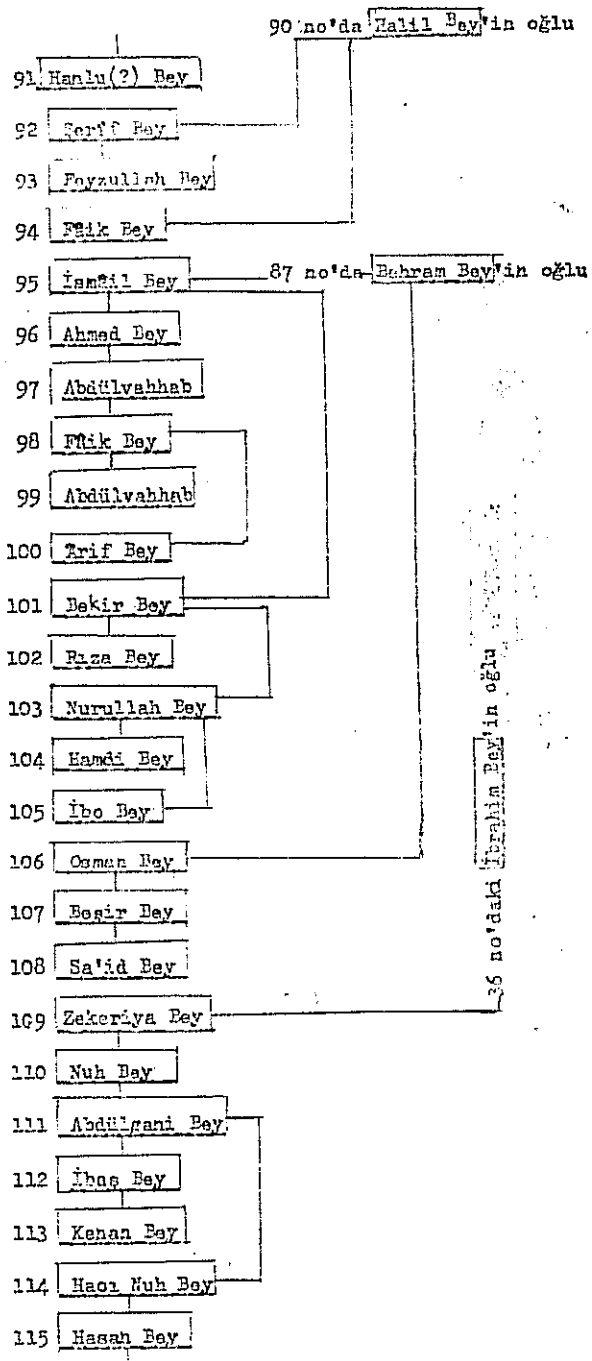
90 no'da Halil Bey'in oğlu
91 Hanlu(?) Bey
92 Şerif Bey
93 Feyzullah Bey
94 Fetik Bey
95 İsmail Bey
87 no'da Behram Bey'in oğlu
96 Ahmed Bey
97 Abdülvahhab
98 Fetik Bey
99 Abdülvahhab
100 Arif Bey
101 Bekir Bey
102 Raza Bey
103 Nurullah Bey
104 Hamdi Bey
105 İbo Bey
106 Osman Bey
107 Beşir Bey
108 Sa'id Bey
109 Zekeriya Bey
36 no'daki İbrahim Bey'in oğlu
110 Nuh Bey
111 Abdülgani Bey
112 İbaş Bey
113 Kenan Bey
114 Hacı Nuh Bey
115 Hasan Bey

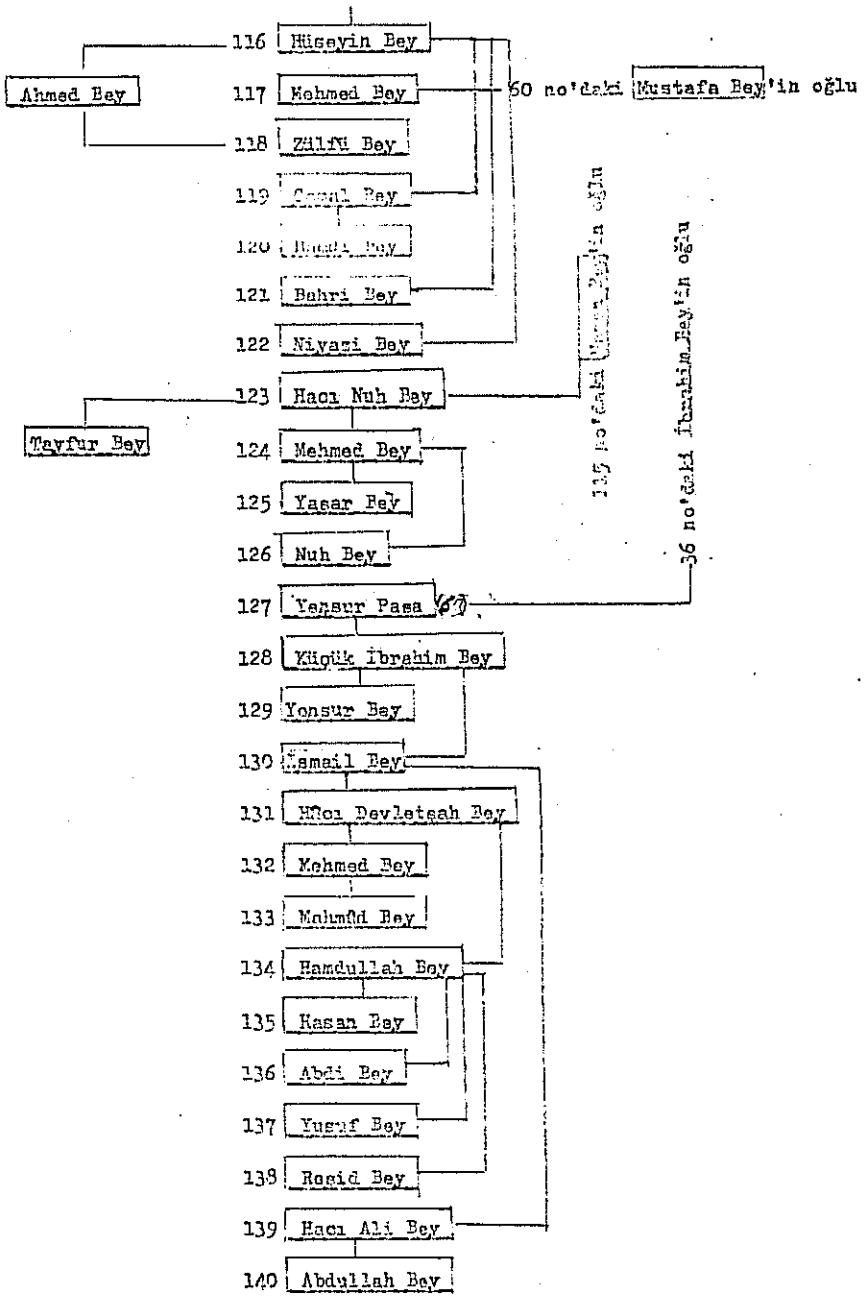

(63) Hükûmeti 1082-1109

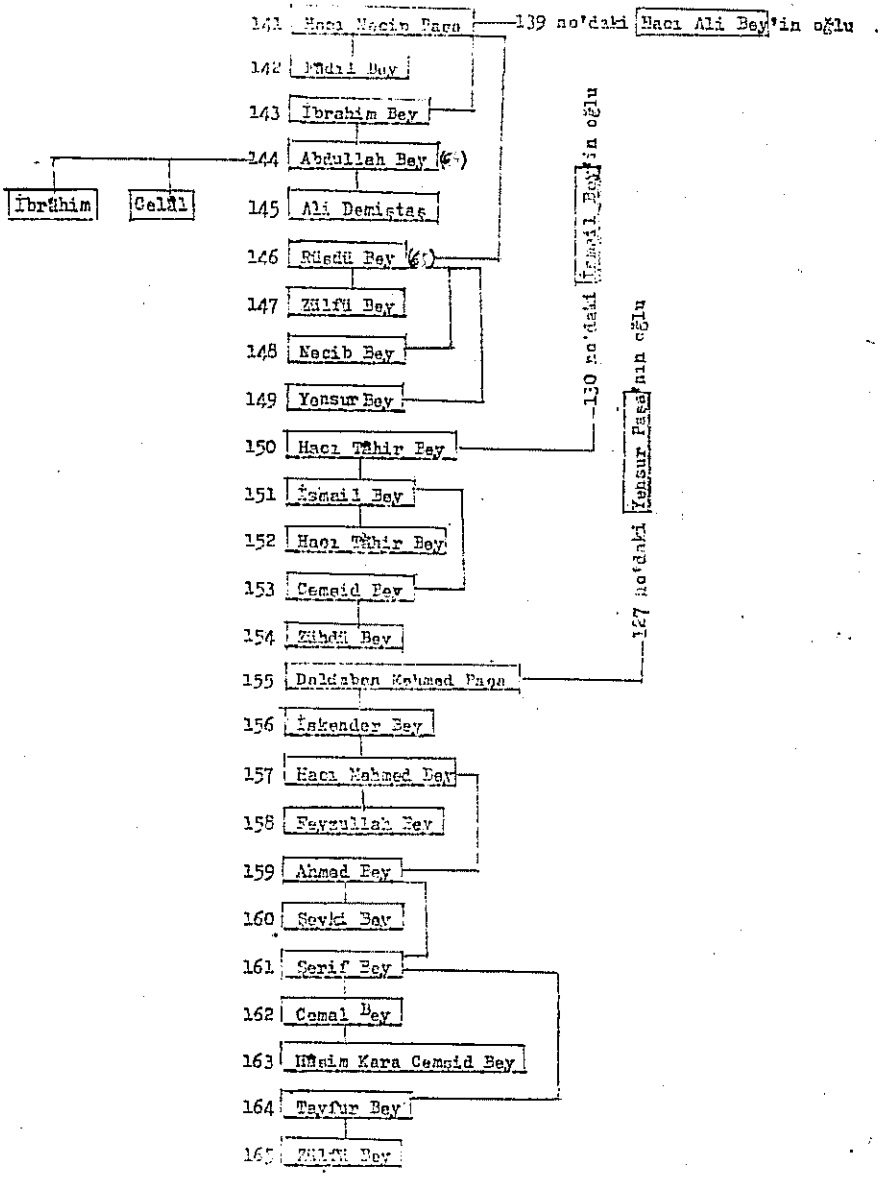

(64) 1950'de milletvekili
(65) 1341'de milletvekili

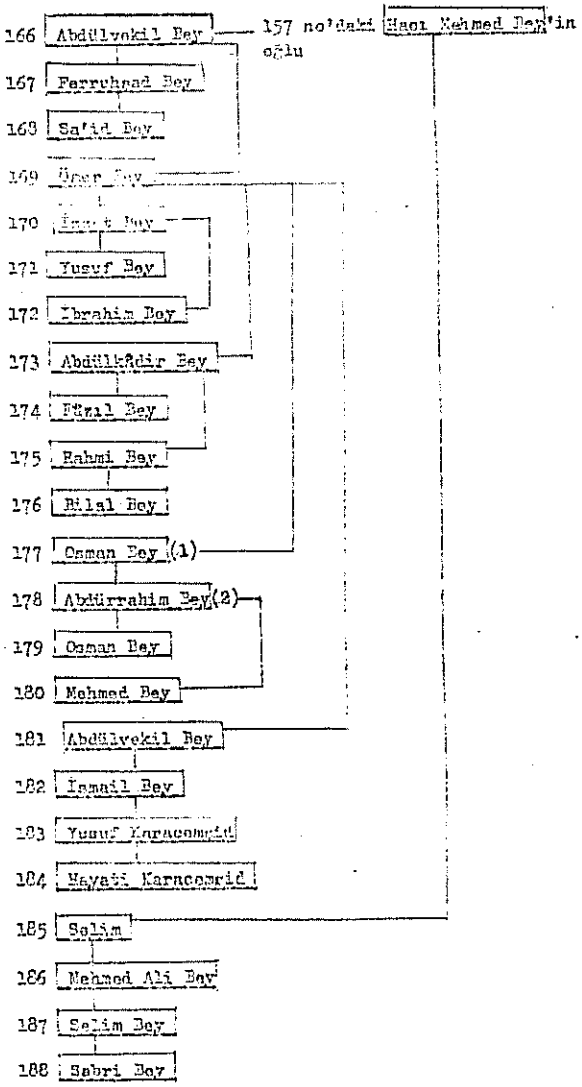

(66) Mısır'a hicret etmiş.
(67) Mısır'dan dönmüş.

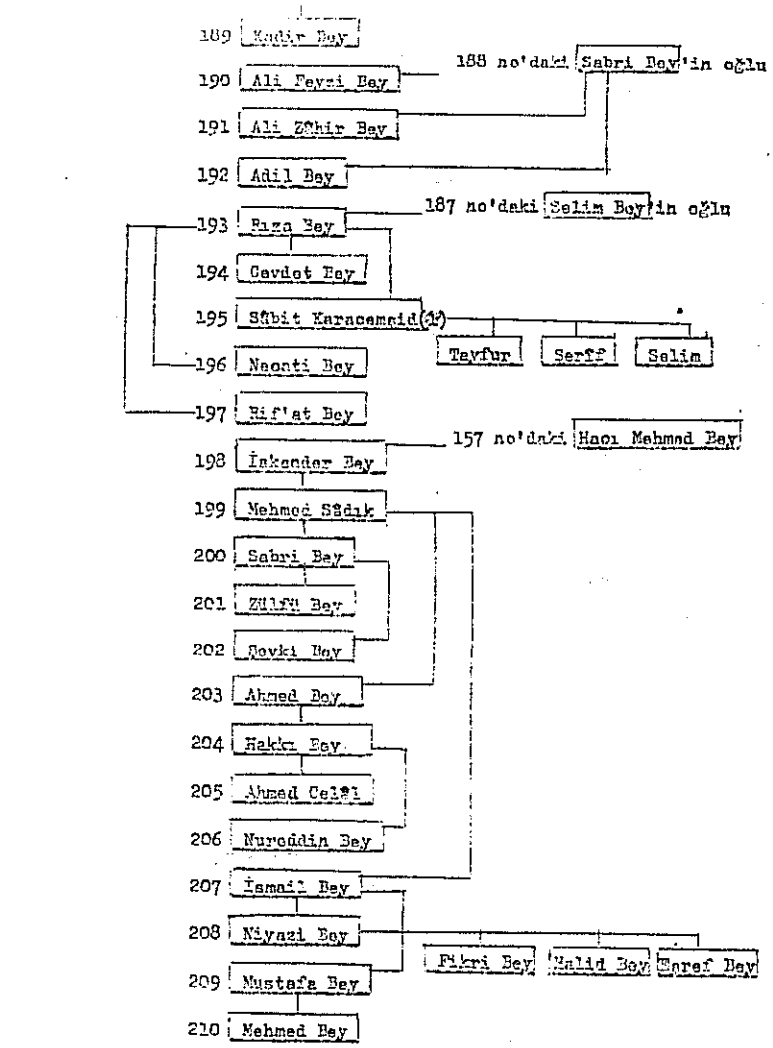

(68) 1986'da trafik kazasında ölmüş.

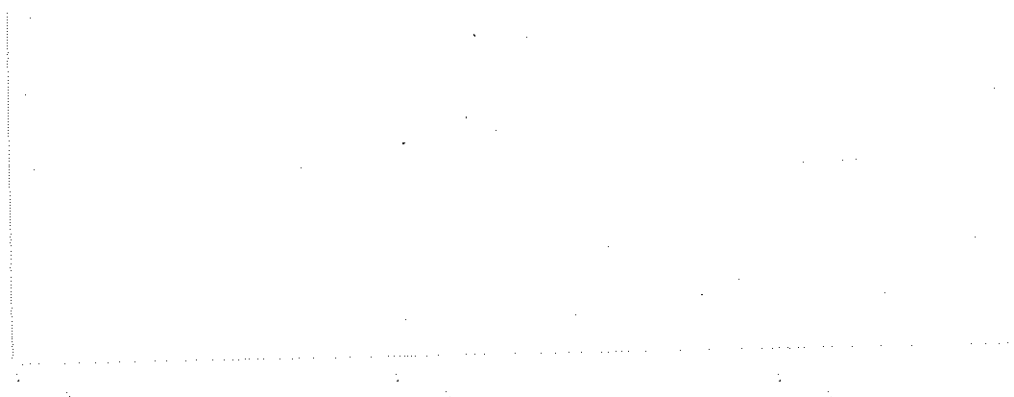

KOP DAĞI HEYELANI*

Yrd. Doç. Dr. ALİ UZUN**

ÖZ:

Araştırma konusunu oluşturan heyelanlı bölge, tarihî Trabzon-Erzurum karayolunun (E-390), Bayburt-Aşkale (Eruzurum) arasında geçtiği Kop Dağı Geçidi (2390m) üzerinde yer almaktadır.

Burada heyelan, üst Miosen kil ve marnları üzerinde yavaş kayma şeklinde meydana gelmektedir. Heyelan sahasından alınan toprak örneklerinin laboratuar analizleri yapılarak attaberg limitleri belirlenmiştir. Buna göre, likit limit değerleri 43 ilâ 66; platisite endeksleri ise 16 ilâ 30 arasında değiştiği görülmüştür.

Heyelan olayı, yaklaşık 3 km. lik bir mesafe boyunca kara yolunu sürekli tahrip etmekte ve her yıl binlerce dolar eşdeğeri Türk lirası bakım masrafı gerektirmektedir.

Heyelanın oluşumunda doğal faktörlerin yanında beşerî faktörlerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, hayelan kütlesinin hemen önünden Se-NW doğrultusunda akan Göller deresinin (Çoruh ırmağının kaynaklarından biri) alttan oyması; yağmur ve eriyen kar sularının toprağa sızmasıyla yılın büyük bir kısmında zeminin suya doygun olması ve zeminin heyelan için uygun litolojik özelliklere sahip olması söz konusu doğal faktörlerin başında yer alırken; otobüs, kamyon ve tireyler gibi ağır vasıtaların yoldan geçmesi sırasında oluşturdukları tetik kuvveti beşerî faktörlerin en önemlisini oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın son kısmında ise, bölgede önemli bir doğal çevre sorunu olarak dikkati çeken Kop Dağı heyelanınnın önlenmesi veya zararlarının en aza indirilmesi konusunda bir takım öneriler tartışmaya açılmaktadır.

(*) The Kop mountain landslide, 7 th ICFL '93 in Czech an Slovak Federal Republic. adlı bildirinin çevirisidir.

(**) O.M.Ü. Eğitim Fak. Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi.

THE KOP MOUNTAIN LANDSLIDE

Abstract:

This region with landslide, which is the investigation subject, occupies the Kop Mountain Gap (2390 m.) of the Trabzon- Erzurum highway (E-390) passing from Bayburt to Aşkale (district of Erzurum).

In this region, the landslide comes into existence in a form of slow slide on the Upper Miosen formation wiht clay and marl. The soil samples which are taken from the investigation area are analysed and their attaberg limits are determined in the laboratory. According to this; their liquid limits values are between 43 to 66 and their plasticity index are between 16 to30.

This event of landslide continuously damages a stripe of 3 kms of the highway and it requires big sum of Turkush Lira (TL) equivalent to thousands of American dollars ($) for upkeep.

The natural factors and human factors together have effect on the mentioned landslide coming into existence. In this case, on the one hand, Göller creek which is running in the SE-NW direction in front of the the mass of the landslide undercuts the bottom of this area; and the rain and melting snow waters infiltrate into the soil and the soil is saturated with these waters during a long part of the year; and the ground has a suitable lithological features for landslide; on the other hand, heavy vehicles such as buses, trucks trailers etc passing on the road are triggering the mass of landlide.

The propositions to prevent the Kop mountain landlide which is an important natural hazard and/or to reduce its damages to the minimum will be discussed in the last part of this issue.

GİRİŞ

Araştırmamıza konu olan heyelanlı bölge tarihi Trabzon-Erzurum karayolunun (E-390) Bayburt- Aşkale (Erzurum) arasında geçtiği Kop Dağı Geçici (2390) sahasında yer almaktadır. (Şekil-1).

Şekil - 1. Lokasyon haritası.

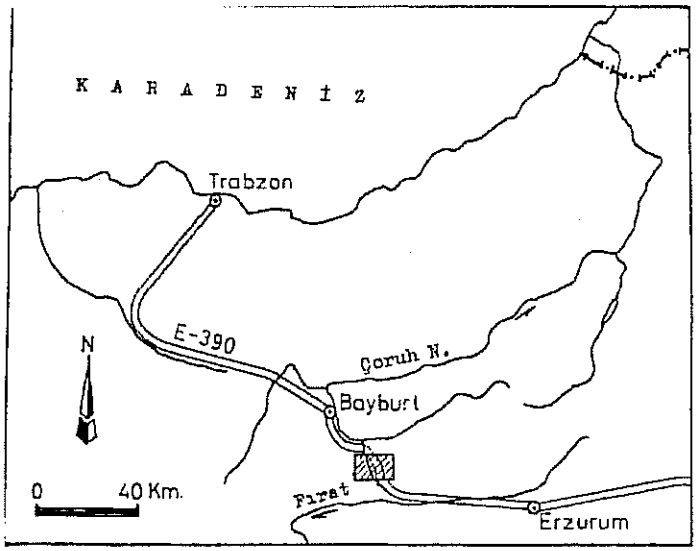

Bölgenin coğrafi özellikleri, söz konusu karayolunu hem bu bölgeden geçmeye zorlamakta hem de kışın tipi ve çığ, ilkbahar ve yaz başlarında ise daha bir belirginleşen heyelân olayları ile ulaşımın zaman zaman kesintiye uğramasına sebep olmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bölgedeki heyelânların müdendislik yönünden incelenmesinden çok, bölgenin coğrafî özelliklerinin ortaya konulması ve eldeki verilerin coğrafî bir yaklaşımla değerlendirilmesine yöneliktir.

Bu çalışma hazırlanırken, 1987-1992 yılları arasında, farklı dönemlerde araziden elde edilen veriler yanında, labaratuar test sonuçları ve hava fotoğraflarından da yararlanma yoluna gidilmiştir.

STRATİGRAFİ

Araştırma bölgesinde aflörman veren en eski kayaç paketi Alt-Orta jura yaşlı Sarıkaya formasyonudur. Bu formasyon tabanda kireç taşları ile başlar üste doğru, marn, kumtaşı ve çamurtaşları istifinden

oluşur. Bu formasyonun üzerine uyumlu bir şekilde üst jura-Alt Kreatase yaşlı Gurritepe formasyonu yer alır. Bu formasyon alta türbiditik kireçtaşı- şeyl ardalanması ile başlar, üste doğru şeyl, kireçtaşı ve marn ardalanmasından oluşan fliş fasiyesindeki bir istifle temsil edilir.(1)

Bölgede Sarıkaya ve Gurritepe formasyonları oldukça fazla kıvrımlı olup, kıvrım yönleri kuzeydoğu-güneybatıdır.

Araştırma bölgesindeki en genç birim Miosen yaşlı Göller Deresi formasyonudur. Bu formasyon alta konglemera-kumtaşı, üstte ise, kumtaşı- çamurtaşı, şeyl ardalanmasından oluşur(2)

LİTOLOJİK ÖZELLİKLER

Araştırmamıza konu olan heyelânlar, hemen bütünüyle Göller Deresi formasyonu içerisinde gelişme göstermektedirler. Bu formasyonun farklı kesimlerinden alınmış olan toprak örneklerinin labaratuar analiz sonuçları Tablo-1 de gösterilmiştir.

Tablo-1 Kop Dağı Heyelân Bölgesinden Alınan Toprak Örneklerinin Labaratuar Analiz Sonuçları

ÖRNEKİN	Lab.no	3422	3423	3424	3425	3426	3427
	Arazi no.	1	2	3	4	5	6
	Alındığı yer	43+500	43+500	43+500	43+500	43+500	43+500
	Alındığı derinlik	3 m.	1 m.	0.5 m.	0.5 m.	1 m.	0.5 m.
	Cinsi	Taban	Taban	Taban	Taban	Taban	Taban
ELEK ANALİZİ (% GEÇEN)	1 1/2"	100	100				
	1"	97	96	100			
	3/4"	94	82	98	100	100	
	3/8"	84	74	90	91	89	
	No.4	65	53	68	75	58	100
	No.10	57	43	65	71	57	95
	No.40	35	37	49	52	38	66
	No.200	23	27	30	38	30	46
40 No.lu E.E. Fiz.Kons.ları	Likit limit	52	46	43	50	66	50
	Plast.End.	24	20	16	20	30	16
	Sınıfı	A2-7 SC	A2-7 SC	A2-7 SC	A7-5 SC	A2-7 SC	A7-5 SC
PROKTOR Deneyi	Max.Yoğ. Lb/Cufl.	1.380	1.556	1.504	1.420	1.461	1.496
	Optimum nem (%si)	22.9	22.1	19.0	20.3	25.3	26.0
CBR Deneyi	Yaş CBR % si	3	4	4	4	3	3

Kaynak: Karayolları Gn. Md. 12. Bölge Md. 7580103 Toprak Tecrübeleri Raporu, 1987.

(1) TC Karayolları Gn. Md. (1990): Trabzon- Erzurum Karayolu Kopdağı Tüneli II. Ocak Etüd Raporu. sayfa 5, Yüksel Proje, Ankara.

(2) G.g.e., s. 5.

Buna göre, söz konusu toprak örneklerinin hemen hepsi plastik kil içermektedirler. Bunların iç sürtünme ve kohezyon değerleri düşüktür. Dona karşı oldukça hassastırlar ve önemli ölçüde hacim değişiklikleri gösterebilmektedirler.

JEOMORFOLOJİK ÖZELLİKLER

Araştırma konusunu oluşturan heyelânlar, piramidal bir şekil arzeden Kop Dağının (2918)m.) güneye bakan yamacı üzerinde meydana gelirler. Bu yamaç, esasen çeşitli dönemlerde meydana gelmiş olan heyelânlarla şekillenmiş ve üstte içbükey, etekte ise dışbükey bir profil almıştır. Ancak, zaman zaman meydana gelen ikinci ve üçüncü dereceden heyelanlarla bu genel profilde yer yer basamaklı bir görünüş ortaya çıkmıştır.

Heyelânların gelişme gösteridiği yamacın hemen önünden Göllerderesi akmaktadır. Bu derenin yatağı (1950-2250m.) ile Kop Dağı doruğu (2918m.) arasında dikey yöndeki yükselti farkı çoğu yerde 800 m.yi geçmektedir. Öte yandan, sözkonusu yamaç üzerinde ortalama yamaç eğimi % 50 civarında bulunmaktadır. Ancak, yamaç profili dikkate alındığında, üst kısımlarda yamaç eğiminin % 100 ü aştığı ve bu kesimlerde gravitatif malzeme göçünün süreklilik kazandığı dikkati çeker. Yamaç profilinin orta kesiminde eğim değerlerinin nisbeten azaldığı ve % 20-25 civarına indiği görülür. E-390 Karayolu da çoğunca bu kesimden geçirilmiştir. Yamacın alt kısımlarında ise, eğim değerlerinde yeniden belirgin bir artış dikkati çeker.

KLİMATOLOJİK ÖZELLİKLER

Bu başlak altında araştırma bölgesinin genel iklim karakteristiklerinden çok, heyelânların meydana gelmesinde etkisi olan özellikle yağış ve sıcaklık elemanları üzerinde durulacaktır.

Bölgede yıllık toplam yağış miktarı 950-1000 mm civarındadır. (Tablo-2) Bu miktarın yaklaşık %22 si kışın %31 i ise ilkbaharda düşmektedir. Ancak kışın yağışlar kar şeklinde düşmekte ve düşük sıcaklıklar nedeniyle uzun süre erimeden yerde kalmaktadır (3). İlkbahar ve yaz başlarında sıcaklıkların artması ile erimeye başlayan karlar ve yağmur şeklinde düşen önemli miktardaki yağışlarla toprak

(3) Türkiye geneli için hazırlanmış bir harita araştırma sahasının da dahil olduğu alanlar, 100 günden daha fazla karla örtülü kalan bölgeler olarak işaretlenmiştir (Sür, A. 1964: Türkiye de Kar Yağışları ve Yerde Kalma Müddeti Üzerine Bir Etüd. Harita No:1 DTCF Yay. No. 152, Ankara).

suya doymakta ve böylece toprağın bağ kuvveti zayıflayarak, heyelân için uygun zemin koşulları oluşmaktadır.

Tablo- 2: Heyelân bölgesinin Bayburt Meteoroloji istasyonuna göre hesaplanmış yağış ve sıcaklık değerleri.

	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sıcaklık (C°) 1961-1985	-11.5	-9.7	-5.0	1.0	6.6	10,1	13.7	13.4	9.5	3.9	-1.9	-8.0	Ort. 1,8
Yağış (mm) 1929-1985	-69.2	72.4	92.7	103.5	112.7	97.9	66.1	59.4	66.0	83.5	78.6	72.1	Toplam 961.1

Kaynak: Çevre Bakanlığı. Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü, yayımlanmamış döküm cetvelleri.

Şekil- 2: Heyelân bölgesinin sıcaklık ve yağış diyagramı

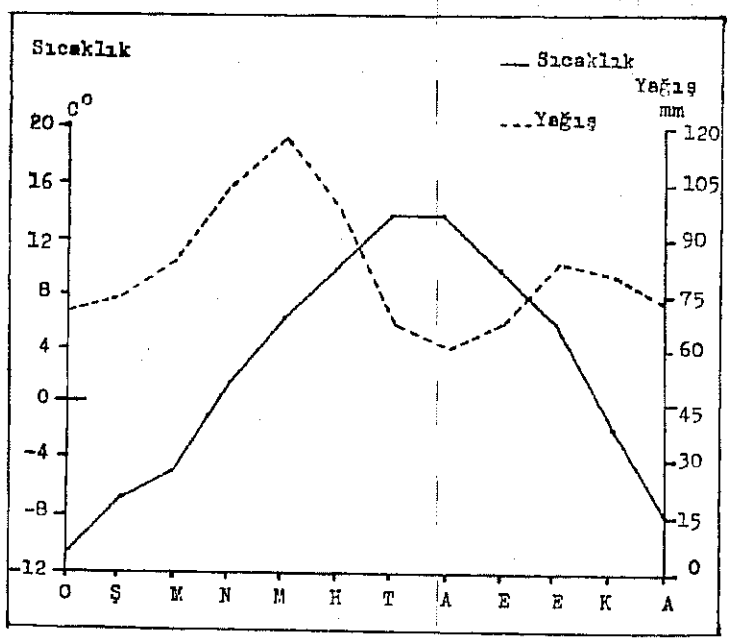

DOĞAL BİTKİ ÖRTÜSÜ

Araştırma bölgesi bütünüyle orman örtüsünden yoksundur(4). Buna karşılık, odunsu bir gövdeye sahip ve yer yer zemini bütünüyle kaplayan bodur ardıçlarla (juniperus nana), geven (astragalus sp.), yumak (festuca sp), brom (bromus erectus), kekik (thymus sp.) ve sığır kuyruğu (verbascum oreophilum) gibi otsu türler geniş yayılış göstermektedirler. Bu durum, kar ve yağmur sularının büyük kısmı ile toprağa sızmasını kolaylaştırmaktadır.

HEYELÂNLARIN OLUŞUMU

Bölgede kar ve yağmur suları, otsu türlerden oluşan bitki örtüsünün de desteğiyle plastik özellik gösteren ve iç sürtünme ve kohezyon değerleri düşük olan toprağa sızarak toprağın suya doymasına sebep olmaktadır. Böylece, nisbeten yüksek eğim değerlerine sahip olan bölgede, zemin stabilitesini sağlayan bağ kuvveti hızla zayıflamakta ve "kritik denge durumu"na ulaşılmaktadır. Bu nedenle, eğim yönünde harekete geçmek için dolu bir tüfeği andıran ve tetik görevi yapacak itici bir başlangıç kuvvetine ihtiyaç gösteren kütleler, karayolundan geçen ağır vasıtaların oluşturduğu titreşimle gereksinim duydukları bu ateşleme gücüne de kavuşarak, çoğunca göçme ve zaman zaman da yavaş kayma şeklinde harekete geçmektedirler.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma bölgesi ve yakın çevresinin topografik yapısı E-390 Karayolunu Kop Dağı Geçidi'nden geçmeye zorlamaktadır. Ancak yukarıda belirtilmiş olan ve özellikle kışın dikkati çeken çığ olayları ile ilkbahar ve yaz başlarında belirginleşen heyelân olayları, bölgede ulaşımı zaman zaman kesintiye uğratmaktadır.

Bu sebeplerle, bölgeden karayolu ulaşımının daha sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla esasta değil ama ayrıntıtıda karayolu boyunca bir takım değişikliklerin yapılageldiği bilinmektedir. Nitekim, resmi kayıtlarda yer alan ilk önemli değişiklik 27.9.1877 de çıkmış olan Padişah Fermanı ile gerçekleştirilmiştir(5). Bu ferman ile

---

(4) Arazi çalışmaları sırasında, aynı yükseklik ve bakı şartlarına sahip, yoldan uzak ve ulaşımın nisbeten zor olduğu kesimlerde, sarıçam (pinus silvestris)birliklerine raslanmıştır.

(5) TOZLU, S. (1991): Trabzon-Erzurum Karayolunun İnşaası ve Sosyo- ekonomik önemi (Baskıda). Geçmişten Geleceğe Trabzon Ulusal Sempozyumu, 23-25 Ekim 1991, Trabzon.

daha önce Kop Dağı yüksek kesimlerinden geçen yolun güzergahı değiştirilerek, Göllerderesi (Tekeli Deresi) vadisi boyunca yeniden inşaa edilmiştir. Söz konusu karayolu için en son genişletme ve güzergah düzenleme faaliyetleri ise 1990 da bitirilmiştir (Şekil-3).

Şekil- 3: Heyelân bölgesinin haritası

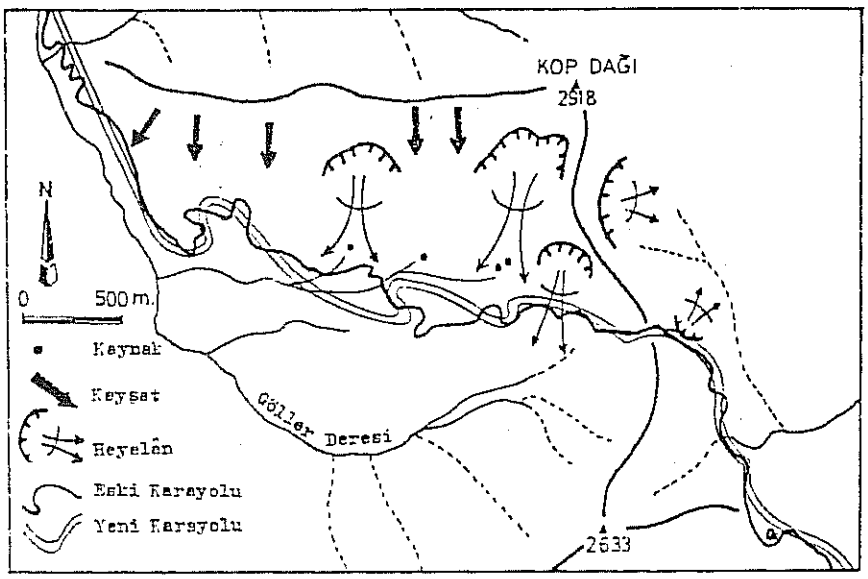

Ancak, yeni yol güzergahı da hareket eden heyelân kütleleri üzerinden geçirilmiştir. Bu durum yol yapım çalışmaları sırasında bile, özellikle göçme şeklindeki kütle hareketleri ile yolun tamamlanmasını geciktirmiştir. Hatta, yolun bitirilmesinin üzerinden daha henüz 1 yıl geçmeden, yolda önemli deformasyonlar meydana gelmiş, bakım ve onarım çalışmaları yeniden başlamıştır. Böylece, kop Dağı heyelânları sürekli ve önemli ölçüde maddi kayıplara sebep olmaktadır. Nitekim en son arazi etüdlerimizde (23.6.1990) yolun üç farklı kesiminde göçme olayı tesbit edilmiştir (Foto-1).

Soruna köklü bir çözüm getirmek amaçıyla TC Karayolları Genel Müdürlüğü'nce, Kopdağı'ndaki heyelânlı bölgenin tünelle geçilmesi düşüncesi geliştirilmiş ve bu sebeple birbiri ardınca 2 tünel projesi hazırlatılmıştır. Bu tünellerden nisbeten daha kısa olan birincisi çıkış kısmında belirlenen heyelân nedeniyle; 8600m. uzunluğundaki ikincisi ise, finans zorlukları (?) ve/veya diğer öncelikli projeler sebebiyle henüz yapım aşamasına gelememiştir.

Erzurum-Bayburt arasındaki sahada 1985 yılından beri çeşitli konularla coğrafi etüdler yapmış ve bu sırada bölge hakkında genel bir fikir edinebilmiş olduğumuzu düşünüyoruz. Bu noktadan hareketle ve mademki tünel inşaası şimdilik yapılamamaktadır; henüz mevcut olup, standardı düşük olan ve Bayburt, Maden, Yıldırım Köyü ve Başkurtdere Köylerinden gerçerek Rize-İspir-Erzurum Karayoluna kavuşan yol, alternatif güzergah olarak ele alınıp standardı yükseltilebilir. Bize göre güzargahı değiştirilmesi gereken bu tarihi karayolu için bir diğer alternatif de Bayburt dan güneye doğru Kopuzderesi Vadisi boyunca devam eden ve Yaylalar Köyü civarından 2245 m.lik bir eşikten güneye geçerek Karasu (Fırat) Vadisi ne inen şose (köy yolu) olabilir. Böylece, hem Kopdağı heyelânlarının zararlı etkilerinden kaçınılmış, hem de yeni güzergahlar boyunca yer alan köylerin ulaşımları daha da kolaylaşmış olacaktır.

Ayrıca, araştırmamıza konu olan heyelânlar için tetik görevi yapan ağır vasıtaların önerdiğimiz alternatif güzergahlara kaydırılmaları ile hafif araçların kullanabileceği bu yol, daha az bakımla daha uzun ömürlü olabilecektir. Diğer taraftan, heyelân sahasında oluşan gölcüklerin sularının boşaltılması ve eriyen kar suları ile yağmur sularının ortamdan uzaklaştırılması için, yüzeyde yapılacak iyi bir drenaj sistemi, heyelânların oluşumunda önemli bir rol oynayan yeraltı suyunun daha az beslenmesine ve dolayısıyla heyelânların frenlenmesine katkıda bulunacaktır.

KATKI BELİRLEME

Heyelân bölgesinden alınmış toprak örneklerinin laboratuar sonuçlarını kullanmamıza veren, TC Karayolları Genel Md., Erzurum 12. Bölgede Md. yetkililerine ve özellikle araştırma başmühendisi Sn. Selçuk Damgacıoğlu'na teşekkür ederiz.

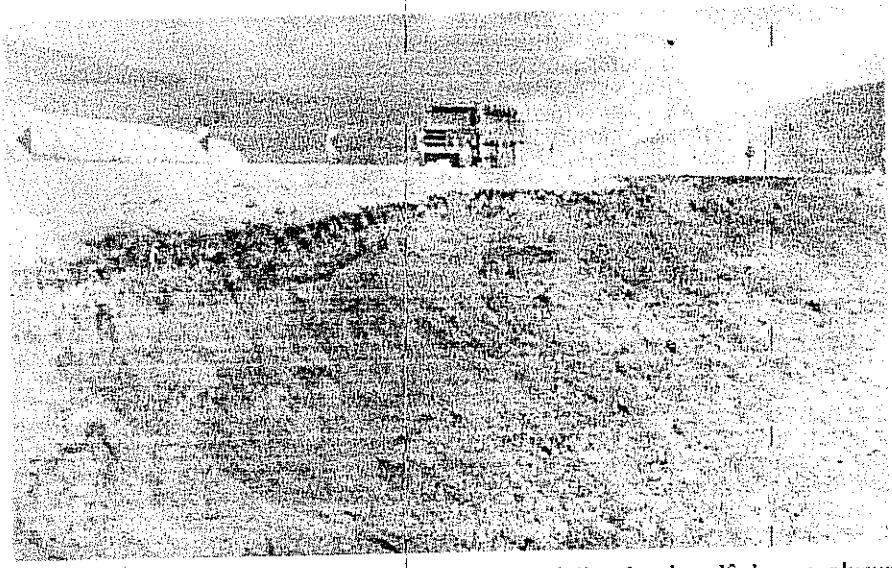

Foto- 1: Kopdağı Geçidi sahasında karayolunu tehdit eden heyelânlar ve oluşumlarına tetik görevi yapan ağır vasıtalardan biri.

Foto- 2: Zeminin suya doyması ile karayolu boyunca görülen kütle hareketlerine bir başka örnek.

BİBLİYOGRAFYA

HIGWAY RESEARCH BOARD (1958): Heyelânlar ve Mühendislik Uygulaması (Çev. F. İ. Atalay-N. Bekaroğlu). 1973, Ankara.

KARAYOLLARI GENEL MD. 1987: Toprak Tecrübeleri Raporu No: 758013.

KARAYOLLARI GENEL MD. 1990): Trabzon-Erzurum Karayolu. Kop Dağı Tüneli (2) Ocak Etüdü Raporu, Ankara.

KARAYOLLARI GENEL MD. (1991): Toprak ve Stabilizayon Labaratuarı El Kitabı, Ankara.

SÜR, Ö. (1972): Heyelân Olaylarına Sebep Olan Faktörler ve Bunların Türkiye'de Etkili Bulunduğu Alanlar, A. Ü. DTCF Coğ. Arş. Der. Sayı 5-6 (215-222), Ankara.

UZUN, A. (1990): Masat Çayı Havzasının Fiziki Coğrafyası (Basılmamış doktora tezi). Atatürk Üniv., Erzurum.

1990 GENEL NÜFUS SAYIMI VE SAMSUN İLİ NÜFUSU

Dr. Hamza UZUNEMİNOĞLU*

Bu çalışmada 1927 yılından itibaren yapılan 13 genel nüfus sayımında elde verilere göre Samsun ili nüfusunun **Türkiye toplam nüfusu içerisindeki durumu**, sayım dönemleri itibarı ile **yıllık nüfus artış hızının gelişimi** ve **kır-şehir nüfusundaki değişim** üzerinde durulacaktır.

1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımında Samsun ilinin nüfusu 260 868 olarak tesbit edilmiştir (D. İ. E., Mart 1989) 13 648 270 olarak tesbit edilen Türkiye nüfusunun % 1.9'u Samsun ilinde yaşamaktaydı. 1980 genel nüfus sayımında nüfusu bir milyonu geçen Samsun ili nüfusu Türkiye nüfusunun %2.2' sini oluştururken, 1990 genel nüfus sayımında nüfusu 1 158 400'e ulaşan Samsun nüfusunun Türkiye nüfusu içersindeki oranı %2'ye inmiştir.

Sayım dönemlerine göre il nüfusunun geleşimi şöyledir:

1927'de 260 868 olan nüfusun % 21.2'sini oluşturan 55 458'i şehirlerede yaşarken %78.8'i yani 205 410'u kırsal kesimde yaşıyordu (Grafik-1). Nüfusun 363 384 olarak tesbit edildiği 1940 yılında ise şehirlere ve kırsal kesime dağılım şu şekildeydi: Nüfusun %79'u yani 289 975'i kırsal kesimde, %21'i şehirlerde yaşıyordu. 1950 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre il nüfusu 475 660'tır (D. İ. E., Temmuz 1983). Bu dönemde toplam nüfusun % 20' si şehirlerde yaşarken %80'i kırsal kesimde yaşamaktaydı.

Grafik- 1:

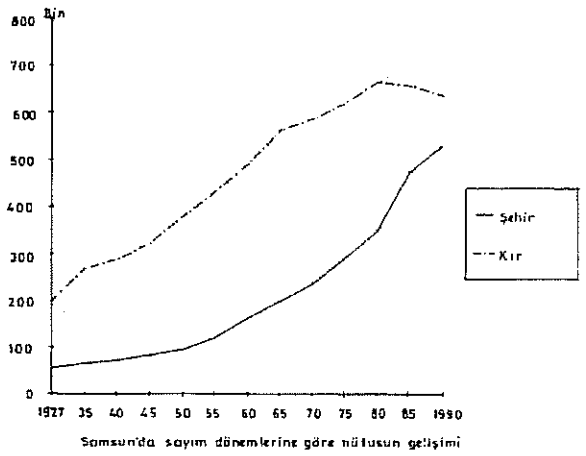

Samsun'da sayım dönemlerine göre nüfusun gelişimi

* O. M. Ü. Eğitim Fakültesi Coğrafya Anabilimdalı'nda Öğrt. Görv.

İl genelinde şehir ve kır nüfusunun gelişimi 1927-1950 yılları arasında incelediğinde şehir nüfusunun toplam nüfus içersindeki oranında çok azda olsa bir düşme eğiliminin olduğu dikkati çekmektedir. 1927'de nüfusun %21.2' si şehirlerde yaşarken bu oran 1940 'ta %20.3'e, 1950'de ise %20'ye düşmüştür. 1955 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre; Samsun ilinde şehir-kır nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranlarının şehirli nüfus lehine değişmeye başladığı anlaşılmaktadır. 549 156 olarak tespit edilen toplam nüfusun %28.6' sı şehirlerde yaşarken %71.4'ü kırsal kesimde yaşamaktaydı. Buna göre kırsal nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı ilk defa %80'in altına düşüyordu. Gene ilk defa şehirli nüfusun toplam nüfus içerisindeki oranı %25'in üzerine çıkıyordu.

1935-1955 yılları arasında Samsun ilinde şehir-kır nüfusu artış hızlarını incelediğimizde ise şunlar görülmektedir:

1935'te Samsun yıllık ortalama nüfus artışı hızı %0 32.3 iken şehir nüfusu %0 23.1 kır nüfusu ise %0 34.6'lık bir oran ile artmaktaydı (D. İ. E, Mart 1989), (Tablo-2, Grafik-2).

(Tablo-1)

Samsun İli Nüfusunun Gelişimi

Yıllar	Toplam	Şehir	Kır	İç. Or. % Şehir	Kır
1027	260 868	55 458	205 410	21.2	78.8
1935	337 817	66 723	271 094	19.8	80.2
1940	363 384	73 409	289 975	20.3	79.7
1945	407 541	82 110	325 431	20.2	79.8
1950	475 660	95 010	380 650	20.0	80.0
1955	549 156	122 260	426 896	22.3	77.7
1960	654 602	162 970	491 632	25.0	75.0
1965	755 946	197 103	558 843	26.1	73.9
1970	821 183	235 716	585 467	28.8	71.2
1975	906 381	290 207	616 174	32.0	68.0
1980	1 008 133	345 200	662 913	34.3	65.7
1985	1 108 710	470 617	638 088	42.6	57.4
1990	1 158 400	525 305	633 095	45.4	54.6

Samsun ili nüfusunun geleşimini gösterir tablo.

1940'ta ise %o 14.5 olan toplam yıllık artış şehirlerde %0 19.1 ve kırsal kesimde %0 13.4 orannında gerçekleşti. Bu oranlar 1950 yılında sırasıyla %0 30.1, % 0 29.1 ve %0 13.3 olarak artmıştır .Bir önceki sayım dönemi ile karşılaştırıldığında nüfus artışının büyük bir

hız kazandığı görülmektedir. 1950 yılında Türkiye genelindeki nüfus artış hızından (%0 21.7) daha büyük bir hızla Samsun nüfusunun arttığı dikkatli çekmektedir(D. İ. E., Nisan 1989).

Samsun ili şehir nüfusunda hızlı bir artışın görülmeye başladığı 1950-1955 döneminde ise yıllık toplam nüfus %0 28.7 kır nüfusu %0 22.9 ve şehir nüfusu ise %0 50.4 oranlarında artmıştır. Söz konusu bu dönemde Türkiye nüfusu içersinde Samsun ili nüfusu oranının artma eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-2

	Türkiye (‰)			Samsun İli (‰)		
Yıllar	Tpl.	Şhr.	Kır	Tpl.	Şhr.	Kır
1935	21.1	17.5	22.2	32.3	23.1	34.6
1940	19.6	26.7	17.3	14.9	19.1	12.4
1945	10.6	15.1	9.1	22.9	22.4	29.9
1950	21.7	22.5	21.5	30.9	29.1	30.7
1955	27.8	55.7	17.5	28.7	50.4	22.7
1960	28.5	49.2	19.5	35.1	57.4	29.5
1965	24.8	39.7	17.1	28.7	38.0	24.8
1970	25.2	47.3	12.5	16.5	35.7	4.8
1975	25.0	41.8	13.8	19.7	41.5	13.7
1980	20.6	30.5	13.3	21.2	34.7	10.6
1985	24.9	62.2	-10.2	19.2	33.7	8.3
1990	21.7	43.1	-5.5	9.2	21.9	-0.7

Nüfus artış hızının sayım dönemlerine göre değişimi (%0). Yukarıda da bahsedildiği gibi; 1927 'de Türkiye nüfusunun %1.9'u Samsun ilinde yaşarken bu oran 1935'de %2'ye ve 1950'de ise %2.2'ye çıkmıştır. Bu artış ile il nüfusunun Türkiye yıllık ortalama nüfus artış hızı üzerinde bir değerle artması arasında bir ilişki olduğu ifade edilebilir (Tablo-2, Tablo-3).

İl nüfusu 1965 genel nüfus sayımında 755 946 olarak tespit edilmiştir. Bu nüfusun artış hızı yıllık %0 28.7'dir. Toplum nüfusun %26'sı şehirlerde yaşarken %74'ü kırsal kesimde yaşıyordu. Nüfus artış hızları ise sırasıyla %0 38 ve %0 25.6'dır. 1965 genel nüfus sayımı ile Samsun ili nüfusu Türkiye nüfusu içerisindeki en yüksek oranına ulaşmıştır. 1965'de Samsun ili nüfusu nun Türkiye nüfusu içersindeki oranı %2.4'e çıkmıştır.

Tablo-3

Yıllar Tpl.	İç. or. (%)	Yıllık Art. Or. (%)
1927	1.9	-
1935	2.0	32.3
1940	2.0	14.9
1945	2.1	22.9
1950	2.2	30.9
1955	2.2	28.7
1960	2.3	35.1
1965	2.4	28.7
1970	2.3	16.5
1975	2.2	19.7
1980	2.2	21.2
1985	2.1	19.2
1990	2.0	9.2

Samsun nüfusunun Türkiye nüfusu içersindeki oranının sayım yıllarına göre durumu.

1927 yılından 1965 yılına kadar Samsun nüfusunun Türkiye nüfusu içersindeki oranının devamlı artışı ile ortalama nüfus artış hızı arasında doğrudan bir ilişki vardır. Özellikle 1940 yılından 1965 yılına Samsun'un ortalama nüfus artış hızı Türkiye ortalaması üzerinde olmuştur. 1965'den sonra Türkiye yıllık ortalama nüfus artış hızının Samsun ili ortalama nüfus artış hızı üzerine çıkması ile birlikte Samsun nüfusunun Türkiye nüfusu içerisindeki oranı azalmaya başlamıştır. (Tablo-3)

1975' te Samsun'da ortalama nüfus artış hızının yıllık %0 21.8'e çıktığı görülmektedir. 1970-1975 döneminde şehirli nüfus artış hızı yükselmeye devam ederek %0 41.5'e ulaşırken, kır nüfusundaki artış oranı ancak %0 10.2 düzeyinde kalmıştır. 1975'te 906 381 olan toplam nüfusun % 32'sini şehirli nüfus, %68' ini kırsal nüfus oluşturmuştur.

1985 yılında tespitlere göre şehirlerin nüfusu 470 617, kır nüfusu ise 635 602'dir. 1 108 710 olan toplum nüfusun içinde şehir ve kır nüfusunun oranı ise sırasıyla %43.6 ve %57'dir. 1980-1985 yılları arasında nüfusun yıllık artışı şehirlerde %61.9 iken kırsal kesimde %0 -0.08 olmuştur. Bu dönemde Samsun'un ortalama nüfus artış hızı yıllık %19.2'dir.

1950-1980 yılları arasında Samsun ili nüfusunun yavaş yavaş

arttığı anlaşılmaktadır. Halbuki 1980 yılından sonra özellikle **şehirli nüfus artışında aniden yükselme olurken kırsal nüfusta azalma olduğu** dikkati çekmektir. Nüfus artış hızındaki bu ani yükselmeyi Türkiye genelindeki şehirli nüfus artış hızı ile ilişkilendirerek ülke genelindeki eğilime uyduğunu belirtmek mümkündür. Hem Türkiye genelinde (yıllık %0 62.9), hem de Samsun'da (Yıllık %61,9) şehirli nüfusun hızla artmasında kırdan şehire göç yanında idari yapıdaki düzenlemelerin büyük payı olduğu bilinmektedir. Yapılan **idari düzenlemelerle daha önceki dönemlerde köy veya bucak merkezi olan yerleşmeler ilçe yapılmış, şehirlere yakın köyler de şehirlere bağlanarak mahalleye** dönüştürülmüştür. 1985 yılında Samsun'da

Grafik- 2:

Yıllık nüfus artış hızının değişimi

şehir kabul edilen idari merkez sayısı **9** iken, bu sayı 1990'a kadar **15**'e çıkmıştır. **İstatistiklerde nüfusları ne olursa olsun ilçe merkezlerinin de şehir olarak kabul edilmesi Türkiye genelinde şehirli nüfusta ani yükselmenin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.** Aynı duruma bağlı olarak Samsun'da da hem şenhirlerin nüfusunun toplam nüfus içindeki payı artmış ve hem de şehirli nüfusun artış hızı yükselirken kırsal nüfusun artış hızı azalmıştır. 1985 genel nüfus sayımı nüfusun ekonomik ve sosyal nitelikleri bülteninde 408 622 olarak ilan edilen şehir nüfusu 1990 genel nüfus sayımı idari bölünüş bülteninde 470 617 olarak düzeltilmiştir. (D. İ. E., Mart 1989 ve Nisan 1991). Bu durum da şehir kır nüfusu oranlarını büyük ölçüde değiştirmiştir. Son genel nüfus sayımında 1 158 400 olarak tespit edilen Samsun ili nüfusunun 525 305'ini şehir 633 095'ini kırsal

nüfus oluşturmuştur (D. İ. E., Nisan 1991). Buna göre şehir ve kır nüfusunun toplam nüfus içerisindeki oranları sırasıyla %45.4 ve %54.6 dır. Bu sayım döneminde nüfusun yıllık artış hızına göre ise durum şöyledir. Ortalama nüfus artış hızı %0 9.2 iken şehirlerin nüfusu %0 21.9 luk bir hızla artıyordu. Kır nüfusun da ise artış yerine yıllık %0 -07'lik bir azalma görülmektedir. Kır nüfusundaki azalama seyrinin Türkiye genelindeki kırsal nüfusun değişim seyrine uygunluk göstermektedir.

1980, 1985 ve 1990 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre şehir ve kır nüfusunun toplam içersindeki oranlarını karşılaştırdığımızda **1980'den sonra şehir-kır nüfus oranlarında büyük bir değişim olduğu** görülmektedir. 1980' de şehir nüfusunun toplam içerisindeki oranı %34.3 iken, 1985'de %42.6'ya 1990' da ise %45.3'e yükselmiştir. Buna karşılık kır nüfusunun toplam oranı 1980'de %65.7 iken, 1985'de %57.4'e ve 1990'da da %54.6'ya inmiştir. Şehir kır nüfusundaki bu hızlı değişim esas itibarı ile idari düzenlemeler ile ile ilgilidir.

1 158 400 nüfusu ile Karadeniz Bölgesi'nin nüfus bakımından en büyük ili olan Samsun'un Türkiye nüfusu içerisindeki oranı 1965 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Bu durumun 1965 yılından sonra Samsun ilinde ortalama nüfus artış hızının Türkiye ortalamasının altına düşmesi ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Ortalama nüfus artış hızındaki yavaşlama ile ilin bölgedeki başlıca çekim merkezi olması özelliğinin zayıflaması, il nüfusunun da **Samsun- Hatay** hattının (Tümertekin, 1968) batısına yönelik olan göç hareketlerine katılması ve **Türkiye genelinde görülen kademeli göçlerin doğrudan son varış yerine yönelmesi** ile ilgisi vardır. Bunların bir sonucu olarakta Samsun nüfusunun Türkiye nüfusu içersindeki oranı her sayım döneminde biraz daha azalmıştır.

KAYNAKLAR

D. İ. E. Temmuz 1983, Genel Nüfus Sayımı **Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-** 12.10.1980. D. İ. E. Matbaası Ankara. -

----- Mart 1989. Genel Nüfus Sayımı **Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-** 20.10.1985. Samsun ili. D. İ. E. Matbaası. Ankara.

------- Nisan 1989. Genel Nüfus Sayımı **Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri-** 20.10.1989. D. İ. E. Matbaası. Ankara.

-------- Nisan 1991. **1990 Genel Nüfus Sayımı İdari Bölünüş** D. İ. E. Matbaası. Ankara.

TÜMERTEKİN, E, 1968. **Türkiye'de İç Göçler (Internal Migrational in Türkey)** i. ü. Coğrafya Enst. Yayın No: 54 İstanbul.

BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİMİZİN TÜRKİYE'DEKİ HIZLI ŞEHİRLEŞME HAREKETİNE ETKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Cevdet YILMAZ*

GİRİŞ

Bilindiği gibi, son 40 yıldan beri Türkiye'de hızlı bir iç göç ve şehirleşme hareketi yaşanmaktadır. Şüphesiz bunun çok çeşitli sebepleri vardır. Bu makelede, şehirleşmenin kısa bir tanımı yapıldıktan sonra, ilk olarak Türkiye'deki hızlı şehirleşme hareketinde etkili olan faktörler ele alınacak, daha sonra da Batı Avrupa ülkelerinde çalışmış veya hâlen bu ülkelerde ikâmet etmekte olan Türk işçilerinin Türkiye'deki şehirleşme hareketine etkileri üzerinde durulacaktır. Makaledeki veriler yurtdışında çalışan işçilerin kısa dönem askerlik hizmetlerini yaptıkları Burdur Er Eğitim Tugay Komutanlığı'nda, Genel Kurmay Başkanlığı'nın özel izniyle 13 Mart-9 Mayıs 1991 tarihleri arasında yapılan anket sonuçlarından elde edilmiştir. Anket, mevcut 3000 asker içinde örnekleme yolu ile seçilen 1000 kişi üzerinde uygulanmıştır. Tesadüfen ankete katılan kişiler arasında 11 ilimizden hiç kimse yer almamıştır. Makale içindeki haritalarda anket katılmayan iller olarak geçen bu merkezler sırası ile; Ağrı, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin, Muş- Siirt, Şırnak ve Van illerimizdir. Yeni kurulan Ardahan, Bartın ve Iğdır illerimiz daha önce dahil oldukları iller içinde yer almaktadırlar.

TÜRKİYEDE ŞEHİRLEŞME

Tanım:

Şehirleşme genel olarak "bir memleket ya da bölgede belli bir süre içinde genel nüfusun herhangi bir kritere göre şehir olarak kabul edilmiş olan yerleşmelerde yaşayan oranının yükselmesi" şeklinde tanımlanmaktadır(Tümertekin, 1973:1). Bir başka ifade ile "şehir sayısının ve şehirlerde yaşayan nüfusun artması" olan şehirleşme, sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye paralel olarak şehir sayısının artması va şehirlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde şehirlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim süreci olarak da ifade edilmektedir (Kolaç, 1983: 6).

(*) 19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Coğrafya Bölümü

Günümüzde kır ve şehir ayırımında kullanılan en geçerli kriter nüfus miktarıdır. Gerçekten, nüfus kriterinin esas alınması ile yerleşmeleri nüfuslarına göre ayırmak, belli bir nüfus sayısının üzerindeki yerleşme noktalarına şehir, diğerlerine de kır yerleşmeleri adını vermek ülkemizde benimsenmiş bir görüştür. Ancak, nüfus sayısına göre yapılan sınıflandırmalarda resmî istatistiklerle Şehircilik uzmanları, Plânlamacılar ve Coğrafyacıların nüfüs miktarı kriterleri birbirini tutmamaktadır. Ör. Devlet İstatistik Enstitüsü, yayınlarında, nüfusları ne olursa olsun il ve ilçe merkezlerini şehir kabul edip kır- şehir ayırımını buna göre yaparken, bilim adamlarının bir kısmı 5000, bir kısmı da 10 000 nüfüs miktarını kriter olarak almaktadırlar.(Gözenç,1987) Biz bu makalemizde DİE verileri ile birlikte 10 000 nüfus kriterini kullanacağız.

Türkiye'de Şehirleşmeye Etki Eden Faktörler:

Şehirleşme (veya bir başka adı ile kentleşme) hareketi son 2 yüzyılda dünya üzerinde görülen en önemli olaylardan birisidir. Teknolojik gelişmeler, üretim biçimi ve ilişkilerindeki değişmeler, çeşitli fiziki (doğal) sebepler vb. faktörler büyük miktarlarda nüfusun tüm ülkelerde "topraktan kopması" olayını ortaya çıkarmış ve bu şekilde oluşan nüfus hareketleri de şehirleşme olgusunu yaratmıştır. Gelişmiş Batı ülkelerinde şehirleşme hareketleri 19. yüzyılda en hızlı dönemini yaşarken, gelişmekte olan ülkelerde, bu arada Türkiye'de ise özellikle 1950'li yıllardan itibaren giderek hız kazanmış ve günümüzdeki boyutlarına ulaşmıştır.

Türkiye'de şehirleşme hareketini doğuran etkenlere baktığımızda bunların dört önemli sebebi olduğunu görüyoruz. Bunlar itici, iletici, çekici ve siyasî faktörlerdir. (Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kartal, 1978/Keleş, 1983/Tümertekin, 1973/ Tekeli,1978).

"İtici faktörler" köylüyü toprağından, tarımdan ayrılmaya zorlayan şartlardır. Bunlar; verim azlığı, tarımsal gelirin yetersizliği ve dengesiz dağılımı, toprak mülkiyetinin eşitsiz dağılışı, tarım yapılan toprakların çok parçalanmış olması, zirai makinalaşmanın belli oranlarda tarlada çalışanları işsiz bırakması, toprak erozyonu, iklim ve yüzeyşekillerinin etkisi ile doğal afetlerin rolü vb. etkenlerdir.

"İletici faktörler" denildiğinde ise akla ilk gelenler ulaşım ve haberleşme imkanlarının giderek gelişmesidir. Eğitim, bilgi ve görgü seviyesinin yükselmesi, araç sayısı yanında bunların taşıma kapasiteleri ve çeşitlerinin artması, süratlerinin yükselmesi, daha önce şehirlere göç edenlerle kırsal kesimde kalanlar arasındaki hısımlık ve hemşehrilik bağları ve nihayet özelllikle R. Keleş'in önemle üzerinde

durduğu ve bu makalenin de başlıca konusunu oluşturan "kırsal kesimden giden işçilerin kesin dönüşlerinde ikâmet yeri olarak şehirleri tercih etmeleri"dir(Keleş, 1983: 30).

"Çekici faktörler" ise hüfusu kırsal kesimlerden şehirlere çeken unsurlardır. Bunlar; tarım dışı kesimlerde yaratılan iş imkanları, sanayileşmenin şehirlerde ve onların yakın çevrelerinde yer alması, şehirlerde elde edilen gelirin köylerden yüksek olması, eğitim, sağlık, eğlence, dinlence imkânları gibi türlü kolaylık ve hizmetlerin şehirlerde bulunması vb. etkenlerdir. Bu faktörlerin hepsi göç eden kişilerin isteklerine cevap vermese bile, bütün bunlara ulaşmak için bu hizmetlerin varoldugu sanılan yegâne yerlerin yine şehirler olarak algılanması hususu da şehirlere çekicilik kazandıran bir diğer önemli sebeptir.

"Siyasî faktörler" de Türkiye'deki şehirleşme hareketinde önemli rol oynayan unsurlardan birisidir. Bilindiği gibi, büyük şehirlerde yığılma biçiminde kendini gösteren ve 100 000'den fazla nüfuslu şehirler yaratan iç göç ve şehirleşme hareketi birkaç şehir hariç tutulursa Türkiye'de genelde sanayileşmeye dayanmaktan çok hizmet dallarında çalışanların artması ile meydana gelmektedir(Keleş, 1970). Günümüz Türkiye'sinde siyasî kararlarla ilçelerin il, köylerin ilçe yapılması olayı da hizmet sektörü ağırlıklı şehirleşmenin bir göstergesidir. Bunun yanında teşvik ve kredilerle belli yerlerde gelişme ve istihdam imkânlarının arttırılması, bazı il veya yörelerin 'kalkınmada öncelikli yerler' arasına alınması, kalkınma plânlarında bu hususlara ayrı bir önem verilmesi vb. gibi tutum ve davranışları da şehirleşme üzerindeki siyasî etkiler olarak değerlendirebiliriz.

Türkiye'de İç Göçler ve Şehirleşme:

Türkiye'de 30-40 yıl gibi kısa bir süre içinde gerçekleşen şehirleşme, yine aynı hızla ve kısa dönemlerde hızlı bir iç göç olgusu ile birlikte gerçekleşmiştir. Bu göç hareketi bir yandan kırsal alanlardan şehirlere, diğer taraftan da belirli bazı bölgelerden diğer bölgelere doğru olmaktadır.

Türkiye'de göç alan yerler başta İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerimizin bulunduğu merkezler ve çevreleri olmak üzere kabaca Batı bölgelerimiz, göç veren yerler ise,Doğu Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu, İç Anadolu'nun doğusu gibi ülkemizin nisbeten doğu bölümünde yer alan sahalardır. Oran olarak ifade etmek gerekirse göç hareketleri ülkemizin 3/4'lük bölümünden 1/4'lik bölümüne doğru cereyan etmektedir (Tandoğan, 1990). Göçlerin

yönüne bağlı olarak 10 000 + nüfus kriterine göre şehirli nüfus payının en yüksek olduğu saha Marmara Bölgemizdir. İç göç ve şehirleşme hareketlerine bağlı olarak ülkemizde doğdukları illerin dışında yaşayanların oranı 1945'te %9.3 iken bu oranın 1980'de%24'e ulaşması ve bu rakamın günümüzde daha da artmış olması, buna ek olarak yaklaşık her 4 kişiden 1'inin doğduğu yer dışında yaşaması gibi özellikler ülkemizdeki yatay hareketliliğin boyutlarını göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Sayım yılları itibariyle Türkiye'nin kır ve şehir nüfus miktarları (bkz. Tablo-1) ile bunların artış seyri (bkz. Grafik-1) incelendiğinde Türkiye'nin ne derece hızlı bir şehirleşme süreci içinde olduğu açıkça görülmektedir.

Grafik-1: Türkiye'de toplam kır ve şehir nüfusları artış seyri.

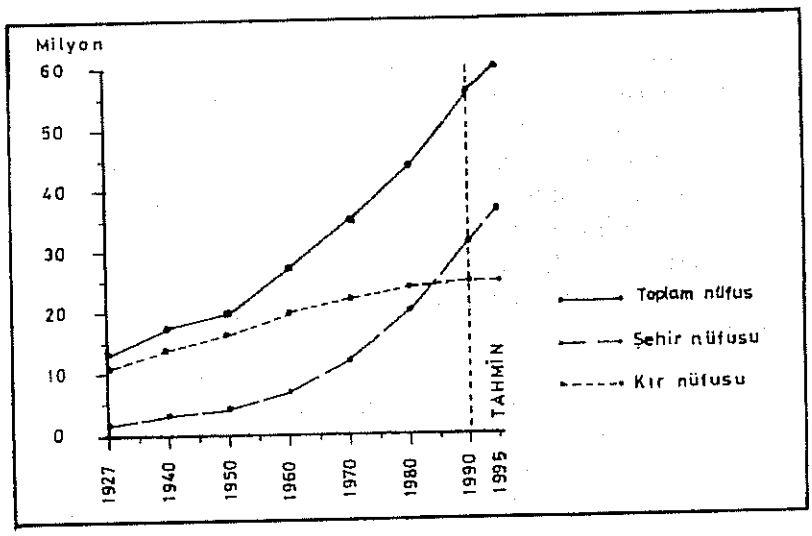

1927'den 1950'ye kadar geçen dönemde şehirli nüfusun toplam nüfus içindeki payı hemen hemen aynı kalmış;1950'de % 18.5 olan şehirli nüfus oranı 1960'da %32'ye, 1990'da ise% 60'lara yaklaşmıştır. Bunun yanında, ülkemizdeki doğal nüfus artış hızının %2.5-3 gibi yüksek bir hızda seyretmesine ilave olarak iç göçlerin de etkisi ile şehirlerimizdeki hüfus artış hızının% 6 civarında guerçekleşmesi olayı Türkiye'de şehirlerde yaşayanların ve şehir sayısının artmasında

TABLO-1: Türkiye'de şehir ve kır nüfusunun miktar ve oran olarak sayım yıllarına göre genel görünüşü

YILLAR	TOPLAM NÜFUS	ARTIŞ HIZI (%)	İDARİ BÖLÜNÜŞE GÖRE				10 000 + NÜFUS KRİTERİNE GÖRE			
			ŞEHİR N.	%	KIR NÜFUSU	%	ŞEHİR N.	%	KIR NÜFUSU	%
1927	13 648 270	-	3 305 879	24.2	10 342 391	75.8	2 236 085	16.2	11 412 185	83.3
1935	16 158 018	21.1	3 802 643	23.5	12 355 333	76.5	2 684 197	16.6	13 473 821	83.4
1940	17 821 950	18.0	4 436 249	24.4	13 474 701	75.6	3 202 987	18.0	14 617 963	82.0
1945	18 790 174	10.6	4 687 102	24.9	14 103 072	75.1	3 441 895	18.3	15 348 279	81.7
1950	20 947 188	21.7	5 244 337	25.0	15 702 851	75.0	3 910 590	18.7	17 036 598	81.3
1955	24 065 763	27.7	6 927 343	28.8	17 137 420	71.2	5 324 397	22.5	18 740 366	77.5
1960	27 755 820	28.5	8 859 731	31.9	18 895 089	68.1	7 307 816	25.9	20 447 004	74.1
1965	31 391 421	24.6	10 805 817	34.4	20 585 604	65.6	9 382 621	29.8	22 008 800	70.2
1970	35 605 176	25.2	13 691 101	38.5	21 914 075	61.5	12 753 767	35.8	22 851 409	64.2
1975	40 348 719	25.0	16 869 068	41.8	23 478 651	58.2	16 706 528	41.4	23 641 191	58.6
1980	44 737 957	20.6	19 645 007	43.9	25 091 450	56.1	20 330 065	45.4	24 406 892	54.6
1985	50 664 759	24.8	26 865 757	53.0	23 798 701	47.0	25 730 533	50.8	24 933 825	49.2
1990	56 473 000	21.7	33 326 351	59.0	23 146 684	41.0	31 387 094	55.1	25 582 015	44.9

önemli rol oynamıştır(bkz. Tablo-2). Yapılan bir araştırmaya göre şehirlerdeki nüfus artışı içinde "göç payı"nın oranı % 60'ı bulmuştur (Keleş, 1986) . Türkiye, mevcut bu şehirli nüfus oranı ile gelişmiş ülkeler ortalamasının (% 65) altında, az gelişmiş ülkeler ortalaması (% 28) ile dünya ortalamasının (% 40) üstünde yer almaktadır (Özoğuz, 1986) .

Tablo-2 : Nüfus guruplarına göre şehir sayısındakaki artış (Kay. :DİE, 1991)

YILLAR	10.000-50.000	50.000-100.000	100.000-250.000	250.000 +
1975	270	34	28	10
1980	288	46	31	14
1985	300	46	29	24
1990	326	61	41	24

Türkiye'de görülen iç göç ve şehirleşme hareketinde bir başka dikkat çekici unsur ise " kademeli göçler" dir. Konuya ilk dikkat çeken Tümertekin' dir (bkz. Tümertekin, 1972) . Üner'e göre illerarası göçlerin çoğunluğu (%60'ı) şehirden şehire göçlerden ve sadece 1/ 5'i kırdan şehire göçlerden oluşmaktadır. Daha 1970' te ülke nüfusunun %64' ünün kırsal kesimde yer aldığı gözönüne alınırsa yüksek hacimdeki bu' 'şehirden şehire ' göç oldukça dikkat çekicidir. Aslında bunda şaşılacak bir taraf yoktur. Çünkü, kırdan şehire göçlerin çoğunluğu ilin kendi sınırları içinde cereyan etmektedir. Ancak ikinci kademede iller veya şehirler arasında göç meydana gelmektedir. Buna göre bütün şehirlerin nüfusları önce kendi il sınırları içindeki göçlerle artış göstermekte, sadece İstanbul , İzmir, Ankara gibi metropoller illerarası göçlerle büyümektedirler. Bağlı olduğu il sınırları içindeki en yakın ilçe veya il merkezine göç eden kırsal kesim insanları ikinci aşamada, kademeli olarak buralardan büyük şehirlere doğru yönelmektedirler (Üner, 1986).

1950' lerde başlayan iç göçler sonucunda başta İstanbul olmak üzere belli başlı şehirlerimizde yığılma gösteren vatandaşlarımızın, geldikleri bu şehirlerde umdukları imkânları bulamamaları veya başka sebeplerle, önlerine çıkan 'yurtdışına işçi olarak gitme' fırsatını değerlendirerek Batı Avrupa ülkelerine hareket etmeleri de bizce Türkiye'deki "kademeli göçler" olayının son halkasını oluştur-

maktadır. Hattâ, kırsal kesimdeki kasaba veya köylerden giden kişilerin dönüşte şehirleri tercih etmeleri olayı da yine bizce kademeli göçlerin bir başka çeşididir. Her ne kadar Keleş bu olaya Türkiye'deki şehirleşme hareketinin nedenlerinden birisi olan "iletici faktörler" grubu içinde yer verdiyse de (bkz. Keleş, 1983:30) bu durum bizim ileri sürdüğümüz görüşü bütünüyle haksız çıkartmaz.

BATI AVRUPA ÜLKELERİNDE ÇALIŞAN İŞÇİLERİN TÜRKİYE' DE ŞEHİRLEŞME HAREKETİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Bu bölümde Batı Avrupa ülkelerinde bir süre bulunmuş olan işçilerimizin çıkış yerleri ile kesin dönüşlerinde daimî ikâmetgâh olarak tercih ettikleri yerler üzerinde durulacak ve bu mekânsal tercihleri haritalarla gösterilmeye çalışılacaktır. Haritalarlardaki veriler "Giriş' kısmında da belirtildiği gibi anket sonuçlarından elde edilmiştir.(Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, 1992).

Yurtdışına Gitmeden Önce İkâmet Ettikleri Yerler:

İş ve İşçi Bulma Kurumu (İİBK) istatistiklerine göre 1963-1975 yılları arasında Batı Avrupa ülkelerine çalışmak için giden işçilerimizin çıkış yerlerine göre bölgesel dağılımları şu şekildedir: Marmara B.%29.8; İç Anadolu B. %20.6; Karadeniz B. %16.7; Ege B. %16.1; Akdeniz B.%7.2; Doğu Anadolu B%6.6; Güneydoğu Anadolu B.%2.8. İstatisliklerde Marmara Bölgesinin 1. sırada gelmesinin başlıca sebebi ise gerek başlangıçta yurtdışı başvurularının İstanbul'daki (Tophane'deki) İİBK Şubesine yapılması, gerekse yine bu ilimizde yurdun çeşitli yörelerinden iş bulmak ve çalışmak için gelen vatandaşlarımızın buradaki şubeye müracaat etmiş olmalarından kaynaklanmıştır. Bizim yaptığımız çalışmada ise yurtdışına göç sıralamasında Karadeniz B. %27.1 ile 1. sırada gelmektedir. Bu bölgemizi %25.0 ile İç Anadolu B.%19.0 ile Marmara Bölgemiz izlemektedir (bkz. Harita-1) . Bu eğitim 1970'li yıllarda Türkiye iç göç hareketinde Karadeniz Bölgesinin 1. sırada olması olayı ile de yakın bir paralellik göstermektedir

Ankete katılanlar içinde yurtdışına gidenlerin Türkiye'den çıkış yapmadan önceki daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu yerlere iller itibariyle dikkat edildiğinde (bkz. Harita-2) göze çarpan en önemli hususlardan birisi bugün iç göçlerin yöneldiği başlıca şehirlerimizden olan Bursa, Antalya, Adana, İçel (Mersin) gibi illerimizin oran olarak 3. sırada yurtdışına göç hareketine katılmış olmalarıdır.

Harita-1: Ankete katılanların (aileleri ile birlikte) çıkış yaptıkları yerlerin bölgesel dağılımları

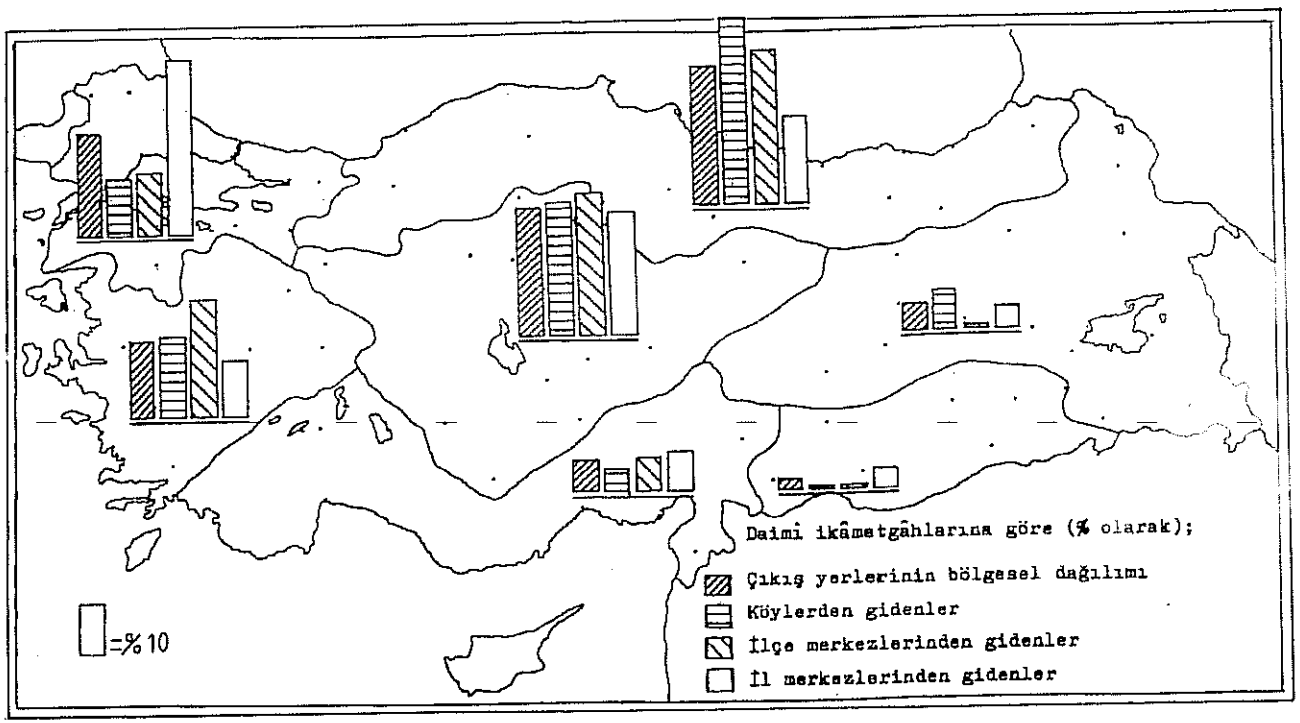

Harita-2: Ankete katılanların yurtdışına çıkmadan önce ikâmet ettikleri iller

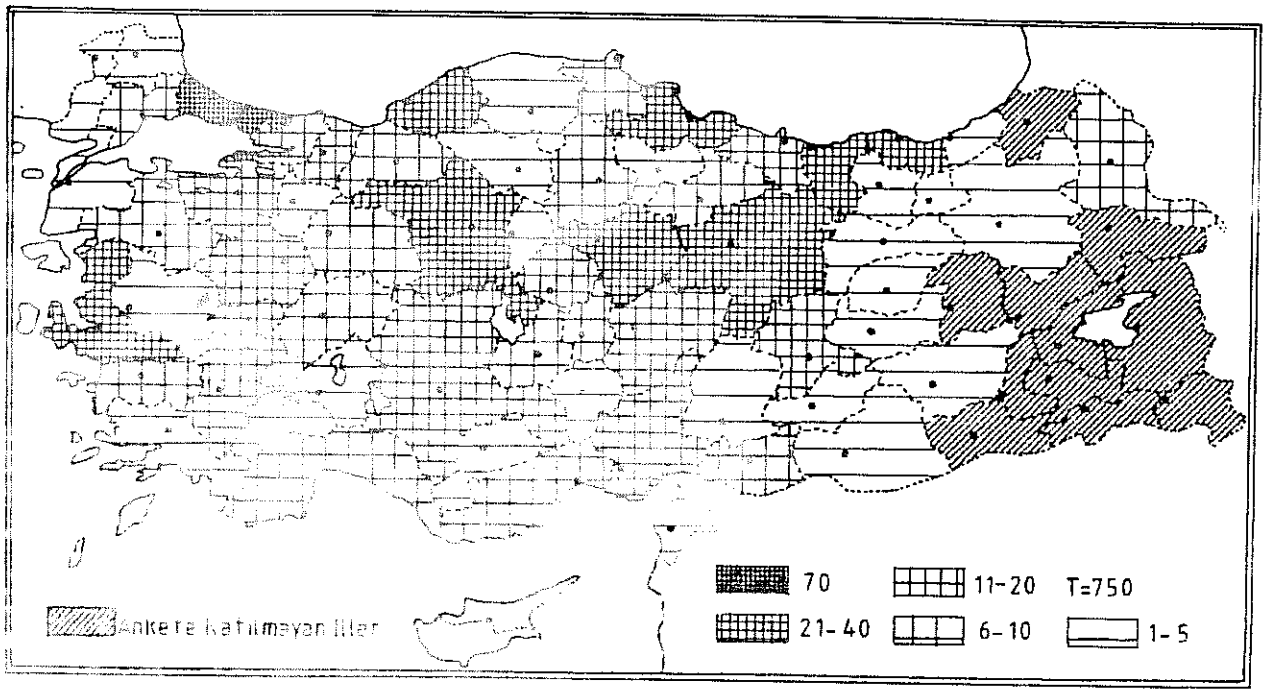

Yurtdışına giden ve orada belli bir süre çalıştıktan sonra Türkiyeye dönen işçilerin çıkış yaptıkları yerler ile kesin dönüş yaptıkları yerler arasında şehir merkezleri lehine önemli farklar görülmektedir. Bu durum Tablo-3'te açıkça müşahede edilmektedir.

Tablo-3: Yurtdışına göçün şehirleşme üzerine etkisi

Yerleşim yeri	Yurtdışına gitmeden önce ikâmet edilen yerler (% olarak)	Kesin dönüşte yerleşilen yerler (% olarak)	Halâ yurtdışında bulunanların kesin dönüşte yerleşmeyi düşündükleri yerler(%)
İl merkezi	39.2	57.3	68.0
İlçe merkezi	19.5	23.9	18.2
Köy	41.3	18.7	13.8

Tablodan ortaya çıkan sonuca göre, kırsal kesimden çıktıkları halde kesin dönüşte şehirleri tercih edenlerin oranı yaklaşık %50'ye yakın artış gösterirken, köylere dönmek isteyenlerin oranında ise çıkış yaptıkları yerlere göre yine yaklaşık %60'lık bir azalma dikkati çekmektedir. Bu sonuç bize yurtdışına göç olayının kırsal kesimden kopuş ve şehirlere göç hareketi üzerinde ne derece etkili olduğunu açıkça göstermektedir. Köylere yerleşenlerin önemli bir kısmının da şehirlerde evi olduğu, bunları kiraya verdikleri, gerektiğinde veya ileriki herhangi bir tarihte bu evleri vasıtası ile şehirlere yerleşebilecekleri ihtimali de gözönüne alınırsa bu oran daha da yükselecektir. Bilindiği gibi yurtdışında çalışan işçilerimizin başlıca yatırımları gayrimenkûl alanındadır. Bunların içinde büyük şehirlerden satın aldıkları ev, arsa ve işyerleri (dükkânlar) başta gelmektedir(1). Günümüzde bu işçilerimiz arasında yaz mevsimini kırsal kesimde, kış mevsinini de şehirlerdeki evlerinde geçirenlerin sayıları oldukça yüksektir.

Kesin dönüş yapanların yerleştekleri yerlerin Türkiye çapındaki coğrafî dağılımlarına baktığımızda ise %16'lık oranla İstanbul'un en çok tercih edilen il olduğu görülmekte, bu ilimizi Ankara, İzmir,

(1) Yurtdışında çalışan işçilerimizin büyük şehirlerimizdeki konutla ilgili yatırımları ve bu şehirlerdeki konut problemine ne ölçüde çözüm oldukları ile ilgili hususlar ayrı bir makale olarak tarafımızdan daha sonra yayınlanacaktır.Konu ile ilgili olarak bkz. Yılmaz, 1992).

Kayseri, Samsun ve Trabzon takip etmektedir(bkz. Harita-3). Kesin dönüş yapanların% 40'ı bu 6 büyük şehrimize yerleşmişlerdir.

Ankette yer almayan (ki bunlar; Ağrı, Artvin, Batman, Bingöl, Bitlis, Hakkari, Mardin,Muş, Siirt, Şırnak ve Van) illerimiz dışında, çıkış yapıldığı halde kesin dönüşte tercih edilmeyen illerimiz ise yine Harita-3'te görüldüğü üzere; Bayburt, Bilecik, Çanakkale, Çankırı, Edirne, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Isparta, Kars, Kastamonu, K. Maraş, Malatya, Nevşehir, Niğde, Şanlıurfa ve Tunceli'dir.

Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize dönüş yapanların tercih ettikleri iller de Harita-4'te görülmektedir. Buna göre%52.9 ile İstanbul ilimiz bu guruba giren tüm kesin dönüş yapmış olan kişilerin yarısından fazlasını kendisine çekmiştir. Bu ilimizi Ankara, İzmir, Bursa, Kocaeli, Antalya ve Samsun illerimiz izlemektedir. Türkiye'de illerarası göçlerde özellikle memur emeklilerinin geri kalan hayatlarını sürdürmek için tercih ettikleri bir il olan Antalya'nın, yurtdışından kesin dönüş yapan işçiler tarafından da tercih edilmesi, yurtiçi göçlerle paralellik göstermesi açısından ilginç bir gelişmedir.

Bugüne kadar yurtdışından kesin dönüş yapmış olan işçilerimizin diğer mekânsal özellikleri de Harita-5 ve Harita-6'da gösterilmiştir. Bunlardan Harita-5'teki 'çıkış yapltıkları illere dönüş yapanlar'a baktığımızda doğu bölgelerimizdeki açıklık dikkat çekicidir. Bu bölgemizden çıkış yapanlar kesin dönüşte başka bölgelerimizi, özellikle de Batı bölgelerimizi tercih etmişlerdir. O halde, yurtdışından emekli olarak veya kendi kendine yeterli hale gelerek kesin dönüş yapanların bile Batı bölgelerimizi tercih etmeleri Doğu bölgelerimizden olan göçün sadece işsizlik ve geçim sıkıntısınkdan kaynaklanmadığını, iklim ve benzeri etkenlerin de bölgenin iticiliğinde rol oynadığını bize göstermektedir.

Haritada-6' da gösterilen 'köylerine kesin dönüş yapılan illerimiz' içinde de Trabzon başta gelmektedir. Bütünüyle ele alındığında Orta ve Doğu Karadeniz başlıca tercih alanıdır. Bu bölgemizde özellikle kıyı kesimde yer alan illerimizin tercih edilmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bunlar içinde ' toprağına bağlılık' gibi sosyal sebepler yanında, nisbeten ılıman bir iklimin varlığı gibi fizikî faktörlerin de rolü büyüktür.

Harita-5 ve Harita-6 birlikte değerlendirildiğinde ortaya çıkan sonuç şudur: Gerek Doğu Anadolu Bölgemiz, gerekse Karadeniz Bölgemiz her ikisi de Türkiye ' de en fazla göç veren sahalarımızdır. Yurtdışından kezin dönüş yapanları kriter olarak kullanırsak Karadeniz Bölgemizden olan göçlerin temeli ekonomiktir. Eğer

Harita-3: Kesin dönüş yapanların yerleştikleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte)

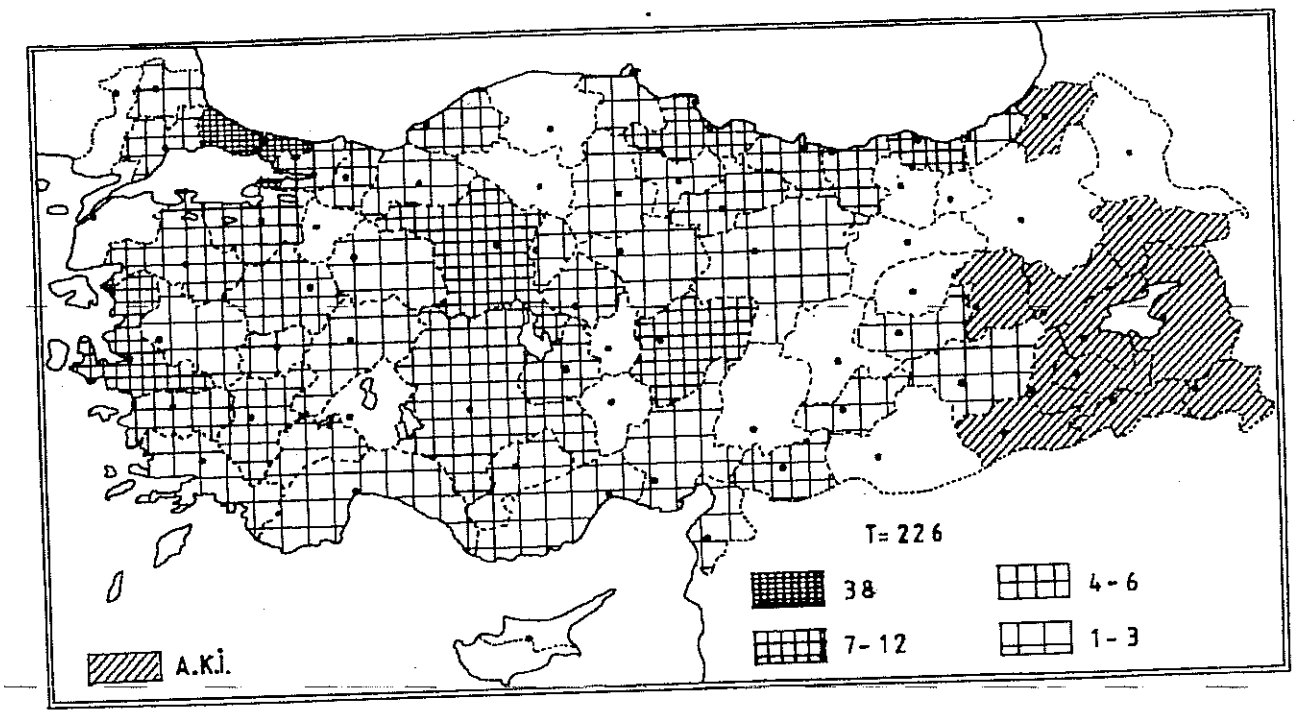

Harita-4: Çıkış yaptıkları (ve daimî ikâmetgâhlarının bulunduğu) il dışında başka bir ile dönüş yapanların dağılımları

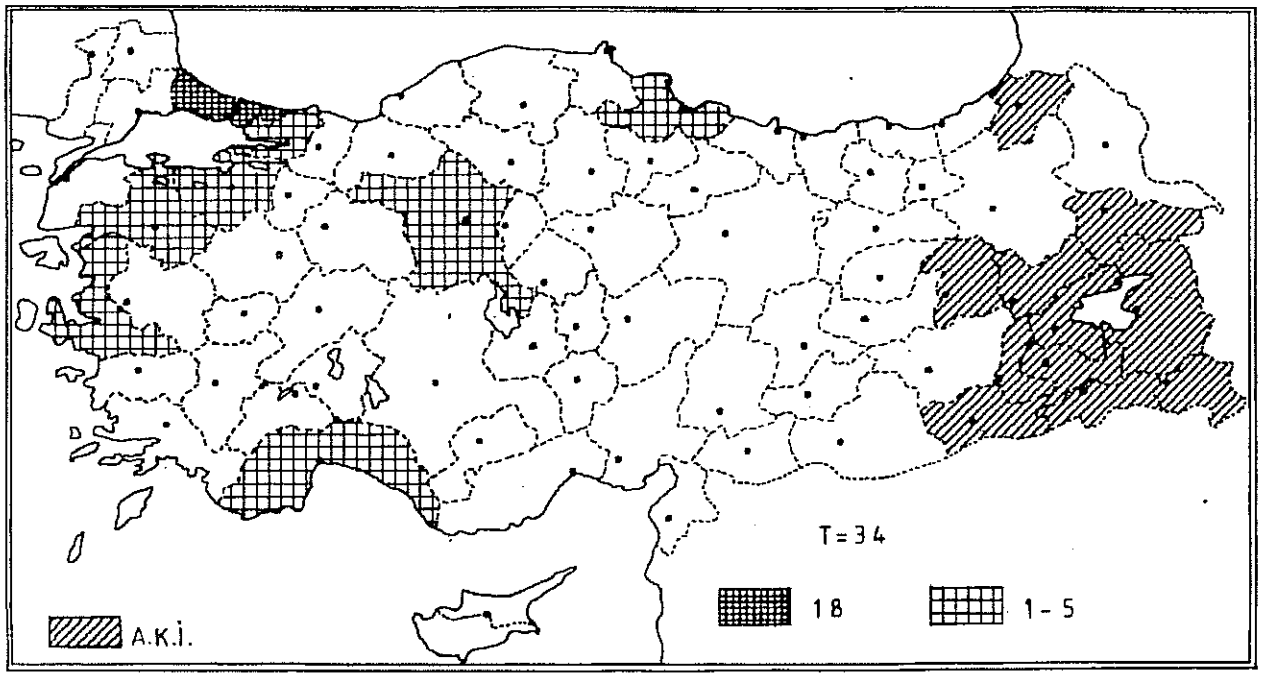

Harita-5: Çıkış yaptıkları illere dönüş yapanların dağılımları

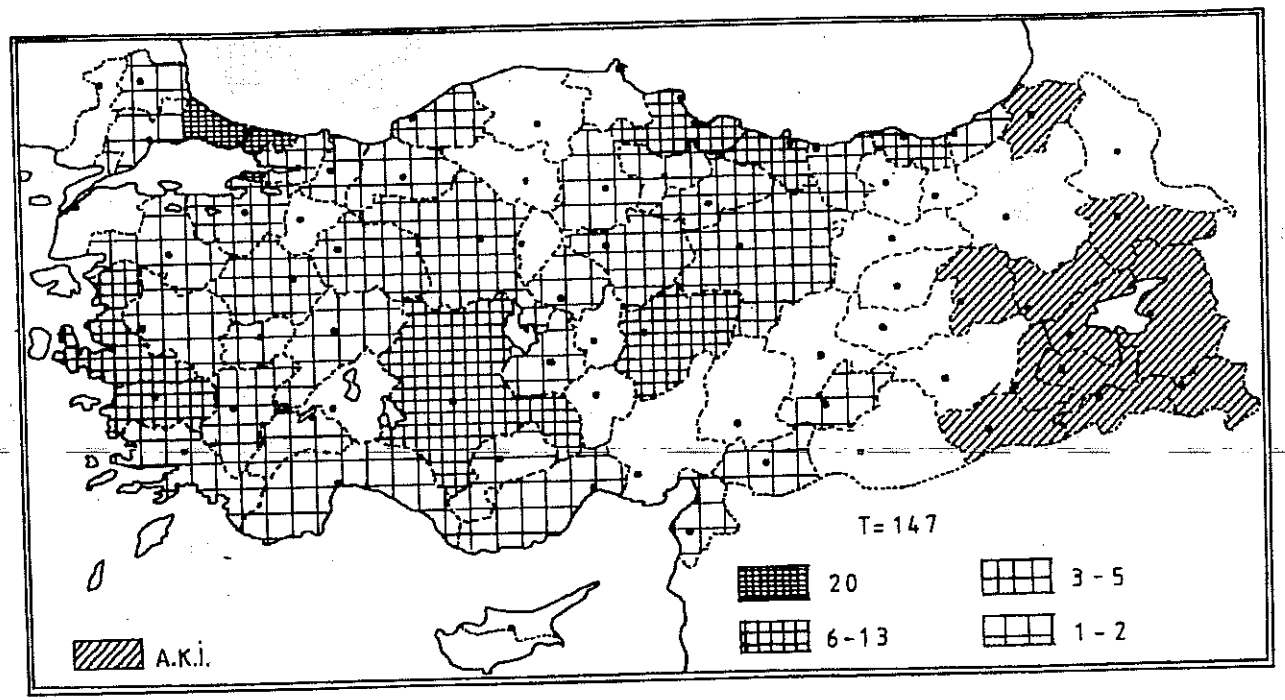

Harita-6: Köylerine kesin dönüş yapılan iller

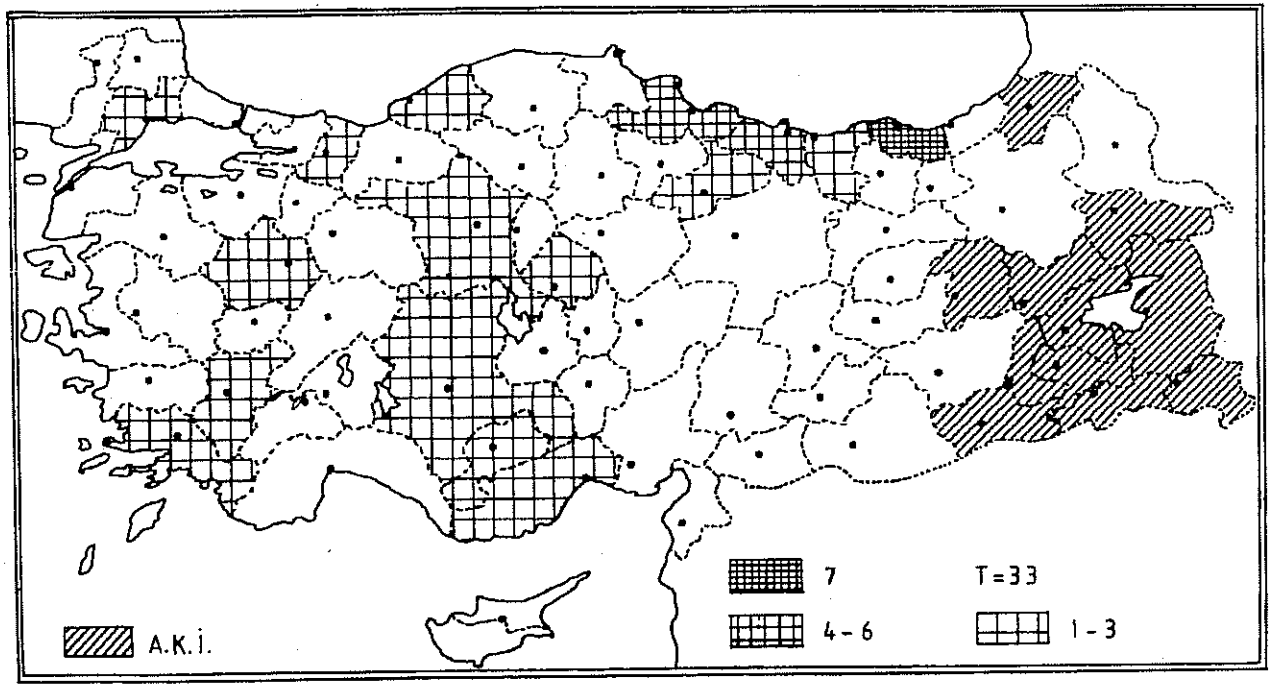

Karadeniz insanına yeterli gelir imkânları sunulursa bu bölgemizden Batı Bölgelerimize doğru olan göçler en aza inecektir. Buna karşılık Doğu Bölgelerimize ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın, bölge insanları ne kadar kendi kendilerine yeterli olurlarsa olsunlar bu bölgemizden göçler devam edecektir. Kısaca özetlemek gerekirse Karadeniz Bölgemizden olan göçlerin temelinde geçim sıkıntısı, Doğu Bölgelerimizden olan göçlerin temelinde de geçim sıkıntısı yanında fizikî faktörler başlıca rolü oynamaktadırlar. Kış mevsiminin uzunluğu, donlu günler sayısının fazlalığı, toprakların tarıma elverişli olmaması, yüksek irtifa nedeniyle yetiştirilen ürün çeşidinin azlığı gibi faktörlerin etkisi kolay kolay ortadan kalrdırılmayacağına göre uzun dönemde Doğudan Batıya göçler devam edecektir. Buna karşılık Karadeniz Bölgesine gerekli yatırımlar yapıldığı ve bölge insanlarına yeterli geçim imkânları sağlandığı takdirde de Karadeniz Bölgesinden olan göçler en alt seviyeye indirilebilir. Gerek Karadeniz gerekse Doğu Bölgelerimizin kalkınma plânları yapılırken bu hususların gözönünde bulundurulması gereklidir.

Anket çalışmamıza katılanların hepsi şu anda Batı Avrupa Ülkelerinde bulunan kişilerdir. Yukarıdaki haritaların hazırlanmasında kullanılan veriler ankete katılan işçilerimizin Türkiye' ye kesin dönüş yapmış olan anne-baba, kardeş gibi yakınları ile ilgili sorulara verdikleri cevaplardan elde edilmiştir. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde halâ yurtdışında olup ileriki bir tarihte Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünen işçilerimizin mekânsal tercihleri ile ilgili özellikler üzerinde durulacaktır. Hemen şunu belirtelim ki, yaptığımız araştırmada şu anda yurtdışında bulunan işçilerimiz ve onların ailelerinin%60'a yakın bir kısmı Türkiye'ye kesin dönüş yapmayı düşünmemektedir (bkz. Yılmaz, 1992: 251). Geri kalan %40'ı ise uzak veya yakın bir gelecekte Türkiye'ye yerleşmeyi düşünmektedirler. Aşağıda verilecek olan bilgiler bu %40'ın içine giren vatandaşlarımızın verdikleri cevaplara göre hazırlanmıştır. Buna göre:

İleride Türkiye'ye kesin dönüş yapmak isteyenlere il, ilçe ve köy olarak nerelere yerleşmek istedikleri sorusuna alınan cevaplar Harita-7'de gösterilmiştir. Dikkat edileceği üzere İstanbul yine büyük çoğunlukla 1. sırada gelmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Samsun-Adana hattının batısı başlıca tercih alanını oluşturmaktadır. Bunların il, ilçe, ve köy düzeyindeki % olarak dağılımları ise Tablo-3'te (3. sütunda) gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, bugüne kadar kesin dönüş yapanlardan da daha yüksek bir oranla şehirlerin yerleşim yeri olarak seçileceği hemen dikkati çekmektedir.

Harita-7: Kesin dönüş yaptıklarında yerleşmeyi düşündükleri iller (ilçe ve köyleri ile birlikte)

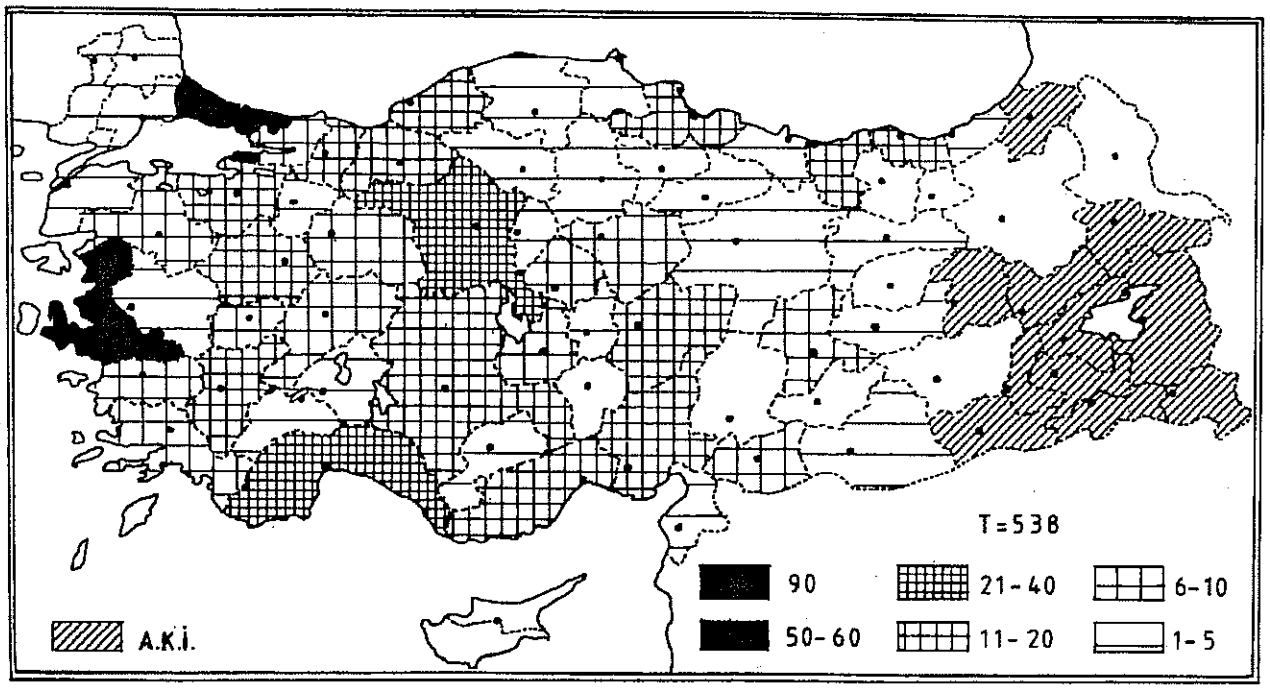

Harita-8'de kesin dönüşlerinde çıkış yaptıkları illerin merkezlerine yerleşmek isteyenler görülmektedir. Bu haritada Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu ve Trakya' daki bazı illerimizin hariç tutulursa genelde yurtçapında dengeli bir dağılımın olduğu göze çarpmaktadır.

Kesin dönüşte köylerine yerleşillmek istenilen illerin dağılımına baktığımızda ise (bkz. Harita- 9) Karadeniz Bölgesi, İç Anadolu'nun orta ve güneyi, Akdeniz Bölgesinin doğusu ve İçbatı Anadolu ile Güney Marmara en çok tercih edilen sahalardır. Türkiye çapında daha önce kesin dönüş yapanlarda olduğu gibi yine Trabzon ilimiz başta gelmektedir. Bu ilimizi Denizli, Kütahya, Yozgat ve Zonguldak izlemektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Trakya'nın bütünü ve Ege-Akdeniz sahil şeridindeki boşluk da dikkat çekicidir. Fakat burada önemle üzerinde durulması gereken husus şudur; Yurtdışındaki işçilerimizin önemli bir kısmı köylere büyük ve gösterişli evler yaptırmışlardır. Yıllık izinleri de genelde bu köylerinde geçirmektedirler(Yılmaz, 1987:72) . Buna dayanarak da bugün için bu köylere dönüş yapacaklarını söyleseler bile ileride şartlar değiştiğinde, yine büyük kısmı daimî ikâmet yeri olarak şehirleri tercih edeceklerdir.

Kesin dönüşlerinde çıkış yaptıkları il dışında başka bir ilimize yerleşmek isteyenlerin coğrafî dağılımlarına baktığımızda ise yine İstanbul 1. sırada gelirken, bu ilimizi İzmir ve Antalya takip etmektedir. Harita-10 dikkatle incelendiğinde, yurtdışından kesin dönüş yapmayı düşünen vatandaşlarımızın yerleşme yeri olarak tercih ettikleri illerin bugün Türkiye'de iç göçlerin yöneldiği başlıca iller olduğu hemen dikkati çekmektedir.

SONUÇ

Bu makalede; Batı Avrupa ülkelerinde uzun bir süre çalıştıktan sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapmış, veya hâlen bu ülkelerde ikâmet etmekte olan vatandaşlarımızın Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketi üzerinde ne derece etkili oldukları sorusuna bir cevap verilmeye çalışılmıştır. Elde edilen sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Yurtdmışına gitmeden önce köy ve kasabalarda ikâmet etmekte olan vatandaşlarımızdan kesin dönüş yapanların %50'ye yakını kesin dönüşlerinde şehirlere yerleşmişlerdir. Bu oran, henüz yurtdışında olup ileride kesin dönüş yapacak olanlarda ise %75'i

Harita-8: Çıkış yaptıkları illere dönmek isteyenlerin tercih ettikleri iller

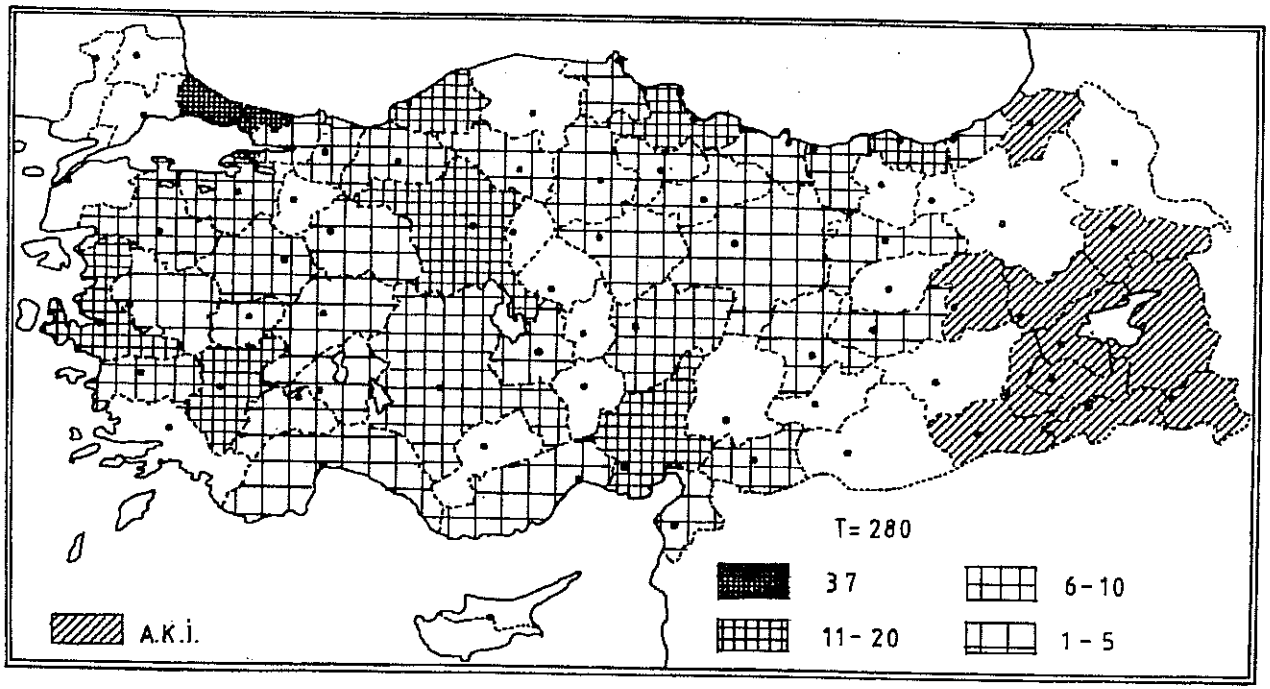

Harita-9: Kesin dönüşte köylere yerleşmek isteyenlerin tercih ettikler iller

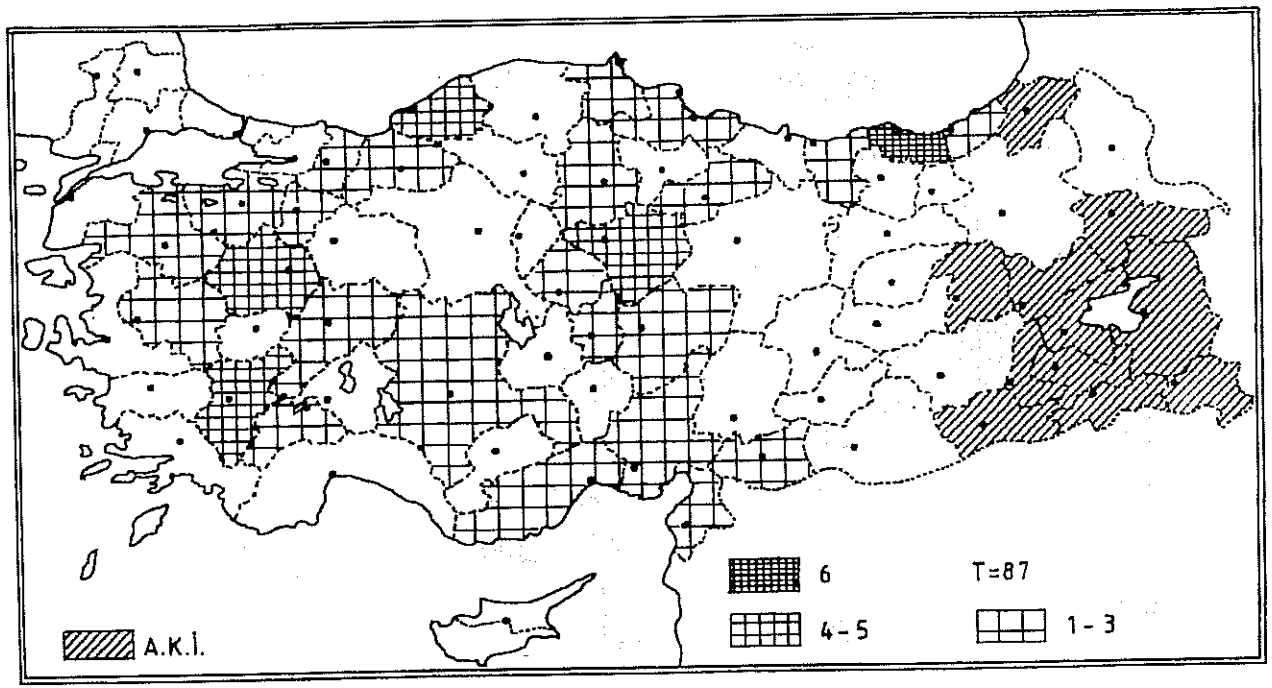

Harita-10: Çıkış yaptıkları il dışında başka bir ile dönüş yapmak isteyenlerin tercih ettikleri iller

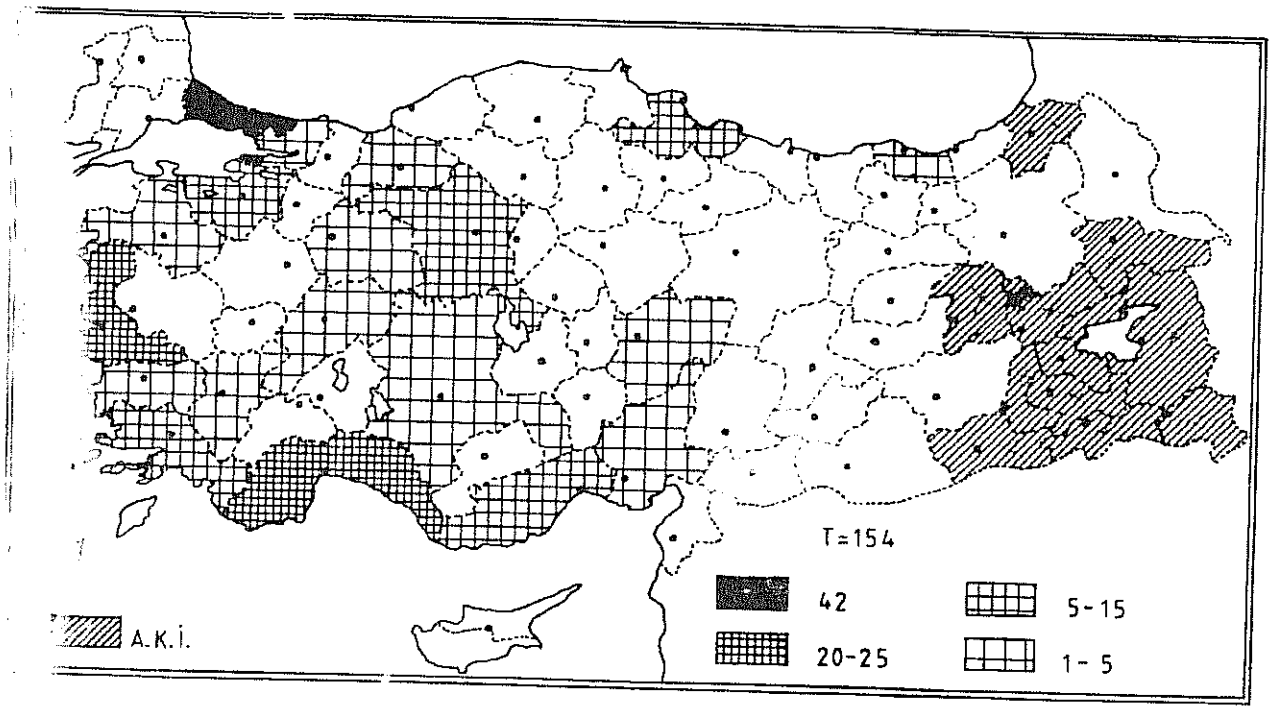

bulmaktadır. Bu sonuç bize, Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketinde %75'i bulmaktadır. Bu sonuç bize, Türkiye'deki hızlı iç göç ve şehirleşme hareketinde "yurtdışına göç" ün önemli bir vasıta teşkil ettiğini açıkça göstermektedir.Kesin dönüşte şehirlerin tercih edilmesinin- eğitim, sağlık, istihdam imkânları gibi bilinlen faktörler yanında- bizce en önemli sebeplerinden birisi; yurtdışında edinilen alışkanlıklar ve yaşanan hayat tarzının aynı şekilde bürdürülmesinin Türkiye'de ancak şehirlerde yerleşilmesi ile mümkün olmasıdır.

2. Avrupa'dan kesin dönüş yapan veya ileride yapacak olan kişilerin yerleşim yeri olarak tercih ettikleri illere baktığımızda bunların aynı şekilde sürdürülmesinin Türkiye'de iç göçlerin yöneldiği başlıca merkezler olduğunu görüyoruz. Hiç yerleşilmeyen veya tercih edilmeyen iller de yine bugün en fazla göç veren illerimizdir. Bu sonuç bize yurtdışındaki işçilerimizin tercihleri ile yurtiçindeki vatandaşlarımızın tercihlerinin birbirlerine paralel olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki iç göçlerin başlıca sebebinin kırsal alandaki geçim sıkıntısı olduğu gözönüne alınırsa, yurtdışından belli bir maddî güç ve çeşitli imkânlarla bundan sonraki hayatını garanti altına alarak kesin dönüş yapan işçilerimizin yurtiçi eğilimlere uygun hareket etmesi düşündürücüdür. Bu durum bize şunu göstermektedir: Kırsal kesimdeki insanlarımızın hayat şartları ne kadar düzeltilirse düzeltilsin bazı bölgelerimizden iç göçler artarak devam edecektir. Özellikle Karadeniz Bölgesi insanı birçok fizikî olumsuzluklara rağmen 'toprağına bağlılık' gibi sosyal faktörler nedeniyle kendi bölgesine yerleşirken, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerimizden yurtdışına giden vatandaşlarımız hayatlarının bundan sonraki kısmında geçim sıkıntısı endişesi taşımamalarına rağmen çıkış yaptıkları illere değil, Batı bölgelerimize yerleşmek istemektedirler. O halde Doğu bölgelerimizden Batı bölgelerimize göçü önlemek için bu bölgelerimize ne kadar yatırım yapılırsa yapılsın göç durmayacaktır. Buna karşılık Karadeniz Bölgemize yapılacak yatırımlar ve sağlanacak istihdam imkânları bu bölgemizden dışarıya olan göçleri en alt düzeye indirecektir. Doğu bölgelerimize iticilik kazandıran, iç göçlerde tetik görevi yapan unsurların başında sanıldığı gibi ekonomik yönden geri kalmışlık değil, bölgenin sahip olduğu(kış mevsiminin uzun olması, donlu günler sayısının fazla, kar örtüsünün uzun süre yerde kalması, dağlık ve engebelik yapı, bitki örtüsünden mahrumiyet, tarım arazilerinin az yer tutması, yüksek irtifa nedeniyle yetiştirilen ürün çeşidinin az olması, ulaşım güçlüğü vb.) fizikî coğrafya şartları belirleyici rol oynamaktadır.

3. Kesin dönüş yapan veya yapacak olanların yerleşim yeri olarak tercih ettikleri illerin başında (en fazla iç göç alan ve en hızlı büyüyen) İstanbul ilimiz gelmektedir. Yurtdışından gelen işçilerin İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük metropollerimiz dışında Antalya gibi sahilde yer alan tatil şehirlerimizi de tercih etmeleri ilgi çekicidir. Bilindiği gibi, Antalya vb. illerimiz gerek tatil dönemlerinde iç turizmin yöneldiği başlıca alan olmaları, gerekse bir yandan memur emeklilerinin diğer yandan da maddî durumu iyi olanların özellikle 'yazlık konut' larının yer aldığı yerleşmelerdir. Burada da yurtdışındaki işçilerimizin Türkiye'deki iç eğilimlere uygun hareket ettiklerini görüyoruz.

4. Yurtdışından dönen veya ileride dönecek olanların artan oranda büyük şehirlerimize yerleşmek istemeleri bizi iki önemli sonuçla karşı karşıya bırakmaktadır. Bunlar;

a. Kesin dönüş yapan işçilerin (veya hâlen yutdışında bulunanların) tasarruflarını yönelttikleri başlıca yatırım alanı konut ve arsadır (Yılmaz, 1991). Başka gelir ve güvencesi olmayan vatandaşlarımız geleceklerini garanti altına almak için ihtiyaçlarından daha fazla sayıda konut yaptırarak veya satın alarak kiraya vermekteler, bu da şehirlerimizdeki konut sorununa bir ölçüde çözüm olmaktadır.

b. Devletin alternatif programlar ve yatırım imkânları hazırlayıp ileride yurtdışından dönecek olanlara sunamaması durumunda kesin dönüş yapacak işçilerimiz de ellerindeki tasarrufları ister istemez gayrimenkûle yönelteceklerinden, bu durum şehirlerimizde-bugün olduğundan daha yüksek oranlarda-ev ve arsa fiatlarının artmasına sebep olacaktır. Böylece, hem bir yandan devletimiz yurtdışından gelen bu hazır sermayeden gerektiği şekilde istifade edemeyecek, hem de işçilerimiz ellerindeki mevcut birikmiş paralarını kısa zamanda tüketerek- bundan önce olduğu gibi- marjinal sektöre yöneleceklerve (bakkal, kahvehane açarak, dolmuş, taksi vb. çalıştırarak) bu alanda çalışan vatandaşlarımızın zaten yetersiz olan gelirlerine ortak olacaklardır.

ÖNERİLER

1- Kırsal kesimden yurtdışına giden vatandaşlarımızın kesin dönüşlerinde kendi köy ve kasabalarına yerleşmeleri teşvik edilmelidir. Yurtdışından dönen bu işçilerimizin beraberlerinde getirdikleri bilgi, görgü, tecrübe ve sermaye ili bir yandan nisbeten geri kalmış köy ve kasabalarımızın kalkınmasına yardımcı olunurken, diğer yandan da bu sahalardan artan bir hızla devam eden iç göçler bir miktar olsun azaltılabilir.

2- Yurtdışındaki vatandaşlarımız da yurt içindekilerin tercihlerine uygun olarak kesin dönüşlerinde belli merkezleri bundan soraki hayatları için daimî ikâmet yeri olarak tercih ettikleri görülmektedir. O halde bu merkezlerin ilgili kişi, kurum veya kuruluşları gelecekle ilgili proje ve plânlamalarında yurtdışından dönecek vatandaşlarımızı da dikkate almak zorundadırlar.

3- Bugünlerde olduğu gibi, işçilerimize yönelik ırkçı saldırılar gelecekte de meydana gelmeye devam eder, işçilerimiz can güvenliklerini hergün artan oranda tehlikede görmeye başlarlarsa yurtdışından kitle halinde geri dönüşler başlayabilir. O halde Devlet, bir yandan bu vatandaşlarımıza yönelik (eğitim, sağlık, istihdam, konut vb.) altyapı hizmetlerini plânlarken, diğer yandan da önemli miktarlarda sermaye ile gelecek bu vatandaşlarımızın paralarını değerlendirecek, onları Türk ekonomisi içine çekerek marjinal sektörde kalmalarını engelleyecek ve kendi kendilerine yeterli hale gelmelerini sağlayacak program ve projeler hazırlamalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

DİE,(1991): 1990 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, DİE Yay., Ankara.

GÖZENÇ,S.- GÜNAL,N. (1987):"Türkiye'nin Coğrafi Bölgelerinde Kır ŞehirNüfus Ayırımı ve Şehir Nüfusunun 1/200 000 Ölçekli Haritada Yükselti Kademelerine Göre Tesbiti",İÜ.Doğ.Bil.Coğ.Ens.Bülteni,Cilt: 3,Sayı:4, İstanbul. Sh.27-36

KARTAL,K. (1978):Kentleşme ve İnsan, TODAİE Yay. No. 175, Ankara.

KELEŞ,R. (1970):"Türkiye'de Şehirleşme Eğilimleri", AÜ. SBF Der. C.:25,Sayı:4,Ankara. Sh.41-83

_____ (1983):Türkiye'de kentleşme, Konut ve Gecekondu, Gerçek Yay. İstanbul.

_____ (1986):"Kentleşme ve Kamu Yönetimi Sorunları", Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar Semineri(10-11 Ocak 1986) SİSAV Yay.No.11, İstanbul.Sh.131-156

ÖZOĞUZ, K. (1986):"Türkiye'de Kent Nüfusunun Sayısal Gelişimi", Hızlı Kentleşmenin Yarattığı Ek. ve Sos. Sorunlar Semineri(10-11 Ocak 1986) SİSAV Yay. No.11, İstanbul. Sh.197-208

TANDOĞAN,A.(1990):"Karadeniz Bölgesi ve Kıyı Kesiminde Yer Alan İllerin Türkiye Nüfus Hareketleri İçersindeki Yeri", II.Tarih Boy. Karadeniz Kongresi Bild. (Uluslararası-I), 19 Mayıs Ünv. Eğitim Fak. Yay. Samsun.Sh 438-467

TEKELİ,İ.-ERDER,L.(1978):Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hac. Ünv. Yay.D.26, Ankara.

TÜMERTEKİN,E. (1972):"Türkiye'de Kademeli Göçler",İÜ.Ed.Fak.Sos.Ant. ve Etn. Böl. Dergisi,No.1,İstanbul.Sh.47-57

_____ (1973): Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar,İÜ. Coğ.Ens.Yay.No.72,İstanbul.

ÜNER,S (1986):"Türkiye'de İller Arası Göçler(1970-1980)", Türkiye'de Sos.Bil.Arş. Gelişimi, Türk Sos.Bil.Der.,Ankara. Sh.365-388

YILMAZ,C.(1987):Helâldı (Sinop) ve Çevresinin Ekonomik, Sosyal ve Coğrafî Görünümünde Meydana Gelen Değişimler,(Yayımlanmamış Y. Lisans tezi), İÜ.Sos.Bil. Ens., İstanbul.

_____ (1991):"1980-1990 Arası Dönemde Avrupa'dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Ekonomik Özellikleri", 19 Mayıs Ünv. Eğitim Fak. Dergisi, Sayı:6, Samsun. Sh.319-324

_____ (1992): Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye'de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İÜ. Sos.Bil. Ens.,İstanbul.

EDEBİYAT NAZARİYESİ, TENKİDİ VE TARİHİ*

Yazan: René Wellek Çeviren: Sıddık Yüksel**

Theory of Literature(1) isimli eserde, edebî çalışmaların bazı ana dalları arasındaki farklılıkları göstermeye çalıştım. Şunları söyledim: " Öncelikle, edebiyatın aynı anda meydana gelmiş bir düzen olduğu şeklindeki görüş ile, onu kronolojik bir usulle düzenlenen bir seri eserin ve tarihi sürecin bölünmez parçaları olarak gören edebî görüş arasında fark vardır. Ayrıca, ayrı ayrı da incelersek, kronolojik sıra ile de incelesek, edebiyat ilkeleri ve prensiplerinin incelenmesi ile müşahhas edebî sanat eserlerinin incelenmesi arasında daha fazla fark vardır."

"Edebiyat nazariyesi" edebiyat ilkelerinin, kategorilerinin, prensiplerinin ve benzer yönlerinin tetkikidir, halbuki, müşahhas edebî sanat eserlerinin tetkikleri ya "edebî tenkit" (öncelikle yaklaşımda statik), ya da "edebî tarih" dirler. Şüphesiz "edebî tenkit" sık sık edebiyat nazariyesini (2) içine alacak şekilde de kullanılıyor. Üç disiplin arasında işbirliğinin gerekliliğini savundum. Orada, "onlar, tenkitsiz ve tarihsiz edebiyat nazariyesini veya nazariyesiz ve tenkitsiz tarihi tasavvur ettirmeyecek kadar mükemmel bir şekilde iç içedirler" ve tecrübeden yoksun olsa da "bu farklar oldukça barizdir ve çok geniş çapta kabul edilmişlerdir," sonucuna vardım. (s.30-31).

Bu sahifeler yazıldığından beri, ya bu farkları ortadan kaldırmak için ya da bu disiplinlerden biri için, meselâ, ya sadece tarih vardır veya sadece tenkit vardır yahut yalnızca nazariye vardır, diyerek, ya da en azından üçü ikiye indirerek, sadece nazariye ve tarih veya sadece tenkit ve tarih vardır, diyerek totaliter iddialarda bulunmak için teşebbüsler yapılmıştır. Bu tartışmaların çoğu şifahidir: İnanılmaz dil kargaşasının ileri bir örneği, bana medeniyetimizin en uğursuz özelliklerinden biri olarak gözüken hakiki Babil Kulesi. Aktüel meselelere işaret etmiyorlarsa bu karışıklıkları çözmeye değmez. Özellikle farklı cemiyetleri ve Avrupa'nın ana dillerindeki böyle terimlerin kullanıldığı yerleri dikkate alırsak, terminolojik anlaşmazlıklar kaçınılmaz olacaktır. Meselâ, **Literaturwissenschaft** Alman dilinde sistematik bilginin eski manasını muhafaza etmiştir. Ancak "science of literature" yerine, tercih edilebilecek "literary theory" terimininin

(*) René Wellek, "Concepts of Criticism, Fifth printing, October 1969, U. S. A." adlı eserin 1-20. sahifeleri arasında yer alan **Literary Thieory, Criticism, and History** bölümünün tercümesi.

(**) Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi

kullanılmasını savunmaya çalışırdım, çünkü, ingilizce'de "science" kelimesi tabii bilimlerle sınırlandırılmıştır ve edebî incelemeler için hem akılsızca hem de yanlış anlamaya müsait olan tabii bilimlerle ilgili iddiaları ve metodlar arası rekabeti dolaylı olarak ifade eder. "Literatuarwissenschaft" ın alternatifi veya muhtemel tercümesi olarak "Literary scholarship" de tenkit, değerlendirme ve fikri mütalaayı tamamen ifade etmediği için tavsiye edilemez. Bir "scholar" (âlim) Emerson'ın Amerika'lı âlimin olmasını istediği kadar mükemmel ve akıllı olamamıştır. Yine, edebiyat nazariyesi "poetics"e tercih edilebilir, çünkü ingilizce'de "poetry" terimi hâla, çoğunlukla, şiiri akla getirir ve Almanca'daki **Dichtung** kelimesinin sahip olduğu geniş anlama sahip değildir. Görünen odur ki, "poectics" roman veya makale gibi şekillerle ilgili nazariyeyi içine almıyor ve alışılmış vezin ölçüsünü sunma hendikapına, yani şairler üzerinde çalışırken zaruri olan bir takım ilkelere de sahiptir.

İkinci makalede özel olarak ele alınacağından burada "tenkit" teriminin tarihini detaylıca yazmak istemiyorum. İngilizce' de tenkit terimi sık sık edebiyat nazariyesini ve "poetics"i içine alacak şekilde kullanılır. Bu çeşit kullanışa Almanca'da az rastlanır. Orada, **Literaturkritik**, ekseriya, günden güne yeniden gözden geçirmek gibi çok dar bir anlamda anlaşılır. Bu sınırlamanın nasıl ortaya çıktığını göstermek ilginç olabilir. Almanya'da Lessing ve Schlegels, kesinlikle, kendilerini edebiyat eleştirmeni olarak düşündüler, ama görünüşte Alman felsefesinin çok güçlü şöhreti, özellikle Hegel sistemi, bir taraftan felsefî estetik ve "poetics", diğer taraftan felsefî estetik ve bilim arasındaki etkili farka sebep olan uzmanlaşmış edebiyat tarihçiliğinin tesisi ile birleşti; halbuki ondokuzuncu asrın otuzlu yılları esnasında siyasî kaynaklı matbuat tarafından ele alınan tenkit, tamamen dünyevî maksatlara hizmet eden tatbiki kabil bir şey haline geldi. Münekkit halkın komisyoncusu, sekreteri, hatta hizmetçisi olur. Almanya'da şu anda hayatta olmayan Werner Milch, " Literaturkritik und Literaturgeschichte"(3) isimli bir makalede, terimi, edebî bir tarz, özel bir sanat şekli olarak "edebî tenkit" in lehinde bir görüşle kurtarmaya çalışmış-tır. Onun mümeyyiz vasfı şudur: Tenkitte her şey **bizimle** ilgili olma-lıdır, halbuki edebiyat tarihinde, edebiyat bir devirle iç içe olarak an-laşılır, o devire sadece izafî olarak hükmedilir. Tenkidin tek ilkesi şahsî duygu, tecrübe, sihirli bir kelime olan Almanca **Erlebnis**'tir. Fakat Milch edebî tenkit ve nazariye arasındaki farka hemen hemen hiç temas etmez. Edebiyat hakkındaki bütün bilgilerin tarihte yeri olduğu ve "poetics" in tarihî ilişkilerden kopamayacağı gerekçesi ile, o, genel bir "edebiyat bilimi"ni kabul etmez.

Milch'in tartışmasının, içerisine tenkit anlayışının taşındığı biçimler hakkında ilginç tarihî sorular uyandırdığını ve (eski, geniş anlamıyla) tenkidin bir sanat mı yoksa bilim mi olduğu tartışmasında gerçek bir meselenin var olduğunu kabul ediyorum. Burada şunu söylemek beni memun edecektir: Tenkit en farklı sanat şekillerinde, hatta Horace, Vida ve Pope'un şiirleri gibi şekillerde veya Friedrich Schlegel'inkiler gibi vecizelerde ya da müstakil olarak nesir şeklinde, hatta kötüce yazılmış risalelerde de ifade edilmiştir. Bir tarz olarak "edebî tenkit (**Rezension**) tarihi, tarihî ve sosyal sorunlar doğurur, ama tenkidi bu sınırlı biçimle aynileştirmek, bana, hata olarak görünüyor. Tenkit ile sanat arasındaki ilişki problemi hala devam ediyor. Sanatın lehinde hissedilenler tenkidin içerisine girecektir: Tenkit ile ilgili birçok şekil, artistik kompozisyon ve üslup mahareti ister; hayalin her bilgide ve bilimde payı vardır. Bununla birlikte, münekkidin bir sanatkâr olduğuna inanmıyorum. Onun gayesi aklî bilgidir. Müzik veya şiir dünyası gibi hayalî bir dünya ortaya koymaz. Tenkit düşünceye dayalı bir bilgidir, veya böyle bir bilgiyi gaye edinir. Eninde sonunda edebiyatla ilgili sistematik bir bilgiyi, edebiyat nazariyesini amaç edinmelidir.

Bu görüş noktası, son zamanlarda, Mathew Arnold'dan beri en önemli tenkit kitabı olarak ün yapmış edebiyat nazariyesiyle ilgili **Anatomy of Criticism**(4) adlı eserine yazdığı "**polemical Introduction**"**'da Northropo**, Frye tarafından zarif bir şekilde tartışılmıştır. Frye, edebiyat nazariyesi ve tenkidin edebiyat üzerinde bir çeşit parazit oldukları, münekkidin eksik (**manque**) bir sanatkâr olduğu görüşünü, ikna ederek reddeder ve "tenkidin kendi kendine var olan bir bilgi ve düşünce yapısı" olduğunu ileri sürer (s.5). Onun bu genel teşebbüsüne, edebiyat nazariyesinin tek dikkate değer disiplin içerisine yerleştirme ve tenkidi (müşahhas eserlerin tenkidi anlamında) edebî çalışmalardan hariç tutma teşebbüsüne itiraz etmek istiyorum. Frye, bir yandan tüm edebiyatı anlaşılır kılmaya yönelen hem "edebiyat nazariyesi" hem de "gerçek tenkit" ve bir yandan da yalnızca tabiat tarihine has bir çeşit tenkit arasında etkili bir ayırım yapıyor. Belli ki Frye, okuyan kesimi temsil eden ve sadece onun haksız hükümlerini gösteren Sainte-Beuve, Hazlitt, Arnold, vb. gibi "halk eleştirmenleri"nden az faydalanmıştır. Frye, "hayalî borsada şairlerin şöhretlerini metheden ve yeren edebî sözlere" güler. "O zengin yatırımcı, Bay Eliot, Milton'ı pazarda ucuza sattıktan sonra, şimdi de onu yeniden satın alıyor; Donne muhtemelen zirveye ulaşmış ve sivrilmeye başlamıştır; Tennyson belki hafif bir telaş içerisindedir

ama Shelly'nin stokları hâla fiyatça inmeye mütemayildir" (s.18). Frye "tabiat çarkı" ile alay etmekte belli ki haklıdır; ama "tabiat tarihinin tenkitle organik münasebeti bulunmadığından kolayca ayırt edilebilir" sonucunu çıkarıyorken yanılıyor olmalıdır.

History of Modern Criticism isimli eserimde onun yapılamayacağını görmüş ve göstermiş bulunuyorum.(5) Frye'nin "edebiyat incelemesinin değer yargıları üzerine tesis edilemeyeceği", edebiyat nazariyesinin değer yargıları ile doğrudan ilgisinin bulunmadığı görüşü bana çok hatalı gibi gözüküyor. Kendisi "münekkidin, üzerinde çalışmak için Milton'ın Blackmore'dan daha fazla övgüye lâyık ve daha manalı bir şair olduğunu çok geçmeden anlayacağını ve anlamaya devam edeceğini" kabul etmektedir(s.25). Onun, gelişi güzel edebî fikirlere veya tasnif etme planına karşı tahammülsüzlüğü her ne olursa olsun, savunur göründüğü böyle bir ayrılığın pratikte ne kadar uygun olacağını anlamıyorum. Edebî nazariyelere, ilkelere, ölçülere boşlukta (**in vacuo**) ulaşılamaz: Tarihteki her münekkit (Frye'nin bizzat yaptığı gibi) seçmek, yorumlamak, tahlil etmek ve, her şeye rağmen, hüküm vermek zorunda olduğu müşahhas sanat eserleri ile temas kurarak kendi nazariyesini geliştirmiştir. Bir münekkidin edebî fikirleri, planları ve hükümleri kendi nazariyeleri ile desteklenir, tasdik edilir, geliştirilir ve nazariyeler sanat eserlerinden çıkarılır, onlarla desteklenir, resmedilir, müşahhas ve mâkul hale getirilirler. Frye'nin **Anatomy of Criticism** adlı eserinde, müşahhas tenkitlerin, hükümlerin, değerlendirmelerin keyfi, mantıksız ve anlamsız "tabiat tarihi"ne havale edilmesi, bana edebiyat nazariyesi ile ilgili her teşebbüsten şüphe etmek ve tüm edebî çalışmaları tarihe geçirmek için yapılan son girişimler kadar dar, savunulmaz görünmektedir.

Kırklarda, Yeni Tenkit'in oluşumu sırasında, tarih bilimi savunmada idi. Tenkidin ve edebiyat nazariyesinin haklarını savunmak ve biyografi ve tarihî geçmiş üzerindeki önceki ezici gücünü azaltmak için çok şey yapıldı. Brooks ve Warren'ın kolejlerde okutulan **Understanding Poetry** (1938) (6) adlı kitabı değişiklik işareti idi. Kendi eserim **Theory of Literature** (1949)'ın daha çok, haricî metodlara karşı bir saldırı olarak, "edebiyat tarihi"nin reddi olarak anlaşıldığına inanıyorum. Bununla beraber, aslında bu disiplinin ihmaline etkili olarak karşı çıkan ve daha az yabancı olan yeni bir edebiyat tarihi nazariyesi ortaya koyan "Edebiyat Tarihi" ile ilgili bir bölüm kitabın sonunda bulunmaktadır. Fakat son yıllarda durum tersine dönmüştür ve aynı anda olan bir düzenleme olarak edebiyatın tamamını değerlendirme görevine sahip olan tenkit ve edebiyat nazari-

yesinden şüphelenilmiş ve karşı çıkılmıştır. Yeni Tenkit, ve gerçekten herhangi bir tenkit, bugün savunmadadır. Bir çeşit tartışma, özel parçaların veya şiirlerin yorumu hususunda bir dil dalaşı olarak, tecrübî seviyede devam etmektedir. Nazariyatla ilgili konu orada sık sık şümullü ve müphem terimlerle vaz'edilir. Ot gibi bir insan, bir sanat eserinin tamamen tarihî bilgilerle aydınlatılabileceğini sözde inkâr eden Yeni Münekkit, ihdas edilir. O zaman kullanılmayan bir kelimenin manasının anlaşılmamasından veya tarihî yahut biyografik anlatımın kabul edilmemesi veya yanlış tefsir edilmesinden dolayı şiirlerin yanlış anlaşıldıklarını göstermek kolay olur. Fakat kendisine isnat edilen iddiayı kabul eden saygıya lâyık tek bir "yeni" münekkidin var olduğuna inanmıyorum. Bana öyle geliyor ki, Yeni Münekkitler, haklı olarak, edebî bir sanat eserinin belirli bir birlik ve bütünlükle ilgili kelimelerle örülmüş bir yapı olduğunu ve edebiyat incelemesinin bütün bu manaya çoğunlukla tamamen ilgisiz kaldığını ve onun, hepsini, çok sık olarak biyografi, sosyal şartlar, tarihî geçmiş, vs. hakkındaki haricî malumat içerisine aktarmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat Yeni Münekkitlerin bu iddiası şiir yorumu için tarihî malumatın gereğinin inkârı manası taşımıyordu ve o manaya geldiği de düşünülmezdi. Kelimelerin tarihi vardır; tarzlar ve biçimler ananevidir; şiirler sık sık çağdaş realitelere işaret ederler. Görüşünü şiirin dikkatli okunmasında odaklaştırmış Yeni Münekkitlerden Cleanth Brooks (özellikle on yedinci yüzyıl şiiri hakkındaki) bir seri makalesinde, bazı özel şiirlerin anlaşılması için tarihî malumatın gerekli olabileceği usullerden bir kısmını doğru olarak göstermiştir. Marwell'in " Horatian Ode"(7) 'u ile ilgili bir tartışmada, Brooks sürekli olarak kendi açıklamaları için tarihî bir olaya başvuruyor; yine de şiirin tam anlamı ve Marwell'in Cromwell'e ve Charles I'e karşı cesur tutumu arasında ayırım yaparken, haklı olarak, çok dikkatlidir. O, "münekkidin tarihçinin yardımına -elde edebileceği her yardıma-ihtiyacı olduğunu" iddia eder; ayrıca, "şiirin şiir olarak okunmasında, şiirin "söylediği" şeyin münekkidin cevap vereceği bir soru olduğu hususunda ve böyle tarihî bir delilin şiirin söylediği şeyi neticede tesbit edemeyeceğinde" (s.155) ısrar etmektedir. Bu, kesinlikle, tenkidî görüş noktasına dayanan yatıştırıcı, duyarlı bir davranış olarak görünüyor, tarihî bilgilerin yardımcı olacağını kabul ediyor ve, şüphesiz, edebiyat tarihinin münferit teşebbüsünü inkâr etmiyor.

Mamafih, tarihî görüş noktasının savunucuları ekseriya böyle bir teslimiyetten memnun değillerdir. Onlar bize edebî bir eserin

yalnız tarihin ışığında yorumlanabileceğini ve tarihi bilmemenin eserin yorumlanmasını tahrif edeceğini açıkça hatırlatırlar. Nitekim, Rosemond Tuve, bilgilerle dolu üç kitapta,(8) metafizik şairler ve Milton hakkında çağdaş yorum yapanlara karşı sürekli savaş halinde olmuştur. Ancak onun tarafından tartışılan meselerler tarih bilimi ve çağdaş tenkit arasındaki açık ihtilaflardan uzaktır. Meselâ, o, Empson'ın Herbert'in " Sacrifice" ını okumasına saldırırken, açıkça galip gelmez, çünkü o bir tarihçidir, Empson ise bir münekkittir; çünkü Empson onun yazdığı metne bir bütün olarak bakmayı arzu etmeyen veya bakamayan, ancak her çeşit zan ve benzeri fikirlerin peşinden koşan keyfi, inatçı, fantastik bir şiir okuyucudur. Empson iyi niyetle, "Hep Freud saçması, ne hoş!" demektedir. O, İsa'nın "çalma" fiilini işliyor olduğunu, günahsız olacak yerde Prometheus olduğunu, suçlu olduğunu, İsa'nın Beanstalk'taki Jack gibi yukarı tırmandığını ve ümmetini kendisi ile birlekte Sema'ya götürdüğünü ifade etmek için, "Adem meyve çaldı, ama ben ağaca çıkmalıyım", diye şikâyette bulunan İsa'nın çizgisinde yer alıyordu. İsa"Adem'den, ya da herhelde ağaca çıkmadan meyve koparabilen Havva'dan daha küçük boylu"dur... babasının bahçesinden meyve çalan oğul zina sembolüdür," vs. (s.294). Bayan Tuve "ağaca çıkmalıyım" ifadesinin sadece "çarmıha çıkmalıyım" manasına geldiğinde ve "... meli, ... malı" ifadesinin İsa'nın küçüklüğünü ya da çocukluğunu ifade etmediğinde, ancak Allah'ın emrine işaret ettiğinde ısrar etmekte haklı görünüyor. Bayan Tuve, görünüşte haklı olarak, şekil (**figura**), tipoloji kavramına başvuruyor. Adem İsa'nın remzi olarak düşünüldü. İsa ikinci Adem idi, haç idi, çarmıh idi. Bayan Tuve, **A Reading of George Herbert** adlı eserde, Herbert'ın şiirini daha önceden yaşayan ve hatta İsa'nın şikâyeti ile ilgili pek çok bilginin Herbert'dan çok önce bulunabileceğini, Herbert'ın bir Anglikan papazı olarak bilmiş olduğu duaların Orta Dönem İngilizcesi ve Latincesiyle yazılmış şiirlerin, ibadetle ilgili risalelerin ve benzerlerinin var olduğunu göstermek için bir yığın malumatı bir araya getirir. Bütün bunlar kaynaklar ve örf ve âdetlere dair bir inceleme olarak faydalı ve düşündürücüdürler, ama onlar, Bayan Tuve'ın ispat etmeyi umduğu şeyi, yani Herbert'ın şiirinin ne ölçüde olumsuz olmadığını, "Herbert'ın metodu"ndan ve "eşsizliği"nden bahsederken Empson'ın yanılıyor olduğunu kesinlikle ispat etmezler. Empson, iki unsuru birleştirdiği yazısında(10), gayet haklı olarak, eski incelemelerin hiç birinin şiirin değeriyle ilgili problemi çözemeyeceğini ileri sürmektedir. Söz konusu olan şey tarih ve tenkit arasındaki ihtilaf

değil, sadece bazı yorumların doğruluğu veya yanlışlığı hususundaki tecrübeye dayalı meselelerdir. Sanırım Empson'ın yanlış yorum yapmakla suçlandığını kabul etmemiz gerekiyor, ama o zaman da savunmamızı yaparken, hiç kimsenin, hiç bir edebiyatçının o şiir üzerinde henüz etrafılıca yorum yapmamış olduğunu, Empson'ın metodunun, atomist, birleştirici ve keyfi olmasından dolayı, en azından anlam problemiyle ciddi bir şekilde uğraşan samimi bir teşebbüs olduğunu söylememiz gerekiyor. Bilimin diğer bütün metodlarını içine aldığından, "yakın okuma" (close reading) bilgiçlik satmalara ve sapıklıklara sebep olmuştur; ancak, bütün okuyucular, hatta öğrenciler ve öğretmenler bu muameleden rahatsız olsalar bile, herhangi bir bilim dalı, sadece hedeflediklerinin küçük ve dikkatli bir gözlemi sayesinde, eşyaları mikroskop altına koymak suretiyle ilerlediği ve ilerleyebileceği için, burada kesinlikle göz ardı edilmeyecektir.

Fakat bu tartışmalar, Şikago münekkitleriyle Yeni Münekkitler arasındaki veya Şikago münekkitleriyle mitograflar arasındaki tartışmalar gibi, teori, tenkit ve tarih ilişkisi hususunda yaptığımız daha detaylı tartışmamızdan ziyade özel yorum problemleriyle ilgilidir. Almanya ve İtalya'da uzun bir ömür sürdükten ve Dilthey, Windelband, Rickert, Max Weber, Troeltsch, Meinecke ve Croce tarafından teorik olarak formüle edildikten sonra, nihayet, Amerika'ya ulaşan ve nerede ise bir din gibi benimsenin "tarihçilik" (historicism) inancını gerçekten kabul edenler tarafından çok daha zor ve büyük meseleler ortaya atılır. Karakteristik yeni bir örnek verirsek, ne garip tir ki -L. C. Ransom tarafından methedilen ve onaylanan - "Historicism Once More"(11) isimli makalede, Roy Harvey Pearce yeni bir tarih anlayışı va'zetmekte ve Robert Penn Warren'in bir şiirinden alıntı yaparak, "Dünya gerçektir. Vardır" (Promises 2) şeklindeki bu mısra ile bitirir.

Yeni Tenkit'in az da olsa düşmanı olan Warren'in güzel şiirinin "historicism"le her ne suretle olursa olsun münasebeti olmamasına ve yalnızca güçlü ve etkili bir biçimde, aklın kabul ettiği şekilde daha çok egzistansiyal denilebilecek geçmiş realitesi lehinde bir duygu taşınmasına rağmen, "historicism" lehinde anahtar şahit olarak ismi geçmektedir. O, Carlyle'nin Alman tarih anlayışına olan önceki bağlılığından koptuktan sonraki birçok yazısında üzerinde ısrarla durduğu bir çeşit tasavvur ve merakı teyit etmektedir. Carlyle'den bir kaç örnek: Dr. Johnson bir fahişeye gerçekten "hayır, hayır, kızım, olmaz," dedi; Charles I sahiden 1651' de bir geceyi bir köylü ile samanlıkta geçirdi; King Lackland "gerçekten orada idi," St.

Edmunsbury'de idi ve başka şeyler yapacak yerde, "**tredecim sterlingii**" yi terketti, ve şöyle ya da böyle yaşadı, göründü, ve bütün dünya yaşıyordu ve ona bakıyordu."(12) Fakat şaire veya Carlyle'ye has böyle bir merak bir metod yahut bir felsefe olarak historisizmin sadece başlangıcıdır. Pearce'in historisizmi, "tenkidin bir tarihî inceleme şekli olduğu" (s.568) hususundaki sürekli tekrarlanan polemiğe sahip varoluşçuluk ve historisizmin karışık bir terkibi, insanlık hakkındaki saçma iddialar dizisi, edebiyat ihtimali ve benzeri şeylerdir. Pearce'in "bütün değerlerin yaratıcı temeli" olan mevcudiyet, ahiret ilmi ve tarih hakkındaki şaşırtıcı üzüntüsünün ümitsiz şaşkınlığından, hepsi aynı sahifede zikredilen Rudolph Bultmann, Americo Castro, Kenneth Burke ve Walter J. Ong, S. J. 'in anlaşılmaz karışımından kurtulmaya çalışmaya değmez. Sabık meslektaşım ve arkadaşım Erich Auerbach gibi historistik inancın bilgili ve ukalâ taraftarlarına müracaat etmek daha iyi olacaktır.

Literatursprache und Publikum in der lateinischen Spätantike und im Mittelalter (13) isimli, ölümünden sonra neşredilen kitabının mukaddimesine ve " Vico's Contribution to Literary Criticism(14) adlı makalesine, kaynak göstermeksizin bazı formül şeklinde ifadeleri aktardığı benim **History of Modern Criticism** (15) isimli eserim hakkında yazdığı tenkidinde, Auerbach historistik inancı şöyle ifade etmektedir:

> Bizim historistik düşünme ve hükmetme tarzımız öylesine köklüdür ki onun farkında bile değiliz. Farklı kişilerin, dönemlerin sanatından, şiirinden ve müziğinden, ayırım yapmaksızın, aynı hoşlanırız... Devirlerin ve medeniyetlerin farklılığı bizi artık korkutmuyor. Siyasî itibar tehlikeye düşer düşmez perspektivistik anlayış zayıflar; ama, aksi olursa, bilhassa estetik meselelerde en değişik güzellik şekillerine olan historistik uyum kapasitemiz hemen hemen sınırsız olur... Ancak, tarihî perspektif anlayışını unutma yahut bilmemezlikten gelme temayülü yaygındır ve onun, özellikle edebiyat eleştirmenleri arasında, historisizmin timsali ve sonucu olarak addedilen bu filolojiye, 19. asır filolojisine, duyulan umumi antipati ile münasebeti vardır. Nitekim çok kimse historisizmin antikalar hususunda bilgiçlik taslamaya, biyografik detaylara aşırı değer verilmesine, sanat eserinin değerlerine karşı tam bir lakaytlığa, bu yüzden de kendileriyle hüküm verilecek sınıfların yetersizliğine ve nihayet keyfi seçimlere götüreceğine, inanırlar.[Ancak]

tarihî izafet ve perspektivizmin bizi, sanat eserini değerlendirmede ve onun hakkında hüküm vermede aciz bıraktığına, hüküm vermek için kesin ve mutlak sınıflara ihtiyacımız olduğuna inanmak yanlıştır. Her tarihçi (Vico'nun kullandığı terimi kullanarak, ona "filolog" da diyebiliriz.) bu görevi bizzat üstlenmelidir, çünkü tarihî rölativizmin iki yönü vardır: Onun anlaşılacak fenomenle olduğu kadar tarihçiyi anlamakla da münasabeti vardır. Bu aşırı bir rölativizmdir; ancak ondan korkmamalıyız... Tarihçi hüküm vermekten aciz olamaz; o, hüküm vermenin ne demek olduğunu bilir. O, gerçekten, çok geçmeden mücerret ve tarih dışı sınıfları kullanarak hüküm vermekten vazgeçecektir. Belirli dönemlerin en mükemmel eserlerinde ortak nokta olan, tek başına bu tür sınıfları ortaya koyabilecek o genel insanî vasıf sadece kendine has şekillerle, ya da tarihteki diyalektik bir süreç olarak idrak edilebilir; Onun mücerret mahiyeti, manasını tam olarak karşılayabilecek terimlerle ifade edilemez. Onun farklı olayları açıklamak veya ayırt etmek için ihtiyaç duyduğu sınıf veya kavramları elde etmeyi öğrenmesi bizzat malzemeden kaynaklanıyor. Bu kavramlar mutlak değildir. Onlar esnek ve iğretidirler, tarihin değişmesi ile değişebilirler. Fakat farklı olayların, geçtikleri devirlerde ne manaya geldiğini ve bildiğimiz üç bin yıllık edebiyat hayatında ne anlama geldiğini ve nihayet günümüzde bizim için ne mana taşıdığını anlamamızı sağlamak için onlar yeterli olacaktır. O yeterli hükümdür; bütün bu olaylar için ortak şeyleri anlamaya da sebep olabilir, ama onun tarihte diyalektik bir süreç olarak değil de bir başka şekilde ifade etmek zor olacaktır...

Bu makul ölçülerle ifade edilmiş, tekliflerinde müşahhas, söz konusu olan Alman geleneğini bilen ve orada çalışma tecrübesine sahip bir âlimin otoritesiyle desteklenen mükemmel bir açıklamadır. O, şüphesiz, hepimizin bilmek zorunda olduğumuz hakikat ölçüsünü ihtiva etmektedir, fakat yine de, burada iyi bir teslimiyetle, hatta memnuniyetle kabul edilen "aşırı rölativizm" e karşı nihai hoşnutsuzluğu, başa çıkılmaz şüpheleri ortaya çıkarıyor. Ortaya çıkan problemlerin bir kısmını sınıflandırmama ve bu etkileyici görüş noktasına verilecek bazı cevapları sıralamama izin veriniz. En ideal seviyede başlıyayım: Tarihçinin kendi görüşüne kaçınılmaz şartlanışı ile ilgili iddia, kişinin zaman ve mekândaki sınırlı yerini tanıması, "bilgi sosyolojisi" ile, özellikle **Ideologie und Utopie** (16) adlı eserinde Karl

Mannheim tarafından titizlikle işlenen ve vurgulanan rölativizm. Bu çeşit rölativizm araştırmacının kendisinin gizli zan ve temayüllerini araştırma metodu olarak kıymetli idi ve bugün de kıymetlidir. Fakat o, muhakkak, sadece genel bir uyarı olarak, bir çeşit **momento mori** olarak hizmet edebilir. Aynı konuda Isaiah Berlin sunları müşahade ediyor:

> (Sübjektiflik veya rölativite ile ilgili) böyle ifadeler hayatın bir rüya olduğu şeklindeki gelişigüzel ortaya çıkan yeni tekliflere benziyor. Biz "her şey"in rüya olamayacağını iddia ediyoruz; zira, o zaman, rüyalarla karşılaştırılacak bir şey olmayınca "rüya" fikri tüm özel ilgiyi kaybedecektir... Eğer her şey sübjektif ya da izafi ise, hiç bir şeyin başka bir şeyden daha fazla sübjektif veya izafi olduğuna hükmedilemez. Şayet "sübjektif" ve "izafi", "tarafgir" ve "taraftar" gibi kelimeler mukayese ve zıtlıkla ilgili kelimeler değillerse- karşıtlarıyla ilgili ihtimali ifade etmezlerse, "objektif" (veya en azından "daha az sübjektif") veya "tarafsız" (yahut, en azından "daha az taraflı") terimi iseler, bizim için ne anlam ifade ederler? (17)

A. O. Lovejoy'un, "ego merkezli durum"a benzer olarak şekillenen ve az bilinen, "sezgin merkezli durum"(18) dediği şeyin tek tanımı bizi bir yere götürmez: Sadece her şeyi bilme problemi doğurur; yalnızca evrensel şüpheciliğe, nazarî dağınıklığa sebep olur. Aslında, bilgi, hatta tarihî bilgi olayı o kadar vahim değildir. Mantık ve matematikte iki artı iki eşittir dört gibi evrensel önermeler vardır; meselâ, suçsuz kimselerin öldürülmesini kabul etmeyen hükümler gibi evrensel olarak geçerli ahlâkî hükümler vardır, ve tarih ve insan ilişkileri hususunda pek çok tarafsız önerme mevcuttur. Araştırmacının psikolojisi, cüretkâr eğilimleri, ideolojisi, perspektifi ile önermelerinin mantıksal yapısı arasında fark vardır. Bir nazariyenin meydana gelişi onun gerçekliğini şöyle veya böyle geçerli kılar. İnsan temayüllerini düzeltebilir, doğru olduğuna inandığı şeyleri tenkit edebilir, geçici ve mahallî sınırları aşabilir, nesnelliği gaye edinebilir, bilgi ve gerçeğe ulaşabilir. Dünya karanlık ve esrarengiz olabilir ama, kesinlikle tamamen anlaşılamaz da değildir.

Ancak edebiyat incelemesi ile ilgili problemlere, bütün bilgilerin rölativitesi, hatta tarihî bilgilerin özel güçlükleri hakkında yapılan bu çe[illegible]enel tartışmada kullanılan terimlerle yaklaşılmasına gerçekten gerek [illegible]oktur. Edebî inceleme, tarihî incelemeden belgelerle değil de

anıtlarla uğraşmak zorunda kalması yüzünden farklılık gösterir. Bir tarihçi uzun zaman önce yaşanan bir olayı, onu bizzat görenlerin anlattıklarına dayanarak yeniden ortaya koymak zorundadır; edebiyat tahsil eden kişi ise doğrudan hedeflediği şeyin, yani sanat eserinin içerisine girer. Dün yazılmış olsa da, üç bin yıl önce yazılmış olsa da o eser, Marathon muharebesini ve hatta Bulge muharebesini tekrarlamak mümkün olmadığı halde, incelenmeyi bekler. Biyografi ile ilişkisi bulunan meselelerde, sadece olayın geçmişiyle ilgili olarak, meselâ Elizabeth devri tiyatrosunun yeniden inşa edilmesinde, edebiyat öğrencisi mutlaka belgelere dayanmak zorundadır. Hedeflediği şeyi, yani eserin kendisini inceleyebilir; onu anlamalı, yorumlamalı ve değerlendirmelidir; kısaca tarihçi olmak için münekkit olması gerekir. Siyasî, iktisadî veya sosyal tarihçi de, şüphesiz, kullandığı gerçekleri, konuyla olan ilgilerini ya da önemlerini göz önüne alarak, seçer, fakat edebiyat öğrencisi özel bir değer problemiyle yüz yüze gelir; amaçladığı şey, yani sanat eseri yalnızca değer yüklü değil aynı zamanda kendisi de değerlerden oluşan bir yapıdır. Bu anlayışın kaçınılmaz sonuçlarından uzaklaşmak için, sadece seçme ihtiyacından değil de aynı zamanda hüküm verme lüzumundan kaçınmak için birçok teşebbüs yapılmış ama hepsi başarısızlığa uğramıştır, ve sanırım edebiyat incelemelerini yalnızca kitap listelerine, tarihî olaylara, yahut bir tarih kitabına hasretmek istediğimiz sürece, başarısız olmaları gerekecektir. Ahlâkî veya mantıkî ölçülere olan ihtiyacı giderebilecek bir şeyin bulunmaması gibi, tenkidî hükümlere olan lüzumu, estetik ölçülere duyulan ihtiyacı giderebilecek bir şey de mevcut değildir.

Hüküm vermeye değil de yalnızca geçmişe dair kriterleri benimsemeye ihtiyacımız vardır; çalışmakta olduğumuz dönemin değerlerini kullanmamız ve onları yeniden yapmamız gerekir, iddiaları gibi kaçamak cevaplar bir yere götürmez. Yalnızca bu ölçülerin kesinlikle yeniden kurulamayacağını, Shakespeare'in oyunlarıyla neyi amaçladığından, onlara nasıl şekil verdiğinden veya Elizabeth dönemi seyircisinin o oyunlardan ne anladığından emin olmak istediğimizde başa çıkılmaz problemlerle yüz yüze kalacağımızı tartışmayacağım. Değişik yollardan giderek bu eski manayı kavramaya çalışan çeşitli bilim ekolleri vardır: E. E. Stoll sahne âdetlerinin yeniden ortaya konması gereğine inanır; Bayan Tuve belagat eğitimini yahut ayinlerle ve ikonografi ile ilgili âdetleri arzular; bir kısmı NED adına yemin ederler; yine, J. Dover Wilson gibiler de bibliyografik delillerden, noktalama işaretlerindeki ve satır düzenlemelerindeki

uyuşmazlıkları farkettiklerinde "Shakespeare'in atelyesine götürecek kapının açık olduğunu" düşünürler. Aslında, geçmişle ilgili tenkidî hüküm verirken sadece tek kritere, çağdaş başarı kriterine başvururuz. Ancak, edebiyat tarihini geçmişin gerçek fikirleri ışığında incelersek, geçmişin ölçülerini kabul etmediğimizi, kabul edemeyeceğimizi görürüz. İngilizlerin, çağdaş edebiyat, meselâ on sekizinci yüzyılın son dönemi, hakkındaki görüşlerini tam olarak bildiğimizde bazı sürprizlerle karşılaşabiliriz: Meselâ, David Hume, Wilkie'nin **Epigoniad** adlı eserinin Homer'e benzediğini düşünüyordu; Nathan Drake, Cumberland'ın **Calvary** adlı eserinin Milton'ın **Paradise Lost** adlı eserinden daha önemli olduğuna inanıyordu. Açık olan şudur ki, çağdaş değerlendirmeyi kabul etmek, "kim kimi değerlendirdi, niçin ve ne zaman?", gibi uyuşmazlıkları arasındaki farkları göstermemizi gerekli kılmaktadır. Prof. Geoffrey Barraclough, "şu anda önemli olan şeylerden ziyade, o zaman önemli olan şeyleri" çalışmamızı sağlık veren tarihçilere karşı benzer bir tartışmada, onlara "mucizeler, fırtınalar, kuyruklu yıldızlar, veba ve diğer garip şeylerden oluşan kasvetli bir resital"(19) denilebilecek on üçüncü asır vakayinamelerine bakmalarını tavsiye ediyor. Açıkça, çağdaş olanların ölçüleri, onları yenileyebilsek de, farkları arasında önemsiz bir ortak nokta bulabilsek de, bizim için ölçü olamazlar. Kendimizi şahsımızdan veya tarihden öğrendiğimiz derslerden tamamen mahrum da edemeyiz. Bizden Hamlet'i sadece Shakespeare 'in veya seyircilerinin çok nazarî olan görüşleri vasıtası ile yorumlamamızın istenmesi, bizden üç yüz yıllık tarihi unutmamızın istenmesi demektir. O, Goethe'nin veya Coleridge'in sezgilerini kullanmamıza engel olur, tarihin seyri içerisinde manaları cezbeden ve toplayan bir eseri fakirleştirir. Ancak, öğretici de olsa, bu tarih de yine bizi bağlayıcı olamaz: Yazarın çağdaşlarının yetkisi gibi onun yetkisi de aynı itirazlara açıktır. Tarafımızdan. tarafımdan hüküm verilmesinden sakınmanın kesinlikle çaresi yoktur. Hatta "çağların hükmü" yalnızca diğer okuyucuların, münekkitlerin, düşünürlerin ve hatta profesörlerin bir araya getirilmiş hükmüdür.Yapılacak tek tek samimi ve doğru şey bu hükmü mümkün olduğu kadar objektif kılmak, her bilim adamının veya âlimin yaptığını yapmaktır, yani, bizim yapacağımız şey, onun maksadını, edebî sanat eserini, diğerlerinden ayırmak, onu dikkatlice tefekkür etmek, onu, hükmedebileceğimiz kadar geniş bilgiden, yakın bir gözlemden, keskin bir duyarlılıktan, dürüst bir karardan çıkarılan, onaylanan, desteklenen kriterlerle değerlendirmektir.

Eski mutlakiyet doktrinin müdafaası mümkün değildir. Dar bir anlamda tarif edilmiş ezeli bir ölçünün izahının,her çeşit sanatla ilgili tecrübemizin tesiri altında terkedilmesi zorunlu idi, ama diğer taraftan, eksiksiz bir rölativizmin de aynı şekilde müdafaası mümkün değildir; o, şüpheciliğin felce uğratılmasına, değerler anarşisine, **de gustibus non est disputandum** şeklindeki eski kusurlu bir vecizenin kabul edilmesine sebep olur. Auerbach tarafından bir çözüm olarak tavsiye edilen bir çeşit dönem rölativizmi kesinlikle çıkar yol değildir: Sanat ve şiir kavramını sayısız parçalara ayıracaktır. Objektifliğin tamamının inkârı anlamına gelen rölativizm, pek çok delil gösterilerek, meselâ ahlâk ve bilime benzerliğiyle, ahlâkî zaruretler ve bilimsel gerçekler kadar estetiğin de var olduğunun bilinmesiyle çürütülür. İçinde yaşadığımız cemiyetimizin tamamı âdil olan şeyi biliriz faraziyesine, bilimimiz de doğru olan şeyi biliriz, faraziyesine dayanmaktadır. Edebiyat öğretimimiz de aslında, bu faraziyelerin az da olsa bizleri kuşattıklarını hissetsek ve onları gerçekleştirmek için çok daha müteredditgözüksek bile, estetik zaruretlere dayanmaktadır. Sanat ve edebiyatla ilgilendikleri sürece "insanlığın" felâketi hukuk ve hakikatle alâkalı ortaya atılan benzer iddialarda bulunmadaki korkaklıkları yüzündendir. Aslında bu iddiaları, Grace Metalious'den ziyade **Hamlet**'ı veya **Paradise Lost**'u öğrettiğimizde, yahut Shakespeare'in ve Milton'ın çağdaşlarından, Henry Glapthorne veya Richard Blackmore'dan bahsetmek için ortaya atarız. Ama bunu çekinerek, özür dileyerek, tereddüt ederek yaparız. Sık bık edilen bu iddiaların aksine, temel edebiyat yazılarından oluşan önemli klasik eserler üzerinde geniş bir fikir birliği mevcuttur. Gerçekten değerli olan sanat eserleri ile çok kötü sanat eserleri arasında, meselâ "Lycidas" ile **New York Times**'ın ilk sahifesindeki bir şiir arasında, Tolstoy'un **Master and Man** adlı eseriyle **True Confessions**'daki bir hikâye arasında aşılamaz bir uçurum mevcuttur. Rölativistler her yönüyle kötü bir şiir yayınlanmasından hep sakınırlar. Onlar, eserler çok farklı sebepler göz önüne alınarak değerlendirildiği için münekkitler arasında tartışmaların oldukça sık yapıldığı önemli denecek sanat alanlarına girmekten hoşlanırlar. Bir sanat eseri ne kadar kompleks olursa, ifade ettiği değerlerin yapısı da o kadar farklı olur ve bundan dolayı da yorumu ne kadar zor olursa, bazı yönlerin bilinmeme tehlikesi de o kadar büyük olur. Ama bu, bütün yorumlar aynı derecede doğrudur, aralarında farklılaşma ihtimali yoktur, demek değildir. Tamamiyle hayalî yorumlar, tek taraflı, tahrif edilmiş yorumlar da mevcuttur. Bradley'in, Dover Wilson'ın veya hatta Ernest

Jones'un Hamlet ile ilgili yorumlarını tartışabiliriz: Ancak biliyoruz ki Hamlet kılık değiştirmiş bir kadın değildir. Yorumun doğruluğu kavramı, açıkça, hükmün doğruluğu kavramına götürür. Değerlendirme anlayışla olur; doğru değerlendirme de doğru anlamakla meydana gelir. Yorumun mutlak doğruluğu kavramı ile ima edilen bir görüşler hiyerarşisi mevcuttur. Tıpkı doğru yorumun en azından ideal bir yorumun var olması gibi, doğru değerlendirme, güzel değerlendirme de vardır. Auerbach'ın bugünlerde her çağın ve her topluluğun sanatından zevk alırız, şeklindeki rölativistlere has tartışması: Cilalı taş devrine ait mağara resimleri, Çinlilere ait manzaralar, zenci maskeleri, Gregorius'a ait nağmeler vs. rölativistlerin aleyhinde olmalıdır, olabilir. O, bugün, bütün sanatlarda eski dönemlerden daha açık olarak bildiğimiz ortak bir özelliğin var olduğunu gösterir. Her sanatı zaman ve makânda yabancı kılan ve aslen estetik düşünceden tamamen farklı fonksiyonlara hizmet eden, bizim için kolay bulunur ve eğlenceli olan ortak bir kültür vardır. Geleneksel Batı zevkinin sınırlarını aşarak mutlak sanat alanına erişimediysek de evrensel sanat alanına erişmiş bulunuyoruz. Böyle bir sanat mevcuttur ve çeşitli tarihî tezahürler, tarihî açıdan, sanatın özellikle geçici sosyal bir gayeye hizmet etmesini ve sosyal tarihi aydınlatmasını sağlamayı düşünen tarihçilerin kabul ettiğinden, çoğu kez, karakter itibariyle, çok daha az sınırlıdırlar.Çinlilere ve eski Greklere ait temel basit temaları işleyen bazı lirik aşk şiirlerine, dilleri dışında, zaman ve mekânda tarih koymak neredeyse imkânsızdır. Radikal rölativist inancına rağmen, Auerbach bile, "bütün bu olaylar için ortak olan şeyle ilgili bir anlayışı" kabul etmekte ve siyasî (yani ahlâkî, hayatî) kazancımız tehlikede olduğunda rölativizmi benimsemeyeceğimize rıza göstermektedir. Şunu belirtmeliyiz ki, mantık ahlâk ve, inanıyorum, estetik; Auerbach gibi insanlarda, hâla irsî bir insanlık idealiyle arka çıkılan ve metodolojik olarak şuursuzca kabul edilen dilbilgisiyle, üslupla ve **geistesgeschichtlich** ile ilgili kategorilerin kavramsal çerçevesi ile desteklenen, eksiksiz bir historisizme açıkça karşı çıkarlar. George Boas'ın **A Primer for Critics** (20)'i, Bernard Heyl'in **New Bearings in Esthetics and Art Criticism** (21)'i yahut Wayne Shumaker'in **Elements of Critical Theory** (22)'si gibi radikal tercümelerde, teori sanatların canavarlaştırılmasına, tenkidin felcine, hakikate olan ilk baştaki ilgimizin yok olmasına sebep olur. Tek çıkar yol dikkatlice izah edilmiş ve saflaştırılmış mutlakçılık (absolutizm)tır. O, Mutlak'ın netice itibariyle ve tamamen onun içinde olmasa da, rölatif olanda olduğunun" bilinmesidir. Bu, historisizm problemi ile diğer tarihçilerden daha çok

mücadele eden ve "historizim" yerine başka bir şeyin konulması gerektiği sonucuna varan Ernst Troeltsch'in formülü idi.(23)

Prensipler sistemi olup müşahhas sanat eserlerinin tenkidine yaklaşması kaçınılmaz olan ve daima yardım için edebiyat tarihine başvuran bir değerler nazariyesi olan edebiyat nazariyesini oluşturma görevine dönmemiz gerekiyor. Ancak üç disiplin farklıdır ve farklı da kalacaktır: Tarih nazariyeyi içine alamaz veya onun yerini alamaz; halbuki nazariye tarihi absorbe etmeyi hayalinden bile geçirmemelidir. Andre Malraux, plastik sanatların dünya çapında bilinmesine dikkati çekerek, hayalî müzeden, duvarsız müzeden belâgatle bahsetmiştir. Şüphesiz biz edebiyatta, sanat eleştirmeninin görevi gibi bir görevle veya en azından benzer bir görevle karşı karşıya bulunuyoruz: Müzemizi doğrudan doğruya ve kolayca bir kütüphanede toplayabiliriz; ancak duvarlarla, dil engeliyle ve dillerin tarihî şekilleriyle yüz yüze olmamız sürüp gidecektir.

Görevimiz çoğunlukla, tercüme ve filolojik incelemeler yoluyla, eserleri basıp çoğaltarak, edebiyat karşılaştırmaları yaparak, yahut yalnızca hayalî sempati duyarak, bu engelleri parçalamayı ve ortadan kaldırmayı gaye edinir. Edebiyat, netice olarak, plastik sanatlar gibi, Malraux'nun sesizliği ifade eden sözleri gibi, çağlar boyu telaffuz edilen, insanoğlunun zaman ve kadere karşı zorlu direnişini, onun süreksizlik, izafet ve tarih üzerindeki zaferini savunan bir korodur, diyebiliriz.

DİPNOTLAR

1. Rene Wellek ve Austin Warren, **Theory of Literature** (New York, 1949).

2. Bu terimi "**History of Modern Criticism**" (New Haven, 1955) isimli eserimde çok geniş olarak kullanmış bulunuyorum.

3. **Germanisch- romanische Monatsschrift**, 18 (1930), 1-15, **Kleine Schriften zur Literatur- und Geistesgeschichte** (Heidelberg, 1957), s. 9-24' te yeniden basıldı.

4. Priceton, 1957.

5.Çok cesur tenkidinden Bay Frye'nin benim öyle yapmamı arzuladığı anlaşılıyor. Krş. **Virginia Quarterly**, 32 (1956), 310-15.

6. Cleanth Brooks, Jr. ve R. P. Warren, **Understanding Poetry; an Anthology for College Students** (New York, 1938).

7. **English Institute Essays**, 1946 (New York, 1947), s. 127-58'de yer alan "Literary Criticism" bölümü.

8. **Elizabethan and Metaphysical Imagery** (Chicago, 1947); A Reading of George Herbert (Şikogo, 1952); **Images and Themes in Five Poems by Milton** (Cambridge, Mass., 1957).

9. William Empson, **Seven Types of Ambiguity** (London, 1930), s. 286 vd.'da.

10. **Kenyon Review**, 12 (1950), 135-38.

11. A . g. e., 20 (1958), 554-91.

12. Carlyle, **Works**, 100. yıl baskısı, (London, 1898-99); **Essays**, 3,54-56; **Past and Present**, s. 46.

13. Bern, 1958.

14. **Studia philogica et letteraria in honorem L Spitzer**, baskısı A. G. Halcher ve K. L. Selig (Bern, 1958), s. 31-37.

15. **Romanische Forschungen**, 62 (1956), 387-97.

16. Bonn, 1929, İngilizce tercümesi, Londra, 1936.

17. Historical Inevitability (Oxford, 1954), s. 61.

18. A. O. Lovejoy, " Present Standpoints and Past History," **Journal of Philosophy**, 36 (1939), 477-89.

19. **History in a Changing World** (Norman, Oklahoma, 1956, s. 22.

20. Baltimore, 1937 (yeni ismi Wingless Pegasus: A Handbook for Critics, Baltimore, 1950).

21. New Haven, 1943.

22. Berkeley, 1952.

23. Krş. Hastings'in **Encyclopaedia of Religion and Ethics**, 6 (Edinburg, 1913), 722' deki "Historiography" bölümü.